2157
24577

84
-66

Q 5

237

D. 14.

148

2011

EBO

1797 т. 4

ՎԷՊՔՈՎՔ ՀԷՔԿՕ

ԹՂՈՒՄՆԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ԴՐ. ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

Երկրորդ հատոր

ՑԵՐ ԻՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՏՓԳՐԱՆ ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷՆԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՑՈՒՑԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷՆԱՆ
1869

ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ

2003

84
Հ-66 սկր.

ՎԻԳԹՕՐ ՀՅՈՒԳՕ

ԹՂՈՒԱԹԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Դ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

Երկրորդ հատոր

ՏԻՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԻՏԻԵԱՆ

ԶՄԻՐՆԱՓԵՄԲ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԻՏԻԵԱՆՑ

1869

ՀՈՒՇԱՐԱՆ
1915
Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Публичная Библиотека
С.С.Р.А.
7/VI 1922
имени А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՅՀԳՏ ասի.

1908
XII-17
Լեւոն

ԹՂՈՒԱԹՆԵՐ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԲԼԻՒՄԷ ՓԱՂԱՑԸ ՀՈՎՈՒԵՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍԷՆ–ՏԷՆԻ ՓԱՂԱՑԸ ԴԻՒՑԱԶՆԵՐԴՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՐՔ ՍՈՒԱԶԻՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ԵՐԵՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ ԱՓԱԶԻՑ

ԱՂԻԿ ԿՏՐՈՒՄԸ

1831 և 1832 տարիները որք՝ յուլիսի յեղափոխուե֊ թեան կը յարին անմիջապէս՝ պատմութեան ամենէն մառնա֊ ւոր և ամենէն զարմանալի թուականներուն մին կը կազմեն ։ Ա֊յս երկու տարիները իրենց առջեւի և ետեւի տարիներուն մէջ տեղ կարծես լիճ երկու լուռներ են ։ Ա֊յս լուռները յե֊ ղափոխական մեծութիւն ունէին· դահաւանդներ կը նշմարուէին անոնց վրայ ։ Ընկերային բազմութիւնները , նոյն իսկ քա֊ ղաքակրթութեան հիմերը , վրայ վրայի դրուած և իրարու յարակից շահերուն հաստատուն խումբը , դաղիական հին կազմութեան դարաւոր կերպարանները դրութիւններու , կիր֊ քերու և սեռութիւններու մրրիկին ամպերու մէջէն անընդ֊ հատ կերեւան և կանհետին այս երկու լուռներուն վրայ ։ Ա֊յս երեւոյթները և անհետացիները ընդդիմութիւն և շարժում ան֊

21343-60
9

Kevistan

ուանեցան։ Մերթ ընդ մերթ Ճշմարտութեան փայլիլը կը տես-
նուի հոն, Ճշմարտութեան որ մարդկային հոգիի լոյսն է։

Պատմութեան այս մեուականը բաւական սահմանափակ է,
և մեզմէ բաւական հեռանալ սկսելուն համար դժուարին է
արդէն անոր դլխաւոր հանդամանքը ծրագրել։

Սակայն պիտի աշխատինք ծրագրելու այս հանդամանքը։

Գերհաստատութիւնը այն միջին փոփոխութիւններուն մին
եղած էր որոնք դժուարաւ կը սահմանուին, որոնց մէջ յոգ-
նութիւն, բզդում, շշուկ, քուն և աղմուկ կայ և ոչ
այլ ինչ են թէ ոչ մեծ ազդի մ'օթևանի մը համնիլը։ Այս
մեուականները տաբօրինակ են և կը խաբեն այն քաղաքա-
գէտները որք անոնցմէ կուզեն շահ հանել։ Ի սկզբան ազդը
բան մը կուզէ միայն, որ է հանդստութիւն· մարդիկ մէկ
ծարաւ ունին միայն որ է խաղաղութիւնը, մէկ փառասիրու-
թիւն ունին միայն որ է փոքրութիւնը։ Այս խաղաղասիրու-
թիւնը և փոքրասիրութիւնը կը նշանակէ հանդարտ կեանք։
Փա՛ռք Աստուծոյ, բաւականէն աւելի, պէտք եղածէն շատ
աւելի մեծ դէպքեր, մեծ բազդեր, մեծ արիածներ, մեծ մար-
դեր տեսան և ունեցան։ Բրուտիաը[1] ունենալու համար նե-
ապոլը կուտան և Իվլեթոյի թագաւորը ունենալու համար նա-
բոլէոնը կուտան։ «Ի՛նչ բարի թագաւորիկ մ'էր ան»,
(կըսէ Պէրանժէ)։ Աստուածէն 'ի վեր քայլերին, երկար և
տաժանելի օրուան մ'երեկոյին հասան· առաջին անդամ Մի-
լանոյի հետ, երկրորդ անդամ Լօդէսիէրի հետ, երրորդ
անդամ Պոնապարտին հետ հանդիսաւոր ուին Ճամբան· ալ
ասկալի յոգնած են։ Ամէն մէկը անկողին մը կուզէ։

Յոգնած անձնուիրութիւնները, ծերացած դիւցազնութիւն-
ները, պարարուած փառասիրութիւնները, կազմուած հա-
ստատութիւնները կը փնտռեն, կը պահանջեն, կազերսեն, կը
խնդրեն· ինչ· բնակարան մը։ Խոստիան այս բնակարանը։
Հսկիին վայելել խաղաղութիւնը, հանդարտութիւնը, պա-
րապ ժամանակը· ալ պահ են։ Սակայն մի և նոյն ժամանակ

ճնշեալ մ'իրողութիւնները կը ծագին, կը յայտնուին և անոնց
քովի դուռին կը զարնեն։ Այս իրողութիւնները՝ որք յե-
ղափոխութիւններէ և պատերազմներէ եղած են՝ կը մնան,
հնապրին, իրաւունք ունին ընկերութեան մէջ վերադառնալու
և կը վերադարձին իսկ· և շատ անդամ իրողութիւնները օթևան
հայթայթողներ և օթևանի հոգաբարձուներ են որոնք սկըզ-
բունքներու համար բնակարան կը պատրաստեն։

Անատեն քաղաքագէտ լմաստասէրները կը դիտեն թէ,
Յոգնած մարդերը մինչդեռ հանդստութիւն կուզեն, կա-
տարուած իրողութիւններն ալ երաշխաւորութիւններ կուզեն։ Ինչ որ է հանդստութիւնը մարդերու համար, նոյն
բանն է նաև երաշխաւորութիւնները իրողութիւններու համար։

Անգլիան Գրօմվէլէն ետք նոյն բանը կուզէր Սթիւարթ-
ներէն· Գրանսան ևս կայսրութենէ ետք նոյն բանը կուզէր
Պուրպոններէն։

Այս երաշխաւորութիւնները ժամանակներու հարկ մի են։
Պէտք է շնորհել զանոնք։ Իշխանները կը շնորհեն այս երաշ-
խաւորութիւնները, բայց՝ շնորհը ըսելով՝ իրենու ղօրու-
թիւնն է շնորհողը։ Խորհրդակ Ճշմարտութիւն, զոր դիտնալը
օդտակար է, որ 1662ին Սթիւարթներուն և ոչ իսկ միտքէն
անցաւ և զոր Պուրպոնները և ոչ իսկ ընդհանրապէս 1814ին։

Նախասահմանուած դերդաստանը (Պուրպոնեանց դերդաս-
տանը) դարձեալ անկումէն ետք երբ Գրանսա վերադար-
ձաւ, աղէտալի փամտութեամբ մը կարծեց թէ ինքն էր պար-
զևողը, և թէ կրնար ետ առնուլ ինչ որ պարգևած էր· թէ
Պուրպոնի ցեղը երկնային իրաւունքն ունէր· թէ Գրանսա
բան մը չունէր, և թէ Լուի ԺԸ-ի սահմանադրութեան մէջ
շնորհուած քաղաքական իրաւունքը ոչ այլ ինչ էր բայց մի-
այն երկնային իրաւունքի Ճիւղ մը զոր Պուրպոնի ցեղը զա-
տած և մարդասիրաբար ժողովուրդին պարգևած է մինչև այն
օրը յորում թագաւորը պիտի հաճի ետ առնելու զայն։
Բայց Պուրպոնի ցեղը պարգևը տալով տհաճութիւն մը կըզ-

պար, ահաճութիւն որով կը պարտաւորէր նաև զդալ թէ ինք չէր պարզևը տուողը։

Պուրպօնեան ցեղը վիսութիւն բրաւ տասնևինևորդ դարու մէջ։ Դժկամակեցաւ ամէն անգամ որ ազգը փլթուում մ'ունենար։ Սովորական այսինքն ժողովրդային և բուն բառը գործածելով կըսենք թէ դէմքը ծուեց այն։ Ծողովուրդը տեսաւ այս դէմքի ծռութիւնը։

Կարծեց թէ այժ ունէր, վասն զի կայսրութիւնը իր առջևէն աւլուելով աներևոյթ եղած էր իբր թատերական բեմի տեսարան մը։ Զդիտեց որ ինքն ալ միևնոյն կերպով բերուած էր։ Չտեսաւ որ ինք ևս այն ձեռքին մէջն էր որ նաբոլէոնը վերցուցած էր իր տեղէն։

Ինքն անցեալ ըլլալուն համար կարծեց թէ արմատներ ունի, բայց կը սխալէր· անցեալին մէկ մասն էր այն, բայց Ֆրանսան էր ամբողջ անցեալը։ Գաղղիական ընկերութեան արմատները չէ թէ Պուրպօններու, այլ ազգին մէջն էին։ Այս անյայտ և կենդանի արմատները չէ թէ ցեղի մ'իրաւունքը, այլ ժողովուրդի մը պատմութիւնը կը կազմէին։ Գահին ներքեւէն 'ի գատ ամենուրեք կային այս արմատները։

Պուրպօնեան ցեղը Ֆրանսայի համար պատմութեան երևելի և արիւնաթոյր հանգոյցն էր, բայց անոր ճակատագրին գլխաւոր տարրը և քաղաքականութեան հարիւրոր խարխսը չէր։

Ֆրանսա առանց Պուրպօններու ալ կրնար ապրիլ· քանի երկու տարի ապրած էր առանց Պուրպօններու· շարունակութեան ընդհատում եղած էր, բայց անոնց և ոչ իսկ միտքէն կանցնէր այս ընդհատումը· և ինչպէս կրնային այսպիսի բան մ'երևակայել անոնք, անոնք որ կերևակայէին թէ Լուի ԺԸ· Թերմիտորի 9ին և Լուի ԺԸ· Մարենկոյի օրը Ֆրանսայի կիշխէր։

Պատմութեան սկիզբէն 'ի վեր եղած չէ ժամանակ մ'ուր իշխանները այսքան կոյր դարձած ըլլան և չտեսնեն իրողութիւններու ներկայութիւնը և երկնային իշխանութեան այն

մասը զոր իրողութիւնները կը պարտնակեն և կը հրապարակեն։ Այն վարի պահանջումը՝ որ թագաւորներու իրաւունք կանուանի՝ երբեք այսքան ուրացած չէր վերի իրաւունքը։

Ծանր սխալ որով այս արբայական ցեղը ձեռք զպցուց 1814ին ընդհատած երաշխաւորութիւններուն, ընորհումներուն, ինչպես կըսէր ինք։ Տրամաբան բան· ինչ որ ընորհումներ կանուանէին անորմ, մեր յաղթութիւններն էին· ինչ որ մեր յափշտակութիւնները կանուանէին անորմ, մեր իրաւունքն էր։

Վերահաստատութիւնը երբ կարծեց թէ ժամանակն եկած է, ինքինքը պօնապարտին յաղթող և երկրին մէջ արմատացած համարելով, այսինքն կարծելով թէ զօրաւոր է, և կարծելով թէ խորունկ արմատ ձգած է, յանկարծ որոշեց ինչ որ պիտի ընէր և համարձակեցաւ գործադրելու ինչ որ յառաջադրած էր։ Առաջ մը Ֆրանսայի դէմն ելաւ կայնեցաւ, և՝ ձայնը բարձրացնելով՝ չճանչցաւ հաւաքական տիտղոսը և անհատական տիտղոսը, չճանչցաւ ազգին վերհատութիւնը և քաղաքացիին ազատութիւնը։ Ուրիշ կերպով ըսենք, ուրացաւ ինչ որ ազգը ազգ կընէր և ինչ որ քաղաքացին քաղաքացի կընէր։

Ահա այս է այն հռչակաւոր հրովարտակներու հիմը որոնք յուլիսի հրովարտակները կանուանուին։

Վերահաստատութիւնը ինկաւ։

Իրաւապէս ինկաւ։ Բայց պէտք է ըսել թէ բայարձակապէս հակահարդութիւն գոյացած չէր յառաջադիմութեան ամէն ձևերուն։ Անոր իշխանութեան ժամանակ մեծ բաներ եղած էին։

Վերահաստատութեան ժամանակ ազգը սովորած էր հանդարտութեան մէջ վիճաբանութեան, — հանրապետութեան ժամանակ չկար այս, — և խաղաղութեան մէջ մեծութեան, — այս ալ կայսրութեան ժամանակ պակսած էր։ Ֆրանսա՝ ազատ և հզօր՝ Եւրոպայի միւս ժողովուրդներուն համար քաջալերական տեսարան մ'եղած էր։ Ցեղաշրջումը Յօդեսբիէրի

իշխանութեան ժամանակ խօսիլ կրցած էր· Պօնափարթի իշխանութեան ժամանակ Թղթակցութիւնը խօսած էր· Լուի ԺԸ· և Շարլը Ժ· ի իշխանութեան ժամանակին ալ խօսելու կարգը եկած էր մնքին: Հովը դադրեցաւ, ջահը նորէն վառեցաւ: Հանդարտաւէտ միտքերու դպատմներուն վրայ պայծառափայլ լոյսին տարտնուը տեսնուեցաւ: Շքեղ, օրտակար և սիրուն տեսարան: Անցեալի խաղաղութեան ժամանակ, յայտնի յայտնապէս հրապարակի վրայ տասնուհինգ տարի աշխատեցան այն մեծ սկզբունքները որք խորհրդներու համար արդէն հին, իսկ պետական մարդերու համար դեռ նոր են, և որք կանոնաւոր հաւատարութիւն օրէնքի առջև, խղճի ազատութիւն, մամուլի ազատութիւն և ամէն կարողութիւններու ամէն պաշտօն կատարելու իրաւունքը: Սկզբունքներու այս աշխատութիւնը մինչև 1830 տևեց: Պուրպօնեանները քաղաքակրթութեան դործիք մ'եղան, դործիք մը որ նախախնամութեան ձեռքին մէջ կտրեցաւ:

Պուրպօնները անկումը մեծութեամբ լի եղաւ, մեծութիւն չէ թէ անոնց այլ ազգին կողմէն: Անոնք ծանրութեամբ, այլ առանց իշխանութեան լնկան դահէն· անոնց դէպ 'ի խաւարն իջնալը չմտանեցաւ այն հանդիսաւոր անհետումներուն մէկին որք սքանչելի մորմոք մը կը թողուն պատմութեան· ոչ Շարլը Ա· ի ճիւաղական անխռովութիւնը, ոչ ալ Նաբոլէոնի արծիւեան աղաղակը ունեցան: Գահէն հեռացան պարզին, ահա այս է ամէնը: Թագը վար դրին, այլ պսակ չը պահեցին: Արժանապատուութիւն ունեցան, այլ վհկութիւն չունեցան: Իրենց դժբաղդութեան վերհափաւութեան տէր չեղան կերպիւ իւիք: Շարլը Ժ· դէպ 'ի Ընդրուը ուղևորութիւն ըրած միջոցին երբ բոլորքն տեղն մը կտրել կուտար քաւակուսելու համար, աւելի արքունական սովորութեան հոդը քաշեց որ վառնգի մէջ էր քանդել միապետութեան որ կը փլչէր: Այս փոքրութիւնը տրամադ այն անձնուէր մարդերը որք իրենց անձը կը սիրէին, և այն դպօն անձերը որք

իրենց տոհմը կը պատուէին: Իսկ ժողովուրդը սքանչելի ընդմայդ մ'ունեցաւ: Տեսակ մ'արքայական ապստամբութիւն երբ առաջ մը զինու զօրութեամբ ազգին վրայ յարձակեցաւ, ազգը այնքան զօրութիւն զդաց իր վրայ որ չդարկացաւ: Ինք զինքը պաշտպանեց, դասեց, իրերը իրենց տեղը տեղաւորեց, կառավարութիւնը օրէնքի մէջ դրաւ, Պուրպօնեներն ալ, բարի, աքսոր զրկեց, և կանգ առաւ: Ազգը Շարլը Ժ· ծերունի թագաւորը առաւ այն հովանոցին տակէն որու տակ պատսպարուած էր Լուի ԺԸ· և կամայ մը գնահինը դրաւ: Տրտմութեամբ և զդուշութեամբ զգացաւ արքայական անձերու: Չէ թէ մարդ մը, չէ թէ քանի մը մարդիկ, այլ Փրանսա, այլ ամբողջ Փրանսան, յաղթական և յաղթութեամբը արբշիռ Փրանսան կարծես թէ պատնէշներու օրէն հաք չէին ու միանդամայն բոլոր աշխարհի առջև գործադրեց Ակիսմ Տիւ Վարի այս ծանր խօսքերը: «Որոնց որ սովորած են իշխանութեան բարիքը քաղել և' ոսոխ չատակող թռչունի մը պէս' վշտահար բազդ մը դէպ 'ի բարեկեցիկ բազդ մը տանելու, դիւրին է յանդուգն ըլլալ իրենց իշխանին դէմ երբ դժբաղդութեան մէջ կիյնայ ան· բայց ինձի համար միշտ պատկառելի պիտի ըլլայ իմ թագաւորներու, և գնահատելի վշտահար թագաւորներուն բազդը»:

Երբ Պուրպօնները ձգեցին դացին, Փրանսա անոնց նկատմամբ չարդանք զդաց, այլ ոչ չար: Ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, անոնց դժբաղդութիւնը աւելի մեծ եղաւ քանդէ իրենք: Հարիւրնհինգ անհեթեթ եղան:

Յուլիսի յեղափոխութիւնը անմիջապէս բարեկամներ և թշնամիներ ունեցաւ բոլոր աշխարհի մէջ: Ամանք շատ մ'անոր յարձակեցան եռանդով և ուրախութեամբ, ամանք ալ կրնամակ պարծուցին ամէն մէկը իր բնութեան համեմատ: Ի լուսդան Եւրոպայի իշխանները որք այս արշալոյսին բուերն էին, վիրաւորուելով և շուարելով իրենց աչերը գոցեցին և երբ բացին միայն սպառնալու համար բացին: Երկիւղ որ կը

հասկցուի, բարկութիւն որ կը ներուի: Ա յս տարօրինակ յե՛ղափոխութիւնը հազիւ հազ ընդհարում մ՚եղած էր: Ցաղթահար արքայութեան՝ հետը իրր թշնամի վարուելու և անոր արիւնը թափելու պատիւն անգամ ըրած չէր այն: Իրենամոլ կառավարութիւններու առջև որոնց հաշիւը միշտ կը պահանջէ որ ազատութիւնը ինքնին զրպարտուի, յուլիսի յեղաշրջումը աչերդ ըլլալու և մեղմ ձևալու յանցանքն ունէր: Սակայն անոր դէմ ամենևին դէշութիւն մ՚ընել չուզուեցաւ, ոչ ալ նիւթուեցաւ: Ամենէն դժգոհները, ամենէն աւելի բարկացողները, ամենէն աւելի ատրտողները կը բաղձէին գայն· ինչ և ըլլան մեր ինքնամոլութիւնները և ոխակալութիւնները, խորհրդաւոր յարգանք մը կարտադրի գայն պատահարներէն որոնց մէջ մարդուս վերեւը աշխատողի մը դործակցութիւնը կզգացուի:

Ցուլիսի յեղափոխութիւնն է յաղթանակ իրաւունքին որ իրողութիւնը կը տապալէ: Ընդհանրապէս ի՛նչ բան մ՚է այս տապալումը:

Իրաւունք որ կը տապալէ իրողութիւնը· այս է ահա 1830ի յեղաշրջումին փառաւորութեան պատճառը, այս է նաև իր հեղութեան պատճառը: Իրաւունքը երբ կը յաղթանակէ, բռնաբարութեան պէտք չունի ամենևին:

Իրաւունքը արդարութիւն և ճշմարտութիւն է:

Իրաւունքին յատկութիւնն է յաւիտենապէս դեղեցիկ և անարատ մնալ:

Իսկ իրողութիւնը, առ ի բոլոմս նաև ամենէն հարկաւոր, նաև ժամանակակիցներէն ամենէն ազնիւ ընդունուած իրողութիւնը, եթէ միայն իր իրողութիւն իր էութիւնը կը շրունակէ, եթէ խնամք քիչ իրաւունք կը պարունակէ կամ ամենևին չպարունակէր, անհրաժեշտապէս սահմանուած է՝ ժամանակին աւերումին հետ՝ ձեւ, պժգալի, թերևս նաև ոսոխալի ըլլալու: Մէկ նպատածքով և դարերու հետաւորութեան մէջէն դիտելով եթէ ուզենք հասկնալ թէ իրողութիւնը՝

ճղեղութեան միևչև մր աստիճանը կրնայ հասնիլ, Մաքիաւելլը դիտենք: Մաքիաւելլ ոչ յոռի հանճար մ՚է, ոչ գև մը, ոչ ալ վատ և ապիրատ դրագէտ մը, այլ իրողութիւնն է: Եւ այս իրողութիւնը չէ թէ միայն իտալական, այլ նաև եւրոպական իրողութիւն է, վերջատատերորդ դարու իրողութիւն է: Սոսկալի կերևայ այն, և իրօք սոսկալի է տասն և ինեերորդ դարու բարոյական տեսիլին առջև:

Իրաւունքին և իրողութեան այս կռիւը ընկերային բաղմութիւններու ծագումէն ’ի վեր կը տևէ: Մենամարտութիւնը լմնցնել, անարատ դաղափարը մարդկային իրութեան հետ միաւորել, իրաւունքը իրողութեան և իրողութիւնը իրաւունքին մէջ խաղաղապէս թափանցել տալ, այս է ահա խնամատունեերուն դործը:

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԳԻՇ ԿԱՐՈՒԱԾ

Բացց իմաստունեերուն դործը ուրիշ, ճարպիկներուն (habile) դործը ուրիշ է:

1830ի յեղաշրջումը շուտ մը կանդ առած էր:

Ցեղափոխութիւն մը՝ նաւի մը պէս՝ երբ ծովեզերը խնայլով կը խրի, ճարպիկները անմիջապէս կը յօշեն գայն:

Ճարպիկները՝ մեր դարու մէջ՝ պետական մարդու անունը առին իւրացի, այնպէս որ այս պետական մարդ խօսքը վերջապէս արհօթեան խօսք մ՚եղաւ: Եւ իրօք պէտք չէ մոռնալ թէ ուր որ ճարպիկութիւն կայ միայն, հարկաւորապէս փոքրութիւն կայ: «Ճարպիկներ» ըսելը՝ «միջակներ» ըսել է:

Այսպէս ալ «պետական մարդիկ» ըսելը՝ «մանիչներ» ըսել է երբեմնակի: Արդ եթէ պէտք է հաւատալ ճարպիկներուն, յեղափոխութիւնները՝ ինչպէս է յուլիսի յեղափոխութիւնը՝ կատուած շնչերակներ են· պատրաստական կապ մը պէտք է: Իրաւունքը՝ խնամ մեծապէս հրապարակուելով դը-

ղեղում կատայ : Հեռաւոր երբ իրաւունքը կը հաստատուի՝ պէտք է վերահաստատել պետութիւնը : Ազատութիւնը պահպանելէն առաջ պէտք է իշխանութեան մտածել :

Հոս իմաստունները տակաւին չեն դատուիր Ճարպիկներէն, բայց կասկին չվատահիլ : Իշխանութիւն կըսէք , լաւ : Բայց նախ՝ ինչ է իշխանութիւնը · երկրորդ՝ ուսկէ կը ծագի :

Ճարպիկները ջանալ կը ձեւացնեն կէս ձայնով մ՚ուղած աւարկութիւնը , և իրենց Ճարպիկութիւնը կը շարունակեն :

Այս քաղաքագէտներուն նայելով՝ որք շահատիպ կեղծիքներու հարիւր դիմակ մը տալու հանճարեղութիւնը ունին՝ յեղափոխութենէ մ՚առաջ ժողովուրդի մ՚առաջին պիտոյքն է արքայական ցեղ մը հայթայթել , երբ այն ժողովուրդը միապետական յամաքի մը մէկ մասը կը կազմէ : Այս կերպով՝ կըսեն անոնք , այն ժողովուրդը իր յեղափոխութենէն առաջ կրնայ խաղաղութիւն , այսինքն իր վէրքը բուժելու և ուժը նորոգելու ժամանակ ունենալ : Արքայական ցեղը պատրաստուած լաստակիրներուն կը պահէ և հիւանդանոցը կը ծածկէ :

Բայց դիւրին չէ միշտ արքայական ցեղ մը հայթայթելը :

Ըլլայ ըլլայ , որ և է հանճարեղ մարդ մը կամ նաև անձնուէր վիճակէ բարձրացող որ և է անձ մը կը բաւէ թագաւոր մ՚ըլլալու համար : Առջի պարագային մէջ Պօնապարտ ; երկրորդին մէջ Ֆիլիպիսը կունենաս :

Բայց որ և է դէրպատան մը չբաւեր արքայական ցեղ մը կազմելու : Ցեղ մը հարկաւորապէս շատ կամ քիչ հնութիւն մը կունենայ , և դարերու խորշոմը յանկարծ չկազմուիր :

Եթէ «պետական մարդերու» տեսութիւնները նկատել ըլլանք, ամէն զգուշութիւնները վերապահելով կը հարցունենք թէ յեղաշրջումէ մ՚առաջ որո՞նք են այս յեղաշրջումին ելնող թագաւորի մը յատկութիւնները : Կրնայ յեղափոխական ըլլալ և օգտակար է յեղափոխական ըլլալ , այսինքն պէտք է որ իր անձնէն այն յեղափոխութեան մասնակցած , միջամուխ եղած , անոր մէջ վտանգի ենթարկուած կամ երևելի հանդիսացած

անոր ատյարը բռնած կամ ցուրը դործածած ըլլայ :

Որո՞նք են արքայական ցեղի մը յատկութիւնները : Պէտք է որ ազգային , այսինքն՝ ի հեռուստ յեղափոխական ըլլայ՝ չէ թէ դործողութիւններով , այլ ընդունուած դաղափարներով : Պէտք է որ անցեալով բաղադրուած և պատմական ըլլայ , պէտք է որ ապագայով բաղադրուած և համակիր ըլլայ :

Անկէ կը մնայուն թէ ինչո՛ւ առաջին յեղափոխութիւնները զոհ կըլլան մարդ մը , Դրօմվէլ կամ Նաբուլէոն դանելով , և ինչո՛ւ երկրորդները բացարձակապէս կուզեն դանել ցեղ մը՝ Պրնւնզվիկի ցեղը կամ Օրլէանի ցեղը :

Արքայական ցեղերը կը նմանին Ինոխայի այն թզենիներուն որու ամէն մէկ ոստը մինչև գետինը ծռուելով կպնելու և թզենի մը կըլլայ : Մինչև ժողովուրդը խոնարհելը բացարձակ թէուրեամբ :

Այս է Ճարպիկներուն տեսականը :

Արդ այս Ճարպիկներուն մեծ Ճարտարութիւնն է փոքր ինչ իրը մեծ աղէտ մը ցուցնել ամենուն յայտնութիւն մը որ՝ պէս պէս որոնք որ անկէ հօտին նաև դողան , երկիւղով հետեւիլ յատաջգիմական քայլ մը , անցուցին ծռութիւնը մինչև որ յատաջդիմութիւնը թուլնայ , անհամեմատ գործը , եռանդին անհարթութիւնները երթան հանել և բառնալ , անկիւնները և ըղունդները կորել , յաղթանակը բանակել , իրաւունքը պատասխանել , հսկայ ժողովուրդին ֆանէլներ հագցունել և շուտ մը պատկեցնել , այս ծայրայեղ քաջողջութեան պահը պահել տալ , հերքիւլէսը նորածոյժ հիւանդի մը տեղ դնել , պատահարը հայթայթումներու մէջ թրմել , տեսլականին ծարաւի միտքերու այս դեղջոյին նեկտարը ընծայել , չափազանց յաջողութեան դէմ զգուշութեան միջոցներ առնուլ , յեղափոխութեան առջև արևարձել (abat-jour) մը դնել : 1830ը գործադրեց այս տեսութիւնը զոր արդէն Անգլիայի մէջ գործադրած էր 1688ը :

1830ը լեռան կէս Ճամբան կանգ առնող յեղափոխութիւնն

մ՛է : Սիսամ յառաջխմութիւն , հազիւ հազ իրաւունք : Այլ ռակային տրամաբանութիւնը չդիտեր ջրբընկէն նշանակութիւնը՝ Ինչդ. արեւին պէս որ չդիտեր Հրապին լոյսը :

Ո՞վ է յեղափոխութիւնը կէս ճամբան կեցնողը : Քաղաքաւորութիւնը :

Ինչո՞ւ :

Վասն զի քաղաքաւորութիւնը յաղուրդ գտած շահն է : Երէկ ախորժակ ունէր այն , այսօր լեռւլի կը վայելէ , վաղը պիտի յագի :

Նաբոլէոնէն ետք 1814ի երեսլոյը նաև 1830ին տեղի ունեցաւ Շարլը Ժ-էն ետք :

Քաղաքաւորութիւնը մարդերու դաս մը համարել ուզուեցաւ՝ յանիրաւի : Քաղաքաւորութիւնը պարզապէս ժողովուրդին գոհ եղած մասն է : Քաղաքաւորը այն մարդն է որ հիմա նստելու ժամանակ ունի : Ամոռ մը դաս մը չէ :

Բայց մարդիկ շատ կանուխ նատել ուզելով՝ կրնան մարդկային սեռի ընթացքը իսկ արգիլել : Քաղաքաւորները շատ անգամ ունեցած են այս յանցանքը :

Ցանցանք մ՛ընելու կարողութիւնը դաս մը կազմելու իրաւունք չէ : Ենսութիւնը ընկերային կարգաւորութեան բաժանումներուն մին չէ :

Այլ սակայն նաև ենսութեան նկատմամբ պէտք է իրաւաչափը ըլլալ· այն վիճակը զոր 1830ի յունուարին ետք՝ ազգին քաղաքաւորութիւն ըսուած մասը կը փափաքէր ունենալ , չէր այն անշարժութիւնը որ անտարբերութեամբ և ծուլութեամբ կը խառնուի և որ փոքր ինչ նախատինք կը պարունակէ , և ոչ ալ այն քունն էր որ երազներու մատչելի վայրկեանական մոռացում մը կ՛ենթադրէ , այլ դադար մ՛էր :

Դադարը (halte) բառ մ՛է որ երկու զարմանալի և գրեթէ հակասական նշանակութիւն ունի· հունդ զօրք , այսինքն շարժում , նաև կայան , այսինքն հանգիստ կը նշանակէ :

Դադարիլը ոյժերը նորոգել է· սպառազէն և արթուն

Հանդչիլ է· կատարուած իրողութիւնն է այն որ պահպանողները կը դնէ և ղողշ կը կենայ : Դադարը կենթադրէ երկհատ կուիւը և վաղուան կուիւը :

1830ին և 1848ին միջնատեղին (entre-deux) է այն :

Ինչ որ կուի կանուանենք հոս , կրնայ նաև յառաջխմութիւն անուանիլ :

Արդ քաղաքաւորութեան ինչպէս նաև պետական մարդերու՝ այս դադար բառը նշանակող մարդ մը , թէպէտև Բայց մը պէտք էր· խառնակազմ (composite) անհատականութիւն մը որ յեղափոխութիւն , նաև միայնութիւն նշանակէր , ուրիշ խօսքով ըսենք , անյաղթը և ապագան ակներեւապէս իրարու յարմարցնել ներկայն հատատաէր :

Այս մարդը պտնուած էր բոլորովին պատրաստ : Անունն էր Լուի-Փիլիբ Տ՛Օրլէան :

Խորհրդարանին 221 անդամները մեծաւոր ըրին Լուի-Փիլիբը : Լաֆայէթ թագադրութեան պաշտօնը կատարելով Հանթեոն-Ընկերոջ լատինոյնը անուանեց զայն : Բարիզի քաղաքաւանը (hotel-de-ville) Բէյմի մայր եկեղեցիին յաջորդեց :

Կատարեալ գահը կէս գահի փոխուեցաւ : Այս փոխանակութիւնն եղաւ ահա « 1830ին դասը » :

Երբ Հարպիկները լինցուին , իրենց առած լուծումին սահին պահպանութիւնը երևցաւ : Այս ամէնը բայարձակ իրաւունքին հակառակ եղած կատարուած էր : Բայարձակ իրաւունքը , կը բողոքեմ , աղաղակէ , և անհնազանդ եղաւ· ահարկու աներևութիւն :

ՀԱՅԿ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Армянская Публичная Библиотека
7/XI-1922
ИМЕНИ Г. МАСНИКЯНА
ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՓԱՍՔԻ ՓԱ

ԼՈՒԻ-ՓԻԼԻՊ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ բազումը ապրած է ձեռքը բարեբազդ է· ուժով կը գարնէն և աղէկ կընտրեն անոնք՝ ան անհատար , նաև պլասեռած և նախատուած , նաև՝

21343-60

1830ի յեղափոխութեան պէս՝ կրասէր յեղափոխութեանվիճակին
ինկած ըլլան, պրեմէ միշտ բաւական նախախնամական պայ-
ծառութիւն կուենան, և հեռաւորապէս կէշ կերպով չեն լ-
նար: Ընդոյ խաւարումը հրաժարում մը չէ թնաւ:

Սակայն շատ չպարծինք. յեղափոխութիւններն ալ կը սխա-
լին, և մեծ սխալումներ տեսնուեցան:

Գառնանք դէպ ի 1830ը: 1830ը իր շեղումին մէջ բարե-
բաղդութիւն ունեցաւ: Թագաւորն աւելի կարժէր քանիմէ
թագաւորութիւնը այն հաստատութեան մէջ որ կիսատ մնա-
ցող յեղափոխութենէ մ'նաք կարգադրութիւն անուանեցաւ:
Լուի-Ֆիլիպ հազուագիւտ մարդ մ'էր:

Լուի-Ֆիլիպ այնքան արժանի է յարգի, որքան պախարակ-
ուելու արժանի է իր հայրը: Թէև ատոր յանցաւորութիւնը
մեղմարար պարապանելու շնորհիւ անշուշտ պիտի թեթևնայ
պատմութեան առջև: Լուի-Ֆիլիպ ամէն մտածուածներ
նութիւնները և հասարակային առաքինութիւններու շատը ու-
նէր իր առողջութեան, հարստութեան, անձին և գործե-
րուն հոգ կը տանէր: բոլորի մ'արժէքն այլ ոչ միշտ տարիի
մը գինը կը ճանչնար: սթափ, զուարթ, խաղաղասէր և
համբերող, բարի մարդ և բարի իշխան էր: կնիկին հետ կը
պառկէր և պալատին մէջ սպասաւորներ ունէր որոնց պաշ-
տօնն էր ամուսնական անկողինը քաղաքաւորներու յուցանել,
ըստ որում ննջարանը առանկ կանոնաւորապէս ամենուն յու-
ցանելու փափաքիլը օդտակար էր՝ պուրպօնեան անդրանիկ
ճիւղին հին սպօրինաւոր յոյցերէն համ: Եւրոպայի ամէն լե-
զուները, և՝ որ աւելի հազուագիւտ է՝ ամէն շահերու ամէն
լեզուները գիտէր և կը խօսէր. «միջին դասի» սքանչելի
ներկայիչը, այլ անորմ գերազանց և ամէն կերպով ա-
ւելի մեծ էր. ինչ ցեղէ սերելը լաւ գիտնալովը հանդերձ
իր անհատական բուն արժէքին վրայ վստահելու լրջմտութիւ-
նը ունէր, և իր տոհմի ինդիրին մասին կարի մտածուոր էր՝
օրէնսդրութեան և ոչ թէ պուրպօնեան ըլլալը յայտնելով, երբ

առաքին նորին վսեմութիւն կրսուէր՝ իր տոհմի իշխանա-
բուն խիստ առաջինը, այլ երբ վեհափառութիւն բառն ալ
բուն քաղաքաւոր էր: Հատարակութեան առջև երկայնաբան
մտերմական տեսութեան մէջ համառօտախօս, ազահ կար-
ծուած այլ ոչ ապացուցուած, իրապէս այն խնայասէրներն բուն
միտն որոնք իրենց հաճոյից կամ պարտաւորութեան համար
դիւրութեամբ տակ կը վատնեն: պրպէտ այլ պրպտուո-
թեան նկատմամբ անզգայ: անհնարական այլ ոչ հապճա-
պարհ, հանգարտ և զօրեղ: իր ընտանիքին և տոհմին աչքին
լոյսը: հրապարիչ խօսակցող և կառավարութեան զգուշաւոր
բուն տեղեակ պետական մարդ: ներքնապէս անտարբեր, ան-
միջական շահով պատուած, միշտ ի մտաւոյս կառավարող,
իսկ օրհասալութեան և երախտապիտութեան անտառակ էր: մե-
բապետները միջանկերու վրայ կը գործածէր անզգաստաբար:
խորհրդարանի անպատմոյ մեծամասնութիւնները վարպետու-
թեամբ կառավարէր որոշումներ տալու ի միաս այն պատճառի հա-
մաձայնութիւններու որոնք պահերու նկատմամբ մի
կը պատան: սիրտը կը բանար, երեսին անխոհեմութեամբ կը
բանար, այլ հրաշալի ճարպիկութիւն մը կը դուրսուներ այս
անխոհեմութեան մէջ. պատահած միջոցներ, գէմքեր և դի-
մակներ կառնուր: Եւրոպայի Ֆրանսային և Ֆրանսայի Եւրո-
պային վախ կուտար: Իր հայրենիքը անտարակոյս կը սիրէր,
այլ բնատնիքը նախամեծարելով. սիրապետութիւնը իշխա-
նութենէ և իշխանութիւնն ալ արժանապատուութենէ վեր կը
դասէր, տրամագրութիւն որ ազնուական բան մ'ունի, այս-
ինքն՝ ամէն բանի մէջ յաջողութիւն ուզելով, խաբեութիւ-
նը կընդունի և բոլորովին չարժէր նուաստութիւնը. նաև
օդտակար բան մ'ունի, այսինքն քաղաքականութիւնը բուռն
ընդհարումներէ, պետութիւնը խորտակումներէ և ընկերու-
թիւնը մեծ ազէտներէ ղերծ կը պահէ: մանրախոյզ, ուշիմ,
լուրջ, ուշադիր, կսլսվամիտ և անխոնջ էր: երբեմն կը հա-
կասէր, և աջի ըսածը կամ ընածը ետքն խօսքով կամ գր-

թագաւորը կը ժխտէր։ Անգօձայի մէջ Աւստրիայի դէմ յամառ դիմադրութիւն, Սպանիայի մէջ Անգլիայի դէմ յամառութիւն ցուցուց, Անվերը գնդակոծեց և Բրիչարին տակ կերցուց։ Մարսէյլեզը համոզումով կերգէր։ Վհատութիւն, յոգնութիւն ներս, դեղեցիկին և սեւլականին ձաշակին, յանդուգն վհանձնութիւններու, իւթոփիի, ցնորքի, բարկութեան, անապատութեան և երիւղի անհրելի էր։ անձնական աներկիւղութեան ամէն ձևերը ունէր։ Վալմիի մէջ զօրապետ, ծէմարի մէջ զինուոր էր։ ուրիշ անգամ սպանութեան վտանգը կրած էր, բայց միշտ ժպտելով։ կրընատիէի մը պէս արի, խորհողի մը պէս քաջսիրտ։ միայն եւրոպական դղրդումի մը պատահական շրջումներէն վախ կրող, և քաղաքական մեծ դէպքերու անկարող։ միշտ պատրաստ իր կեանքը այլ ոչ բնաւ գործը վտանգելու։ իր կամքը ազդեցութեան կը փոխէր որպէս զի՝ որոնք որ պիտի հնազանդին իրեն՝ աւելի իմացականութեան քանիէ թագաւորի մը հնազանդած սեպուին։ կարող էր դիտելու այլ ոչ հմայեցնելու։ միտքերու ուշադրութիւն չէր տար, բայց մարդերը կը ճանչնար, այսինքն գործելու համար պէտք ունէր տեսնելու։ դիւրաւ և կորովապէս ըմբռնող ուղիղ միտք, գործնական իմաստութիւն, համարձակ խոստած և զարմանալի յիշողութիւն մը ունէր։ յիշողութիւն որու կը դիմէր անընդհատ և որով միայն նմանութիւն ունէր Գեսարի, Աղէքսանդրի և Նաբոլէոնի հետ։ դէպքերը, մանր պարագաները, թուականները և յատուկ անուններ դիտէր՝ առանց դիտնալու բազմութեան մտումները, կիրքերը, զանազան հանճարները, ներքին իշխանները, հոգիներու թագուն և անյայտ ապատամբութիւնները, և վերջապէս ինչ որ կրնայ խիլճերու աներևոյթ հոսանքը (courant) անուանիլ. մակերևոյթին հետ համամիտ, այլ ոչ այնքան համաձայն էր ներքին Գրանսայի հետ, թէև վարպետութեամբ այս անհամաձայնութեան հետևութեան առաջքը կառնուր։ շատ կը կառավարէր առանց բռնական իշխելու։

ինքն իր առաջին պաշտօնեան էր։ դերազանցապէս դիտէր իրութիւններու փոքրութիւնը քարընդոտ մ'ընել դաղափարներու անբաւութեան առջև։ քաղաքակրթութիւն, կարգ և բարեկարգութիւն սահմանելու ձշմարիտ կարողութիւնը ունէր, այլ դատաստիրական և խարբեական ոգի մը կը խառնէր այս կարողութեան հետ։ արքայական ցեղի մը հիմնադիրը և հայթայթիչը էր։ կերպիւ իւիք Շարլմանեի և կերպիւ իւիք նենգամիտ դատաստիրի մը կը նմանէր։ վերջապէս սէգ և տարօրինակ կերպարան մ'էր։ իշխան մը որ կրցաւ իշխանութիւն բանեցնել թէև Գրանսա անհանդարտ ըլլար, և զօրութիւն ցուցնել առանց Եւրոպայի նախանձոտութիւնը հոգ ընելու։ Ահա այսպիսի մարդ մ'էր Լուի-Փիլիբ որ իր դարուն երևելի մարդերուն կարգը պիտի անցնի և որ պատմութեան մէջ յիշուած ամենէն երևելի կառավարողներուն կարգը կրնար անցնիլ եթէ փոքր ինչ սիրած ըլլար փառքը, և եթէ ան և նոյն կերպով կարենար զգալ ինչ որ մեծ է, ինչպէս կզգար ինչ որ օգտակար էր։

Լուի-Փիլիբ երիտասարդութեանը ժամանակ գեղեցիկ, և ձերութեանը մէջ շնորհալի էր։ ազգին միշտ հաճելի եղած չէր, այլ բազմութեան եղած էր միշտ։ Լուի-Փիլիբ կը հաւնէր, վասն զի բնապէս վայելչութիւն ունէր։ վեհափառութիւն չունէր։ թէև թագաւոր, բայց թագը չէր կրեր։ թէև ձեր, բայց սպիտակ մազ չունէր։ Իր կերպերը հին վարչութեան և սովորութիւններուն ալ նոր վարչութեան կերպերուն և սովորութիւններուն պէս էին. աղնուականութեան և քաղաքաւորութեան խառնուրդ որ 1830ին կը վայելէր։ Լուի-Փիլիբ անցում մ'էր որ կիլիեր։ պահած էր հին արտասանութիւնը և հին ուղղագրութիւնը զոր արդի ժամանակուան կարծիքներուն կը ծառայեցնէր։ կը սիրէր Բօլօնիան և Հունպարիան, բայց առաջինին անունը հին ուղղագրութեամբ կը գրէր, միւսինը նոր արտասանութեամբ կուտար։ Շարլը ծ·ին պէս ազգային պահակի թիկնոց կը հագնէր և

հարցնելին պէս Լէժիօն Տ'Օնէօրի ժապաւէնը կը կրէր։

Ինչ կը յառաջէր մատուռը, որպէս չէր երթար, Օրէ-
րայի Թաւրոնը ուշ չէր կոխեր բնաւ։ Լուսարարները, շու-
նին սպասաւորները և պարուհիները չկրցան շահիլ զան. քա-
ղաքաւորներուն ընդհանուր համակրութիւնը պրաւոզ իր յատ-
կութիւններուն մին ալ այս էր։ Պաշտօնակիր և աւագանի
չունէր։ Անձրևոյը Թնին տակ առնելով գուրս կելնէր, և
երկար ժամանակ իր փառապսակին (auréole) մէկ մասն ալ
այն անձրևոյն եղած էր։ Փոքր ինչ որմաշէն, փոքր ինչ
պարտիզպան և փոքր ինչ բժիշկ էր։ Իրը սուրհանդակ մը
Ձիէն կկրնար, արիւն հատնէր անորմէ։ Լուի-Փիլիբը գուրս
չէր ելներ առանց հետը առնելու նշարակը Հանրի Գ-ին պէս
որ առանց դաշոյնը առնելու տեղ մը չէր երթար։ Ազգա-
յականները կը ծաղրէին այս ծաղրելի արքային, որ բաւական
համար արիւն թափող Թագաւորներուն առաջինն է։

Լուի-Փիլիբին գէմ պատմութեան դանդատներուն մէկ մա-
սը պէտք է զեղչել. կան բաներ որք Թագաւորութիւնը կամ-
քատասանին. կան բաներ որք իշխանութիւնը կամբատասանին
և կան բաներ որք Թագաւորը կամբատասանին. երէք սիւներ
որոնց առջև մէկը տարբեր ամբողջութիւն մը կարտադրէ։ Թա-
գաւորութեան իրողութիւններն են հանրիշխանական իրաւունքը
պրաւելը, յառաջդիմութիւնը՝ երկրորդական շահերու կար-
գը դնելը, փողոցի բազմութիւնը բռնադատելը ձնշելը, ապստամբ-
ները ռազմական օրէնքով պատժել և դլխատելը, խռովա-
րարները սրբ անցնելը, Թրանոնօնէն փողոցը, պատերազ-
մական ատեանները, Ֆրանսան երէք հարիւր հազար առանձ-
նաշնորհեալներով կառավարելը՝ շահերը անոնց հետ կիսա-
պես բաժնուելով. իշխանութեան իրողութիւններն են պէյմե-
պան մերժելը, Ալժերիին խոտիւ և՝ Անդլիացւոց պէս որք ին-
միայն սիրեցին՝ աւելի բարբարոսութեամբ քանիմէ քաղա-
քակրթութեամբ սիրելը, Ասիաիւ-Գասէրին սրտաճ խոս-
տումը դրժելը, Պլէյ և Տէօշը դնելը և Բրիչարին սպառկ կեր-

ցունելը. Թագաւորին իրողութիւնն է աւելի ընտանեկան
քանիմէ ազգային քաղաքականութեան մը հետևիլը։

Ինչպէս կը տեսնուի, զեղչումը ըլլալէն առաջ Թագաւորին
պատասխանատուութիւնը կը նուազի։

Թագաւորին մեծ յանդգնութիւնը սա է. Ցանուն Ֆրանսայի հա-
մաստարար վարուեցաւ ան։

Ուսկէ կը հետևի այս յանդգնութիւնը։

Ըսենք.

Լուի-Փիլիբը կարի հայր Թագաւոր մ'եղաւ. արքայական
ցեղ մը ծնիլ ուզող ընտանիքի մ'այս Թիսումը ամէն բանէ
կը վախնայ և չուզեր անհանգիստ ըլլալ. ասկէ հետևեցան
ծայրայեղ վերհրատարութիւններ որք տալարակ էին ժողովուր-
դին, այնպիսի ժողովուրդի մը որ իր քաղաքային աւանդու-
թեան մէջ յուլիս 14ը և ռազմական աւանդութեան մէջն ալ
Աւստերլիցը ունի։

Սակայն եթէ 'ի բաց առնելու ըլլանք հանրական պարտա-
ւորութիւնները որոնք ամէն պարտաւորութիւններէ առաջ կա-
տարուիլ կուզեն, այս Թագաւորին ընտանիքը արժանի էր
այն սաստիկ պատուհին որով կը սիրուէր Լուի-Փիլիբէն։ Ըս-
քանչելի էր այս ընտանի խումբը որու մէջ առաքինու-
թիւնները տաղանդներու հետ միացած էին։ Լուի-Փիլիբի
աղջիկներուն մին՝ Մարի Տ'Օրլէան՝ իր տոհմին անունը աը-
հեստագէտներու անուններուն մէջ կը դնէր ինչպէս Շարլը
Տ'Օրլէան ալ իր անունը բանահիւսներուն անուններուն մէջ
կը դնէր։ Մարի Տ'Օրլէան իր հոգին մարմարիոն մ'երած
էր և Ժան Տ'Արդ կանուանէր զայն։ Մեթերնիխ յետագայ
ռամկավարական պովեստը առած էր Լուի-Փիլիբի երկու
աղաներուն։ Առանձ աշխոյժ էրէթաարդներ են որոնց նամակը քրեցիք
ընթեռնուէք և աշխոյժ էլեռաններ որոնց նամակը ընթեռնուէք։

Առանց բան մը կեղծելու, բայց նաև առանց բան մը ծան-
րացնելու ահա ըսինք ինչ որ ճշմարիտ է Լուի-Փիլիբին
նկատումով։

գին փոթորիկը, հանրական բարեւութիւնը որ կը հարցուփորձէր, Գաբէն՝ որ ինչ պատասխանելը չէր գիտեր, արքայական դլուխ մը որ այս աղէտաւոր շուներին ներքև կը թերար ահաբեկ և շուարուն, այս աղէտալի պատահարին մէջ ամենուն, թէ դատապարտողներուն և թէ դատապարտելոյն յարաբերական անմեղութիւնը, Լուի-Փիլիբ տեսած էր այս բաները, նկատած էր ականատիպ այս ահալի իրերը· տեսած էր Ֆրանսայի Ազգային ժողովին առջև դարերու ամբաստանութիւնը և երեսալը, տեսած էր Լուի ԺԶ-ի այսինքն պատասխատուող անբաղդ անցորդի մ'եւս զարհուրելի ամբաստանեալ մը, այսինքն միապետութիւնը որ՝ի խաւարի կը կանդնէր· և ժողովուրդին այս ահապին արդարութիւնները որք պրեթէ Աստուծոյ արդարութեան պէս անանձնական էին, Լուի-Փիլիբի ակնածական երկիւղ մը ձգած էին։

Զարմանալի էր այն տպաւորութիւնը զոր յեղափոխութիւնէ ընդունած էր ան։ Իր մտաղութիւնը կարծես թէ այն մեծ տարիներուն րոպէ առ րոպէ կազմուած կենդանի դրոշմն էր։ Օր մը վկայի մ'առջև՝ որմէ անկարելի է մեզ կասկածիլ՝ Լուի-Փիլիբ Սահմանադիր ժողովին անդամներուն այրուբեղնական ցուցակին մէջ Ա տառով սկսող բոլոր անունները կարգաւ յիշեց մի առ մի։

Լուի-Փիլիբ պայծառ լոյսը սիրող թագաւոր մ'եղաւ։ Անոր իշխանութեան ժամանակ մանուկը ազատ, ազգային բեմը ազատ, խիղճը և խօսքը ազատ եղան։ Սեպտեմբերի օրէնքները տեղ տեղ բացեր ունէին լոյս տալու համար։ Թէև պիտեր թէ լոյսը առանձնաշնորհութիւնները կրծելու զօրութիւն ունի, իր գահը լոյսին առջև դրաւ։ Պատմութիւնը չը պիտի մոռնայ անոր այս ուղղամտութիւնը։

Տեսարանէն քաշուղ ամէն պատմական մարդերուն պէս Լուի-Փիլիբ ևս դատի կանչուած է մարդկային խղճին կողմէն։ Անոր դատը տակաւին փոքրագոյն իրաւարանին առջև ի լսած է։

Հաւատարութիւնը սիրող իշխան մ'ըլլալ, վերահաստատութեան և միանգամայն յեղափոխութեան վերաբերիլ, ուշնեղալ այս յատկութիւնը որով իբր յեղափոխական անհանդստութիւն, այլ իբր կառավարիչ վստահութիւն կը ներշնչէ։ Ահա 1830ին այս եղաւ Լուի-Փիլիբին բոլոր բարեբաղդութեան պատճառը· ամենին եղած չէ այնպիսի ժամանակ մը ուր մարդ մը այսքան լաւ յարմարած ըլլայ պատահարի մը· ինն միւսին մէջ մտաւ և մարմնաւորեցաւ։ Լուի-Փիլիբ 1830ին մարդեղութիւնն է։ Մանաւանդ թէ Լուի-Փիլիբ պահանջութեան արժանի ըլլալուն մեծ ապացոյց մ'ունէր, այսինքն աքսորը։ Ժամանակ մը տարապիր, թափառական և աղքատ ըլլալով իր աշխատութեամբը ապրած էր։ Ֆրանսայի իշխանական ամենէն յուզթի կալուածներուն այս տէրը Սիւիսի մէջ ծեր երիվար մը ծախած էր՝ հաց ուտելու համար։ Բէյխնավի մէջ մանեմանիպալի դաս տուած էր մինչդեռ քոյրն ալ՝ Ադելաիտ՝ ասղնեպործութիւն կընէր և կար կը կարէր։ Ընթրիքի մը վճռակի մը հետ խառնուող այս յիշատակները աւելնով կը համակէին քաղաքաւորները։ Լուի-Փիլիբ իր ձեռնարովը քանդած էր Մօն-Սէն-Միշէլի կամրջի երկաթեայ վանդակը, զոր Լուի ԺԱ· շինել տուած և Լուի ԺԵ· դարձած էր։ Լուի-Փիլիբ Տիւմուրիէզի ընկերը և Լաֆայէթի բարեկամն էր· ժապոլէոնեներու ժողովակին ալ անդամ եղած էր։ Մերթապ ձեռքովը անոր ուսին զարկած, իսկ Տանդօն բսած էր· երիտասարդ դու։ 93ին երբ քսանուչորս տարեկան էր և կանուանէր Պ· Տը Շարդրը, Գօնվանսիօնի մէջին օթեակներուն մէկուն մէջէն ականատես եղած էր Լուի ԺԶ-ի դատին, որու տրուած այս խեղճ քառատող անունը կարի յարմար եկած է։ Լուի-Փիլիբ տեսած էր յեղափոխութեան կոյր կատղութիւնը երբ թագաւորի մը վրայ թագաւորութիւնը՝ և թագաւորութիւնը թագաւորին հետ կը խորտակէր պրեթէ առանց նշմարելու դաշափարին անպատրոյն խորտակումին ներքև պտտուղ մարդը։ տեսած էր դատարան ժողովին ահա-

Գեռ չէր բացուած այն ժամը ուր պատմութիւնը իր պատկառելի և ազատ ձայնովը կը խօսի· այս թագաւորին վրայ վերջնական վճիռ տալու ժամանակը չէկաւ· անոնցմէ և երեւելի պատմիչն Լուի-Պլան անկամ մոռցաւ մեղմէ իր առջի վճիռը։ Լուի-Փիլիպ երկու դրեթէ իրարու նման 22 տարուան 221 տերը և 1830, այսինքն կէս-խորհրդարանի մը և կէս-յեղաշրջումի ընդարեալը· և ինչ կուզէ թող ըլլայ, յանուն հանրիմացականաց բացարձակ սկզբունքին քանի մը պզտուկութիւններ ընելով, և փիլիսոփայութեան բարձրագոյն տեսութեամբը նկատելով միայն կրնանք գատել զայն, ինչպէս որ ընթերցողը կրցաւ ընդունմարել մեր քիչ մ'առաջ գրածներէն· բացարձակ սկզբունքին տակէն աս երկու իրաւունքէն այսինքն նախ մարգուս իրաւունքէն, ապա ժողովրդին իրաւունքէն դուրս ամէն բան յափշտակութիւն է։ Բայց այս գործութեան թէորիտիւնները նշանակելէն ետք հիմայէն կրնանք ըսել թէ՝ վերջապէս և ինչ կերպով ալ նկատուելու ըլլայ Լուի-Փիլիպ, ըստ ինքեան և մարդկային բարութեան տեսութեամբը նկատուելով, պիտի սեպուի՝ ինչպէս կըսուի հին պատմութեան հին լեզուովը՝ գահի մը վրայ բազմող լաւագոյն իշխաններուն մին։

Ի՞նչ կայ Լուի-Փիլիպին դէմ։ Արքունի գահը։ Ձատիկ թագաւորը Լուի-Փիլիպէն, ահա կը մնայ մարդը· և մարդը բարի է։ Նրբեմն սքանչելի ըլլալու չափ բարի է ան։ Շատ անգամ առաւօտէն մինչև իրիկուն ցամաքային Եւրոպայի բոլոր դեսպաններուն դէմ կուռելէն ետք՝ ծանրացածներ հոգեբուռ գրաւուած՝ իր սենեակը կը մտնէր երեկոյին, և հոն յագնութեան հոգին բերանը եկած և քունը աչերէն վազած ժամանակ ինչ կընէր։ Թղթակոյտ (dossier) մը կառնուր, և պիշերը եղեռնական դատ մը նորէն քննելով կանցուներ, պատրաստելով թէ իրօք ոչնչէ բան մը չէր Եւրոպայի դէմ դնելը, բայց թէ աւելի մեծ բան մ'էր գահիճին ձեռքէն մարդ մ'ազատելը։ Արդարութեան պաշտօնէին հետ յամառութեամբ կը կռուէր· կիլեօթինի խնդիրին մէջ կէտ առ կէտ կը վիճէր ընդհանուր-փաստաբաններուն, երբեմն ալ շաքարոտնեբաշ հետ, ինչպէս կանուանէր կանոնք։ Երբեմն դիպուած թղթակցութեամբ իր սեղանը ծածկուած կըլլար· Լուի-Փիլիպ անանց ամէնն ալ կը քննէր· անոր համար վիշտ մ'էր թողուլ այս դատապարտեալ թշուառ դատերը։ Ըստ ինքեան էր եօթը հոգի վաթսնեցայ, կըսէր օր մ'ըսն վիպին զոր քիչ մ'առաջ յիշեցինք։ Իր իշխանութեան առջի տարիները մտնուան պատիժը դրեթէ վերցաւ, և կատարեալին կանգնուելը թագաւորին դէմ բռնաբարութիւն մ'եղաւ։ Պուրբոնեանները առջինէկ ձիւղին հետ կրէվի դնելու տեսութեան հրապարակը անբեւեռթի ըլլալով, քաղաքավարութիւնը Պարիզը-Սէն-ծով անուանով կրէվ մը հաստատեց· «պործնական մարդիկը» դրեթէ օրինաւոր կիլեօթինի մը պէտքը զգային։ Եւ ահա Լուի-Փիլիպին դէմ Գազիմիր Բերիէի յաղթութիւնները։ Բուն մին այս եղաւ, վասն զի Գազիմիր Բերիէ քաղաքավարութեան գործ, իսկ Լուի-Փիլիպ ազատական կողմերը կը նկրկայեր։ Լուի-Փիլիպ իր ձեռքովը ծանօթութիւն կը գրեր պէդպարիայի վրայ։ Փիէռքի մեքենային ետք կը պօռար· Մե՛ղք որ չվերաօրինեցաք· պէտք էր նշանակել ընդհանուր-գործակատար մը Լուի ժ-ին և բարի Հանրի Դ-ին պէս։

Արդ մեզի համար պատմութեան մէջ, ուր բարութիւնը հազուագիւտ մարգրիտ է, ով որ բարի եղած է, դրեթէ նախատական է որովհետև եղած է։ Լուի-Փիլիպի վրայ ամանք խօսեր, ամանք ալ ամարգօրէն գրած ըլլալով, շատ բնական է որ մարդ մը, այսօր անոր պէս ուրուական մը՝ որ այս թագաւորը ճանչցած է՝ դրիչին և անոր համար վկայութիւն տայ պատմութեան առջև։ Այս վկայութեան նկատմամբ ինչ կուզէ թող ըսուի, յայտնի և անուրանալի է թէ անշահախնդիր վկայութիւն մ'է· մեռելի մը գրած տապանագիրը անկեղծ է· գերեզման մը կրնայ մխիթարել ուրիշ գերեզման մը· մի և նոյն խաւարին մատնակցողը գոլէլու իրաւունք կստանայ· մանաւանդ որ ոչ այն

քան կը վախցուի թէ աքսորի մէջ կեցող երկու դերեզմանները համար կարելի ըլլայ ըսել երբեք· Մին միւսը ողջքեց։

ԳԼՈՒԽ Գ։

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳԱՏԵՐՈՒՆ ՃԵՂՔԵՐԸ

Եկած ըլլալով այն վայրկեանը ուր մեր պատմած թատերգութիւնը Լուի-Փիլիպի իշխանութեան սկիզբները ծածկող ազէատւոր ամպերուն մէկուն խորութեանը մէջ պիտի սուզի, պէտք չէր երկմտութիւն ցուցնել, և հարկ էր որ այս գիրքը իր կարծիքը յայտնէր այս թագաւորին նկատմամբ։

Լուի-Փիլիպ արքայական իշխանութեան հաստած էր առանց բռնութեան, և առանց ինքն իր կողմէ ուղղակի աշխատելու· թագաւոր եղած էր յեղափոխական փոփոխումի մ՚իրողութեամբը որ յեղափոխութեան իրական նպատակէն անշուշտ խիստ հեռի էր և որու մէջ ինքն՝ Օրլէանի դուքսը՝ ամենեւին անձնական նախաշարժում մը չունէր։ Իշխան ծնած էր, և կը կարծէր թէ ընտրուած թագաւոր է։ Ինքն իրեն տուած չէր, իւրովի առած չէր այս պաշտօնը· իրեն առաջարկուած էր այն· ինքն ալ ընդունած էր, համոզուելով՝ ըստ մեզ յանիրաւի՝ բայց համոզուելով թէ առաջարկութիւնը իրաւունքին համեմատ և ընդունելն ալ պարտաւորութեան համեմատ էր։ Այս պատճառաւ Լուի-Փիլիպ արքայական իշխանութիւնը բարեմտօրէն ընդունեցաւ։ Արդ ետքնին կրսենք թէ Լուի-Փիլիպ իշխանութիւնը բարեմտութեամբ ընդունած ըլլալուն, և հանրիշխանութիւնն ալ բարեմտութեամբ յարձակած ըլլալուն համար, ընկերային կանոններէ արտադրուող բարոյական պատասխանատուութիւնը ոչ թագաւորին և ոչ ալ հանրիշխանութեան վրայ կը ծանրանայ։ Սկզբունքներու ընդհարում մը տարերաց ընդհարումի մը կը նմանի։ Ովկիանոսը ջուրը կը պաշտպանէ, մրրիկը օդը կը պաշտպանէ· թագաւորը թագաւորութիւնը կը պաշտպանէ, հանրիշխանութիւնը ժողովուրդը կը պաշտպանէ· յարաբերականը՝ որ է միապետութիւնը, կը դիմադրէ բացարձակին՝ որ է հանրապետութիւնը։ Ընկերութիւնը արիւն կը թափէ այս կռիւին մէջ, բայց ինչ որ իր վիշտն է այսօր, վաղը իր փրկութիւնը պիտի ըլլայ։ Այլ սակայն, ինչ և ըլլայ, պէտք չէ պախարակել կռուողները· երկու կուսակցութիւններուն մին անշուշտ կը սխալի։ Իրաւունքը՝ բառոսի տրձանին պէս՝ երկու ծովեղերի վրայ չկրնար ըլլալ, մէկ ոտքը հանրապետութեան, միւս ոտքն ալ թագաւորութեան մէջ դնելով· անբաժանելի է այն, և բոլորովին մէկ կողմը կը պահուի։ Բայց որոնք որ կը սխալին, անկեղծօրէն կը սխալին· կոյր մը յանցաւոր չէ ինչպէս որ վանոէացի մը աւազակ մը չէ։ Ուրեմն իրերու ճակատագրին վրայ թողունք այս ահարկու կռիւները։ Ինչ կուզեն ըլլան այս փոթորիկները, մարդկային անպատասխանատուութիւն կայ անոնց մէջ։

Ընդունինք այս տեղեկագրութիւնը։

1830ի կառավարութեան կեանքը անվիջապէս տաժանելի եղաւ։ Երկիւ ծնած էր, և այսօր պարտաւորեցաւ կռուիլ։

Այս կառավարութիւնը հաղիւ թէ տեղաւորուած էր, և ահա Յուլիսի մեքենային վրայ որ դեռ նոր դրուած և ոչ աչքան հաստատուն էր, շարժիչ զօրութիւնն մ՚անյայտ շարժուձեւերը կզդար ամենուրեք։

Դիմադրութիւնը հեռաւոր օրը ծագեցաւ· Թերևս առջի օրէն ծագած էր արդէն։

Ամեն ամիս հակառակութիւնը մեծցաւ, և թագուն ըլլալէ դադրիլով երևան եկաւ։

Յուլիսի յեղափոխութիւնը որ՝ ինչպէս ըսինք՝ Փրանսայէն դուրս ոչ այնքան ընդունուած էր թագաւորներէն, Փրանսայի մէջ զանազան կերպերով մեկնուած էր։

Ատտուած իր կամքերը՝ որք պատահարներու մէջ տեսանելի են՝ մարդերուն կը յանձնէ· դժուարիմաց բնագիր որ թուր-

հրդեհաւոր լեզուով մը գրուած է: Մարդիկ այս բնաւորութիւնները միշտ կը թարգմանեն· վազահաս թարգմանութիւններ որք անուղիղ են, և որք սխալներով, պակասներով և հակառակ իմաստներով լի են: Շատ քիչ միտքեր կը հասկնան ամբողջապէս լեզուն: Ամենէն կրթուածները, ամենէն հանդուրժողները, ամենէն խորհրդաւորները յամրաբար կը լուծեն, կը հասկնան, և երբ կարդան իրենց բնաւորութեան հետ, շատ մանակէ՝ ի վեր գործը կատարուած կը գտնեն· հասարակաց հրապարակը արդէն քանի թարգմանութիւն կայ: Ամէն մէկ թարգմանութենէ կատակերգութիւն մը կը ծնի, և ամէն մէկ հակառակ իմաստ հերձուած մը· և ամէն մէկ կատակերգութիւն կը կարծէ թէ ինքն ունի միայն բուն բնաւորութիւնը, և ամէն մէկ հերձուած կը կարծէ թէ իր կողմն է ըլլալը:

Շատ անգամ աերութիւնը իսկ հերձուած մ'է:

Ցեղափոխութիւններու մէջ հասունքի հակառակ (à contre-courant) լողացողներ կան, որք են հին կատակերգութիւնները: Հին կատակերգութիւնները որոնք Աստուծոյ չնորհիւ ժառանգութենան կը յարին, կը կարծեն թէ յեղափոխութիւնները ազատամարելու իրաւունքէն նուազ են, և թէ անոնց դէմ ազատամարելու իրաւունք ունին: Կը սխալին սակայն: Վասն զի յեղափոխութիւններու մէջ ապստամբը չէ թէ ժողովուրդը այլ թագաւորն է: Ցեղափոխութիւնը ապստամբութենան ներհակն է բոլորովին: Ան յեղափոխութիւն կանոնաւորապէս կատարուած իրաւունք մ'ըլլալով՝ ըստ ինքեան օրինաւոր է· սակայն է թէ սուտ յեղափոխականներ երբեմն կանգատուն գան, բայց յեղափոխութիւնը՝ նաև արատուած՝ հաստատ կը մնայ, նաև արիւնարբոյր՝ հինգպան կը մնայ: Ցեղափոխութիւններու ծնունդ առողը հարկն է, և ոչ թէ դիպում մը: Ցեղափոխութիւն մը կեղծիքէն դէպ իրութիւն վերադարձ մ'է: Ցեղափոխութիւնը է, վասն զի պէտք է որ ըլլայ:

Բայց և այնպէս օրինաւոր թագաւորութենան պաշտպան հին հատակութիւնները 1830ի յեղափոխութենան վրայ կը յարձակին այն ամէն բանաւթիւններով որոնք սխալ պատճառաբանութենէ կը ժայթքին: Մոլորութիւնները պատուական ոումներ են: Այն կատակերգութիւնները վարպետօրէն կը յարձակին յեղափոխութենան այն կողմը որ կրնար վիրաւորիլ, այսինքն ուր որ անոր զրահը կը պակսէր, ուր որ արամաբանութիւնը կը պակսէր· այս յեղափոխութենէն վրայ կը յարձակին անոր թագաւորութիւնը հարուածելով: Ցեղափոխութենան կաղապակին, Ցեղափոխութիւն, ինչո՞ւ այս թագաւորը: Հերձուածները ձիշդ նշան առնող կոյրեր են:

Հանրապետականները ևս նոյն նաղապակը կը հանեին· Բայց առանց այսպիսի նաղապակ մը հանելը իրաւացի էր: Ինչ որ կատրութիւն էր օրինաւորութենան կատակերգներու մէջ, կատրուածութիւն էր հանրիշխանականներու մէջ: 1830ը ժողովուրդը դժուարով խաբեց· Հանրիշխանականները այս պարագան պատճառաւ սրամտութեամբ կը յանդիմանեին զայն:

Ցուլիսի չէնքը անդնդալից յարձակումին և ազատական յարձակումին մէջ տեղը կը յուզուէր: Ներկայն կը ներկայէր՝ մէկ կողմէ միապետական դարերու և միւս կողմէ յաւիտենական իրաւունքին հետ կռիւ բռնուելով:

Ասկէ՝ ի զատ 1830ը, Փրանսայէն դուրս, ամէն յեղափոխութիւն ըլլալէ զգուշած և միապետութիւն եղած ըլլալով, տարտաւած էր Եւրոպայի ընթացքին հետևիլ: Այսինքն խաղաղութիւնը պահել, ուրիշ մեծ դժուարութիւն մ'ալ այս էր: Հակառակ միաքով ուղղուած խաղաղութիւն մը շատ անգամ աւելի ձեռնակար է քան թէ պատերազմ մը: Սակառաղէն խաղաղութիւնը որ ինքն իրեն կասկածելի քաղաքակրթեալ աշխարհի մը կործանիչ միջոցն է, ահա այս թագուն կռիւն ծնաւ, որ միշտ սանձահար է, այլ միշտ կորտաց: Ցուլիսի թագաւորութիւնն ևս թէև ունէր այս միջոցը, բայց և այնպէս եւրոպական դահլիճներու լծակից եղիվարներուն մէջ կը խոշէր: Մեթերնիխ այս յուլիսի երիվարին թերևս ուղէր փոխ անցունել որպէս զի հանդարտեց-

նայ։ Ծուլնի թագաւորութիւնը Փրանսայի մէջ յաւէրժութիւնէ մղուելով, ինքն ալ Եւրոպայի մէջ կը մղէր այն յամրաքայլները (tardigrades) որք միապետութիւններ կանուանին։ Հրուելոն համար ինքն ալ կը հրէր։

Սակայն՝ ներսը՝ մուրոզութիւն (paupérisme), ոսկեզութիւն, վարձ, կրթութիւն, պատիժ, բոզութիւն, սպառում, բաշխում, փոխանակութիւն, դրամ, վարկ, դրամագլխի իրաւունք, աշխատութեան իրաւունք, այս ամէն խնդիրները ընկերութեան վերեւը կը յարմապատակուէին. սոսկալի վտանգ մըտի։

Ուրիշ քաղաքական ըստած կուսակցութիւններէ դուրս ուրիշ շարժում մ'ալ երևան կուգար։ Ֆանրիչնանական բորբոքումն պատասխան կուտար փիլիսոփայական բորբոքումը։ Ընտրեալներն ալ բազմութեան պէս կը խռովուէին ուրիշ կերպով, բայց նոյնպէս։

Խորհուրդ կը տրուէին, որ երկիրը այսինքն ժողովուրդը՝ որու վրայէն յեղափոխութեան շունչը կանցնէին՝ այն խորհողներուն ներքև կը ստանար չգիտեմ ինչ անյայտ և լուսնոտ յատուկ ցնցումներով։ Այս խորհողները, որոնցմէ ամանք առանձին էին, ամանք ալ իբր ընտանիք և գրեթէ իբր նոյնահաւատ ժողովներ դումարուած, համապատասխան այլ ներհունակութեան կը յուզէին ընկերային խնդիրները. անդրդուելի ականատեսներ որք գաղտնի ցնցումներուն և կէս մը նշմարուած հնոցներուն հաղիւ հաղ անհանգստութիւնն զգալով հրաբուխի մ'անգունդին մէջ հանդարտօրէն իրենց գետնափոր ձամբաները կը քանային։

Այս հանդարտութիւնը այս բազմայոյզ ժամանակին ոչ նուազ զեղեցիկ տեսարաններուն մին էր։

Այս մարդիկը իրաւանց խնդիրը քաղաքական կուսակցութիւններու կը ձգէին, և իրենք երանութեան խնդիրին կը զբաղէին։

Մարդկային ընկերութենէն անոնց արտագրել ուզածն էր մարդուս բարեկեցութիւնը։

Տնտեսական խնդիրները, երկրագործութեան, հնարագիտութեան և առևտուրի խնդիրները կը յուզէին՝ անոնց գրեթէ կրօնքի մ'արժանապատուութիւնը տալով։ Քաղաքակրթութեան վիճակին մէջ զոր փոքր ինչ Աստուած և մեծ մամոնա մարդս կը կաղմէ, շահերը կը միանան, կ'ամալկամին (s'amalgamer) և կը խառնուին իրական կարծր ժայռ մը կազմելով ուժային (dynamique) օրէնքի մը համեմատ զոր համբերութեամբ կը գտնեն քաղաքականութեան այն երկրաբանները որք տնտեսագէտ կանուանին։

Այս մարդերը որոնք գանազան անուններով կը խմբուէին և որոց ամէնքն ալ սակայն կրնան սերտական անունով ընդհանրապէս անուանիլ, կը նկրտէին ձգել այս ժայռը և անկէ ժայթքեցնել մարդկային բարօրութեան կենդանի ջուրերը։

Անոնք ամէն բան կը յուզէին, կը քննէին, կատափոտի խնդիրէն սկսելով մինչև պատերազմի խնդիրը։ Գնոջ իրաւունքը և մահկան իրաւունքն ալ կաւելցուէին մարդուս իրաւունքին վրայ զոր գաղղիական յեղափոխութիւնը հաստատած էր։

Ընթերցողը թող չզարմանայ եթէ գանազան պատճառներ մեզ կստիպեն տեսական նկատումով երկար բարակ չքննելու այն խնդիրները զորս ընկերաբաններն կը յուզեն։ Բաւական կը սեպենք միայն ցուցնել այս խնդիրները։

Եթէ՝ ի բաց առնենք աշխարհակազմային (cosmogonique) տեսիլները, երազախոհութիւնը և միսթիկականութիւնը, կրնան երկու գլխաւոր խնդիրի վերածիլ այն ամէն լուծելի խնդիրները զորս ընկերաբաններն կառաջադրէին։

Առաջին խնդիրը։

Հարստութիւնը արտադրել։

Երկրորդ խնդիր։

Հարստութիւնը բաշխել։

Առաջին խնդիրը աշխատութեան խնդիրը կը պարունակէ։

Երկրորդը վարձի խնդիրը կը պարունակէ։

Առաջինին մէջ ոյժերու կիրառութեան վրայ է գործը ։
Երկրորդին մէջ վայելումներու բաշխումին վրայ է գործը ։

Ոյժերու լաւ կիրառումն կը հետեւի հասարակային զօրութիւնը ։

Վայելումներու լաւ բաշխումն կը հետեւի անհատական երջանկութիւնը ։

Լաւ բաշխում ըսելով պէտք է հասկնալ չէ թէ հաւասար բաժին, այլ արդար բաշխում։ Առաջին հաւասարութիւնն է արդարութիւն ։ Այս երկու իրերուն, այսինքն զօրութեան և հասարակային զօրութեան և՝ նեղը՝ անհատական երջանկութեան միւտրութենէն կը հետեւի բնիկ բային բարեբաստութիւնը։

Բնիկ բային բարեբաստութիւն կը նշանակէ մարդուս երջանկութիւնը, քաղաքացիին ազատութիւնը, ազգին մեծութիւնը ։

Անգլիան այս երկու խնդիրներուն առջինը կը լուծէ ։ Քանի մը տարիէ կը կազմէ հարստութիւնը, այլ աղէկ չգաղիներ։ Այս լուծումն որ մէկ կողմէն ամրողջ է, հակառակորդներ երկու ծայրայեղութիւն կը հետեւի ։ ահագին փոքրամասնութիւն։ Ամէն վայելումները ունին, ամէն դրկումներ ուրիշներուն այսինքն ժողովուրդին ։ Թէև առանձնաշնորհութիւնը, բացառութիւնը, մենաշնորհութիւնը, աւատականութիւնը դադրի իսկ աշխատութենէ կը ծնին ։ Պատերազմ և վաճառականութիւնը որ հասարակային զօրութիւնը մանաւանդ թշուառութեան վրայ կը կանգնէ և որ պետութեան մեծութիւնը անհատին տառապանքներուն մէջ կարմատէ (enracine) ։ Թիւր ըմբռնուած մեծութիւն ուր կը միանան ամէն նենգութեան տարրերը և որու մէջ չմտներ որ և է բարոյական տարր մը ։

Հասարակավարութիւնը և երկրագործական (agraire) օրէնքը կը հաւծեն լուծել երկրորդ խնդիրը, բայց կը սխալին։

Անոնց բաշխումը արտադրութիւնը կսպանէ ։ Հաւասար քաժանումը կը ջնջէ մրցումը, հետեւապէս նաև աշխատութիւնը ։ Մասնաւոր մը քաշխումին կը նմանի այս ։ վասն զի մասնաւորը կսպանէ ինչ որ կը բաժանէ ։ Անկարելի է ուրեմն այս կարծեցեալ լուծումներուն հաւանիլ։ Հարստութիւնը սպաննելը բաշխել չէ ։

Երկու խնդիրները պէտք է որ միատեղ լուծուին լաւ մը լուծուելու համար ։ Երկու լուծումները պէտք է որ միաւորին և կազմեն մէկ լուծում։

Երկու խնդիրներուն եթէ առջինը միայն լուծես, վէնեաւիկին պիտի նմանիս ։ Անգլիային պիտի նմանիս ։ վէնեաւիկին պես շինովի զօրութիւն մը, կամ Անգլիայի պես նիւթական զօրութիւն մը պիտի ունենաս։ յուռի հարուստ պիտի ըլլաս ։ Բռնաբարութեամբ մը պիտի մեռնիս, ինչպես մեռաւ վէնեաւիկ, կամ պիտի իյնաս սնանկութեամբ մը, ինչպես պիտի իյնայ Անգլիան ։ Եւ աշխարհս թողպիտի տայ որ իյնաս և մեռնիս, վասն զի աշխարհս կը թողուս որ իյնայ և մեռնի ինչ որ ինքնամոլութիւն է միայն, ինչ որ մարդկային ոեռի համար առաքինութիւն մը կամ պաղտփար մը չպարունակեր ։

Պէտք է դիտնալ սակայն թէ մենք հոս վէնեաւիկ և Անգլիա բառերը յիշելով չէ թէ ժողովուրդներ այլ ընկերային ջնդրեր կը նշանակինք։ ազգերու վրայ դրուած սակաւասարտութիւններուն և ոչ թէ նոյն իսկ ազգերուն կսկնարկենք ։ Ազգերու համար միշտ յարդ և համակրութիւն կպպանք ։ վէնեաւիկի՝ իբր ժողովուրդ՝ պիտի վերածնի։ Անգլիա՝ իբր ազնուապետութիւն՝ պիտի իյնայ։ բայց Անգլիա՝ իբր ազգ՝ անմահ է ։ Ասի ըսիլէն ետք կը շարունակենք ։

Լուծէ երկու խնդիրները, քաջալերէ հարստութիւնը և պահպանէ ազգութիւնը, վերցուր թշուառութիւնը, այլ մի թողուր որ զօրաւորը անիրաւութեամբ իր շահերուն ծառայեցնէ տկարը, ամէն ձեռնարկ այն անօրէն նախանձոտութիւնը զոր ճամբան գտնուողն ունի արդէն տեղը հասնողին դէմ, մանրամասիպատիպ և եղբայրասպէս վարձքը աշխատութեան համեմատէ, ձրի և հարկադրական աշխատութիւնը վերցուր, ամէն ինչ որ կրնայ ընել որ մարդ ինքզինքը չսիրէ, ամէն ինչ որ կրնայ ընել որ մարդ ուրիշը չսիրէ, ամէն ինչ որ կրնայ ընել որ մարդ ինքզինքը ատէ, ամէն ինչ որ կրնայ ընել որ մարդ ուրիշը ատ

հագրական (obligatoire) ուսումը մանկավարժան ազատութիւնը հետ խառնէ և առնութիւնը դիտաւորեան վրայ հիմնէ, ընդարձակ միտքերը՝ միտղամային բազուկները զարդեցնելով, զօրաւոր ժողովուրդ մը և միանդամային երջանիկ մարդերու ընտանիք մ'ընդլէր, ամենուն ալ սեփականութիւն տուր՝ զայն չէ թէ քաղաքացի առանց բայսաւորեան կալուածատէր ըլլայ, և այս այնքան դիւրին է որքան չկարծուիր, երկու խօսքով ըսենք, դիտցիր արտադրել և բաշխել հարստութիւնը, և ահա նիւթական մեծութիւնը ու միանդամային բարոյական մեծութիւնը պիտի ունենաս, և ահա անհատին արժանի պիտի ըլլաս Ֆրանսա կոչուելու։

Քանի մը կօսանակութիւններէ դուրս և վեր որք կը մնան, այս էր ահա ընկերավարութեան ըսածը, այս էր ահա դէպքերու մէջ անոր փնտուածը, այս էր ահա միտքերու մէջ անոր ծրագրածը։

Անքանչելի չանդրուդիւններ, նուիրական փորձեր։

Ես այս վարդապետութիւնները, սկզբունքները, դիմադրութիւնները, այն անակնկալ հարկը որով Պետական մարդը հանդիպուէր միլիսիոնաներուն կարեւորութիւնը ճանչնալու, խառնաշփոթ յայտնութիւնները որք կընդհատարուէին, նոր քաղաքականութիւն մը կազմելու պարտքը, քաղաքականութիւն որ հին աշխարհին հետ կը պարտաւորէր համաձայնիլ առանց բոլորովին անհամաձայն ըլլալու յեղափոխութեան տեսլական նպատակին հետ, կացութիւն մ'ուր պէտք էր Լաֆայէթը գիօլինատ պաշտպանելու դործածել, ռազմատարութեան նեռքեւ Թափանցիկ յառաջդիմութեան ահնեռւթիւնը, խորհրդարանները և հրապարակի ժողովուրդը, իր (Լուի-Ֆիլիպին) բոլորտիքը պաշարող մրցումները հաւասարակշռելու հարկը, յեղափոխութեան նպատակը իր հաւատարմութիւնը, թերևս չդիտեմ ինչ պատահական համակերպութիւն մը որ վերջնական և վերապրող իրաւունք մ'անորոշապէս ընդունելէն

կը ծնանէր, իր ձեղին արժանի ձևալու կամքը, ընտանեսիրական ոգին, ժողովուրդին վրայ ունեցած անկեղծ յարգն ու համարումը, իր անձնական լաւատեսութիւնը դրեթէ ցաւագին ինքնաանձնուիրամբ մը կը համակէին Լուի-Ֆիլիպը, և երբեմն՝ որքան ալ հզօր և արի ըլլար ինք՝ թագաւոր ըլլալը դժուարութեան ներքև կը վհատէին զան։

Իր ուսերուն ներքև ահարկու քայքայում մը կզգար որ ասկից անհետում մը չէր, ըստ որում Ֆրանսան սովորական ձևն աւելի Ֆրանսա էր։

Խաւարամած դէպքեր հորիզոնը կը ծածկէին։ Տարօրինակ թուռեր մը՝ հետ զհետէ վրայ հասնելով կամայ կամայ մարդերու, իրերու, պաղատարներու վրայ կը ծաւալէր. սուտերը որ բարկութիւններէ և դրութիւններէ կուգար։ Ինչ որ առաջապէս ձնշուած էր, կը խլրտէր և կեռար։ Երբեմն պարզ դիշեր մարդուն խիղճը եւ կառնուր իր շունչը, ըստ որում կարի շատ նեղութիւն մը կար այն օրին մէջ ուր իմանալութիւնները ձշմարտութիւններու հետ կը խառնուէին։ Ընկերային անձկութեան մէջ կը դողային միտքերը այն տերևներու պէս որք կը դողան երբ փոթորիկը կը մօտի։ Ելեքտրական ձգտումը այն աստիճան հասած էր որ ժամանակ առ ժամանակ առջի անգամ տեսնուող մարդ մը, անձնասէր մը ձառագայթ կարծակիը։ Ճետոյ վերջալուսական մթութիւնը նորէն կը տիրէր։ Մերթ ընդ մերթ սաստիկ և խորին ձայներ կը լսուէին որով կը հասկցուէր թէ որքան շանթ կար ամպին մէջ։

Ճուլիսի յեղափոխութենէն՝ի վեր հազիւ թէ քսան ամիս անցած էր, և ահա 1832 տարին վտանգաբեր և սպառնալի տեսքով մը սկսած էր։ Ծողովուրդին կարօտաբեկութիւնը (détresse), դործաւորներուն առանց հացի ձգել, Գօնտեի յետին իշխանին խաւարին մէջ անհետացեր ըլլալը, Բարիզէն Պուրպոններուն արտաքսուելուն պես Պրիսսելէն Նասսոնեռւն արտաքսումը, պետիդային դաղթական իշխանի մ'ընծայուի-

լը այլ անդլիական իշխանի մը տրուիլը, Նիդօլայի մասկովեան ատելութիւնը, մեր եռակը հարաւի երկու դաշերը, այսինքն Ֆերտինան որ՝ի Սպանիա և Միխէլ որ՝ի Բարթիւալ, Իտալիայի մէջ երկրիս շարժիլը, Մեթերնիխին՝ ձեռքը Պօլոնեի վրայ երկնցունելը, Անգօնայի մէջ Ֆրանսային Աւստրիայի հետ խառնիւ վարուիլը, հիւսիսէն լսուող չկիտամ ինչ աղէտալի ձայն մը որ Բօլոնիան նորէն իր գաղաղին մէջ բևեռող կառնին ձայնն էր, բոլոր Եւրոպայի մէջ զարթացող նայուածքները որք Ֆրանսան կը դիտէին ծածկապէս, Անգլիան որ կասկածելի դաշնակից էր և պատրաստ մերժելու ինչ որ խնալու պիտի միտէր և յափշտակելու ինչ որ կրնար իւնալ, օքէնքին չարս գլուխ չյանձնելու համար ատենակալներուն գիպարիայի եռև ապատանիլը, Թագաւորին կառքին վրայէն շուշանագրոշմներուն սրբուիլը, Նօթրը-Տամն խաչին վար առնուիլը, Լաֆայէթին փոքրիլը, Լաֆիթին կործանիլը, գէնժամէն Գօնսթանին չքաւորութեան մէջ մեռնիլը, Գազիմիր Բէրիէի՝ իշխանութենէ մաշտելով՝ մեռնիլը, քաղաքական հիւանդութեան և ընկերային հիւանդութեան՝ Թագաւորութեան երկու մայրաքաղաքներուն այսինքն խորհող քաղքին, և աշխատող քաղքին մէջ միանգամայն երևան ելնելը. քաղաքային պատերազմն՝ի Բարիզ, սարիայեն պատերազմն՝է Լիոն, երկու միջնաքաղաքներուն մէջ հնոցի մի և նոյն նը շղլը, ժողովուրդին հրաբեռնային բերնի նման շառագոյն ճակատը, հարաւին մոլեռանդիլը (fanatiser), արևմուտքին խռովիլը, Վանտէի մէջ Պէրիի դքսուհին, գաղտնի միաբանութիւնները, գաւադրութիւնները, ապստամբութիւնները և պօլեռան պատահարներուն սոսկալի աղմուկը գաղափարներուն ռոճկաքի շինդին հետ կը խառնէին։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՐՈՆՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻՆԸ ԿԱՄ ԾԱԳՄԱՆ ԵՒ ՋՈՐ ԳԱՂԱՓԱՐԻՆԸ ՉԻՆՑԵՐ

Ա՜ՐԻԼԻ վերջերը ամէն բան ծանր կերպարան առած էր։ Բարքերուն եռացումի կը փոխուէր։ 1830էն՝ի վեր հոն պղտի և մանկական խռովութիւններ կային որք շատ մը զապուէին, այլ դարձեալ կը ծագէին։ Աստրակայ (sous-jacent) և լայնածաւալ համակիզումի (conflagration) մը նշանն էր այս։ Ահալի բան մը կը նիւթուէր գաղանագէս։ Հնաբաւար չիզափոխութեան մը ծրագիրները կրնդհարուէին որք տակաին ոչ այնքան որոշեալ և ոչ այնքան յուսաւորուած էին։ Ֆրանսա՝ Բարիզին, Բարիզ ալ Սէնթ-Անթուան արուարձանին կը նայէր։

Սէնթ-Անթուան արուարձանը՝ արդէն ծածկապէս տագնապ ըլլալով՝ եռևիփ երթալ կսկսէր։

Շարօն փողոցին կապի լիոնները ծանր և մրրկալի էին, թէև այս երկու ամայականներուն միասին կապի լիոնները սրուիլը անսովոր երևի։

Այս կապի լիոններու մէջ յայտնապէս և պարզապէս յուզուած բանն էր կառավարութիւնը։ Հոն ամէն մարդ յայտնի յայտնապէս վիճաբանութեան կենթակայէր քանը՝ խօսելով ընդդէմ կենաց։ Ներքնակողման կրպակներ կային ուր երդում կառնուէր բանուորներէ որպէս զի առջի անգամ վաճառքի ադաղակը լսելով փողոցը գանուին, և «կրուին առանց համարձակութեան թիւը»։ Երդումը արձանագրուէն ետք, կապի լիոնին մէկ անկիւնը նստող մարդ մը «ազգու ձայն մը կը հանէր» և կըսէր. կը հասկնա՞ք, երթա՜ք հա՜։

Երբեմն առաջին գոտիկոնը ելնելով գոց սենեակ մը կը մտնէին, և հոն գրեթէ մասօնական տեսարանները տեղի կու-

նեռային։ Մասնակցողը (initié) երգուածը կընէր ձայնյոյնե֊ րուն ընելու ինչ՝ անոր ևս ինչ ընդունելի հայեցուածք։ Այս էր երգ֊ դուհին ձևը։

Սարսին սրահներուն մէջ «աւերատիպ» (subversif) տե֊ սարանները կը կարգային։ Կառավարութիւնը կանխեցնելէն, կըսէ այդ ժամանակի գաղտնի տեղեկագիր մը,

Հոն յեռապատ տղերքուն պէս խօսքեր կը լսուէին։

— Պարտէզնախնեցոյն անուններդ չենթեմ։ Մենք ձեզի էրկու ժամ առաջ պիտի ֆիճոնաւ օրը։ — Բանւոր մը կըսէր։ Երեք հարիւր հոգի ենք։ ամէն մէկը պատը առ պղնելով հարիւր յիսուն ֆրանգ կը ֆոլտնի գնդակ և վառօդ շինելու համար։ — Ուրիշ մը կըսէր։ Վեց օրէ վեր չեմ ոպլէր։ Երկու օրվա ալ չեմ ոպլէր, պատնուհինք օր չանցած կառավարութեան հետ պիտի հաշխատանինք։ Քառասունինք հա֊ զար հոգով կրնանք անոր դեմ դնել։ Ուրիշ մը կըսէր։ Գէշերը չեմ պառկիր, վառն չի ֆոմիցար կը չենիմ։ Ժամանակ առ ժա֊ մանակ «քաղաքաւորի հագուստով և գեղեցիկ զգեստներով» մարդիկ կուգային, որք նշանաւոր անձերու ձևեր կընէին և հրամայական կերպարան ունէին, և որք «ամէնէն կաքաւրներուն» հետ ձեռք ձեռքի տալէն ետք կը ձգէին կերթային։ Տասը րոպէէն աւելի չէին կենար բնաւ։ Ցայգ ձայնով յայտարար խօսքեր կրսէին իրարու։ — Դատարտրուխինքը հասառն է, քանը ֆապրեալ է։ Հոն գտնուողներուն ամէնքն ալ ասի մէկ մէկու կը յայտնէին փափաքով, ինչպէս ըսած է նոյն իսկ հոն ներ֊ կայ գտնուողներուն մին։ Եւ ան ալ այն ատեն ձայնած չատցած էր որ օր մը բանւոր մը կապէլհոնին մէջ բայէ բայ պօռայ։ Բայց պինք չառնինք։ — Ջինտորնէրը առնին, պատասխանեց իր ըն֊ կերներուն մին յանդիման՝ կարծես նմանիլ ուզելով Պոնա֊ պարթին որ Իտալիայի բանակին ուղղած յայտարարութեան մէջ կըսէր։ Թշնամին ունի՛···, «Երբ աւելի գաղտնի բան մ՚ունենային, կըսէ տեղեկագիր մը, հոն իրարու չէին յայտներ զայն»։ Չհասկցուիր թէ ինչ կրնային պահել ընդ֊ դէմ ինչ որ կըսէին։

Ժողովները երբեմն պարբերաբար (périodiquement) տեղի կունենային։ Երբեմն ժողովողները ութէն կամ տասէն աւելի չէին ըլլար, և միշտ ալ նոյն անձերն էին։ Կային նաև ու֊ րիշ ժողովներ ուր ուղղակի կը մտնէր, և սրահը այնքան կը լեցուէր որ ամէն մարդ կատիպուէր ոտքի վրայ կենալու։ Ո֊ մանք աւիւնէ և հռանդէ պրպուելով հոն կուգային. ոմանք ալ կուպային, վասն զի երեսնոյ ծոծրաքը երթալա ճամբան այն էր։ Ինչպէս յեղափոխութեան ժամանակ, նոյնպէս և անատեն այս կապէլհոններուն մէջ հայրենասէր կիներ կային որք հո֊ րեկները կը համբուրէին։

Ուրիշ յայտարար իրողութիւններ ալ երևան կելլէին։

Մարդ մը կապէլհոն կը մտնէր, դինի կը խմէր, և դուրս կերթար՝ ըսելով. Գինեվաճառ, յեղափոխութիւնը պիտի վճարես առնելէդ։

Շարժոն փողոցին դէմ կապէլհոնի մը մէջ յեղափոխական գործակալներ կը կարգուէին։ Քուէարկութիւնը գլխանոցնե֊ րու մէջ կը կատարուէր։

Բանւորները սրամտաութեան վարժապետի մը տուները կը հաւքուէին, որ Գօթի փողոցը վարժութիւններ ընել կուտար անոնց։ Հոն փայտէ մեծ սուսերներու, պատվարներու, ցու֊ պերու և անասյր թուրերու հաւաքածոյ մը կար։ Օր մը ան֊ սայր թուրերը սրեցին։ Բանւոր մը կըսէր։ — Քառասունինք հոգի ենք։ Բայց ի՛նչ գլայ չէն վռատնէք, վառն պէ Վէննայ մը կը հաճարին պէտ։ Այս մեքենան ետքէն քէնեսէ եղաւ։

Նախապատրաստուած երեկը՝ ինչ որ էին օրէ օր չդիտեմ ինչ տարօրինակ ակնարկութիւն մը կառնէին։ Ան՛մը՝ իր դուռը աւելցուց՝ ուրիշ կնիկի մը կըսէր։ Շատ ժամանակէ՛ի վեր ամէն մարդ ծեծուելու կաշխատի փամփուշտ չունենալու։ Փողոցներուն մէջ նահանջներու ազդային պահակներու ուղղուած յայտա֊ րարութիւններ կը կարդացուէին բացէ՛ի բաց։ Այս յայտա֊ րարութիւններուն մէկին սառրադրութիւնն էր պէ֊բլօ, գլխե֊ վրացս։

Օր մը Լընուարի վաճառանոցը լմպէլիք վաճառուղի մը կրպակին դուռին առջև մարդ մը որ մօրուսէ մանեակ մը և իտալացիի արտասանութիւն ունէր՝ ինքզինքը վայ կ'ընէր և բարձր ձայնով տարօրինակ դիր մը կը կարդար· այս դիրը պատանի իշխանութեան կողմէ հրատարակուած կերեար։ Գունդ-գունդ մարդեր հաւքուած էին անոր բոլորտիքը և կը ծափահարէին։ Յայտարարութեան այն մասերը՝ որք աւելի կը յուզէին բաղմութիւնը՝ պոյ սերտուկյան և նշանակոնյան։

— «Մեր վարդապետութիւնները կը խոփանուին, յայտարարութիւնները կը պատռին, և յայտարարութիւն ցրուողքամ փակցնողներն ալ կը դիտուին և կը բանտուին»։

— «Բամբակներուն կրած յանկարծական փոփոխումը բազմաթիւ չափաւորականները (juste-milieu) մեր կողմը բռնելու պարտաւորեց»։

«... Ժողովուրդներուն ազատան մեր անճանաչ կարողերուն մէջ կը ծրագրուի»։

«... Ահաւասիկ դրուած պայմանները· Գործ կամ ընդդիմազործութիւն, յեղափոխութիւն կամ հակայեղափոխութիւն։ Վասն զի մեր օրերու մէջ ոչ ոք կը հաւատայ ալ ոչ անպարծութեան ոչ ալ անշարժութեան։ Ժողովուրդին կուսակից կամ ժողովուրդին հակառակորդ ըլլալ, այս է պայմանը, ուրիշ պայման չկայ»։

«... Այն օրը ուր ալ ձեր գործին յարմար չգիտեք դանք, խորտակեցէք մեզի, բայց մինչև այն օրը օգնեցէք որ քայլենք»։

Այս ամէնը փողոցին մէջ կրկնար յայտնապէս։

Ուրիշ իրողութիւններ ալ կային որք աւելի յանդուգն ըլլալով կասկածելի կերեային ժողովուրդին նոյն իսկ իրենց յանդգնութեան պատճառաւ։ 1832 ապրիլի 4ին անցորդ մը Սէնթ-Մարիէթթի փողոցին անկիւնը կազմուղ վէմին վրայ կը նշնէր և կը պօռար։ Պապէօֆեան էր։ Բայց ժողովուրդը զայն օֆիցին տակ ոստիկանութեան պաշտօնեայ Թիսկէի հոտը կառնէր։

Այս անցորդը՝ այլ և այլ խօսքերէ՝ ի զատ նաև կրսէր,

— «Կործանի՛ սեփականութիւնը։ Խորհրդարանի ձախողմանները ընդդիմութիւնը վատ և մատնութեան ընդդիմութիւն մ'է։ Անոնք երբ կուգան իրաւունք ունենալ, յեղափոխութիւն կը քարոզեն։ Ձյաղթութեան համար հանրիշխանութեան էին, և չկռուելու համար՝ արքայական։ Հանրապետականները փետրաւոր անասուններ են։ Մի վստահիք հանրապետականներու, գործաւոր քաղաքացիներ»,

— Լուէ, լրտես քաղաքացի, պօռաց գործաւոր մը։

Այս աղաղակը վերջ տուաւ ատենաբանութեան։

Խորհրդաւոր դիպուածներ տեղի կունենային։

Արևը մարը մտած ժամանակ բանւոր մը ջրանցքին քով «Հպուած շքուած» մարդու մը հանդիպելով, ասի կրսէր բանւորին· — Ո՞ր կերթաս, քաղաքացի։ — Պարո՛ն, կր պատասխանէր բանւորը, ձեզի ճանչնալու պատիւը չունիմ, — Բայց ես քեզի կը ճանչնամ։ Եւ մարդը կը շարայարէր· — Մի վախնար, Մասնաժողովին գործակալն եմ։ Կասկած կայ վրադ թէ պինա վտահելի չես։ Գիտես որ եթէ բան մը երևան հանես, չես կրնար ազատիլ։ — Ցետոյ բանւորին ձեռքը կը թոթուէր անդամ մը և կը հեռանար՝ ըսելով· — Քիչ առեղէն կրկին պիտի տեսնուինք։

Ոստիկանութիւնը՝ որ ուշադիր էր լսելու ամէն ըսուածները՝ այլ ոչ միայն կապելոններու մէջ այլ նաև փողոցը զարմանալի արտահայտութիւններ կը լսէր։ Ժամանակ մի անցուներ, գնաց, անդամ եղիր, կլսէր ոստայնանկ մը երեսդործի մը։

— Ինչո՞ւ։

— Քիչ օրէն հարկ պիտի ըլլայ հրացան դնեալ։

Հնոտիներ հագած երկու անցորդներ յետագայ ղարմանալի պատասխանները կուտային իրարու, պատասխաններ որք թուերևոյթ յակորութեամբ[2] լի են։

— Ո՞վ է մեզ կառավարողը։

— Պարոն Փիլիբեն է :

— Ոչ, քաղաքացուրներն են :

Ով որ կը կարծէ թէ դէշ միտքով կը դործածենք չակո-ճոռնիկ բառը, կը սխալի : Ցակոբնները աղքատներն էին : Արդ որոնք որ անօթի են, իրաւունք ունին :

Ուրիշ անդամ մ'ալ երիտ մարդու անցնիլը կը լսուէր, որոնց ձին վիւսին կըսէր. — Լաւ յառաջադիմ մ'ունինք յար-ձակելու համար :

Թրօնի ահմանադուռին բոլորըն մայտանին մէկ խրամին մէջ չորս մարդ կծկուելով մանրմասիս կը խօսակցէին. ու-շադրութիւն ընդդէմ յեղափոխ խօսքը կը լսէր.

— Ինչ որ կարելի է, պիտի դործադրուի, որպէս զի Բա-րիզի մէջ չպարտի ան :

Ո՞վ էր ան : Սպառնալի մթութիւն :

« Դիւանաւոր պարագլուխները », ինչպէս կըսուէր արուար-ձաններու մէջ, գործարանէ կը շարժէին : Կը կարծուէր թէ ամոնք խորհրդակցելու համար Սէնթ-Էօսթաշի ծայրին մօտ կապելիոնի մը մէջ կը ժողովուէին : Օկ··· անունով մէկը որ՝ Մօնտէթուր փողոցը՝ դերձակներու օգնող Նպաստամա-տոյց ընկերութեան գլուխն էր, պարագլուխներուն և Սէնթ-Անթուան արուարձանին մէջ եղած յարաբերութիւններու կեդրոնական միջնորդը կը սեպուէր : Սակայն այս պարագը-լուխները միշտ մթին վարագոյրի մը տակ մնացին, և ամենե-ւին յայտնի իրողութիւն մը չկրցաւ ակարել Առենակալնե-րու առենին առջև եաքէն ամբաստանեալի մը տուած սա պատասխանին զարմանալի սէգութիւնը :

— Ո՞վ էր ձեր պարագլուխը :

— Ոչ պարագլուխ կը ճանչնայի և ոչ ալ պարագլուխ կը հնազանդէի :

Առնք տակաւին թափանցիկ այլ անյայտ խօսքեր էին մը-սին : Երբեմն ալ օդային խօսքեր, կըսուի, կը լսուի, և ա-մոնց նման խօսքեր : Ուրիշ նշաններ ալ երևան կելլէին :

Բէօյլիի փողոցը երկիրի մը վրայ տուն մը շինուելու և կանգ-նուելու վրայ ըլլալով, առաջնադործ մը այս երկրին քարու-տիքը քաշուած ցցադործի (palissade) մը առախտակները բե-ւեռելու պարապած ժամանակ նոյն տեղը պատուած նամա-կի բեկոր մը կը դտնէր որու վրայ յետագայ տողերը դեռ ընթեռնելի էին.

— « Պէտք է որ մասնաժողովը միջոցներ ձեռք առնու արդ-ելելու գանազան ընկերութիւններու համար թաղելին նոր գործք հաւքուիլը » :

Ցետ-Գրութիւն.

« Իմացանք թէ Փոպուր-Բնւասանթէրի փողոցը, թիւ 5 : գինավաճառի մը քով հինդ կամ վեց հազարի չափ հրացան կայ եղեր պատրիին մէջ պահուած : Թաղը գէնք չունի բնաւ » :

Առաջնադործը յուզուեցաւ այս տողերը կարդալով և իր գրագիներուն ցուցուց նամակին բեկորը. ան ալ ունի յուզուե-ցաւ երբ քանի մը քայլ անդին դեռևս ուրիշ թուղթ մ'ալ գտաւ որ նոյնպէս պատառուած և ունի նշանաւոր էր. այս թուղթին օրինակը հոս կը դնենք վասն զի պատմական կա-րևորութիւն մ'ունին այս տարօրինակ յիշատակարանները :

Գ	Հ	Տ	Լ	
				Գոյ սորվեցէք այս ցանկը· եաքը պատ-ուեցէք : Անդամակից անձինք նոյնպէս պիտի ընեն ձեզմէ հրամաններ ընդունելէն եաք:
				u og a¹ fe
				Լ·

Այն ժամանակ այս թուղթին դտնուիլը խռովեցուց եաքէն իմացան չորս դլխաւորներուն ընդունած նշանակութիւնը որ էր· գնդապետ, հաքեթարեթ, պատնադետ, լրտես· u og, a¹ fe թուա-կան մ'էր և կը նշանակէր, 15 սեպտեմբեր, 1832 : Ամէն մէկ

կ՚ընդունին տակ անուններ կային, որոնց եռանդեն խիստ յայտ տարած ծանօթութիւններ տրուած էին։ Ինչպէս.— Գ. Պօեն, 8 հրացան. 83 փամփուշտ. Ապահով մարդ։ Հ. Պոռպէք, 1 տարճանակ. 40 փամփուշտ.— Տ. Լօլէ. 1 երկայրի տար. 1 տարճանակ. 1 լիպրա վառօդ։ Լ. Թէյլէ, 1 տաբեր. 1 պարկ փամփուշտի. Մտադիր.— Թէրէօր, 8 հրացան. Քաջ, և այլն։

Վերջապէս նոյն առաղձագործը դարձեալ այն տեղէն երրորդ թուղթ մը գտաւ որու վրայ մատիտով այլ խիստ ընթեռնելի կերպով չափազանց տեսակ մը կնճռաւալի ցուցակը գրուած էր։

Միութիւն. Պլանշար. Արպրը—Սէգ ։ 6 ։
Պարա. Տուպէ. Տալ—օ—Գօնթ ։
Դօսիուսդօ. Օպրի Լը Պուշէ ։
Ֆ. Ֆ. Ռ ։
Դահլոս Կրագոս ։
Իրաւունք վերաբերութեան. Ցիւֆօն. Ֆիւր ։
Ֆիրօնատանտրուն անկումը. Տէրպագ. Մօպիւէ ։
Ուաշինկթըն. Բէնաօն. 1 տարճ. 86 փամփ.
Մարսէյլիէզ ։
Ծողովուրդին վեհապետ... Միշէլ. Գէնդամբուա. Սաֆրըթ։
Հօշ ։
Մարած. Բլանշօն. Արպրը—Սէգ ։
Վերշամիա ։ Թիլսի, Բօքլէրը լուպրին մունետիկը ։

Պարիսեցի քաղաքացիները՝ որու ձեռքը մնացած էր այս ցանկը՝ հասկցան անոր նշանակութիւնը ։ Կ՚երևայ թէ այս թուղթին վրայ կատարելագէս նշանակուած էին Մարգուս Իրաւանց ընկերութեան չորրորդ շրջանին թաղերուն անունները, նաև թաղերուն պարագլուխներուն անունները և բնակութեան տեղերը ։ Այս ամէն իրողութիւնները՝ որք անյայտ մնացած են՝ այլ պատմութեան կը վերաբերին, հետևաբար կրնան հրատարակուիլ ։ Պէտք է յաւելուլ նաև թէ Մարգուս Իրա-

ւանց ընկերութիւնը այս թուղթը գտնուած միջոցին եռանդ ստացած կերևի ։ Թերևս միայն ծրագիր մ՚էր այն ։ Սակայն այնարկութիւններէ և խօսքերէ եռանդ, գրուած նշանակներէն եռանդ, կսկծին տեղն անհնար նաև նկատի իրողութիւններ։

Բօրէնգուրի փողոցը փերզամի մը տունը գտնուի մը գլխոցին մէջեն հօտը թերթ դարշդոն թուղթ գտնուեցաւ կը գրուածը ոչ ամենքն ալ երկայնաձև էին և քառածալ, այս թերթերուն մէջ նոյն դարշդոն թուղթեն քանուվից քառակուսի թուղթեր կային փամփուշտի ձևով ծալուած ։ Նաև թուղթ մը որու վրայ կը կարդացուէր.

Բօրակ.....12 ունկի
Ծծումբ.....2 »
Ածուխ.....2½ »
Ջուր.....2 »

Գրաւումի տեղեկագիրը կը հաստատէր թէ դէրոցէն վառօդի ապտու հատ մը կ՚ընդեր ։

Որմաշէն մը օրական գործը լմնցնելէն ետք երբ տուն կը գնար, Աւսան Բլեցի կամուչին քով նստարանի վրայ պղտիկ ծրար մը մոռցած ։ Այս ծրարը պահնորդարանը տարուելով քացուեցաւ և ոչ ոք եկաւ տպուած երկու տրամախօսութիւնը Լ՚հօրինելէն առտուընէ ի վեր մարդ մը որու վերնայիչն է ընդհատ։ քանաորնէ, և փամփուշտներով լի թիթեղեայ տուփ մը։

Բանտար մը բնակարի մը հետ պինի խմելու ժամանակ անոր ձեռքը կուրծքին վրայ դնել կուտար ոսկան տաքութիւն ուշնեղալը գիտալ տալու համար։ բնակարը ձեռքը դնելով կը գիտէր որ բաճկոնակին տակ հրացանակ մ՚ունի բռնուորը ։

Պուլվարին վրայ Բէր Լաշէզի և Թրօնի սահմանագուռնին մէջ, ամենէն ամայի տեղը պատահմանը խաղալու ժամանակ խրամի մը մէջ տաշխնեղու և կիզևնեղու դէզի մը տակէն տոպրակ մը կը գտնէին որու մէջը կար գնդակի ձուլարան մը, փամփուշտ շինելու ծառայող փայտեայ լիսեռ մը, բալորշի պըտնակ մը որու մէջ վառօդի հատիկ կային և ձուլածոյ պղտիկ

ման մը որու ներքը հալած կապարի յայտնի հնաքեր կը ցուցունէր։

Ոստիկանութեան քանի մը գործակալներ յանկարծ առաւ ժամը հնդին Բարաճն անունով մարդու մը տունը կը մտնէին և կը տեսնէին որ ան իր անկողնին քով կը կենայ ձեռքը փամփուշտներ բռնած պոր շինելու վրայ է։ Այս Բարաճնը ետքէն Պարիզատ-Մերիի թաղին թագաստան եղաւ և 1834 ապրիլի ապստամբութեան մէջ մեռաւ։

Բանւորներու հանդստութեան միջոցին երկու մարդ տեսնուած էին որք Բիւրիւսի սահմանադուռին և Շարանթօնի սահմանադուռին մէջ տեղը դիշերապահներու երթեւեկութեան պղտի ձամբուն վրայ երկու պատի մէջ իրարու կը հանդիպէին կապելոնի մը քով որու դուռին առջև Սիամի խաղաղ դան մը կայ։ Մին իր պլուզային տակէն սարձանակ մը կը հանէր և միւսին կուտար։ Սարձանակը յանձնելու վայ կենին կը նշմարէր թէ կուրծքին քրանքը խռնուտութիւն մը տուած էր վատօդին։ Կը խանձէր սարձանակը և սկսակին մէջ արդէն դրուած վատօդին վրայ քիչ մ'ևս վատօդ կը դնէր։ Յետոյ այն երկու անձերը բաժնուելով կերթային։

Դալէ անունով մէկը որ ետքէն ապրիլի ապստամբութեան ժամանակ Պօպուր փողոցը վիրամահ ինկաւ, կը պարծէր ըսելով թէ տունը եօթ հարիւր փամփուշտ և քսանուչորս կայծքար ունի։

Օր մը կառավարութիւնը լուր առաւ թէ արուարձանին մէջ զէնքեր և երկու հարիւր հազար փամփուշտ բաշխուեցաւ։ Շաբաթ մ'ետք երեսուն հազար փամփուշտ բաշխուեցաւ։ Զարմանալի է որ ոստիկանութիւնը այս փամփուշտներուն և ոչին կրցաւ դրաւել։ Գրաւուած նամակ մը յետապայ ատենները կը պարունակէր. — «Հետի չէ այն օրը ուր ժամացոյցը չորս պարնելուն պէս ութսուն հազար հայրենասէրը զէնի ձեռին պատրաստ պիտի գտնուին»։

Բոլոր այս բորբոքումը հանդստանալի, կրնայ ըսուիլ իսկ

թէ հանգիստ էր։ Մօտալուտ ապստամբութիւնը կառավարութեան առջև հանդարտօրէն կը պատրաստէր իր փոթորիկը։ Այս տակաւին սարսափելի այլ արդէն նշմարելի ձգնաժամը ամէն տեսակ տարօրինակ ձևեր ունէր։ Քաղաքաւորները պատրաստուած իրին վրայ բանւորներուն հետ կը խօսէին հանդարտօրէն։ Ի՞նչպէս է ապստամբութիւնը, կը հարցուէր իրարու այն կերպով որով կը հարցուի. Ի՞նչպէս է կինդ։

Մօրս փողոցը կահավաճառ մը կը հարցուներ.

— Է՛, երբ պիտի կուտինք։

Ուրիշ խանութպան մը կըսէր.

— Գիտեմ որ քիչ օրէն կռիւը պիտի սկսի։ Ամէս մ'առաջ տասնուհինդ հազար հոգի էիք, հիմա քսանուհինդ հազար էք։ Իր հրացանը կրնծայէր, և դրացի մը պզտիկ սարձանակ մը կուտար՝ եօթը փրանքի ծախել ուզելով։

Սակայն յեղափոխական տենդը կը ծաւալէր։ Չկար տեղ մը ոչ Բարիզի և ոչ ալ Փրանսայի մէջ որ ազատ մնար այս տենդէն։ Շնչերակը ամենուրեք կը դարնէր։

Ցեղակ մը բորբոքումներէ ծնող և մարդկային մարմինին վրայ կազմուող թաղանթներուն պէս դաղանի ընկերութիւններուն ցանցը կսկսէր երկրին վրայ տարածուիլ։ Ժողովուրդին Բարեկամներուն ընկերութիւնէն՝ որ հանրածանօթ ու միամտամայն դաղանի էր՝ կը ծնէր Մարդկային Իրաւունքի ընկերութիւնը որ իր օրական յայտարարութիւններուն մէկին՝ սա թուականը կը դնէր. Ըլէ-վէօզ, հանրապետական նոտափանին 40րդ տարին. որ պիտի ապրէր նաև իր լուծումը վճռող և դեռնական տանջին վճիռներէն ետք, և որ չէր վարաներ իր թաղերուն յայտարար անուններ տալու, ինչպէս են յետոյ անուններըը.

Նիզակներ։
Վատոդի գնդակ։
Նշանառու թնդանօթ։
Ազատութեան դդակ։

21 յունվար ։
Մուրացիկներ ։
Դատարկասուններ ։
Օ՛ն, յառաջ քայլենք ։
Բօռէսբիէր ։
Հարթութիւն ։
Սա Իրա (երդ) ։

Մարդկային Իրաւունքի ընկերութենէ կը ձնէր Գործադուլեան ընկերութիւնը ։ Գործողներն էին անհամբերները որ պատուելով յառաջ կը վազէին ։ Ուրիշ մանր ընկերութիւններ կուզէին անդամակից ժողովել ընդարձակ մայր ընկերութիւններու մէջէն ։ Թաղականները կը դանդատէին իրենց ձգած թափանձանաց պատճառաւ ։ Այս մանր ընկերութիւններն էին· Կօլէկտիւ ընկերութիւնը և փոլիթեխնիկական ժողովները բարեկամութիւնը· Համաժողովը· Համալէթ ազատութիւնը, անհատական ազատութիւնը, ժողովրդային կրթութիւնը պաշտպան ընկերութիւնները և անձնազոհի պոռթկումու հակառակորդ ընկերութիւնը ։ Նոսև Հաւասարեան (égalitaire) Բարեւորներու ընկերութիւնը որ երեք մասի կը բաժնուէր այսինքն հաւասարեանները, հաւասարակաւարները, վերանորոգումի կուսակիցները ։ Նաև Պասթիլլեներու Բանակը կար, որ ռազմապէս բարեկարգուած հոմիկական վաշտի պէս դունդ մ՛էր, և որու մէջ տասնապետ մը չորս մարդու, յինգապետ մը տաս մարդու, փոխ-տեղակալ մը քսան մարդու, տեղակալ մը քառասուն մարդու կը հրամայէր· ղեկավարներուն թիւը հինգէն աւելի չէր բնաւ ։ Կազմութիւն ուր զգուշութիւնը յանդգնութեան հետ կը միանայ և որ կարծես թէ վենետիկի հանճարին դրոշմը կը կրէ ։ Կեդրոնական մասնաժողովը որ դլուխն էր, երկու բաղուկ ունէր· մին Գործադուլեան ընկերութիւնը, միւսը Պասթիլլներու Բանակը ։ Այս հանրապետական ընկերութիւններու ձիւղերուն մէջ Հասատքութեան Առաքեալներ անունով օրինաւորեանններու ընկերութիւն մը կը խլրտէր ։ Այս ընկերութիւնը յայտնուած է անոնց մէջէն արտաքսուած էր ։

Բարիզեան ընկերութիւնները դլխաւոր քաղաքներուն մէջ կը ձգտուրէին ։ Լիոնի, Նանթի, Լիլլէի և Մարսէյլի մէջ ևս Մարգուս Իրաւանց, Շարպօնիէր և Ազատ Մարդեր ըսուած ընկերութիւններ կային ։ Էքս յեղափոխական ընկերութիւն մ՛ունէր որ Գուկուրտ կանուանէր ։ Արդէն անդամ մը յիշեցինք այս անունը ։

Բարիզի մէջ Սէն-Մարսօ արուարձանը Սէնթ-Անթուանէն ոչ նուազ կը բղդար, և դպրոցներն ալ արուարձաններէն ոչ նուազ կը խլրտէին ։ Ուսանողներու ժողովատեղի եղած էին Սէն-Հիասէնթի փողոցը սրճարան մը, և Տէ-Մաթիւրէն-Սէն-Ժակ փողոցը Սէթ-Պիլլեարի ծխարանը (estaminet) ։ Ա, պէ, «էի Բարեկամներու ընկերութիւնը որ Անժերի փոխադարձեանններու (mutuelliste) և Էքսի Գուկուրտի ընկերութիւններուն մէկ ձիւղն էր, Միւզէնի սրճարանը կը ժողովէին, ինչպէս ըսինք նախապէս ։ Այս մի և նոյն երիտասարդները՝ Մօնտէթուր փողոցը ձաշարան-կապէլիոնի մը մէջ ալ կը հաւքուէին որ Կորնթոս կանուանէր ։ Գաղտնի էին այս ժողովները ։ Կային ուրիշ ժողովներ ալ որք կարելի եղածին չափ հանրածանօթ էին, և այս յանդգնութիւններու վրայ գաղափար կրնայ ունենալ ընթերցողը՝ հարցուփորձի տեղեկագրի մը սա մասէն որ ետքէն բացուած դատերուն մէկին կը վերաբերի· — Ո՛ւր դումարուեցաւ այս ժողովը ։ —

— Տը լա Բէ փողոցը ։
— Որո՛ւ տունը ։
— Փողոցին մէջ ։
— Որո՞նք էին հոն դտնուող թաղականները ։
— Մէկ թաղ կար միայն ։
— Ո՞րն էր ։
— Մանիւէլի թաղը ։
— Ո՞վ էր պարագլուխը ։
— Ես ։
— Դու շատ նորատի ես տակաւին, հետևաբար հատուա-

թութեան դէմ կռուելու ծանր պաշտօնը մինակդ չես կրնար վրադ առած ըլլալ։ Ուսկէ՞ հրահանգ կրնդունիր։

— Կեդրոնական մասնաժողովէն։

Ժողովուրդին հետ միանդամայն բանակը դաշնապէս կը դաւադրէր, ինչպէս որ եաքէն Պէֆօրի, Լիւնէվիլի և Էրխնաղի ապստամբութիւններէն հաստատեցաւ այս բանը։ Ապստամբութիւնը յիսուներկրորդ գունդին, հինգերորդ, ութերորդ, երեսունեօթերորդ և թևթևագինաց քսաներորդ գունդերուն վրայ կը վստահէր։ Պուրիօնեի և Հարաւային քաղաքներուն մէջ Ազգապահնան ձաղը կը տեսնուէր, այսինքն վրան կարմիր պդակ ունեցող կայմ մը։

Ա՛յս էր ահա իրերու վիճակը։

Ինչպէս ըսինք սկիզբը, ամէն ժողովրդային խումբերէն ազնիւ Սէնթ–Անթուանի արուարձանին ժողովուրդին մէջ զղացին և յայտնի կը նշմարուէր այս վիճակը։

Այս հին արուարձանը որ մրջիւնոցի մը պէս բազմամարդ, աշխատասէր, քաջասիրտ և փեթակի մը պէս բարկալի էր, տարտուր կզգար՝ տասանումի մը սպասելով և փափաքելով։ Ամէն բան կը յուզուէր հոն՝ առանց ընդհատում պատճառելու աշխատութեան։ Ոչ ինչ կրնայ այս առտիւ և տխուր կերպարանին նկատմամբ պաղափար մը տալ։ Այս արուարձանին մէջ կսկծալի չքաւորութիւններ կան որք վերնայարկեան մէջ կը պահուին։ բայց նաև վատվարուն և հազուագիւտ մինչեր կան հոն։ Արդ չքաւորութեան և մտքի մասին մանաւանդ վտանգաւոր է երկու ծայրայեղութիւններու մէկ մէկու հպիլը։

Սէնթ–Անթուանի արուարձանը տարտնջալու սովիշ պատճառներ ալ ունէր, վասն զի քաղաքական մեծ դերդումներու յարմարելիք առևտրական տագնապներու, անանկութիւններու, չը գործելու համար բանուորներու կազմած դաշնակցութիւններուն, և առևտրական գործողութեանց պաղարումներուն դիմադրելիքը կընդունի այն։

Յեղափոխութեան ժամանակ թշուառութիւնը պատճառ ունի միանգամայն հեռանալ է։ Թշուառութիւնը իր տուած մի և նոյն հարուածը ինքն ալ կընդունի։ կարծես թէ կայծի մը անկումին կսպասէր այս ժողովուրդը որ աներկիւղ առաքինութեամբ լի և թագուն ջերմութեան բարձրագոյն աստիճանին չափ տաքնալու կարող է, որ միշտ զինուելու պատրաստ, պայթելու կազմ և զրկուած է, և որ խորունկ է և ակռան մը կը նմանի։ Ամէն անգամ որ հսրիզոնին վրայ տեսակ մը կայծեր՝ պատահարներու հովէն աւլուելով՝ հսրիզոնին վրայ կը ծփան, մարդ չկրնար միտքը չբերել Սէնթ–Անթուանի արուարձանը և այն ահարկու դիպուածը որ Բարիզի պատերազմը քալ ղեռեղեց վիշտերու և դաղափարներու այս վաւօդարանը։

Սէնթ–Անթուան արուարձանին կապելհոնները որք բազմիցս ուրուագրեցան քիչ մ՚առաջ կարդացուած ծրագրին մէջ, պատմական հանրածանօթութիւն մ՚ունին։ Շփոթներու ժամանակ մարդիկ աւելի խօսքերով քանթէ գինիով կարբշուին այս կապելհոններու մէջ ուր տեսակ մը մարդաբէական հոգի և ապագայի շունչ մը կը շրջաբերի՝ սիրտերը ուռեցնելով և հոգիները մեծութիւն տալով։ Անթուան արուարձանին կապելհոնները կը նմանին Մօնթ–Աւանթինի լեռին այն գինեմոնիկներուն որք Սիսիլի անձաւին վրայ շինուած են և կը հաղորդակցին նուխրական խորին շունչերու հետ։ գինեմոնիկներ որոնց սեղաններըը գրեթէ եռոտանիներ (trépied) էին և ուր կը խմուէր ինչ որ աթենքեան գինի կանուանէին Էնիոս։

Սէնթ–Անթուան արուարձանը ժողովուրդի ընդունարան մ՚է։ Յեղափոխական դղրդումը հոն վտառներ կը բանայ ուսկէ ժողովրդային վհատութիւնը կարտահոսի։ Այս վհատութիւնը կրնայ պէշ պործել։ կը սպանէ այն ինչպէս կը սպանէ ուրիշ որ և է վհատութիւն։ բայց՝ նաև մեղմելով՝ իր վսեմութիւնը կը պահէ։ Դայր Սիկղոպային համար ըսուած ին պէս կրնայ նաև անոր համար ըսուիլ։ Անգին։

93ին՝ ծփող դաղափարին լաւութեան կամ չարութեան ։

օրուան մը լեռանդութեան կամ աւելին համմամա՝ Սէնթ-Անթուանի արուարձանէն մէրթ վայրենիներու դունդեր, մէրթ դիւցազուններու խումբեր կը մկրէին։

Վայրենիներ ըսինք. մկնենք մեր միտքը։ Այս վէս մարդերը՝ որք յեղափոխական գաղթ ծննդական (génésiaque) օրերը՝ ծուխ ծուխ զգեստներով, առնալով, վայրենապէս, մահակ և նիզակ՝ ի ձեռին կը խուժէին տակնուվրայ ըլլող հին Բարիզի վրայ, ինչ կուզէին։ Անանց ուզածն էր հարբուտահարումներու վերջը, բռնաւորութիւններու վերջը, թուրին վերջը, գործ՝ մարդուս համար, կրթութիւն՝ մանկան համար, ընկերային մեղմութիւն՝ կնոջ համար, ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, հայ՝ ամենուն համար, գաղափար՝ ամենուն համար, աշխարհիս երեսնատորելը, Յառաջդիմութիւնը. անոնք ալ ոչ համբերելու կարող, ոչ ալ իրենք իրենց տէրերն ըլլալով՝ յառաջդիմութիւն ըսուած սրբազան, լաւ և մեղմ բանը կը պահանջէին սոսկալի կերպարանով, կիսամերկ քայլելով, մահակ՝ ի ձեռին և մունջում՝ ի բերան։ Այո՛, վայրենիներ էին անոնք, բայց քաղաքակրթութեան վայրենիներն էին։

Իրաւունքը կառաւելեամբ կը հրապարակէին. կուզէին նաև դերդուժով և սարսափով մարդկային սեռը գրախտը երթալու բռնադատել։ Խարբարոսներու կերպարան ունէին, այլ փրկիչներ էին։ Խաւարին դիմակովը լոյս կը պահանջէին։

Այս մարդերուն դէմ՝ որոնք կը հաւանինք թէ վայրենաբարոյ են, նաև ահարկու, այլ վայրենաբարոյ և ահարկու՝ բարութեան համար, այս մարդերուն դէմ, կըսենք, ուրիշ մարդեր ալ կան որք կը ժպտին, կը զարդարուին, կոսկիզօծին, ժապաւէններ կը կրեն, համաստեղութիւն կը կազմեն, մեծաքսակ զանկպաններ, սպիտակ փետուրներ, դեղին թաթախներ, փարիզեան կօշիկներ ունին և որք մարմարիոնէ չինեցի մ՚անկիւնը թաւշեպատ սեղանի մը վրայ արմուկով կռթնելով մեղմութիւն կը պնդեն անխախտ պահել և պահպա-

նել անցեալը, միջին դարը, երկնային իրաւունքը, մելոդրամութիւնը, ազիտաւութիւնը, պերութիւնը, մահուան պատիժը, պատերազմը, կէս ձայնով և ժպտուով թուրը, հրատը և կառափնառը փառաւորելով։ Բայց մենք եթէ բռնադատէինք ընտրութիւն մ՚ընել և ընդունիլ կամ քաղաքակրթութեան բարբարոսները և կամ բարբարոսութեան քաղաքակրթները, բարբարոսները կընտրէինք։

Բայց, փառք Աստուծոյ, ուրիշ ընտրութիւն մ՚ալ հնարին է։ Ուղղակի կերպով թէ դէպ առաջ և թէ դէպ ետև չկայ։ Ոչ բռնակալութիւն, ոչ ալ ահաբեկութիւն։ Մենք հանդարտ գարուվարէ սահելով յառաջ դիմել կուզենք։

Աստուած այս մասին հարկ եղածը կը տնօրինէ. գարուվարներու հանդարտութիւն, ահա այս է Ասպուածոյ բոլոր քաղաքականութիւնը։

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՆԾՕԼՐԱ ԵՒ ԻՐ ՏԵՂԱԿԱԼՆԵՐԸ

Գրեթէ այս միջոցներուն՝ Անժօլրա՝ պատահարին հնարաւորութիւնը մտաբերելով տեսակ մը գաղտնի վերահամար (recensement) ըրաւ։

Ամենքն ալ Միւզէնի սրճարանը գաղտնապէս ժողոված էին։

Անժօլրա՝ իր խօսքերուն կէս մը կնճռոտ այլ յայտարար այլաբանութիւններ խառնելով՝ ըսաւ.

Պէտք է գիտնալ ինչ վիճակի մէջ ենք և որոնց վրայ կարելի է վստահիլ։ Եթէ մարտիկներ կուզենք, պէտք է մարտիկ կազմել. պէտք է ունենալ ինչ օր կրնայ կռուիլ։ Ասի չկրնար ձեռնակար ըլլալ։ Ջամբռւ մը վրայ երբ կոչ կայ, անպորդը եղջիւրի հարուած ընդունելու բաղդը աւելի կունենայ քան միշտ քանթէ երբ կոչ չկայ հոն։ Ուրեմն համրենք քիչ մ՚երամը։ Ո՞րքան ենք։ Այս պործը վաղուան ձգելու չգայր։

Ցեղափոխականք կը պարտաւորին միշտ շտապել. յառաջիմութիւնը չի՛ընար ժամանակ վատնել: Չվատահինք անակընկալ բաներու վրայ: Անպատրաստ չըմնալինք: Պէտք է նորբէն քննել մեր կարած ամէն կարերը և տեսնել թէ կը պիտանան: Այս գործը պէտք է որ ընենայ այսօր: Գուրգէյրագ, դու դնա բազմարուեստ անհաները աւ. այսօր չորեքշաբթի է. անոնք չորեքշաբթի օրերը դուրս կելլեն դպրոցէն: Դուն ալ Ֆէօյեի, Կլասիէրի բազմարուեստ անհաները աւ: Գօմպըֆէր ինձ խոստացաւ Բիւրբիւս երթալ: Հոն պատուական վխտում մը կայ: Պահօրէլ Խոթրաբատը տեսնելու պիտի երթայ: Բրուվէր, մասօնները առաջուան պէս տաք չեն. կըընկէ՛ Մէնթ-Օնօրէ փողոցին ժողովարանէն լուր բնը մեզ: Ծօլի Թոզ Տիւբիւթրէնի հիւանդանոցը երթայ և բժշկական պըլոցոյի ուսանողներուն հետ տեսնուի և նայի թէ ինչ ջուրի մէջ են: Պօսիէ արդարութեան պաշտօնատունէն անոնի անգամ մը և խօսակցի նորընծայ փաստաբաններուն հետ. Գուրգէյրան ալ ես վրաս կառնեմ:

— Ահա ամէն բան կարգադրեցաւ, ըսաւ Գուրգէյրագ:

— Ոչ:

— Ի՞նչ կայ ուրիշ:

— Խիստ կարևոր բան մը:

— Ի՞նչ բան, հարցուց Գօմպըֆէր:

— Մէնի դուռը, պատասխանեց Անժօլրա:

Անժօլրա պահ մը լռեց կարծես խորունկ մտածումներու երթալով, յետոյ կրկնեց.

— Մէնի դուռը մարմարագործներ, պատկերահաններ կան, նաև քանդակի գործածողներու հմուտները: Ասոնք եւանդուն խումբ մը կը կազմեն, բայց պարզուլ հնձիակայ են: Չկիտեմ թէ ինչ ունին քանի մը ժամանակէ՝ի վեր: Ուրիշ բանի վրայ կը մտածեն: Կը մարին. իրենց ժամանակը ծօննոթ խաղալով կանցունեն: Սահմռկահան հարկ կայ երթալու և քիչ մ՛անոնց խօսելու, հատուած կերպով խօսելու: Բիշֆէօյի

արձարանը կը հաւքուին. կէսօրէն մինչև ժամը մէկ հոն կը պահուին: Պէտք է փչել և արձարձել այն մոխիրները: Այս գործին համար յոյսս սա թարթափուն (distrait) Մարիուսի վրայ դրած էի որ վերջապէս լաւ տղայ մ՛է, բայց ա՛լ չգիտեմ: Մէնի դուռին համար կուզէի մարդ մ՛ունենալ: Ա՛լ ոչ մեր ունիմ:

— Հապա ե՞ս, ըսաւ Կրանթէր, ահա պատրաստ եմ:

— Դո՛ւ:

— Ե՛ս:

— Դո՛ւն պիտի քարոզ տաս հանրապետականներու. դուն յանուն սկզբունքի ցրտահար սիրտերը պիտի տաքցնես. անկարելի՛ բան:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Մէթէ դու կրնաս բանի մը ծառայել:

— Բայց բանի մը ծառայելու տարտամ փառասիրութիւնը ունիմ, ըսաւ Կրանթէր:

— Դուռ բանի մը չես հաւատար:

— Քեզի կը հաւատամ:

— Կրանթէր, կուզե՞ս ծառայութիւն մ՛ընել ինձ:

— Ամէն բան, նաև կօշիկներդ սեւել:

— Լա՛ւ, ուրեմն դու մեր գործերուն մի՛ խառնուիր, ալ չինդր խմած ես, դու նայէ որ սթմափիս:

— Ապերախտ մ՛ես, Անժօլրա:

— Դո՛ւն պիտի կրնաս Մէնի դուռը երթալու. դուն այդպիսի գործ մը տեսնելու կարող մարդ չես:

— Ես կարող եմ Տէ Արէի փողոցէն իջնել, Սէն-Միշէլի մայրանէն անցնիլ, Մօսիէօ լը Բրէնս փողոցէն խուսրիլ, Վօժիրարի փողոցը մտնել, Գարմը անցնիլ, Ասասի փողոցէն դառնալ, Շէրշ-Միտի փողոցը հասնիլ, եռակս թողուլ Գօնսէյլ տը Կէրը (պատերազմական տաեան), Տէ Վիէյլ-Թիւիլըրի փողոցէն վազելով երթալ, պուլվարէն ոստոտ, Մէնի սալարկէն երթալ, Պարիէրը անցնիլ և Բիշֆէօյի սրճարանը

մանել։ Ասի ընելու կարող եմ։ Ասի ընելու կարող են մուս-
ձակները։

— Այդ Բիշֆէօյի սրճարանին ընկերներուն հետ քիչ մը ծանօթութիւն ունէի։

— Ո՛չ այնքան։ Ընտանեբար կը խօսինք իրարու հետ, այլ է միայն ծանօթութիւնս։

— Է՛, ինչ պիտի ըսես անոնց։

— Զարմանալի հարցում. Բօպէսբիէրի վրայ պիտի խօսիմ, Տանթօնի վրայ պիտի խօսիմ։ Սկզբունք պիտի քարոզեմ։

— Գուն։

— Ե՛ս։ Բայց իմ արժէքս ճանչցող չկայ։ Եթէ սկսիմ, սոսկալի եմ։ Բրիւտոմը կարդացած եմ, Ռուսոյի ընկերային դաշնագիրը կարդացած եմ, հանրապետական թուականի երկրորդ տարիին սահմանադրութիւնը դող պիտեմ. «Քաղաքացիին ազատութիւնը կը վերջանայ ուր որ ուրիշ քաղաքացիի մ'ազատութիւնը կսկսի»։ Մ'թէ աւանակի մը տեղ դրած ես գլես· գլուցիս մէջ մեծ յեղափոխութեան ժամանակի հին թղթադրամ մ'ունիմ։ Մարդկային Իրաւունք, ծողովուրդի վեհապետութիւն, ասոնք ջուրի պէս պիտեմ։ Մանաւանդ թէ փոքր ինչ էպէրթեան եմ։ Վեց ժամ շարունակ՝ ժամացոյց 'ի ձեռին՝ կրնամ վսեմ բաներու վրայ շաղակրատել։

— Կատակը մի՛ դիր, ըսաւ Անժօլրաս։

— Կատաղի եմ, պատասխանեց Կրանթէր։

Անժօլրաս քանի մը մանրերկրորդ մտածեց, և որոշում մը ընող մարդու մը պէս շարժում ընելով,

— Կրանթէր, ըսաւ ծանրութեամբ, կը հաւանիմ գքեզ փորձելու։ Մէնի դուռը պիտի երթաս։

Կրանթէր Միւզէնի սրճարանին խիստ մօտ կահաղարդ սենեկի մը մէջ կը բնակէր։ Դուրս ելաւ և հինգ րոպէէն հաք եկաւ։ Սենեակը գացած էր բօպէսբիէրեան ժիլէ մը հագնելու համար։

— Կարմիր, ըսաւ ներս մտնելով և ուղղակի Անժօլրասի նայելով։

Ցեղոյ ազդուութեամբ մը ժիլէին երկու շառագոյն ծայրերը իր կուրծքին վրայ կրթնցուց ձեռքով։

Եւ՝ Անժօլրասի մօտենալով ականջին ըսաւ·

— Անհոգ եղիր։

Համարձակութեամբ գլուխը անցուց գլխարկը և մեկնեցաւ։

Քառորդ մ'ետք Միւզէնի սրճարանին առեւի սրահը ամայի էր։ Ա, պէ, աբի բոլոր բարեկամները գացած էին՝ ամէն մէկը իր գործին։ Անժօլրաս՝ որ Գուկուբոլը իրեն պահած էր՝ ամենէն առաք դուրս ելաւ։

Էքսի Գուկուբոլի ընկերութեան անդամներէն որոնք որ Բարիզի մէջ էին, անատեն Խսլյի տափաստանը լքեալ քաղաքահաս մը մէջ կը ժողովէին։ Բարիզի այս կողմին՝ խիստ բազմաթիւ քարահանութեան մին էր այն։

Անժօլրաս դէպ այս ժամադրութեան տեղը կերթար ու միտքն իրերու վիճակը կը ընդէր իւրովի։ Պատահարներուն ծանրութիւնը աեսանելի էր։ Երբ իրողութիւնները՝ որք ընկերային տեսակ մը թագուն հիւանդութեան կարապետներն են՝ ծանրացած կը շարժին, ամենափոքր խառնակութիւն մը կրնայ կեցնել և խառնաշփոթել զանոնք։ Երևոյթ ուսկէ կը ծագին փլուզումները և վերածնութիւնները։ Անժօլրաս ապագային խաւարամած մանսորմներուն ներքև լուսեղէն ապստամբութիւն մը կընդնշմարէր։ Ո՛վ գիտէ, ժամանակը կը մօտեր թերևս։ Ծողովուրդը նորէն աեր պիտի ըլլար իրաւունքին· ինչ գեղեցիկ տեսարան· յեղափոխութիւնը վեհափառապես Գրանսայի պիտի աիրէր, և պիտի ըսեր աշխարհիս· Ջարունակութիւնը վաղը։ Անժօլրաս գոհ էր։ Հնոյը կը տագնար։ Նոյն պահուն Բարիզի վրայ սփռուած բարեկամներ ունէր՝ վառօդի շաւիղի պէս համայնապէս կրակ առնելու պատրաստ։ Իր մտքին մէջ՝ Գօմպրֆէրի փիլիսոփայական և ազդու պերճախօսութեամբը, Ֆէօյեի համաշխարհային աւիւնովը, Գուրֆէյրագի խանդովը, Պահօրէլի խնդումովը, Ժան Բրուէրի մեղմաղձութեամբը, Ժօլիի պիտութեամբը, Պո-

նիւէի հեղնութիւններովը տեսակ մ՚ելեքտրական ճարճատճատիւն կը բաղադրեր որ փոքր ինչ ամենուրեք կրակ կառնէր համայնապէս։ Ամէնքն ալ՝ ի գործ էին։ Անշուշտ հեռաւոր պիտի պատասխաներ Ջանադրութեան։ Լաւ էր այս։ Այս առթիւ Անժօլրա կրանթերը միաքը բերաւ.— Աղէկ որ յիշեցի, Մէնի դուռը հազիւ թէ ճամբէս կը դարձունէ գիս։ Երթամ արագօք մինչև Բիշֆէօյի սրճարանը։ Տեսնեմ անդամ մը թէ ինչ կընէ կրանթերը և ինչ վիճակի մէջ է։

Վօժիրարի զանգակատունը ժամը մէկ կը զարնէր երբ Անժօլրա Բիշֆէօյի սրճարանը հասաւ։ Հրեց դուռը, ներս մտաւ, թևերը կուրծքին վրայ դրաւ՝ թողլով դուռը որ ետ գալով անոր ուսերուն զարկաւ, և սկսաւ սրահին չորս կողմը նայիլ որ լի էր սեղաններով, մարդերով և մուխով։

Այս մէկին մէջ բարձր ձայն մը կը լսուէր, որու ուրիշ ձայն մը կը պատասխաներ ուժգնակի։ Շայիողը կրանթերն էր որ հակառակորդի մը հետ կը տրամախօսէր։

Կրանթէր ուրիշ մարդի մը հետ դէմ առ դէմ նստած էր Սուրբ-Աննաեան մարմարիոնէ արձանի մը քով որու վրայ ցորենի թեփեր սփռուած և ոսմինօյի քարեր համախմբուած էին։ Կրանթէր ձեռքը այս մէրմէրին կը զարնէր, և ահա Անժօլրա յետագայ բառերը լսեց։

— Կրկին-վեց։
— Շորս։
— Կրծղը տանի։ Ատկէ չունիմ ալ։
— Գործդ լմնցաւ։ Երկու։
— Վեց։
— Երեք։
— Մէկ։
— Ես պիտի դնեմ։
— Շորս վաստկեցայ։
— Դժուարաւ։
— Դուն պիտի դնես։

— Ահագին սխալ մ՚ըրի։
— Տէ, յաջող է բաղդդ։
— Տասնուհինգ։
— Եօթը ևս։
— Ընդ ամէնը քսաներկու լինդի համար։ (մահճակալ)
Քսաներկու։
— Շէիր յուսար թէ կրկին-վեց ունիմ։ Եթէ սիկղբը դրած ըլլայի կրկին-վեցը, խաղը բոլորովին պիտի փոխուէր։
— Կրկին-երկու։
— Մէկ։
— Մէկ։ Լաւ, առ քեզի հինգ։
— Հինգ չունիմ։
— Առաջ դուն դրիր կարծեմ, անանկ չէ՞։
— Այո։
— Ճերմակ։
— Ի՛նչ բաղդ է այս։ Ա՛հ, բաղդ մ՚ունիս։ (երկայն մը մահճակալութիւն) Երկու։
— Մէկ։
— Ոչ հինգ ունիմ, ոչ ալ մէկ։ Գործդ պէշ է։
— Տօմինօ։
— Կրծղը տանի։

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԷՔՕՆԻՆ

ՓԱՂԱՔԻ ԱՓԱԶԱՔՆ

ԱՐՏՈՑՏԻՆ ԴԱՑՈՏԸ

ՄԱՐԻՈՒՍ աչքովը տեսած էր դաւաճանութեան ինչ վախճան ունենալը, դաւաճանութիւն որու հետքը ծավէրին յուզուցած էր. Բայց ծավէր իր կալանաւորները երեք կառքի մէջ դնել տալով հազիւ հաղ մկնած էր Կօրպոյի տունէն, և ահա Մարիուս նոյնպէս տունէն դուրս սլրդեցաւ: Երեկոյեան ժամը ինն էր տակաւին: Մարիուս Գուրֆէյրաքին բնակարանը դնաց: Գուրֆէյրաք ալ ուսանողաց թաղին անխռով բնակիչը չէր. «քաղաքական պատճառներու համար» վէրըրիի փողոցը դացած էր բնակելու. այս թաղը այն թաղերուն մին էր ուր ապստամբները այն ժամանակ յօժարակամ կը զետեղուէին: Մարիուս Գուրֆէյրաքին ըսաւ. Սենեակդ պահելու եկայ: Գուրֆէյրաք խշտեակ մը քաշեց իր անկողնին տակէն որ երկու հատ ունէր, դետինը փռեց և ըսաւ. Ա՛ռ քեզի անկողին մը:

Հետեւեալ օրն առտու ժամը եօթին Մարիուս Կօրպոյի տունը դարձաւ, վճարեց իր սենեկին վարձը, նաև ինչ որ կը պարտաւորէր Պուհօն խաթունին, թևի սայլի մը վրայ բեռնաւորել տուաւ իր գիրքերը, անկողինը, սեղանը, դրանը, երկու աթոռները, և ձգեց դնաց առանց ըսելու թէ ուր կը կրուի. հետեւաբար ծավէր առջի օրուան պէսքերուն նկատմամբ Մարիուսին հարցուփորձ ընելու համար առտու երբ Կօրպոյի տունը եկաւ, միայն դռնապանուհին գտաւ որ ըսաւ անոր. Ելաւ այս տունէն:

Դռնապանուհին համոզուեցաւ թէ Մարիուս պիշերը բռնուած դողերուն հետ փոքր ինչ յանցակից էր. — Որո՞ւ միտքէն կանցնէր, պօտաց Թաղին դռնապանուհիներուն հետ խօսելով, ով կը կարծէր թէ աղջիկի մը կերպարան ունեցող սասանկ երիտասարդ մը...:

Մարիուս այսպէս շուտ մը տունէն ելլելու համար երկու պատճառ ունէր: Առաջին, վասն զի հիմա սոսկումով կզդար այս տունին մէջ ուր ՚ի մօտուստ և իր ամենէն պժգալի և ամենէն անպատրոյն զարդացուածին մէջ տեսած էր ընկերային տրդեղութիւն մը, յոռի հարուստէն թերևս աւելի սոսկալի տգեղութիւն, այսինքն յոռի աղքատ մը: Երկրորդ, վասն զի չէր ուզեր որ և է դատի մը մէջ պտնուիլ որ հաւանօրէն պիտի հետեւէր այն տեսած տգեղութենէն, և ստիպուիլ վկայութիւն տալու Թենարաիէի դէմ:

Ծավէր կարծեց թէ երիտասարդը որու անունը չէր առած, վախնալով խոյս տուած է կամ թերևս և ոչ իսկ իր սենեակը դարձած էր դաւաճանութեան միջոցին. սակայն զան դրանելու համար քանի մը ձանք ըրաւ, առանց կարենալու յաջողիլ:

Ամիս մը, յետոյ ուրիշ ամիս մ՚ևս անցաւ: Մարիուս տակաւին Գուրֆէյրաքին սենեակը կը բնակէր: Նորընծայ փաստաբանէ մը որ Իրաւարանի նախասրահին սովորական շրջայցողն էր, իմացաւ թէ Թենարաիէ առանձին բանտ դրուած է: Ամէն երկուշաբթի օրեր Մարիուս հինգ ֆրանք յանձնել կուտար Ֆօրսի դիւանը՝ Թենարաիէին տրուելու համար:

Մարիուս ալ ստակ չունենալուն համար Գուրֆէյրաքէն փոխ կառնուր: Վերջին մէջ առաջին անգամն էր որ փոխ ստակ կառնէր: Այս պարբերական հինգ ֆրանքները կրկին հանգոյց մ՚էին Գուրֆէյրաքի համար որ կուտար զանոնք և Թենարաիէի համար որ կընդունէր: — Որո՞ւ կրնայ երթալ այս ստակը, կը մտածէր Գուրֆէյրաք: — Ուսկէ՞ կրնայ գալ

ինձ այս սաակը, կը հարցունէր իւրովի թենարտիէ։

Սակայն Մարիուս սաստիկ տրտում էր։ Ամէն բան նորէն խորխորատի մը մէջ մտած էր։ Ա՛լ բան մը չէր տեսներ իր առջև. կեանքը կրկին սուգած էր այն խորհրդաւոր վէրին մէջ ուր առ խարխափս կը թափառէր։ Գահ մը խիստ մօտէն տեսած էր այս մթութեան մէջ այն աղջիկը զոր կը սիրէր, այն ծերը որ անոր հայրն ըլլալ կերևար, այսինքն այն անծանօթ անձերը որք այս աշխարհի մէջ իր միակ շահը և միակ յոյսն էին, և ձիշդ այն միջոցին՝ ուր կարծած էր բռնել զանոնք՝ շունչ մը դլխովին առած տարած էր այն տեսութիւնները։ Ամենէն ահարկու ընդհարումէն տեսութեան և ճշմարտութեան և ոչ իսկ կայծ մը ժայթքած էր։ Կարելի չէր որ և է ենթադրութիւն մ՚ընել։ Ա՛լ և ոչ իսկ դիտէր այն անունը զոր կարծած էր դիտնալ։ Անշուշտ ա՛լ Իւրսիւլ չէր այն, և Արտոյան ալ մականուն մ՚էր։ Հասյա ինչ կարծէը ծերունիին նկատմամբ։ Իրօք կը պահուէր արդեօք ոստիկանութենէն։ Այն սպիտակահեր բանտորը՝ որու Մարիուս հանդիպած էր Էնվալիտի մօտերը՝ նորէն միտքը եկաւ։ Հիմա հաւանական կերևար թէ այն բանտորը և պ. Լըպլան մի և նոյն մարդն էր։ Կը ծպտէր ուրեմն։ Այս մարդը դիւցազնական ու միանդամայն կասկածելի կողմեր ունէր։ Ինչպէս օգնութիւն չէր ազաղակած դաւաճանութեան դործադրութեանը միջոցին։ Ինչպէս փախած էր։ աղջիկին հայրն էր թէ ոչ։ վերջապէս իրօք ան էր այն մարդը զոր թենարտիէ կարծած էր ճանչնալ։ Թերևս սխալած էր արդեօք թենարտիէ։ Ատոնք ամենքն ալ անլուծելի խնդիրներ էին։ Սակայն այս ամենը չէր կրնար ամենևին նուազել Լիւքսանպուրի նորատի աղջիկին հրեշտակային դեղութիւնը։ Կսկծալի վիշտ։ Մարիուս սրտին մէջ սիրաբեխ կիրք մը, իսկ աչերուն վրայ խաւարին վարագոյր մ՚ունէր։ Կը հրուէր, կը քաշուէր, բայց չէր կրնար շարժիլ։ Ամէն բան բնաջինջ եղած էր, բայ՚ի սիրէն։ Սիրէն իսկ բան մը պակսած էր։ Մարիուս կորուսած էր սիրոյ բնազդումները և յանկարծական լուսաւորութիւնները։ Հասարակօրէն այս բոյը որ-կայրէ մեղի, նաև քիչ մը կը լուսաւորէ, և օգտակար նշոյլ մը կարձակէ դուրս մեղի համար։ Մարիուս ա՛լ և ոչ իսկ կը լսէր սիրոյ խորին խորհուրդները։ Ամենևին չէր լսեր ինքնին։ Հոն երթամ արդեօք։ սա փորձը ընեմ արդեօք։ Ան՝ զոր ա՛լ չէր կրնար Իւրսիւլ անուանել՝ անշուշտ տեղ մ՚էր։ Մարիուս ամենևին չէր դիտեր թէ ո՛ր կողմէն պէտք էր փնտռել զան։ Իր բոլոր կեանքը հիմա երկու բառի մէջ կամփոփուէր։ այսինքն բացարձակ անտառուղութիւն մը, անթափանցելի մշուշ մը։ Սրտագին կը փափաքէր միշտ տեսնել այն աղջիկը, բայց ա՛լ չէր յուսար տեսնել։

Այս չքաւոր, և ահա թշուառութիւնը նորէն կուդար։ Մարիուս կզդար թէ այս սառնաբեր շունչը բոլորովին մօտ է, եռևն է։ Այս ամէն փոթորիկներու միջոցին և արդէն ժամանակէ մ՚ի վեր դադրած էր աշխատելէ, և չկայ բան մը որ դործելէ դադրելու չափ վտանդաւոր ըլլայ։ աշխատասիրութիւնը սովորութիւն մ՚է որ՝ եթէ ձդուի՝ կանհետի։ Սովորութիւն զոր դիւրին է թողուլ, այլ դժուարին է նորէն առնուլ։

Մինչև մեկ աստիճան մտախոհութիւնը լաւ է չափաւոր քանակութեամբ առնուող թմրադիր դեղի մը պէս։ Ասի աշխատող իմայականութեան մ՚երբեմն տաժանելի տենդերը կը հանդարտէ, և մտքին մէջ ծնունդ կուտայ թոյլ և թարմ շոգիի մը որ յստակ խորհրդածութեան դերբուկ շուրջերը կուղղէ, հոն հոս պակասներ և անջրպետներ կը լեցուէ, ամբողջութիւնները կը կապէ և դաղափարներուն անկիւնները կատարեալ։ Բայց շատ մտախոհութիւնը կընկղմէ և կը խղդէ։ Վայ անոր որու արհեստը միտքով աշխատիլ ըլլով մտածելէ կը դադրի բոլորովին և մտախոհութեան անդունդը կկլնայ։ կը կարծէ անի թէ դիւրութեամբ վեր պիտի ելնէ նորէն, և կըսէ իւրովի թէ վերջապէս երկուքն ալ

ջինին էր միայն Մարիուսի խելքը միաքը դրաւողը։ Մարիուս ուրիշ բանի վրայ չէր մտածեր. աղօտապէս կզգար թէ իր հին թիկնոցն ալ անպօրծածելի կըլլար և թէ նորն ալ հին թիկնոց մը կը դառնար. թէ շապիկները կը մաշուէին. թէ դլխարկը կը մաշուէր. թէ կօշիկները կը մաշուէին, այսինքն թէ իր կեանքը կը մաշուէր, և իրմովն կըսէր. Գէթ կարենայի մեռնելէ առաջ անգամ մը տեսնել զայն։

Մարիուս քաղցր գաղափար մ'ունէր սակայն. կը մտածէր Մարիուս թէ Ան սիրած էր զինքը, թէ նայուածքէն հասկցած էր Անորմէ սիրուած ըլլալը, թէ իր անունը թէև անծանօթ այլ հոգին ծանօթ էր անոր. թէ ուր որ ըլլար Ան և որքան ալ գաղտնի ըլլար գոնուած տեղը, թերևս առկաին կը սիրէր զինքը։ Ոմէ պիտէ. թերևս Ան ալ իր վրայ կը մտածէր ինչպէս ինք անոր վրայ կը մտածէր։ Երբեմն անմեկնելի ժամերու մէջ ուր կրնայ պատուիլ ամէն սիրող սիրտ, Մարիուս վշտի պատճառներ ունենալով և թէ, այլ սակայն ուրախութեան անորոշ սարսուռ մը զգալով սրտին մէջ՝ ինքնիրեն կըսէր. Անդրն են այս մտածումները որք ինձ կուգան։ — Ցետոյ կը շարայարէր. Թերևս իմ մտածումներս ալ Անոր կերթան։

Այս պատրանքը՝ որու վրայ վայրկեան մ'ետք զլուխը կըրէր՝ կը յաջողէր սակայն իր հոգիին մէջ ձառագայթներ արձակելու որք երբեմն յոյսի կը նմանէին։ Ժամանակ առժամանակ, մանաւանդ այն միջոցին որ ամէն ժամանակէ աւելի կը դրգռէ մտախոհողները, Մարիուս թուղթի տետրակի մը վրայ՝ ուր անդիր թուղթ կար միայն՝ մատիտով կը թափէր մտախոհութիւններու ամենէն անարատը, ամենէն անձնականը, ամենէն տեսլականը, մտախոհութիւններ որոնց մով սէրն անոր ուղեղը կը լեցուներ։ Մարիուս «Անոր համակ գրել» կանուանէր ասիկ։

Պէտք չէ կարծել թէ իր միաքը չփոթի վիճակի մէջ էր։ Ընդհակառակն։ Աշխատելու և հասատատօրէն դէպ որոշ նը-

րի և նոյն բանն է։ Սխալ։ Մտածումը իմացականութեան աշխատութիւնը, իսկ մտախոհութիւնը հնչուութիւնն է։ Մտածումին տեղ մտախոհութիւնը ընդունիլը թոյն մը անուշ դի մը հետ շիոթել է։

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, Մարիուս նախ մտախոհել սկսած էր։ Սէրը վրայ հասած և բոլորովին դահավիժած էր զինք անտուարիայ և անյատակ յոռներու մէջ։ Այս վիճակի մէջ մարդս ալ երբ տունէն դուրս կելնէ, երթալու համար կելնէ։ Ծուլութեան ծնունդ։ Ազնիկալի և մեղսոյն միհ։ Եւ քանի որ գործը կը պակսէր, պիտոյքը կաւելնար։ Օրէնք մ'է այս։ Մտախոհ մարդը բնազդս զեղխ և մեղկ է. Թուղթած միաքը չիրնար ձնշուած կեանքով ապրիլ։ Այս կերպ ապրելու մէջ չարութեան հետ խառն բարութիւն կայ, վասն զի եթէ մեղկութիւնը ազէտարեր է, վհհանձնութիւնը փրկաւէտ է և լաւ։ Բայց աղքատ, վհհանձն և ազնիւ մարդը երբ չաշխատիր, կը կորսուի։ Աղբիւրները կը չորնան, պիտոյքները երևան կելնեն։

Աղէտաւոր դարուվար ուսիէ ամենէն պարիեզտները և ամենէն անխախտները կը սահին ամենէն ափսոսներու և ամենէն մոլիներուն պէս, և որու ծայրն է սա երիու ծակերուն մին, այսինքն ինքնասպանութիւն կամ եղեռնասպծութիւն։

Մարդս երբ շարունակ երազելու համար դուրս կելնէ, օր մ'ալ ծովը նետուելու համար կելնէ։

Մտախոհութեան ծայրայեղութիւնը էսպուաներ և Լըպքաներ կը կազմէ։

Մարիուս յամրաքայլ կիջնէր այս դարուվարէն՝ աչերը յառելով այն օրիորդին վրայ զոր ալ չէր տեսներ։ Սիր այս դրածը տարօրինակ կը թուի, այլ սակայն ճշմարիտ է։ Տարակայ էակի մը յիշատակը սրտին խաւարին մէջ կը վառի. որքան անհեռացի ըլլայ, այնքան աւելի կը ճառագայթի. յուսաբեկ և մթամած հոգին իր հորիզոնին վրայ կը տեսնէ այս լոյսը, լոյս որ ներքին դիշերին աստղն է։ Աղ-

պատակ մը շարժելու կարողութիւնը կորուսած, այլ իր միա-
քը կատարեալապէս սրատես և ուղիղ մնացած էր։ Մարիուս
թէև տարօրինակ այլ հանդարտ և իրական լոյսով մը կը
տեսնէր ինչ որ իր առջև տեղի կունենար, նաև ամենէն ան-
տարբեր իրողութիւնները կամ մարդերը. ամէն բանի յա-
տուկ բառը կըսէր տեսակ մ'առաքինի վճռակամութեամբ և ա-
նարատ անշահախնդրութեամբ։ Իր դատումը՝ որ գրեթէ
զատուած էր յոյսէն՝ վեր կը կենար և կը սաւառնէր։

Մտքի այս կայսրութեան մէջ չէր մնացեր բան մը, չէր
խաբուեր բանէ մը, և ամէն րոպէ կեանքին, մարդկութեան
և ճակատագրին յատակը կը նշմարէր։ Նաև վիշտերու մէջ
երանի՛ անոր որու Աստուած սիրոյ և դժբաղդութեան արժանի
հոգի մը տուած է։ Ով որ այս կրկին լոյսով տեսած չէ
աշխարհիս իրերը և մարդերուն սիրտը, ճշմարիտ բան մը
տեսած չէ և բան մը չգիտեր։

Վսեմ վիճակ մ'ուներ այն հոգին որ կը սիրէ և որ կը տա-
ռապի։

Սակայն օրերը հետ գհետէ կանցնէին, և նոր բան մը
չէր ըլլար թւնաւ։ Կը թուէր միայն Մարիուսի թէ այն տը-
խուր անջրպետը ուսկէ իրեն կը հնար անցնիլ, հետ գհետէ
կը կարճէր։ Արդէն տեսնել կը կարծէր անյատակ դարուա-
վարին եզերը։

— Ի՛նչ, կը կրկնէր ինքն իրեն, մեռնիմ նախ պիտի չտես-
նեմ զան անդամ մ'ալ։

Երբ Սէն–ժադլի փողոցէն վեր ելնելով դուռը մէկ կողմէ
կը թողուր, և ժամնանակ մը հին պուլվարին ձախ կողմէն
յառաջ կերթար, Սանթէֆի փողոցը, անկէ ալ Պլաթիէր կը
հասնիս, և Տէ Ճօպըլէնի առուակը հառնելէդ քիչ մ'առաջ
տեսակ մը դաշտի կը հանդիպիս որ Բարիզի պուլվարներուն
երկայն և միաձև գօտիին մէջ այն միակ տեղն է ուր թերևս
նստելու դրդուէր Ռիւյոտաէլ պատկերահանը։

Ան չգիտեմ ինչը՝ ուսկէ վայելչապեղութիւնը կարատարկի

հոն է։ այսինքն գալարապեզ մարգագետին մը ուր ձգուած
չուանները վրայ ծուէններ կը չորնան հովէն։ Լուի Գ։ ի
իշխանութեան ժամանակ շինուած հին տուն մը որու մէջ
պարտիզպաններ կը բնակին և իր մեծ յարկին վրայ անհե-
դեդ կերպով բացուած երդեր ունի։ աւերուն ցցապատներ,
կազամախիներուս մէջ տեղ քիչ մը ջուր, կիներ, խնգուամ-
ներ, ձայներ։ հորիզոնին մէջ Բանթէօնը, Խուլ–Համրե-
րու ծառը, Վալ–տը–Կրասը որ անտառոյր, լոյր, պլանգակ,
զուարճալի և շքեղ կերևայ, և ներքը Նօթրը–Տամի աշտա-
րակներուն քառակուսի և խիստ կանոնաւոր կատարը։

Այս վայրը տեսնուելու արժանի տեղ մ'ըլլալով ոչ ոք
կուգայ հոն։ հազիւ հազ սայլ կամ սայլորդ մը կանցնի ան-
կէ ամէն երեք քառորդն անգամ մը։

Օր մը Մարիուսի մենական շրջապայումները մինչև այս ջու-
րին քովի վայրը տարին զինքը։ Այն օրն այս պուլվարին
վրայ հազուագիւտ բան մը այսինքն անցորդ մը կար։ Վայ-
րին գրեթէ վայրենական հրապոյրը Մարիուսի ուշը գրաւե-
լով, Մարիուս հարցուց այն անցորդին։ Ի՞նչ է այս տեղին
անունը։

— Արտոյտին գաշտն է, պատասխանեց անցորդը։

Ճետոյ շարայարեց.

— Իւլպատ հոս մեղցուց Իվրիի հովուուհին։

Մարիուս՝ Արտոյտ բառէն եռաք՝ բան մը չէր լսած։ Մտա-
խոհութեան վիճակի մէջ կան ասանկ յանկարծական սառում-
ներ զոր բառ մը կը բաւէ արտադրելու։ Միտքը բոլորովին
պաղափարի մը բոլորտիքը կը խոր յանկարծապէս, և ան-
կարող կըլլայ ըմբռնելու ուրիշ որ և է բան։ Արտոյտը
այն անունն էր որ Մարիուսի թախծութեան անդունդին մէջ
Իւրսիւլին յաջորդած էր։

— Լաւ, ըսաւ տեսակ մ'անխորհուրդ շուարումով որ այս
խորհրդաւոր առանձնաթոռութիւններուս յատուկ է, անոր
դաշտն է եղեր այս։ Հոս պիտի իմանամ թէ ուր կը բնակի
Ան։

Ալլանգիակ, այլ անդիմագրելի էր այս փափաքը։
Եւ ահա Մարիուս ամէն օր այս Արուոյտին դաշտը եկաւ։

ԳԼՈՒԽ Ը։

ԹԱՆՏԵՐԻՒ ԹԽԱՒԱՄԻՆ ՄԻՋՈՑ ԱԺՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՒ ՍԿԶՄՆԱՒՈՐԻՆ ԿԱՑՄՈՒԹԻՒՆԸ

Կօրպօյի տան մէջ ծաւէրին տարած յաղթանակն անթերի կարծուած էր՝ առանց անթերի եղած ըլլալու։

Նախ ծաւէրը կալանաւորը ձերբակալ բրած չէր, և այս իր դիւաւոր մոռհոլոգութիւնն էր։ Սպանողը երբ կը փախչի, սպանողէն աւելի կասկածելի է, և հաւանական է թէ այն անձը որ աւազակներուն համար այնքան թանկագին ձերբակալութիւն մ'էր, ոչ նուազ օգտակար ձերբակալութիւն մ'էր նաև իշխանութեան համար։

Երկրորդ, Մօնբարնաս չնկած չէր ծաւէրին ձեռքը։ Պէտք էր ուրիշ տիպի մը սպասել այն «շաներէս սրիկան» ձեռք անցուցնելու համար։ Իրօք Մօնբարնաս՝ հանդիպելով Էբօնիի որ պուէլմարին ծառերուն տակ լրտեսութիւն կընէր, հետը առած տարած էր՝ նախապատիւ սեղելով նեմօրէն ըլլալ աղջկան հետ քանթէ Շէնաբրէան՝ հայրին հետ։ Այսպէս վարուելով բաղդաւոր պատեցաւ, վասն զի ազատ մը դաց։ ծաւէրը հաքէն ձեռք անցուցած էր Էբօնիները։ միջակ մխիթարութիւն։ Էբօնին Մասըլօնէթ տարուելով բանտարկուած էր քրոջը Աղէլմային քով։

Վերջապէս ձերբակալները կօրպոյի տունէն կատը մտնելով երբ Ֆօրսի բանտը կերթային, Ճամբան անոնց դէմառնէրուն ին, այսինքն Գլադսու աներեւոյթ եղած էր։ Ցայտնի չէր թէ ինչպէս աներեւոյթ եղած էր ան։ «ոսոխականները և քաղաքապահները չէին հասկնար» այս աներեւութիւնը։ Գլադսու շղթի փոխուած, շրուշահներուն մէջէն սպրդած, կատքին վտառներուն մէջէն անցած էր։ կատքը ձեռքուած և խոյս տուած էր։ ոչ ոք պիտէր թէ ինչ ըսէ։ սա միայն յայտնի էր թէ երբ բանտը հասան ձերբակալները, Գլադսու կը պակսէր։ Այս եղելութեան մէջ կամ հմայութիւն (féerie) կամ ոսոխականութեան մատը կար։ Գլադսու՝ ջուրին մէջ հալող կարկտան մը պէս՝ միթէ խաւարին մէջ հալած էր։ ոսոխականութեան մարդերը զգաստապէս օգնած էին անոր։ Այս մարդը անկարգութեան և բարեկարգութեան կըռիւին հանդոյցին կը վերաբերէր արդեօք։ օրինազանցութեան ու միանպատայն ճնշումի պաշտօն ունէր արդեօք։ Մխիթ այս ոսոխքին տէջնի թաթերը ոճրագործութեան և նաև իններն ալ իշխանութեան մէջն էին։ ծաւէրը այս տեսակ կարգապրութիւնները չէր ընդունէր, և այսպիսի միջամտութիւնները բոլորովին կը մերժէր։ բայց իրեն ընկերացող ոսոխականները ուրիշ տեսութիւններու կը վերաբերէին որք թէև անոր տարակարգեալները, այլ թերևս անտրմ աւելի տեղեակ էին ոսոխականութեան պաշտօնէին դաղանիքներուն, և Գլադսու այնպիսի ապրատ մ'էր որ կրնար խիստ լաւ դործակալ մը ըլլալ։ Խաւարին հետ ձեռնածութեան այսպիսի ներքին յարաբերութիւններ ունենալը աւազակութեան համար պատուական է ոսոխականութեան համար սքանչելի բան մ'է։ Ասանկ երկսայրի սրիկաներ կը պտնուին։ Ինչ և իցէ, Գլադսու կորսուելով չդտնուեցաւ։ ծաւէրը աւելի զբաղեցաւ քան թէ զարմացաւ այս մասին։

Իսկ Մարիուսին կարեւորութիւն չէր տար ծաւէրը, այսինքն «այն ապուշ փաստաբանին որ հաւանօրէն վախցած էր» և որու անունը մոռցած էր։ Մտածեցաւ թէ փաստաբան ըսածդ միշտ կը գտնուի։ Իսկ Մարիուս միթէ փաստաբան մ'էր միայն։

Դատին քննութիւնը սկսած էր։

Քննիչ դատաւորը օգտակար սեպած էր Թաթրօն–Մինէթի խուզարկութեան մարդերուն մին առանձնական բանտ դնել չտալ

շաղակրատութիւն մը յուսալով։ Այս մարդն էր Պրիւժօն, Բրթի–Պանդիէի փողոցին մազաղը։ Բանտին Շարլըմանեը ըսուած պաւիլը ձգուած էր ան, և հսկողներուն նայուածքը իր վրայէն չէր հեռանար քնաւ։

Այս Պրիւժօն անունը Փօրսի յիշատակներուն մին է։ Պաթիման–Նէօֆի (Նոր–Շէնք) սոսկալի բակին մէջ զոր վարչութիւնը Սէն–Պէրնարի բակ կանուանէր և զոր գողերը Ֆօս–օ–Լիօն (Առիւծներու Փոս) կանուանէին՝ պատ մը կայ որ թեփերով և բորոտութիւններով ծածկուած էր և որ ձախ կողմէն մինչև տանիքները բարձրութիւնը կը վերնար։ այս պատին վրայ, երկաթէ ժանդահար հին դուռ մը քով որ Փօրսի դքսական ապարանքին հին մատուռը կը տանէր, — այս մատուռը հիմա աւազակներու նջեարան եղած է, — ասկէ տասներկու տարի առաջ քարի մը վրայ բևեռով ձեւապէս քանդակուած բերդ մը կը տեսնուէր, տակն ալ այս տառերը։

ՊՐԻԺՕՆ, 1811

1811ի Պրիւժօնը 1832ի Պրիւժօնին հայրն էր։

Այս 1832ի Պրիւժօնը՝ որ կէս մը նշմարուեցաւ կօրպոյի դատաստանութեան մէջ՝ ապուշ և ողբալի կերպարան մ'ունէր, բայց խիստ խաբեբայ, խիստ ճարպիկ և առոյգ երիտասարդ մ'էր։ Քննիչ դատաւորը ահա անոր այս ապուշ կերպարանէն խաբուելով թողած էր զան՝ կարծելով թէ աւելի օգտակար կըլլայ Շարլըմանեը բակին քանթէ առանձին խցիկին մէջ։

Գողերը իշխանութեան ձեռքը իյնալէն ետքն ալ չեն ընդհատուիր։ Ասանկ պզտիկ բանի մը համար չեն նեղուիր։ Ոճրագործութեան մը համար բանտարկուելը ուրիշ ոճրագործութիւն մը սկսելու արգել չըլլար։ Ճարտարագէտներ են անոնք որք սրահը պատկեր մ'ունին և որք իրենց գործանոցին մէջ ոչ նուազ կը պարապին նոր գործի մը։

Կարծես թէ բանտը շուարեցուցած էր Պրիւժօնը։ Ասի

Շարլըմանեը բակին մէջ երբեմն ժամերով ոտքի վրայ կը կենար դիմեվաճառին երդին քով, և ապշօրէն կապելոյն դիմիներուն դձուձ ցուցակին կը նայէր ակնապիշ. ցուցակին սկիզբն էր· Խոպոչ, 62 հարիւրդրդ, և վերջն էր· Ջլաննէկ, 5 հարիւրդրդ։ Կամ թէ իր ժամանակը կանցունէը՝ դողալով, ակռաները կրձնելով, տենդ ունիմ ըսելով և հարցունելով թէ արդեօք տեղատանեքուն սրահի քսանութ անկողիններուն մին պարապ է։

Յանկարծ 1832 փետրվարին վերջերը տեղեկութիւն առնուեցաւ թէ այս թմրած մարդը՝ Պրիւժօն՝ բանտին յանձնարարութիւններուն ձեռքովը չէ թէ իր անունովը այլ երեք ընկերներուն անուններովը երեք զանազան յանձնարարութիւններ ընել տուած էր, ամէնուն համար յիսուն սու ծախս ընելով· տարօրինակ ծախք մ'էր այս, հետևաբար բանտին տասնապետին ուշադրութիւնը հրաւիրեց։

Տեղեկութիւն առնուեցաւ, և բանտարկեալներու խօսակցութեան մէջ կախուած յանձնարարութիւններու սակագիրը նայուելով կարելի եղաւ հասկնալ թէ յիսուն սուն յետագայ կերպով կը բաժնուէր· երեք յանձնարարութիւն· մին՝ի Բանթէօն, տասը սու· մին՝ի Վալ–մը–Կրաս, տասնուհինգ սու· և մին կրընէլի քաղաքագուռը, քսանուհինգ սու։ Այս վերջինը ցանկին մէջ նշանակուած դիներուն ամենէն սուղն էր։ Արդ Բարիզի սահմանագուռերը երեք թաղափակներ կային խիստ ահարկու, որք կանուանէին Քրիւաբնիէ որնակ Պիշրաօ կըսուէր· Կլօրիօ, պղտտաղիր եղեռնագործ և Պարգաբօ, և որոնց տուներուն ճիշդ Բանթէօնի, Վալ–մըրասի և կրընէլի սահմանագուռն էին· այս առթիւ ոստիկանութեան ուշադրութիւնը այն երեք թաղափակներուն վրայ հրաւիրեցաւ։ Կը կարծուէր գուշակել թէ այս մարդերը գաղտնի յարաբերութիւն ունէին Բաթրօն–Մինէթի հետ, որոնց երկուքը այսինքն Պապէ և Կէօլմէր ձերբակալեալ եղած էին։ Ենթադրուեցաւ թէ Պրիւժօնի դրկած իրերուն

մէջ՝ որք չէ թէ տունի հասցէները ալ փողոցը սպասող մարդերու յանձնուած էին՝ անշուշտ տեղեկութիւններ կը տրուէր նուիրուած չարպտրծութեան մը նկատմամբ։ Ուրիշ նշաններ ալ կային։ Ձերբակալ եղան երիք թափառիկները, և ասով կարծուեցաւ թէ Պրիւժօնի մէկ դաւաճանութեան առաջքը առնուեցաւ։

Այս գործուղութեան միջոցները դործադրուելէն շաբաթի մը ջամ եռք՝ դիշեր մը՝ երթևեկող վերակացու մը, որ Պաթիման-Նէօֆի վարի ննջարանին կը հսկէր, երբ իր ժամացոյց պղնձադրամը (marron) կը պատրաստուէր ժամացոյց պղնձադրամներու տուփը դնելու, — այս կերպը կը դործածուէր հասկցուելու համար թէ վերակացուները իրենց պարտականութիւնը ճշդապահ կը կատարեն թէ ոչ, ամէն մէկ ժամին ննջարաններուն դուռերուն վրայ բևեռուած ամէն տուփերուն մէջ ժամացոյց պղնձադրամ մը պէտք էր իյնալ, — վերակացու մը, կըսենք, ննջարանին յուդայէն Պրիւժօնը տեսաւ որ նստած էր և անկողնին վրայ լոյսի մը չնորհիւ բան մը կը դրէր։ Պահնորդը ներս մտաւ։ Պրիւժօն ամիս մը դնդան նետուեցաւ, բայց կարելի չեղաւ դրաւել ինչ որ դրած էր։ Ոստիկանութիւնը նոյնպէս աւելի բան մը չիմացաւ այս մասին։

Ստոյգ է սակայն թէ հետեւեալ օրը Շարլըմանի դաւիթէն Փօս-օ-Լիօն դաւիթը ահաբեկած մը նետուեցաւ չէնքին վրայէն որ հինգ դասիկոն ունէր և որ երկու դաւիթները կը բաժնէր։

Բանտարկեալները սուրհանդակ կանուանեն հայկ դնդիկ մը որ վարպետութեամբ շաղուած է և որ դէպ Իրլանդա, այսինքն բանտի մը յարկերուն վրայէն դաւիթէ մ՚ուրիշ դաւիթ կը ղրկուի։ Ստուդարանութիւնն է Անդլիայի վրայէն, յամաքէ մ՚ուրիշ յամաք, դէպ Իրլանդա։ Այս դնդիկը դաւիթը կ՚երթայ։ Գնդիկը դետնէն առնողը կը բանայ և մէջը առմանակ մը կը դտնէ որ դաւիթին մէջ բանտարկեալ մը ուղղուած է։ Եթէ բանտարկեալ մ՚ըլլայ դտնողը, առմանակը իր հասցէին կը յանձնէ։ Իսկ եթէ պահնորդ մ՚է դրտնողը կամ մին այն պաշտօնակից ծախուած բանտարկեալներուն որք բանտերու մէջ ոչխար և թիարաններու մէջ ապուէս կանուանին, առմանակը դիւանատունը կը տարուի և ոստիկանութեան կը յանձնուի։

Այս անդամ՝ սուրհանդակը իր տեղը հասաւ, թէև ան՝ որու սահմանուած էր դիրը՝ նոյն պահուն դատ բանտուած էր։ Ան ըսածս ոչ այլ ոք էր թէ ոչ նոյն ինքն Պապէն, այսինքն Թաթրօն-Մրնէթի չորս գլուխներուն մին։

Սուհանդակին մէջ ծալլուած թուղթ մը կար որ յետագայ տողը կը պարունակէր։

— Պապէ, Բլիւմ փողոցը դործ մը կայ ընելու։ Պարտէզին վրայ վանդակ մը։

Ահա այս էր Պրիւժօնին առջի դիշեր դրած քանը։

Թէև բանտարկեալ մարդերու և կիներու վրայ գլուխ նայող մարդեր և կիներ կան Ֆօրսի և Սալբէթրիէրի* մէջ, սակայն Պապէ կրցաւ միջոց մը դտնելով առմանակը Ֆօրսէն Սալբէթրիէր ղրկելով «լաւ բարեկամուհի մը յանձնել տալ որ հոն նետուած էր»։

Այս աղջիկն ալ առմանակը իր ծանօթներէն Մանեօն անունով կնիկի մը յանձնեց որ ոստիկանութեան ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրած էր և որ սակայն տակաւին բռնուած չէր։ Այս Մանեօնը՝ որու անունը ընթերցողին արդէն յայտնի է՝ թենարտիէներուն հետ յարաբերութիւններ ունէր որոնց ինչ տեսակ ըլլալը հաբէն պիտի բացատրուի, և՝ Էրօնինը տեսնելու երթալով կրնար կամուրջի տեղ ծանուցանել Սալբէթրիէրի և Մաթլօնէթի** մէջ։

Նոյն միջոցին էր որ Էրօնին և Ազէլմա Մաթլօնէթէն արձակուեցան, վասն զի Թենարտիէի դէմ սկսուած գատական

* Բարկի մէջ հասարակաց և հիւանդոց կիներու հիւանդանոց մ՚է։
** Կանանց բանտ։

հարցաքննութեան մէջ անոր ազգեցութիւնը հաստատող ապացոյց պտնուած չէր։

Երբ դուրս ելաւ Էբօնին, Մանեօն՝ որ Մաուրօնէթի դաւոին քով զան տեսնելու կսպասէր՝ Պրիւժօնին առ Պապէ գրած առմանակը Էբօնինին յանձնեց, պատուիրելով որ երթայ տեղեկութիւններ առնելով հասկնայ գործին ինչ ըլլալը։

Էբօնին Բլիւմ փողոցը գնաց, տեսաւ ակնարկուած վանդակը և պարտէզը, տունը նայեցաւ, լրտեսեց, դիտեց և՝ քանի մ՚օր ետք Մանեօնին, որ Ռըշ–Ըբրա փողոցը կը բնակէր՝ պաքսիմատ մը բերաւ։ Մանեօն պաքսիմատը Սալբէթրիէր տանելով Պապէի սիրուհիին տարաւ։ Պաքսիմատ մը քանաերուս խաւարին նշանաբանութեան մէջ կը նշանակէ։ Ընդհ– քան մը չէ։

Հետևաբար գէու շաքամի մ՚անցած չէր, և ահա Պապէ և Պրիւժօն՝ միս հարցաքննութեան երթալու և միւսն ալ հարցաքննութենէ գառնալու միջոցին երբ իրարու դէմ ելան պահնորդներու շրջանին Ճամբուն վրայ, Պրիւժօն հարցուց։ Ի՞նչ եղաւ Բ։ փողոցը։ Պաքսիմատ, պատասխանեց Պապէ։

Այսպէս վիժեցաւ ոճրային սարմը զոր Պրիւժօն յղացաւ Ֆօրսի մէջ։

Սակայն այս վիժումը հետևութիւններ ունեցաւ, որք Պրիւժօնի նպատակէն բոլորովին հեռի էին։ Եաքէն պիտի տեսնենք այս հետևութիւնները։

Շատ անգամ մարդս թել մը կապել կարծելով ուրիշ թել մը կը կապէ։

ԳԼՈՒԽ Գ։

ՄԱԳԼՕՓ ԱԽՊԱՐԻՆ ՏԵՍԱԾ ԵՐԻՒՈՑՔԸ

Մաուրուս ալ քնաւ մկրտութիւն մը տուած չէր երթար։ երբ քեռին Մապէօփ ախպարին կը հանդիպէր պատահաբար։

Միևչդեռ Մարիուս յամրաբար կիջներ այն տխուր աստիճաններէն որք կրնան նկատղներու սանդուղը անուանիլ և որք կը տանին անլոյս տեղեր ուր մարդս իր վրայ երջանիկներու քայլերը կը լսէ, Պ։ Մապէօփ նոյնպէս կիջնէր։

Լա Ֆլէօր տը Մարնէյէ գիրքը ալ ամենևին չէր ծախուեր։ Էեղակին նպատամբ եղած փորձերը յաջողած չէին Ռուստերլիցի պղտի պարտէզին մէջ որ արև չէր տեսներ։ Պ։ Մապէօփ այս պարտէզին մէջ միայն քանի մը սակաւագիւտ տունկեր կրնար մշակել որք խոնաւութիւն և շուքը կը սիրեն։ Բայց չէր վհատեր։ Ռուսական Պարտէզին մէջ արև տեսնող խորշ մը ձեռք անցուցած էր՝ «իր ծախքովը» հոն լեղակի փորձերն ընելու համար։ Այս պատճառաւ իր Ֆլէօրէն պղընձայ կաղապարները դրաւատունը դրած էր։ Ա՛լ իր նախաճաշիկը երկու հաւկիթի իյած էր։ այս հաւկիթներուն միևսպասուհիին կը թողուր որու ամուսնանալէն ալ տասնուհինգ ամիսէ՝ի վեր չէր վճարեր։ Եւ շատ անգամ այս նախաճաշիկով կապրէր բոլոր օրը։ Ա՛լ իր մանկային խնդումովը չէր խնդար։ վիսուերիւն եկած էր վրան, և ա՛լ այցելու չէր ընդուներ։ Մարիուս աղէկ կըներ անոր այցելութիւն չտալովը։ Երբեմն երբ Պ։ Մապէօփ Ռուսական պարտէզը կերթար, ծերը և երիտասարդը դէմ դէմի կելնէին Օրթեալի պուլվարին վրայ։ Չէին խօսեր իրարու հետ, և գլուխով մկ մկու նշան մը կընէին տրտմապէս։ Ծայ ուրեմն ժամանակ մը ուր թշտւաուրիւնը բարեկամութեան կապը կը քակէ եղեր։ կսկծալի բան։ Առաջ երկու բարեկամներ էին, հիմա երկու անցորդներ են։

Րօյօլ գրավաճառը մեռած էր։ Պ։ Մապէօփ ալ միայն իր կիրքերը, պարտէզը և լեղակը կը ճանչնար։ երկք ձևեր զոր իրեն համար ընդունած էին երանութիւնը, զբօսումը և յոյսը։ Ապրելու համար այսքանը կը բաւէր անոր։ Պ։ Մապէօփ իւրովի կըսէր։

— Երբ կապոյտ գոյնի գունտերս կազմած պիտի ըլլամ, պիտի հարստանամ, պղնձեայ կաղապարներս գրաւատունէն

պիտի աղատեմ, Փլեբբս պիտի հաշակեմ շազակրատութեամբ, ճմբուկ գարնելով, օրագիրներու մէջ ծանուցումներ հրատարակել տալով, և Բիբը որ Մէտինի Աբ ոք Նաֆկէ (Արհեստ նաւարկելու) անուն գիրքին՝ որ 1559ին տպուած է և ուր ծանուելը պիտի՝ օրինակ մը պիտի առնում փայտէ կաղապարներով։

Այս յուսով օրն ՝ի բուն լեզակի ածուին մէջ կաշխատէր, և իրիկուն տունը կը դառնար պարտէզը ջրելու և գիրքերը կարգալու համար։ Պ· Մապէօֆ անատեն գրեթէ ուժասուն ու չորս տարեկան էր։

Իրիկուն մը տարօրինակ երևոյթ մը տեսաւ։

Դեռ ցորեկ էր երբ տունը դարձաւ։ Րլիմարպ խաթունը՝ որու առողջութիւնը կատրուէր՝ հիւանդ պառկած էր։ Պ· Մապէօֆ ձաշած էր ասկրով մ'որու վրայ քիչ մը միս ճաշցած էր և պատառ մը հայոյ զոր խոհարանի սեղանին վրայ դատ էր· յետոյ գլխիվայր ինկած քաբէ նստարանի մը վրայ նստեր էր որ իր պարտէզին մէջ բազմարանի տեղ կը ծառայէր։

Այս բազմարանին քով մրպատու հին պարտէզներու սովորութեան պէս՝ գերանններէ և տախտակներէ կազմուած տեսակ մը մեծ և աւերուն արկղ մը կար, որ գետնայարկը ձագարանոց և առաջին դասիկոնը մրպանոց էր։ Ձագարանոցին մէջ ձադար չկար, բայց պաղատառանին մէջ քանի մը խնձոր կար, որ ձմեռուան պաշարին մնացորդն էր։

Պ· Մապէօֆ՝ ակնոցին շնորհիւը՝ սկսած էր թղթատել և կարգալ երկու գիրք որք կը յուզէին զինքը, և՝ որ աւելի ծանր բան է իր հասակին մէջ՝ անոր ուշը կը գրաւէին գլուխին։ Ներհակ բնաւորութեան տէր մարդ մ'ըլլալուն համար կերպիւ իւիք աւելորդապաշտութիւններու կը հաւատար։ Այն գիրքերուն առաջինն էր Տըլանդրը նախապահին Գերեզմանհաստատութեան վրայ վերնապրով հեղինակած անուանի ճառը· միւսն էր Միւթօր Տը Լա Բիւլգոթիերին Վօվէրթ ապստամբութեան և Պիէվրի Բերբենբրոք վրայ գրած հատորը։ Այս վեր-

ջին հին մատենին ևս աւելի կարևորութիւն կուտար վասն զի իր պարտէզը այն երկիրներուն մին էր ուր ժամանակաւ էբէլներէն կը յաձախէին։ Վերջալոյսը կսկծեր սպիտակել ինչ որ վերն է և սեւել ինչ որ վարն է։ Մապէօֆ սխպարը կը կարգար ու միանդամայն ձեռքը բռնած գիրքին վրայէն իր տունկերը կը պիտէր և մանաւանդ շքեղ վարդածառ (rodhodendron) մը որ անոր միխիթարութիւններուն մին էր։ Չորս օրէ՝ի վեր խորշակ, հով և արև տեսած էին տունկերը առանց կաթիլ մը ջուր ընդունելու· բուները կը ծուռէին, կսկծները կը հաղէին, տերևները կխշխային· առանց ամենքն ալ ջրուելու պէտք ունէին· վարդածառը մանաւանդ տրտում էր։ Մապէօֆ սխպարը այն մարդերու թիւէն էր որոնց համար բոյսերը հոգի ունին։ Ծերունին առաւօտէն մինչև իրիկուն լեզակի ածուին մէջ աշխատած ըլլալով կարի յոգնած էր· սակայն եւս, գիրքերը նստարանին վրայ դրաւ, բոլորվին ծուռէլով և երեսն քայլերով մինչև հորը գնաց, և երբ շղթային բռնեց, և ոչ իսկ կրցաւ բառական ուժով քաշել կախուած տեղէն հանելու համար։ Անատեն եռեւը դառնալով դէպ երկինք նայեցաւ վշտագին, որ ասոնցմով կը լեցուէր։

Առջի պիշեր երկինքն այն պայծառութիւնն ունէր որ մարդուս վիշտերը կը ձմլէ չգիտեմ ինչ սրամտին և յաւերժական ուրախութեան ներքև։ Գիշերն ալ ցորեկուան պէս երաշտ ըլլալ կը խոստանար։

— Ամենուրեք աստղեր, կըսէր մտապէս ծերունին· ամենափոքր ամպ մ'անդամ չկայ· և ոչ իսկ կաթիլ մը ջուր։

Եւ իր գլուխը զոր պահ մը վեր ըրած էր, կուրծքին վրայ ինկաւ նորէն։

Դարձեալ վեր ըրաւ գլուխը և նորէն երկինք նայեցաւ՝ մրմնջալով։

— Կաթիլ մը ցօղ, փոքր ինչ կթութիւն։

Անգամ մ'ևս հորին շղթային բևեռէն հանել փորձեց, այլ չկրցաւ։

Նոյն պահուն ձայն մը լսեց որ կըսէր·

— Մապէօ՛ֆ ախպար, կուզե՞ս որ պարտէզդ ջրեմ։

Նոյն պահուն՝ անյնող շիկերեսի շորք մը տեղի ունեցաւ ցանկին մէջ, և Մապէօֆ տեսակ մը մեծահասակ և նիհար աղջիկ մը տեսաւ որ մացառէն ելլելով առջևը կայնեցաւ համարձակ թեւամբ իրեն նայելով։ Այս աղջիկը վերջալոյսին նորաձեւ ձևի մը քանէ մարդկային էակի մը կերպարանք ունէր։

Այս անձը՝ որու շարժուձևերը տարօրինակ դաժանութիւն մ՚ունէին մեծութեան մէջ՝ առանց տեսն տալու որ երիտասարդ և վեհերոտ ծերունին վանկ մը պատասխանէ, շղթային բևեռէն քաշելով և դոյլը հորին մէջ իջեցնելով լեցուցած, վեր քաշած և ցնցուղը լեցուցած էր, և ծերունին կը տեսնէր որ այս երևոյթը՝ որու ոտները բոպիկ և փէջազգեստը ծուխի ծուխ էին, ծաղկոցներուն մէջ կը վազէր իր չորս կողմը կեանք դանութիւն սփռելով։ Ծերեներուն վրայ ցնցուղին հանած ձայնը յափշտակութեամբ կը համակէր Մապէօֆ ախպարին հոգին։ Այնպէս կը թուէր անոր թէ հիմա երջանիկ էր վարպետը։

Աղջիկ դոյլը երբ պարպուեցաւ, աղջիկը երիտ անգամ ևս լեցունելով բոլոր պարտէզը ջրեց։

Եթէ մարդ մը տեսնէր աղջիկին ծառուղիներուն մէջ այսպէս քայլելը ուր իր ուրուանկարը սեփ սև կերևար, եթէ դիտէր անոր մեծ և անկիւնաւոր թեւերուն վրայ շարժող ծուխի ծուխ վիշտակը (fichu), պիտի կարծէր թէ չղջիկի մը նման բան մ՚է ան։

Երբ բոլոր պարտէզը ջրուեցաւ, Մապէօֆ ախպարը արտասուալի աչերով աղջիկին մօտենալով՝ ձեռքը անոր ճակատին վրայ դրաւ։

— Աստուած պիտի օրհնե՛ քեզի, ըսաւ, դու հրեշտակ մ՚ես, վասն զի հոգ կը տանիս ծաղիկներու։

— Ոչ, պատասխանեց աղջիկը, սատանայ մ՚եմ ես, բայց հոգս չէ։

Ծերունին առանց անոր պատասխանը սպասելու և առանց լսելու կսկեց·

— Մե՛ղք որ կարի դժբաղդ և աղքատ ըլլալուս համար չեմ կրնար բան մ՚ընել քեզի։

— Կրնաս բան մ՚ընել, ըսաւ։

— Ի՞նչ։

— Ըսել ինծի թէ ո՛ւր կը բնակի պ· Մարիուս։

Ծերունին չհասկցաւ։

— Ո՞վ է պ· Մարիուս։

Իր պղտոր աչքը վեր ըրաւ և կերևար թէ մտացած բան մը կը փնտռէ։

— Երիտասարդ մը որ ժամանակաւ հոս կուգար։

Սակայն պ· Մապէօֆ յիշողութեանը մէջ խուզարկութիւն կընէր։

— Հա՛, այո՛··· պօտայ, դիտեմ ինչ ըսել կուզես։ Կեցցէ՛ք· պ· Մարիուս··· պ· Մարիուս Բօնմէրսին է, ազգի մտքոս եկաւ· անի կը բնակի··· կամ՝ լաւ ևս է ըսել՝ չբնակիր···։ Մե՛ղք որ չեմ յիշեր ո՛ւր բնակիլը։

Առանց ընդհատելու խօսքը՝ պ· Մապէօֆ ծուռած էր վարդաձաւրին մէկ ոտը պնդելու համար, և կը շարունակէր·

— Հա՛, ահա հիմա կը յիշեմ։ Շատ անգամ պատվարէն կանցնի և վլասիէրի կողմը կերթայ։ Դէպ՝ ի Գրուէլ—Պարսպի փողոցը Արտոյտին դաշտը կուզղի։ Այն կողմերը կնա՛։ Դրժուարին չէ անոր հանդիպիլը։

պ· Մապէօֆ երբ կայնեցաւ, ան իր քով ոչ ոք կար· աղջիկն անհետացեր եղած էր։

Անտարակոյս քիչ մը վախցաւ պ· Մապէօֆ։

— Իրաւ որ պիտի կարծէի թէ ոգի մ՚էր ան եթէ պարտէզս ջրած չըլլար, ըսաւ մտապէս։

Ժամ մ՚առաջ երբ պատկեցաւ, նորէն միտքը եկաւ աղջիկը, և երբ կը քնանար այն վայրկենին ուր մտածումը՝ ծովէն անցնելու համար ձուկի փոխուող առասպելական թռչունին պէս՝

ձանձրաւոր սակաւ երազին ձևը կառնու քունէն անցնելու համար, պ· Մապէօֆ չփոթի կերպով մը իւրովի կըսէր·

— Սակայն ասի շատ կը նմանի ոդիներու նկատմամբ էջ Բիւզօտիէրին պատմածին։ Արդեօք ոդի՞ մ'էր ան։

ԳԼՈՒԽ Գ·

ՄԸՐԻՈՒՍԻՆ ՏԵՍԱԾ ԵՐԻՒՈՑՔԸ

«ՈԳԻ մը» Մապէօֆի ախպարին տուած այս այցելութենէն քանի մ'օր ետք՝ առաւօտ մը, — օրը երկուշաբթի էր այսինքն այն օր ուր Մարիուս Գուրֆէյրաքէն հարիւր սուփոխ կառնէր Թենարտիէի համար, — Մարիուս այս հինգ ֆրանքնոցը դրպանը դնելով բանտին դիւանը տանելէն առաջ «փոքր ինչ ման գալու» գացած էր յուսալով թէ՝ի գարձին պիտի կրնայ աշխատիլ ըրած պատյտին շնորհիւ։ Սակայն ամէն օր այսպէս ըսելով պատյտ կընէր։ Առտու ելնելուն պէս դրքի մը և թերթ մը թուղթի առջև կը նստէր շտապաւ թարգմանութիւնն ընելու համար· անատեն Մարիուսի գործն էր ֆրանսերէնի դարձուցնել Ալմաններու հրաչակաւոր կռիւ մը, պանի և Սավինեի բանակութիւնը։ Սավինեին գրածը կառնէր, պանինն ալ կառնէր, չորս տող կը կարդար, տող մը գրելու փորձ կընէր՝ առանց յաջողելու։ Եր և թուղթին մէջ աստղ մը կը տեսնէր, և ամոուէն կելնէր՝ ըսելով·

— Դուրս ելնեմ քիչ մը։ Պատյտը արամադրութիւն պիտի տայ ինձ գործս դիւրութեամբ կատարելու։

Եւ Արտոյտին գաշտը կերթար։

Հոն ևս աւելի կը տեսնէր աստղը, և ամ աւելի կը մոռնար Սավինեի և պանի բանակութիւնը։

Տեղեակը կը վերադառնար, կը չանար իր գործին պարապիլ, այլ չէր յաջողեր· կարելի չէր բնաւ իր ուղեղին մէջ կարուած թելերուն և ոչ մին վերստին կապել։ Անատեն

Մարիուս կըսէր·— Վաղը դուրս չպիտի ելնեմ, վասն զի աշխատութեանս արդիւնք կըլլայ պատյտ ընելը։ — Բայց ամէն օր կերթար պատյտ ընելու։

Մարիուսի բնակարանն աւելի Արտոյտին դաշտն էր քան թէ Գուրֆէյրաքին տեղեակը։ Անոր բուն հասցէն սա էր·

Ռու պարոն Մարիուս, Պուլվար Տը լա Սանթէ, եօթերորդ ծառ՝ Դրուլ–Պարպ փողոցէն ետք։

Ան առաջու այս եօթերորդ ծառը ձգած և Տէ կօրըէնի դէմքն կամուրջին երկրին վրայ նստած էր։ Արեւի ղուարթուն ճառագայթ մը նորաթիթեղ և բոլորովին լուսաւոր տերևներէն թափ կանցնէր։

Մարիուս «Անոր» վրայ կը մտածէր։ Եւ այն մտախոհութիւնը յանդիմանութիւն մ'ըլլալով իրեն կուղղուէր· վշտագին կը մտածէր ծուլութեան այսինքն հոգիի հաշմութեան վրայ որ զինք կը պրաւէր, նաև այն խաւարին վրայ որ հետզհետէ իր առջև աստիճանաբար թանձրանալով՝ արևը անդամ կը վարագուրէր իրեն համար։

Սակայն իր մտքին ցաւալի կերպով մը մինչդեռ այսպիսի անորոշ պաղատիարներ կարծադրուէին, պաղատիարներ որք ոչ իսկ մնդամասութիւն մը կը սեպուէին, վասն զի գործնականութիւնը կարի կը տարաբաղդ իր մտքին մէջ և ամ և ոչ իսկ լքանիլ ուղելու ոյժը ունէր, մինչդեռ, կրկնեմ, Մարիուս այս մելամաղձային մտածումներու մէջ կը տուչէր բոլորովին, դուրսի ազդումներն ալ կզգար միանգամայն։ Եւ նաև իր ներքև, կօպրէնի լաթ լուացող կիներուն իրենց ձերբակեղէնը դեռին երկու եզերքներուն վրայ զարնելը, նաև իր դլխուն վերևը թռչնոներուն կռնչիներու մէջն ձայնը և դայլայլը կը լսէր։ Այսինքն մէկ կողմէ աղատութեան, երջանկաւէտ անհոգութեան և թեւաւոր անդործութեան աղմուկը, միւս կողմէն ալ աշխատութեան աղմուկը։ Երկու տարաձայն աղմուկներ էին ասոնք զոր Մարիուս լսելով սաստիկ կը մտախոհէր և դրեթէ կը խորհրդածէր։

Մինչդեռ վշտաւոր համակուած այսպէս կը խորհէր մտապիւր, յանկարծ ծանօթ ձայն մը լսեց որ կըսեր.

— Ահա տեսայ, հոս է եղեր։

Մարիուս վեր բաւ աչերը և ճանչցաւ այն գեղեցիկ պատուհին որ օր մ'իր սենեակը եկած էր. Թենարտիէի մեծ աղջիկը, Էբօնինն էր ան. Մարիուս հիմա գիտէր անոր անունը։ Աղջիկը հիմակ աւելի աղքատ այլ նաև աւելի գեղեցիկ էր. երկու քայլ ղոր հարծես մէկ չէր կրնար առնուլ. գարմանալի բան։ Երկին յաւաղդիմութիւն մ'ըրած էր, յաւաղդիմութիւն դէպ 'ի լոյս և յաւաղդիմութիւն դէպ 'ի չքաւորութիւն։ Բոկոտն էր և հնոտիներ հագած՝ ձիւղ այնօրուան պէս ուր Մարիուսի սենեակը մտած էր այնքան համարձակութեամբ. միայն թէ իր հնոտիները երկու ամիս առաջ հինցնալով ծակերը աւելի լայն, ծուէններն ալ աւելի գծուծ էին։ Այն օրուան պէս հիմակ ալ ձայնը կերկերուէն, ծակատը նեղ, խորշոմուտ և խորշակահար, նայուածքն ալ համարձակ, մոլորակին և գողդոջուն էր։ Իր դէմքին վրայ առաջուանէ աւելի չգիտեմ ինչ ահաբեկ և ողբալի բան մ'ուներ զոր թշուառութիւնը բանաին մէջէն անցնելով կրնդունի։

Ապերոյն մէջ յարգի և շոր խոտի շիներ կային չէ թէ Համլէթի յիմարութեան ծարակումովը Օրֆելիային պէտ թելքը փախցնելուն՝ հապա մխուճի մը շտեմարանին մէջ պահած ըլլալուն համար։

Բայց և այնպէս գեղանի էր Էբօնին։ Ինչ ասող ես դուժ, ի երիտասարդական հասակ։

Սակայն Էբօնին Մարիուսի առջև կանգ առած էր՝ դուշնատ դէմքին վրայ փոքր ինչ ուրախութիւն և բան մ'ուենննալով որ ժպիտի մը կը նմանէր։

Քանի մը վայրկեան տպասեց իրը թէ չէր կրնար խօսիլ։

— Ահա հանդիպեցայ ձեզի, ըսաւ վերջապէս։ Մապէօֆ աթոռները իրաւունք ունէք. ահա այս տուվարին համար ըսաւ։ Եթէ գիտնայիք թէ որքան փնտռեցի ձեզի։ Դիտէք որ քանի դրուեցայ։ Տանուհինդ օր բանտը կեցայ։ Վերջապէս արձակուեցայ, վասն զի բան մը չկար վրաս, և մանաւանդ վասն զի ընտրողութեան հասակը դեռ մտած չէի։ Երկու ամիս ևս կուզէր այս հասակը մտած ըլլալու համար։ Ո՛հ, չը գիտէք թէ վեց շաբաթէ 'ի վեր որքան վնտռեցի ձեզի։ Ուրիմն հիմա այն տունը չէք բնակիր։

— Ոչ, ըսաւ Մարիուս։

— Ո՛հ, գիտեմ ինչու։ բանին պատճառաւ։ Այս տեսակ հաշտասուր գործողութիւնները անախորժ են։ Անոր համար տունէն ելաք։ Բայց ինչու տասնկ հին գլխարկ մը գրած էք։ Ձեզի պէս երիտասարդ մը պէտք է գեղեցիկ գլխարկներ ունենայ։ Պ. Մարիուս, գիտէք որ Մապէօֆ անպարը ձեզի կանուանէ Պարան Մարիուս... չգիտեմ ուրիշ ինչ։ Իրաւ չէ Պարոնութիւն ունենալը, այնպէս չէ։ Պարոնները ծեր մարդեր են. անոնք Լիւքսանպուր կերթան պալատին առջև ուր աւելի արև կայ. մէկ առ տալով Գօրնէյէնն լրագիրը կը կարդան։ Անգամ մը նամակի մը համար Պարոնի մը տունը գացած եմ. ահա տասնկ մարդ մ'էր ան։ Հարիւր տարեկանէն աւելի էր հասակը։ Բայց ըսէք նայիմ, հիմա ո՞ւր կը քնակիք։

Մարիուս պատասխան չտուաւ։

— Ա՛հ, շարունակեց աղջիկը, շատ ինկիր վրայ ծակ մը կայ։ Պէտք է որ կարեմ տամ։

Ցետոյ կրկնեց այնպիսի կերպարանով մը որ տակաւ տակ սահ կը սխրեր։

— Դժոխ կերևաք դիս տեսնելով։

Մարիուս կը լռեր։ Էբօնին ևս վայրկեան մը լռեց, յետոյ պօռաց.

— Սակայն եթէ ուզեմ, կրնամ քունապատել ձեզի դանուկակ կերպարան մ'առնելու։

— Դո՛ւք, հարցուց Մարիուս. ինչ ըսել կուզէք։

— Ա՛հ, ժամանակ մը դուռ ըսելով կը խօսէիք հետս։ կրկնեց։

— Է՛, ազէկ, ինչ ըսել կուզես։

Էբօնին շուրթը խածաւ. կարծես թէ կը վարանէր, իր թէ նեղքին կուխի մը բռնուած ըլլար։ Վերջապէս որոշում մ՚ընողի պէս ըսաւ.

— Ինծի ինչ, ալ և նոյն բանն է ինծի համար։ Ցրտում կերևաք, կուզեմ որ ուրախ ըլլաք։ Խօսք տուէք ինձ միայն թէ պիտի խնդաք։ Կուզեմ տեսնել ձեր խնդալը և ըսել ինձ. Լա՛ւ, շատ լաւ։ Խեղճ Պարոն Մարիուս։ Ըը, յիշեցէք, խոստացեր էիք ինձ տալ ինչ որ պիտի ուզեմ եթէ...։

— Այո՛, բայց շուտ խօսէ, ինչ կայ։

Էբօնին Մարիուսին աչքին մէջ նայեցաւ ուղղակի, և ըսաւ.

— Հասցէն սորվեցայ։

Մարիուս գեղնեցաւ։ Իր բոլոր արիւնը դէպ՚ի սիրտը դարձաւ։

— Ո՞ր հասցէն։

— Ա՛յն հասցէն զոր իմմէ ուզեցիք։

Էբօնին շարայարեց կարծես ջանադրութիւն մ՚ընելով.

— Մոռցաք... այն հասցէն որ...։

— Այո՛, թոթովեց Մարիուս։

— Օրիորդին հասցէն։

Աղջիկը այս բառը արտասանելէն առք խորին հառաչանք մը հանեց։

Մարիուս գոհակէս կամուրջին եղերին վրայէն ուր նստած էր և անոր ձեռքը բռնեց մոլեգին։

— Ո՛հ, տար ուրեմն զիս. ըսէ, ուզէ ինչ որ պիտի ուզես իմմէ։ Ո՞ւր է տեղը։

— Եկէք հետս, պատասխանեց Էբօնին։ Փողոցը և թիւը լաւ մը չգիտեմ. այս կողմերը փողոցի մը մէջն է. բայց տունը լաւ կը ճանչնամ։ Եկէք ցուցնեմ ձեզի։

Էբօնին ձեռքը քաշելով կրկնեց այնպիսի ձայնով մ՚որմ պիտոյի մը սիրտը կրնար խշխշալ, և զոր սակայն և ոչ իսկ նշմարեց Մարիուս, այնքան արբշիռ և այլայլմէ դարձած է քիրքահար երիտասարդը։

— Ո՛հ, հիմա ուրքան գոհ էք, ըսաւ աղջիկը։

Մարիուսի ձակատին վրայէն ամպ մ՚անցաւ։ Էբօնիին թեւը քաշեց և ըսաւ.

— Երդուում մ՚ըրէ ինձ։

— Երդնո՞ւլ. ինչ կը նշանակէ այդ բանը։ Ինչ. կուզէք որ երդնում։

Եւ խնգաց։

— Հայրդ, Էբօնին։ Խօսք տուր, երդուում ըրէ ինձ թէ հօրդ չպիտի իմացնես այս հասցէն։

Աղջիկը շուարուն կերպարանով մը դէպ՚ի Մարիուս դառնալով,

— Էբօնի՞ն։ Ուսկի՞ դիտէք թէ Էբօնին է անունս։

— Խոստացիր ինծի ինչ որ ըսի։

Բայց Էբօնին կարծես թէ չէր լսեր Մարիուսին խօսքը։

— Էբօնին անուանեցիք զիս. ո՛հ, ուրքան սիրուն է եղեր աստի։

Մարիուս անոր երկու թեւն ալ բռնելով,

— Բայց՝ յանուն Աստուծոյ՝ պատասխան տուր ինծի, ըսաւ. ինծի մտիկ ըրէ. երդուում ըրէ թէ հօրդ չպիտի ըսես հասցէն։

— Հօ՞րս, ըսաւ Էբօնին։ Ա՛հ, այո՛, հօրս։ Անհոգ եղիր, աստանձին բանտն է ան։ Մանաւանդ թէ միթէ հայրս միտքս կանցնի՞։

— Աղէկ, բայց ուզածս չխոստացար տակաւին, պօռաց Մարիուս։

— Բայց թո՛ղ տուէք զիս, ըսաւ Էբօնին քահ քահ խընդալով. ուրքան ցնցեցիք զիս։ Հա՛, հա՛, կը խոստանամ, կերդնում. միթէ իմ հոգս է աստ։ Այո՛, հասցէն չպիտի ըսեմ հօրս։ Հիմա գո՛հ էք ալ. ան էր ձեր ուզածը։

— Նաև ուրիշներուն պիտի չըսես, կրկնեց Մարիուս։

— Եւ ոչ մէկուն պիտի ըսեմ։

— Հիմա, կրկնեց Մարիուս, տար զիս։

— Ա՞նմիջապէս։

— Անմիջապէս։

— Եկէք։— ահ, ա՛րքան ուրախ է, ըսաւ Էբօնին։ Քանի մը քայլ առնելէն ետք կանգ առաւ աղջիկը։

— Պ. Մարիուս, եաւէս շատ մօտէն կուգաք։ Թողէք որ ես առջևէն երթամ, և դուք սովորական անցորդի մը պէս եկէք առանց յայտնի ընելու։ Պէտք չէ որ ձեզի պէս ազնիկ երիտասարդ մը ինծի պէս ինկի մը հետ տեսնուի։

Որ և իսկ լեզու մը կարող չէ ըսելու ինչ որ կը պարունակէր պատանուհիին ըսած այս ինկի բառը։

Գրեթէ առանց քայլ ևս առնելէն ետք դարձեալ կանգ առաւ։ Մարիուս քովը եկաւ։ Էբօնին խօսքը Մարիուսին ուղղեց առանց անոր նայելու և առանց ետևը դառնալու։

— Աղէկ միտքս եկաւ։ Ինձ բան մը խոստացած էիք, կը յիշէք։

Մարիուս պրպտեց։ Նոյն պահուն աշխարհիս մէջ իր ունեցած բոլոր ստակը Թենարտիէի ստհմանուած հինգ ֆրանքն էր միայն։ Առաւ այս հինգ ֆրանքը և Էբօնիի ձեռքը տուաւ։

Էբօնին մատները բացաւ և թողուց որ դեռինը խնդայ գրամը։ «Հետդ տխուր կերպարանով մը Մարիուսին նայելով»,

— Ձեր ստակին հարկաւորութիւն չունիմ, ըսաւ։

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

ԲԼԻՒՄԷ ՓՈՂՈՑԻՆ ՏՈՒՆԸ

ԳԼՈՒԽ ԱՔԱԶԷՅ

ԳԱՂՏՆԸՕՒԼԻՆ ՏՈՒՆԸ

Վերջին պարտէզին միջոցները Բարիզի խորհրդարանի նախագահ մը որ Ժբլինէ ըսուած նախագահական դղեակը կը դրուէր, սիրուհի մ՚ունենալով և պաղտնի պահելով, ըսա որում այն ժամանակ մեծ իշխանները իրենց սիրուհիները կը ցուցունէին խակ քաղաքաւորները կը պահէին, «պզտիկ տուն մը» շինել տուաւ Սէն-Ժէրմէնի թաղին Պլօմէ անուն ամայի փողոցին մէջ որ այսօր Բլիւմէ փողոց կանուանի։ այս տունը հեռի չէր այն տեղէն որ անատեն Լը Գօզպա տեղ ա-նէօ (Անասուններուն կռիւը) կանուանէր։

Այս տունը տեսնի մ՚էր մէկ դասիկոնով, պետնայարկը երկու սրահ, առջի դասիկոնը երկու սենեակ, վերը խոհասուն մը, վերը մենախուց (boudoir) մը, յարկին տակ շտեմարան մ՚ունէր, և այս ամենուն առջևը փողոցին վրայ նայող արտաւարի մը չափ պարտէզ մը կար լայն վանդակով մը։ Այս էր ահա ինչ որ անցորդները կրնային տեսնել. բայց վրանաձև շէնքին ետևը նեղ բակ մը և բակին ներսի կողմն ալ յատ շէնք մը կար որ մատանի վրայ շինուած երկու սենեակ ունէր և որ՝ի պահանջել հարկի մանուկ մը և դայեակ մը պահելու սահմանուած պահեստի բնակարան մ՚էր։ Այս բնակարանը՝ ետևի կողմէն թաղուն և պաղտնի ղռպանակով մը բացուող դռնով մը հաղորդութիւն ունէր երկայն ու նեղ, յատակաւոր, ծամածուռ, վրան բաց և երկու բարձր պատերու մէջ տեղէն անցնող ճամբու մը հետ։ այս ճամբան՝

որ զարմանալի արհեստով մը պահուած և դրեթէ կորսուած էր պարտէզներու և մշակուած արտերու չրջապատներուն մէջ՝ ատոնց ամէն անկիւններուն և խորշերուն հետևելով, կերթար կը յանդէր նոյնպէս դաղտնիք ունեցող դուռի մը որ՝ անկէ կէս մըն հետանալով Բաբելոնի փողոցին ամայի ծայրը կրեթէ ուրիշ թաղի մը մէջ կը բացուէր։

Պարոն նախապահն ահա այս Բաբելոնի փողոցին դուռէն ներս կը մտնէր, հետևաբար եթէ ամանք պարոն նախապահին հետևէին երթային անոր ուր երթալը հասկնալու համար, և եթէ դիտէին թէ անի ամէն օր տեղ մը կերթայ դաղտնապէս, սակայն չկրնային կարծել թէ Բաբելոնի փողոցը երթալը Պօմի փողոցը երթալ է։ Յաջողակութեամբ ծախու առնուած հողերու շնորհիւ հնարիմաց պաշտօնակալը կրցած էր այս թաղուն Ճամբան՝ նոյն իսկ իր հողերուն վրայ և հետևաբար առանց քննութեան ենթարկուելու բանալ տալ։ Եաքը պարտէզներու և մշակութիւններու համար այս նեղ Ճամբուն եղրական հողերը մաս առ մաս ծախած էր դարձեալ, և այս հողերուն գանազան տէրերը երկու կողմէն ալ կը կարծէին թէ միջին պատ մ՚ունին իրենց առջև, և բնաւ չէին կասկածեր թէ իրենց ծաղկոցներուն և մրգատուներուն պատերուն մէջ տեղ այսպիսի օձապտոյտ և նեղ Ճամբայ մը կայ։ Թռչուններըը միայն կը տեսնէին այս հետաքրքրական Ճամբան։ Հաւանական է թէ անցեալ դարու շիկահաւ և թխկատաւ ըսուած թռչուններըը պարոն նախապահին նկատմամբ շատ անգամ շաղակրատեր են։

Մանսարտի Ճաշակով շինուած և տախտակներով դրուագուած այս քարուկիր և վրանաձև ֆռշկին կամ կարասին վարի Ճաշակին համեմատ կազմուած, ներքը կոպիճով, դուրսն ալ հին ոճով շինուած և ծաղկեայ եռապատիկ յանկով մը պսպղած ըլլալով՝ ղդուշաւոր, պչրային և հանդիսաւոր բան մ՚ունէր ինչպես որ կը վայելէ սիրահարի և պաշտօնակալի քմահաճութեան մը։

Ամէն տասնուհինգ տարիի չափ տուջ տակաւին կը կենային այս տունը և նեղ Ճամբան ուրիշ այսօր աներևոյթ եղածներն։ 1793ին տանապարհ մը այս տունը գնած էր քանդելու համար, բայց գինը չկրնալով վճարել, տնտնկայաւ՝ ապրին տախտումովը։ Հետևաբար չէ թէ ինք տունը այլ տունը քանդեց։ Անկէ ետք տերնտկ մեռաց տունը, և կամաց կամաց աւերիլ սկսաւ այն ամէն բնակարաններու պէս որոնց կենդանութիւն չհաղորդեր մարդուս ներկայութիւնը։ Իր հին կարասիներովը շահուած և միշտ վարձու կամ ծախու հանուած էր։ Բլուիմ փողոցին տարուան մէջ անցնող ընդ ամէնը տաս կամ տասնեկու անձերը 1810էն՝ ի վեր պարտէզին վանդակէն կախուած դեղնագոյն և անընթեռնլի ծանուցագրի մը կխմանային թէ ծախու կամ վարձու էր այս տունը։

Վերահաստատութեան վերջին ժամանակները մի և նոյն անյորդներըը կրցան նշմարել թէ ծանուցագրերը աներևոյթ եղած էր և թէ նաև առջի դատիկոնին պատուհաններըը բացուած էին։ Իրօք մարդ կը բնակէր տունին մէջ։ Պատուհաններըը «պզտի վարագոյրներ» ունէին, դուռէ կը հասկցուէր թէ կին մը կար։

1829ի հոկտեմբերին մէջ հասակաւոր մարդ մը եկած և այս տունը՝ եղածին պէս, չմոռնանք ըսելու թէ նաև յետնակողմեան բնակարանը և Բաբելոնի փողոցը տանող փողն ալ միատեղ վարձու բռնած, և փողին երկու դուռերուն դաղտնի զսպանակներըը նորէն շինել տուած էր։ Ինչպէս ըսինք արդէն, տունը նախապահին հին կահ կարասիներովը շարուած էր։ Նոր վարձակալը քանի մը նորոգութիւններ ընել հրամայած էր, հոն հոս եղած պակասները առնել տուած, պատերը սալաքարով, սալայատակներուն աւրուած տեղերն ալ միմեթը սալաքարով, սալայատակներուն աւրուած տեղերն ալ աղիւսներով շինել տուած, սանդուղքին՝ աստիճաններ, յատակի փայտէն տախտակամածներուն՝ թիթեղներ և պատուհաններուն ալ ապակիները դնել տուած, և վերջապէս՝ առանց ձայն ձիւն հանելու, աւելի սպրդողի քանթէ իր տուն

նը մանողն պէս եկած զեռեղուած էր նորատի աղջիկի մը և ապաստուհի մը հետ : Դրացիները չզրաբանեցին այս իրողութեան վրայ , վասն զի դբացի չիար :

Այս անհնչան վարձակալը Ժան Վալժան , նորատի աղջիկը Գօզէթ , իսկ սպասուհին ալ Թուսէն անուանով կին մ'էր զոր Ժան Վալժան հիւանդատուն և թշուառութենէ ազատած էր , և որ պառաւ , դաւառացնակ և թոթովախօս էր : Երեք յատկութիւն զոր Ժան Վալժան հաւնելուն համար հետը առած էր զան : Տունը վարձու բռնած էր Հաստատու պ· Ֆոշլըվան անունով : Մինչև հիմա պատմուած իրողութիւններուն մէջ ընթերցողը անշուշտ Թենարտիէին շուտ ճանչցաւ Ժան Վալժանը :

Ժան Վալժան ինչու՞ եղած էր Ըրթի–Բիտըիւսի վանքէն : Ի՞նչ անցած էր այն ժամանակէն՝ ի վեր :

Բան մ'անցած չէր :

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը , Ժան Վալժան երջանիկ էր վանքին մէջ , և այնքան երջանիկ էր որ վերջապէս իր խիղճը սկսաւ տապնապիլ : Ամէն օր Գօզէթը կը աեսնէր , կը զգար թէ հայրութիւնը հետ դէտեղ իր սրտին մէջ կը ծնի և կը զարգանայ , հոգևին կը սիրէր այս մանկուհին , կրսէր իւրովի թէ իրն է Գօզէթ· Թէ ոչ ինչ կրնայ իրմէ հափշտիլ զան· Թէ անդորոշ կերպով այսպէս պիտի ապրին Հոն· Թէ անշուշտ կլօնուհի մը պիտի ըլլայ Գօզէթ , ըստ որում ամէն օր այս կլօնական վիճակը առնելու կը դրդուէր մանկուհին· Թէ հետևաբար այսուհետև վանքն է Թէ իր և Թէ Գօզէթին ապեզերքը , Թէ Հոն պիտի մեռնի ինքը , Թէ Գօզէթ ալ Հոն պիտի մեծնայ , և Թէ վերջապէս , — ինչ ըզմայլելի յոյս , — ամենևին չպիտի բաժնուին իրարմէ : Բայց այս բանիս վրայ խորհրդածելով իր միտքը սկսաւ տատամսիլ : Ինքն իրեն հարցուփորձ ըրաւ : Կը հարցունէր իւրովի Թէ այս ամէն երանութիւնը իրօք իրն էր· Թէ ուրիշի մը երանութեամբը չէր բաղկանար այն , երանութեամբ այն մանկուհին զոր կը դրաւէր և կը պահէր ինք որ ծեր մ'էր· Թէ արդեօք այս դրաւումը գողութիւն մը չէր : Երբեր իւրովի Թէ այս մանկուհին կեանքի հրաժեշտ տալէ առաջ կեանքը ճանչնալու իրաւունք ուներ· Թէ յառաջմէ և կերպիւ իւր քաւարկութեան այն մանկուհիին հետ , ամէն փորձանքներէ ազատ պահելու պատրաստակաւ անձ ամէն ուրախութիւններէ զրկելը , անոր ապիտութիւնը և առանձնութիւնը նպաստաւոր առիթ մը համարելով սրտին մէջ արուեստական կռչում մը ձգել տալը մարդկային արարած մը բնութեան ճամբէն հեռացնել և Աստուծոյ դէմ սակել է : Եւ ոմէ պիտի , Թերևս Գօզէթ օր մ'այս ամէնը ինքն ալ հասկնալով և ակամայ կրօնուհի մ'ըլլալը պիտի ուրախալով վերջապէս պիտի ատեր զինքը : Վերջին մտածումմ որ զբեղէթ ինքնասիրական և մուսնեբէն նուաստ դիւցազնական էր և որ սակայն առաւանելի էր Ժան Վալժանին· սակայն որոշեց եղծել վանքէն :

Որոշեց եղծել· վճռապէս համոզուեցաւ Թէ պէտք էր եղծել : Ընելուլու համար առարիութիւն չունէր ամենևին : Հինգ տարիէ ի վեր ջրաս պատի մէջ ապրած և անդրեպի միացած ըլլալով երկիւղն ամէն տարրերը վերցուած էին : Կրնար հանդարտօրէն մարդերուս մէջ մտնել : Ժան Վալժան ծերացած և ամէն բան փոխուած էր : Հիմա ով պիտի ճանչնար զինքը : Սակայն սեւզլի դէշն ալ մտածելով կը դիտէր Թէ միայն իրեն համար վտանգ կար , և Թէ իրաւունք չունէր Գօզէթը վանդրեղութեան դատապարտել՝ ինք ժամանակաւ Թիարանի դատապարտուած ըլլալուն համար : Մտածեցնել Թէ ինչ է վտանգը պարտաւորութեան առջև : Վերջապէս ոչ ինչ կրնար արդիլել զինքը խոհեմ ըլլալու և զգուշութեան միջոցները պատրաստելու :

Իսկ Գօզէթի կրթութեան մասին Հոգ ընելու պէտք չունէր , վասն զի դրեթէ լմնցած և ամբողջ էր այն :

Ժան Վալժան հաստատապէս այս որոշումը ընելէն առաք դործադրութեանը աւելին սպասեց : Այդ աւելը քիչ մը ժա-

մանակէ ետք պատահէցաւ։ Ծեր Քշլեվանը մեռաւ։

Թան Ալչան ունկնդրութիւն խնդրեց պատկառելի մեռ-
պուհէն, և ըսաւ անոր թէ իր եղբօր մահուամբը պզտի ժա-
ռանգութեան մը վրձակած ըլլալով այնուհետև կրնար ա-
ռանց աշխատելու ապրիլ, և հետևաբար վանքին մէջ ծառա-
յելէ կը դադրէր և աղչիկը հետը կը առնէր։ Թէ սակայն
քանի որ Գօզէթ կրօնուհի եղած չէր, ձրիապէս կրթուած
ըլլալը անիրաւութիւն մ'էր, ուստի խոնարհաբար կաղեր-
սէր պատկառելի աւագուհին որպէս զի հաւանի ընդունելու
հինգ հազար ֆրանկի գումար մը զոր վանքին կընծայէր իբր
փոխարէն Գօզէթին վանքին մէջ անցուցած հինգ տարի-
ներուն։

կայիլ, և վերջապէս որպէս զի պարձեալ յանպատրաստի չը
պտնուի, ինչպէս գտնուած էր այն պիշեր յորում այնքան հրա-
շապէս ազատած էր Ժավէրի ձեռքէն։ Այս երիւ օթեան-
ները խիստ անշուք և անպաճոյճ երեսոյթով երիւ բնակա-
րաններ էին, որք իրարմէ խիստ հեռի երիւ թաղերու, այս-
ինքն մին Ուէսթի փողոցին, միւսն ալ Օմ–Արմէ փողոցին
մէջն էին։

Ժամանակ առ ժամանակ մերթ Օմ–Արմէ փողոցը, մերթ
Ուէսթի փողոցը կէրթար Գօզէթին հետ առանց հետը առնե-
լու Թուսէնը, և ամիս մը կամ վեց շաբաթ կանցունէր հոն։
Այս փողոցներուն տուները բնակած ժամանակ գոնապանին-
րուն ընել կուտար տնտեսական ծառայութիւնները, և ինք գին-
քը կը ձեռացնէր իբր արուարձանի հ[illegible]

րուն անողոք պարզութիւնը մեղմելու համար անոնց հետ խոս-
նուած էր նորաթուխ աղջիկներու յատուկ ամչն ղուարթու-
թիւնն ալ։ Ընտրհաձև պղտիկ կահերը ինչպէս են աստիճանաւոր դարմանը,
պրատւնը և ոսկեզօծ դիրքերը, պրելու թուղթերը, ծծա-
մեռարը (buvard), սատափոլ դրութուն ձեռագործի սեղա-
նը, ոսկեզօծ արծաթէ տուփը, ճաքօնի բիւրեղէ զարդա-
բանը։ Առջի դատիկոնին պատուհաններէն վարագոյրներ կախ-
ուած էին, որոնց դոյնը անկողնին հովանոցին պէս եռապոյն,
իսկ յատակը կարմիր էր։ Գեանայարին ալ նկարէ սրահակ-
ներ ունէր։ Բոլոր ձմեռը Գօզէթին պզտի տունը վերէն վար
կը տաքնար։ Իսկ ծան Վալժան ներքի դասիքը զննապանի
յատուկ սեսակ մ'օթեկի մէջ կը քնակէր, ուր խշտեակով
փակուած անկողին մը, ճերմակ սատաղէ սեղան մը, երկու
խոտաշէն աթոռ, չինական ջրաման մը, և տախտակի մը վրայ
քանի մը հին մատեան կար, նաև իր սիրելի պայուսակը որ
անկիւն մը կը կենար։ Ամենևին կրակ վառել չէր տար այս
օթեկին մէջ։ Գօզէթին հետ կը ճաշէր, և իրեն համար սե-
ղանին վրայ թուխ հաց մը կար։ Թուսէն իր քով ծառայու-
թեան մտած օրը ծան Վալժան, Տանտէրը օրիորդն է, ը-
ռած էր անոր։ — Հապա դուք, պարոն, պատասխանած էր
Թուսէն ապշելով։ — Ես տան աէրէն լաւագոյն եմ, տունին
հայրն եմ ես, կրկնած էր ծան Վալժան։

Գօզէթ վանքին մէջ տուն կառավարելու կերպը սորված
ըլլալով ինք կը կարգադրէր ծախսը որ փոքրիկ էր յոյժ։
Ծան Վալժան ամէն օր Գօզէթը թեզ կառնուր և պտըտելու
կերթար։ Լիւքսանպուրի ամենէն առանձին ծառուղիին մէջ
մարդ կուգային, և ամէն կիրակի պատարագ տեսնելու կը տա-
նէր զան միշտ Սէն-Ժակ-դու-Հօ-բա եկեղեցին երթալով,
վասն զի շատ հեռի էր այս։ Ծան Վալժան շատ ողորմու-
թիւն կուտար այս թաղի բնակիչներուն որք խիստ աղքատ
էին, և զժբաղդները եկեղեցիին մէջ անոր բոլորտիքը կը
հաւքուէին։ Ահա այս պատճառաւ թեռնարտիէները անոր նա-

մակ մը գրած էին այս հասցէով. Ա՜ պարոն քաբէքորթ Սէն-
Ժակ-դու-Հօ-բա Եկեղեցւոյ։ Գօզէթը յաճարակաւ հետը կը
տանէր չքաւորներուն և հիւանդներուն այցելութիւն ընելու
համար։ Բնաւ օտարական մը չէր մտներ Բլումէ փողոցին տու-
նը։ Թուսէն տունին պաշարները կը բերէր, և ծան Վալ-
ժան ինքը կերթար պուրվարին մօտ աղբիւրէ մը ջուր բերե-
լու։ Փայտը և ղինին կոպիճով յախճապակուած տեսակ մը
կէս-ատրեղրեայ խոռոչի մէջ կը գրուէին որ բաքլոնի
փողոցին մօտ էր և որ ժամանակաւ պարոն նախապատիին ծա-
ռայած էր իբր այր։ Վասն զի Ցիմարտուհիներու և յիմարա-
նոցներու ժամանակ առանց այրի սեր չկար։

Բաբէլոնի փողոցին միջնապուրին (porte-bâtarde) վրայ նա-
մակներու և օրագիրներու սահմանուած տուփ մը կար մտե-
կային դանձանակի ձևով, սակայն Բլումէ փողոցին երեք բնա-
կիչները ոչ լրագիր և ոչ ալ նամակ կընդունէին, հետևա-
բար այն տուփը որ ժամանակաւ սիրատու կնիկներու միջնորդ
և կնասեր իրաւագէտի մը մատերիմն էր, հիմա ուրիշ բանի
չէր ծառայեր թէ ոչ հարկաժողովին ծանուցումները և պա-
հակութեան տոմսակներն ընդունելու։ Վասն զի հասատուղ
պ. Ֆոշլեվան ազգային պահակ էր։ 1831ի վերահամարի (re-
censement) ուրկանին նեզ ծակերէն չկրցած էր ազատիլ։
Այն ժամանակի քաղաքապետական ժողովը կրցած էր տեղե-
կութիւններ առնուլ մինչև անգամ Բրեթի-Բիզբիւսի վանքին
վրայօք։ տեսակ մ'անթափանցելի և սրբազան երամ մ'էր
այս վանքն ուսկէ ծան Վալժան երևելով պատկառելի երե-
ւած էր իր քաղաքապետին և հետևաբար պահակութեան
արժանի։

Ծան Վալժան տարին երեք կամ չորս անգամ իր համա-
դեսար հագնելով պահակութիւն կընէր, մանաւանդ թէ չո-
ժարակաւ կը կատարէր այս պարտքը։ իրեն համար անթերի
ծպտում մ'էր այս որու շնորհիւ ամէն մարդերու հետ կը
խառնուէր՝ առանձնական մնալով։ Ծան Վալժան նոր մտած

էր իր վաթսունամեայ հասակը, որ զինական ծառայութենէն ջրինապէս ազատ ընելու հասակն է։ բայց Յիսուն տարեկան նէն աւելի էր երեւար։ սակայն ամենէն փափաք մը չէր տանջեր իր մեծ-յիսնապետին հպատակելէ ազատ ընելու և ցր Լօպօ կոմսին հակառակութիւն յուցնելու։ քաղաքային վիճակ չունէր։ իր անունը կը պահէր, նոյնութիւնը կը պահէր, տարիքը կը պահէր, ամէն բան կը պահէր, այլ՝ ինչպէս ըսինք՝ լաւագէս տրամադիր ապստամբելու համար։ Իր բոլոր փառասիրութիւնն էր նմանիլ տուրք վճարող այս կամ այն մարդուն։

Այս մարդուն ներքը տեսլական հրեշտակ, դուրսն ալ տեսլական քաղաքացի մ'էր։

Բայց մանաւանդ պատգամ մը նշանակենք։ Ծան Վալժան երբ Գօզէթին հետ դուրս կելլէր, կը հագուէր այնպէս ինչպէս տեսաւ ընթերցողը, և վաղեմի պաշտօնակատարի մը կը նմանէր բաւական։ Երբ մինակ դուրս կելլէր, և սովորաբար իրիկուններըը կելլէր մինակ, միշտ բանւորի բաճկոնակ և բանթալօն մը կը հագնէր, և դլուխը գլխարկ մը կը դնէր անոր տակ պահելով իր երեսը։ Զգուշութիւն էր արդեօք այս թէ խոնարհութիւն։ Երկուքն ալ։ Գօզէթ սովորած էր իր հակառակորդին կնճռոտ կողմին և հագիւ թէ կը նշմարէր իր հայրին տարօրինակ իրերը։ Խակ Թուսէն պատկառանօք կը յարգէր Ծան Վալժանը և լաւ կը սեպէր անոր ամէն ըրածները։ Օր մ'իր մամաձառը որ Ծան Վալժանը նշմարած էր, ըսաւ Թուսէնին։— Շուտիկ մարդ մ'է ան։— Ընդհակառակն տուրք մ'է, պատասխանեց սպասուհին։

Թէ Ծան Վալժան, թէ Գօզէթ և թէ Թուսէն միայն Բալընթն փողոցին դուռէն կը մտնէին և կելլէին։ Եթէ պարտէզին վանդակէն չնշմարուէին, դժուարին էր դուշակել թէ Ըլիւմէ փողոցը կը բնակին անոնք։ Այս վանդակը միշտ դոց կը մնար։ Ծան Վալժան անմշակ թողած էր պարտէզը որպէս զի ուշադրութեան չենթարկի։

Այս մասին Թերէս կը սխալէր Ծան Վալժան։

ԳԼՈՒԽ Գ։

ՑԵՐԻՆԵՐ ԵՒ ՈՍՏԵՐ

Յիսուն վաթսուն տարիէ՝ի վեր ինքն իրեն ձգուած այս պարտէզը տարօրինակ և սիրուն բան մ'եղած էր։ Քառասուն տարի առաջուան անյարդները այս փողոցին մէջ կանգ կառնէին պարտէզը նկատելու համար մասպիշ՝ առանց բնաւ դիտելու այն պատնէշները զոր թաթմանէա և կանաչ չադիղ Թանձրութիւններու տակը կը պահէր այն։ Ան ժամանակները շատ անյարդներու նայուածքը և միտքը անզգուշարար ներս սպրդած էր այս ազնուական հին վանդակին սիրնականներէն։ ոլորաձև և երերուն էր այս վանդակը, և երկու գալարտպատ և մամուռա (moussu) սիւներէ կը բռնուէր և վրան այլանդակ ճակատազարդ (fronton) մը կը կրէր արտաքսին անիմանալի քանդակներով։

Այս պարտէզին մէկ անկիւնը գարէ նստարան մը, մէկ կամ երկու բորբոսաւոր արձան, նաև քանի մ'երկաթէ վանդակներ կային որոնց բևեռները խախտուած էին ժամանակէն և որք կը փտէին պատին վրայ։ ոչ ծառուղի, ոչ ալ դալարի, այլ ամենուրեք սեղ կար։ Պարտիզական բոյսերը մեկնած և բնութիւնը վերադարձած էր։ Ցուռի խոտերը կը վեհապետին ամէն տեղ. սքանչելի բաղդ ափ մը հողի համար։ Շահպարակներու հանդէսը շքեղ էր այս պարտէզին մէջ, ուր ոչ ինչ կարդիլը իրերու նուիրական նկրտումը դէպ՝ի կենդանութիւն։ պատկառելի ամէնքը հոն իր սեպհական բնակարանի մէջն էր։ Ծառերը մինչև մարեներները խոնարհած, մարեներն ալ մինչև ծառերը բարձրացած էին։ առուկը մակոյծ, ոսպը ծուռած, ինչ որ կը սողայ՝ վերանալով գտած էր ինչ որ օդին մէջ կը փթթի։ ինչ որ հողէն կը ծփայ՝ հակած էր դէպ ինչ որ մամուռին մէջ կը սողայ։ կոճղերը, ոստերը, տերեւները, բուսային նետարդները, փուչիկները, պատակիճնե-

րը, ուռերը, փուշերը իրարու հետ խառնուած, պլլուած, կարդուած, միաւորած էին. բոյսերը հոն, այս երեք հարիւր քառակուսի ոտք տարածութիւն ունեցող շրջափակ վայրին մէջ, Արարչին գոհունակ աչքին առջև, պիրկընդխառն և բուռն զուգաւորութեամբ մը ծնած և կատարած էին իրենց եղբայրութեան սրբազան խորհուրդը, խորհրդանշան մարդկային եղբայրութեան: Այս պարտէզն ալ պարտէզ մը չէր, այլ ահագին մացառ մը, այսինքն բան մը որ անտառի մը պէս անթափանցելի, քաղքի մը պէս բազմամարդ, բոյնի մը պէս սարսուռ, տաճարի մը պէս սխուր, ծաղիկփունջի մը պէս հոտառոյշ, դերեզմանի մը պէս մնական, բազմութեան մը պէս կենդանի է:

Գարնան ժամանակ այս ահագին մացառը՝ իր վանդակին ետևը և չորս պատերուն մէջ ազատ մնալով կը կոչէր (entrer en rut) սիրեցրական բողբոջումին խորին երկունքը մէջ. արեւի ծագումին ժամանակ կը սարսռէր այն անասունին պէս որ սիրեցրական (cosmique) սիրոյ արտաբերութիւնները (effluve) կը շնչէ և որ կզգայ թէ ապրիլը հիւթը իր երակներուն մէջ պտռնալով եռևեփ կելնէ. և՝ իր կանաչապեղ ահագին վարսերը հովին ցնցելով՝ խոնաւ հողին, մաշուած արձանիներուն, ֆեօդին փլուն սանդուղին և մինչև ամայի փողոցին քարայատակին վրայ ատաղ պէս ծաղիկներ, մարդրիտի պէս յօղեր, արդաւանդութիւն, դեղութիւն, կենդանութիւն, ուրախութիւն և անոյշ հոտեր կը սփռէր: Կէսօրին հաղարաւոր սպիտակ թիթեռնիկներ այս մացառին մէջ կապատինէին, և տես նողին առջև երկնային տեսարան մը կը կազմէր ամառուան այս կենդանի ձիւնը որ շուքին մէջ կարկուտներու պատմութիւն նման շրջաններ կառնուր: Հոն, խոտերու այս դաշտին խաւարին մէջ բիւրաւոր անմեղ ձայները մարդուս հոգին հետ կը խօսէին, և ինչ որ ճռուողուիները կը մռնային ըսել, բզզուիները ըսելով կամբողջէին: Երեկոյեան ժամանակ մտախոհութեան շղթի մը կարատդրուէր պարտէզին

և կը պատէր զայն. միջային պատանք մը, երկնային և անվրդով արտմութիւն մը կը վարագուրէր այս բնական պարտէզը. այծատերևներու (chèvre-feuille) և վրանածաղիկներու ամենահեշտալի հոտն ամէն կողմէ կը բուրէր ընտիր և ազդու ծոյնի մը պէս. ոսոխերու (grimpereau) և շարժատուտներու (bergeronnette) յեսին կոչումները կը լսուէին. և հոն թռչունին և ծառին նուիրական մտերմութիւնը կզգացուէր. ցորիկը թռչուններու թևերը տերևներուն հրճուանք կուտան. գիշերն ալ տերևները թռչուններուն թևերը կը պաշտպանեն:

Ձմեռն այս մացառը սև, թաց և փշալի կերևար, ցուրտէն կը սարսռէր, և հետևաբար տունը փոքր ինչ կը տեսնուէր ետևէն: Ա՛լ ոսոխերուն վրայ փոխանակ ծաղիկներ և ծաղիկներուն վրայ յօղ տեսնուելու, աշնահար տերևներու ցուրտ և թանձր օթոցին վրայ լերկամորթ խղուչներու երկայն և արծաթագոյն ժապաւէնները կը տեսնուէին. բայց այս շըջափակ փոքր պարտէզը ինչ հերպ և ինչ տեսք ալ ունենար, ինչ եղանակի մէջ գտնուելու ալ ըլլար, տարուան չորս եղանակներուն մէջէն ալ թախծութիւն, հոգետեսութիւն, առանձնութիւն, ազատութիւն, մարդուս տարակայութիւնը և Աստուծոյ ներկայութիւնը կարտայայտէր, և ժանպահաղ հին վանդակը կարծես թէ «ըմն է այս պարտէզը» ըսել կուզէր:

Ստոյգ է թէ անոր բոլորտիքն էր Բարիզի քարայատակները, ստոյգ է թէ երկու քայլ անդին էին Վարան փողոցին ընդրելազոյն և փառաւոր պանդոկները, ստոյգ է թէ Ազգային պատգամատունը հետն չէր անիլ. ստոյգ է թէ Պուրիօնեի փողոցին և Սէն-Տօմինիքի փողոցին կառքերը մօտակայ տեղերէն կանցնէին շքեղապէս, ստոյգ է թէ դեղնագոյն, թխագոյն, սպիտակ և կարմիր համաշխարհիկ կառքերը մօտակայ քառուղիին բերանէն կերթևեկէին, բայց և այնպէս Բլեմմ փողոցը ամայի էր, և հին կալուածատէրներուն մահուան, եկող և

անցնող յեղափոխութեան մը, հին հարստութիւններու կործանումին, տարակայսութեան, քաղաքնամայ լքումի և այրութեան չնորհիւ կրցեր էին այս առանձնաշնորհեալ վայրը վերագտնել վայրի ձարխտոնները, խոընդատները (bouillon-blanc), մալախինդները, ապխիկները (achillée), բարձր խոտերը, փոզատար մեծ աուենիկները որք կանաչագոյն ասրե աշնահար լայն տերեւներ ունին, մոդեզնները, մաշկաթև միջատները, անհանգարտ և արագաշարժ զեւուններըը. կրցած էր նաև բնութիւնը բարիզեան յոռի պարախիզակի մը մէջ նոր Աշխարհի կայս անտառի մը մէջ փթթելու պէս՝ տասակութեամբ և վիհութեամբ փթթիլ, բնութիւնը որ մարդուս գձուձ կարգադրութիւնները կը շփոթէ և որ միշտ կատարեալ կը պարծուի ուր որ կը տարածուի:

Երբք չկայ բան մը որ փոքր ըլլայ· ամ որ տարածած է բնութեան պաղտնիքները քննելու, պիտի այս ձշմարտութիւնը: Թէև փիլիսոփայութիւնը բնաւ չկրնար բացարձակապէս պօղ ըլլալ, թէև չկրնար ըչ պատճառին սահման մը, ոչ ալ հետեւութեան չափ մը դնել, տակայն մտապիշ նկատող մը հիացումներու անյատակ անդունդը կիյնայ երբ կը դիտէ թէ այս ամէն բնական ոյժերը կը քայքային՝ վերստին միութիւն կազմելով: Ամէն ինչ կը գործէ ամէն բանի համար:

Ալեծպրան ամպերը կը զննէ ուշադիր· աստղին ճառագայթալի շողումը վարդէն օգուտ կը քաղէ· խորհրդածութեան տարակոյս որ և է մարդ չհամարձակիր ըսելու թէ ըսպիտակ գժնիկին անուշահոտութիւնն անօգուտ է համաստեղութիւններու: Ո՞վ կրնայ արդեօք հաշուել հիւլէի մ'ընթացքը· միթէ պիտենք թէ աւազի հատերու անհուութեան աշխարհներու սահմանները չեն հետևիր· ոչ արդեօք պիտի ամենամանի և ամենափոքրին փոխադարձ մակընթացութիւնները և տեղատուութիւնները, էութեան անջրպետներուն մէջ

ցառճառները ազդիալի արձագանքը և տրարչագործութեան ահագին կոյտերը: Ծուն մը կարևորութիւն ունի· պղպիկը մեծ է· մեծը պղպիկ է· ամէն բան հաւասարակշռութիւն է հարկաւորութեան մէջ· զարհուրելի երևոյթ մարդկային մտքի համար: Նահիները իրերու հետ այնպիսի յարաբերութիւններ ունին որք աքանչելիք կարտագրեն· այս անպատեղի ամբողջութեան մէջ՝ արեւէն սիսեղմ մինչև լուսամիջնքն ալ իրարու կարևորութիւնը կը ձանչնան· ամէնքն ալ իրարու հարկաւորութիւն ունին: Ասյսն երբ դէպ 'ի կապատպոյն մթնոլորտը կը տանի երկրային անուշահոտութիւնները, պիտէ թէ ինչ կընէ զանոնք· պիշերն աստղային մեղր կը քաշէ նիրհող ծաղիկներու: Ամէն թևարիող թռչուններուն թաթն անսահմանութեան թելը կը կլէ: Բողբոջումը օդերևոյթի մը ծագումովը և հասկիմը կարող ծիծեռնիկի մը կատչին հարուածովը կը խառնուի, և որդի մը ծնունդ տալու ժամանակ նաև գՍուկրատ աշխարհք բերելու կը պատասպի: Ուր որ հեռադիտակը կը վերջանայ, մանրադիտակը կըսկսի: Երիւրքէն որբն անսութիւնն աւելի մեծ է: Ընաբէ: Բորբոս մը բիւրաւոր ծաղիկներու խումբ մ'է· ծիր կաթի մը (nébuleuse) աստղերու բազմութիւն մ'է: Խմացականութեան իրերը և նիւթին արտադրութիւնները նոյն խառնուրդը ունին, խառնուրդ որ ևս աւելի զարմանալի է: Տարրերը և սկզբունքները իրարու հետ այնքան կը խառնուին, կը միաւորին, կը զուգաւորին և իրարմով կը բազմապատկին որ վերջապես նիւթական աշխարհը և բարոյական աշխարհը մի և նոյն ճառագայթին կը յանգին: Երևոյթն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ ինքզինքին վրայ մշանջենական ուշադրութիւն մը: Տիեզերական ընդարձակ փոխանակութիւններու մէջ հանրական կենդանութիւնը անյայտ քանակութիւններով կերթևեկէ, և այս երթևեկութեան ժամանակ ամէն բան սիեզերական արտաբուսումներու աներևոյթ պաղտնիքին մէջ կը տապալէ, ամէն բան կը գործածէ, չկորուսեր և ոչ խոկ քունի մը ե-

թաղը, հոս կենդանիկ (animacule) մը կը սերմանէ, հոն ատաղ մը կը մանրէ, կը ճօճի և օձապէս կանցնի, լոյսը այժի մը և մտածումը տարրի մը կը փոխէ, ցանուցիր և անբաժանելի կը մնայ, ամէն բան կը լուծէ՝ բաց ՚ի սա երկրաչափական կէտէն որ է կամք· ամէն բան կը վերածէ դէպ անհատ մը որ է հոգին· ամէն բան կը փթթէ յԱստուած· ամէն գործունէութիւնները՝ ամենաբարձրէն սկսելով մինչև ամենաստորինը՝ ահարկու (vertigineux) մեքենականութեան մը մէջ կը խառնակէ, զեռունի մը թևարկութիւնը երկրիս շարժումին կը յարէ, երկնից հաստատութեան վրայ մոլորակին շարժումը՝ (évolution) ոմն դիտէ, թերևս դէթ օրէնքի նոյնութեամբ՝ կենթարկէ կաթիլ մը ջուրի մէջ ջրածին որպէս մ՚առած շրջանին ազդեցութեանը: Մաքէ մեքենայ մ՚է այս տիեզերական կենդանութիւնը· անուայլին ակառանեռու խառնուրդ մ՚է այն որու առաջին շարժիչը մժղուկն է, և որու յետին անիւն է զոդիակոսը:

ԳԼՈՒԽ Գ·

ՎԱՆՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻ անառակութեան պաղտնիքները պահելու համար շինուած այս պարտէզը կարծես թէ հիմա տարբեր կերպարանք մ՚առնելով սրբակեցութեան պաղտնիքը պատապարելու յատկացած էր: Ա՛լ ոչ հովանոցներ, ոչ մարզապահներ, ոչ դալարաշէն վրաններ, ոչ ալ այրեր ունէր· հիմա հոն հերարձակ և շքեղ մթութիւն մը կար որ ամէն կողմէ կիյնար վարագոյրի մը պէս: Բաֆօս վերսաին եդեմ դարձած էր: Զպիտեմ ինչպիսի գղջում մը մաքրած էր այս մենաւայրը: Այս ծաղկավաճառը հիմա հոգիին կը նուիրէր իր ծաղիկները: Ժամանակաւ մեծ պակսութիւններ ընող այս հպատակը պարտէզը հիմա իր առջի կուսութիւնը և համեստութիւնը ստացած էր: Նախապահ մը՝ պարտիզպա-

նի մ՚աջակցութեամբը, ինքզինքը Լամուանեօնի յաջորդը կարծող միամիտ մը, և Լընօթրի յաջորդն ըլլալ կարծող ուրիշ միամիտ մ՚ալ այս պարտէզը շրջանակած, կտրած, ձգմած, զարդարած, ձևակերպած էր տարփային հեշտութիւններու համար· բայց բնութիւնը նորէն պրաւելով ստուերով լեցուցած և սիրոյ համար կարզադրած էր զայն:

Այս մենաւայրին մէջ սիրտ մ՚ալ կար որ բոլորովին պատրաստ էր: Ա՛լ սիրոյ կը մնար երևալ միայն· սէրը հոն տաճար մ՚ունէր գոր գալարիները, խոտերը, մամուռը, թրթռչուններու հառաչումները, փափուկ խաւարը, շարժուն բոսուերը կը կազմէին· նաև հոգի մ՚ուրու կազմութեան տարրերն էին հեղութիւն, հաւատք, անարատութիւն, լոյս, իղձ և պատարագ:

Գօզէթ վանքէն ելած միջոցին պրեթէ պատանուհի մ՚էր տակաւին· հասակը տասնուչորս տարու և քիչ մ՚ալ աւելի էր· «ապաշնորհ հասակի» մէջն էր ան· ինչպէս ըսած ենք արդէն, եթէ բացատրութիւն համարինք անոր աչերը, Գօզէթ աւելի տգեղ քանթէ ալսոր էր· ստոյգ է թէ ամենևին անշնորհ դրոշմ մը չունէր, բայց տձև, նիհար, վհերոտ ու միանգամայն համարձակ, վերջապէս մեծ մանկուհի մ՚էր:

Իր ուսմունքը աւարտած, այսինքն տրված էր քրիստոնէական վարդապետութիւնը, նա մանաւանդ կրօնասիրութիւնը, յետոյ «պատմութիւնը» այսինքն ինչ որ այսպէս կանուանի վանքին մէջ, աշխարհագրութիւնը, քերականութիւնը, ընդունելութիւնները, Ֆրանսայի թագաւորները, քիչ մ՚երաժշտութիւն, քիթ մը ծրագրել, և այլն··· այլ սակայն Գօզէթ բան մը չէր գիտեր, անգիտութիւն որ հրապոյր և վտանգ մ՚է: Պէտք չէ որ անհիական աղջիկի մը հոգին մթին մնայ, վասն զի եռքը խիստ յանկարծական և կարի ազդու կրկնելութիւններ տեղի կունենան այս մթին հոգիին մէջ ինչպէս կրկնան լուսանկարի խաւարին սենեկին մէջ: Պէտք է կամայ կամայ և զգուշութեամբ լուսաւորել այս

հոգին՝ իրաւթիւններու ուժի յղութիւնովը քանթէ ուղղահայեաց և սաստիկ լայնովը : Օգտակարութիւն և շնորհալի խոստութիւն մ'ունի այս կիսալոյսը որ տղայական վախերը կը փարատէ և անկումները կարգիլէ : Մայրական բնազդումը կուսութեան յիշատակները և կիսութեան փորձառութիւնը ունեցող աքանչելի անկինեւութիւն մ'է· ահա միայն այս մայրական բնազդումը պիտի թէ այն կիսալոյսը ինչպէս և ինչով կը պարտաւորի կազմուիլ : Ձկայ բան մը որ այս բնազդումին տեղը կարենայ բռնել : Ծորտաի աղջկան մը հոգին կազմելու համար՝ աշխարհիս բոլոր կրօնուհիները չեն կրնար ընել ինչ որ կրնայ ընել մայր մը :

Գօզէթ մայր ունեցած չէր : Գօզէթ շատ մայրեր ունեցած էր միայն :

Սակայն է թէ ժան վալժան ամէն տեսակ խանդավառանք և ամէն տեսակ խնամարկութիւն ունէր Գօզէթին նկատմամբ, բայց վերջապէս ծեր մարդ մ'ըլլալով բան մը չէր գիտեր բնաւ :

Արդ այս դաստիարակութեան խնդիրին մէջ, կին մ'աշխարհիս իրերուն պատրաստելու այս ծանրակշիռ գործին մէջ մարդ գիտութիւն պէտք է կրնայ ունենալու համար այն մեծ տիեզերական դէմ որ կանուանի անմեղութիւն :

Ներաոի աղջիկ մ'ամէն տեղէ աւելի վանքին մէջ կը պատրաստուի տրիփնեբու : Միտքը վանքին մէջ դէպ անծանօթին կողմը կը դառնայ : Սիրաը՝ երբ ինքն իր մէջ կամփոփուի չը կրնալով արտաբղխիլ՝ ինքնին կը պեղի, և չկրնալով փթթիլ՝ ինքնին կը խորի : Եւ ահա այս պատճառաւ է որ միտքը տեսիլներ, երեւակրութիւններ և կարծիքներ կունենայ, վերը կը ծրագրէ, արկածներ կը փափաքի, այլանդակ շինութիւններ կը հաղմ, իր ներքին մտութեանը մէջ ամբողջ շէնքեր կը կանդնէ· տխուր և գաղտնի բնակարաններ ուր տրտիմները անհիշատակ կրնան բնակիլ երբ վանդակը բացուելով կը թողու որ ներս մտնեն : Վանքը ճնշում մ'է որ՝ մարդ կային սիրտը հատաձելու համար՝ կը պարտաւորի տեւել մինչեւ յոհ :

Վանքէն հրնելէ ետք Գօզէթի համար ամէնէն քաղցր և ամէնէն վառնպատուր բանն էր Ըլիւմ փողոցին տունը : Այս տունը առանձնութեան շարունակութիւնը ու միանգամայն աղատութեան սկզբնատորութիւնն էր· գոց պարտէզ մը՝ այլ կծու, պերճ, հեշտաւէտ և անուշաբոյր բնութիւն մը կար· վանքին մէջ տեսնուած մը և նոյն երազները հոս ալ պիտի տեսնուէին բայց նաև երիտասարդներ պիտի նշմարուէին· հոս ալ վանդակ մը կար, բայց փողոցին վրան նայող վանդակ մ'էր ան ,

Սակայն կը կրկնենք թէ Գօզէթ տակաւին մանկուհի մ'էր երբ այս տունը հկաւ : Ժան վալժան անոր յանձնեց այս անմշակ պարտէզը : Ինչ որ կտեսնես երբ հոս, կըսէր : Գօզէթ կը զուարճանար այս պարտէզին մէջ, անոր ամէն տրձակները և քարերը կը խառնէր և անոնց մէջ «կենդանիներ» կը փընտռէր· կը խազար հոն մինչեւ որ նաև մտախոհելու ժամանակը գայ· կը սիրէր այս պարտէզը այն դեռատնութեան համար զոր ոաքին տակ խառնարան մէջ կը գտնէր , սպասելով որ գայ ժամանակը սիրելու զայն նաև այն աստղերուն համար զոր հոն գլխուն վերեւը պիտի տեսնէր աստերուն մէջէն :

Երազին կը սիրէր նաև իր հայրը այսինքն Ժան Վալժանը որդիական և բնական սիրով մը որով ծերուկը փափաքելի և սիրուն ընկեր մ'երազած էր իրեն : Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը , Պ· Մաւրըէն շատ կը կարդար· Ժան Վալժան շատ բանասիրած էր այս ընթերցասիրութիւնը , որու շնորհիւ ան պիտէր լաւ խօսիլ· Ինքնին մշակուած խոնարհ և ձշմարիտ մտքի մը թագուն ձոխութիւնը և պերճախօսութիւնը ունէր ան : Ժան Վալժանի մտքին մէջ բարիութիւն ճնացած էր, բայց ձիշդ այնքան որքան կը բաւէր համեմելու իր բարեսիրութիւնը : Ան դառն միտք մը և քաղցր սիրտ մ'էր : Լիւքսանպուր երթալով երբ առանձին կը խօսակցէին , Ժան Վալ-

ժան ամէն բանի վրայ երկար քացատրութիւններ կուտար՝ թէ կարդացած դիրքերէն և թէ քաշած վիշտերէն գաղէլով զանոնք։ Գօզէթ մանիկ կընէր, բայց աչերը տարտամ՝ կերպով մ'այլուր կը թափառէին։

Ինչպէս այս վայրենական պարտէզը Գօզէթի աչերուն, նոյնպէս և այս մարդը անոր մտքին կը բաւէր։ Գօզէթ երբ թիթեռնիկներու եաւէն սաստիկ վազած կըլլար, ժան Վալժանին քովէ կուգար հանգստանալ և կըսէր. Ա՜հ, ծրքան վազվզկայի։ Ժան Վալժան ալ անոր ձակատէն պսպիկ մը կառնէր։

Գօզէթ կը պաշտէր ծերուկը։ Միշտ ժան Վալժանին քովը ըլլալ կուզէր։ Ուր որ էր ժան Վալժան, հոն էր երանութիւնը։ Երբ ժան Վալժան ոչ ֆօշլեվեն, ոչ ալ պարտէզին մէջ կը բնակէր, Գօզէթ աւելի հաճութիւն կզգար ֆօշլեվենի եաւէն յաճախաւոր դաւթին քանթէ ծաղկաւէտ պարտէզին մէջ, խստիբ աշխուժներ ունեցող պզտիկ օթեակին քանթէ օթոցներով զարդարուն մեծ սրահին մէջ ուր մետաքսազարդ թիկնաթոռներ կային։ Ժան Վալժան թախանձուելու երանութեամբ ժպտելով կըսէր երբեմն.— Է՛, տեղդ գնա նայիմ. պիտի չձողձոս որ քիչ մը միևնակ ձգամ։

Գօզէթ ժան Վալժանի սիրուն և կաթոգին յանդիմանութիւնները կընէր, յանդիմանութիւններ որք շատ շնորհալի են երբ աղջիկ մը կոմին իր հօրը կուղղուին։

— Հայր իմ, սենեկիդ մէջ շատ ցուրտ կզգամ. ինչո՞ւ օթոց մը և կրակարան մը դնել չես տար։

— Սիրելի որդեակ, կան շատ մը մարդիկ որք իմէ աւելի կարժեն և որք և ոչ իսկ յարկ մ'ունենին իրենց գլխին վերևը։

— Ուրեմն ինչո՞ւ իմ սենեկիս մէջ կրակ կայ և ուրիշ ինչ որ պէտք է։

— Վասն զի դուն կին մ'ես և մանկուհի մը։

— Վա՜շ, ուրեմն մարդերը կը պարտաւորվին ցրտահարիլ և տանջուիլ։

— Տեսակ մը մարդեր։

— Լա՛ւ, ես ալ այնքան սաէպ պիտի դամ հոս որ դուն ալ ստիպուիս կրակ վառել տալու։

Գօզէթ նաև կըսէր.

— Հայր իմ, ինչո՞ւ համար վարնոց հաց կուտես։

— Վասն զի, աղջիկս...։

— Լա՛ւ ուրեմն, այսուհետև եթէ դարձեալ ուտես, ես ալ այն հացէն պիտի ուտեմ։

Անատաճն ժան Վալժան ձերմակ հաց կուտէր որպէս զի Գօզէթ սև հաց չուտէ։

Գօզէթ անորոշապէս կը յիշէր իր մանկութիւնը։ Առտու և իրիկուն աղօթք կընէր իր մօրը համար զոր ձանչցած էր։ Կը յիշէր թենարտիէները իրը երազի մէջ տեսնուած երիւս սոսկալի կերպարանները։ Կը յիշէր թէ «օր մը, պիշերը» անուրը դացած էր ջուր բերելու։ Կը կարծէր թէ Բարիզէն շատ հեռի էր այն։ Կը թուէր իրեն թէ վշի մը մէջ ապրիլ սկսած էր և թէ ժան Վալժան այս վշէն վերջ առած էր զինքը։ Կը կարծէր թէ իր մանկութիւնը այնպիսի ժամանակ մ'էր ուր իր բոլորտիքը ուրիշ բան չկար եթէ ոչ օձասանդրեր, սարդեր և օձեր։ Աղջիկ պիշեր՝ քնանալէն առաջ՝ երբ կը մտածէր, լաւ մը չգիտնալով թէ ժան Վալժանին աղջիկն է ինքն և թէ ան ալ իր հայրն է, կերևակայէր թէ մայրին հոգին այն ծերուկին անցած և իր քովը բնակելու եկած է։

Երբ ժան Վալժան նստած կըլլար, Գօզէթ իր այն անոր սպիտակ մազերուն վրայ կը կռնդնդէր, և՝ մինչդեռ լռելեայն արտօսր մը կը հոսէր անոնց վրայ՝ պատանուհին իրան վրայ կըսէր. Այս մարդը դուցէ մայրս է։

Ժան մ'Եա կուզենք ըսել, թէև տարօրինակ թուի այսպիսի բան մ'րսելը։ Գօզէթ իր այն խորունկ տպիտութեամբը որ վանքի մէջ կրթուող աղջիկի յատուկ է, մանաւանդ թէ մայրութիւնը բացարձակապէս անիմանալի ըլլալով կուսութեան, Գօզէթ, կըսենք, հուսկ յետոյ երևակայած էր թէ

ինք կարելի եղածին չափ նուազ մայր ունեցած էր : Անի այս մայրին և ոչ իսկ անունը գիտէր : Ամէն անգամ որ ա- ւելի կուշտնար Ջան Վալժանին հարցնելու այս անունը , Ջան Վալժան կը լսէր : Եթէ Գօզէթ կրկնէր հարցումը , Ժպիտով մը կը պատասխանէր ան : Անգամ մը Գօզէթ կրկին և կրկին անգամ հարցուց , և ահա Ջան Վալժանին ժպիտը արտօրէն մը փոխուեցաւ :

Ջան Վալժանին այս լուութիւնը մթին վարագոյր մը կը ձգէր Փանթինին վրայ :

Այս լուութիւնը միեթ խոհեմութիւն էր· միեթ յարգանք էր· կամ թէ կը վախնար արդեօք իր յիշողութենէ զատ ու- րիշ յիշողութեան մը դիպուածներուն մատնել Փանթինի անունը :

Քանի որ Գօզէթ տակաւին պզտիկ էր , Ջան Վալժան յա- ճախակի անոր մօրը վրայօք կը խօսէր հետը· բայց երբ պատանեկան հասակը մտաւ , ալ անկարելի եղաւ խօսիլ հե- տը : կարծեց Ջան Վալժան թէ ալ չէր համարձակիր խո- սիլ : Ինչո՞ւ արդեօք· միեթ Գօզէթին պատճառաւ· միեթ Փանթինին պատճառաւ : Այս սուսերը Գօզէթին միտքը մըտ- ցնելու և մեռած կինը իրենց ձակատագրին մէջ իբր ե- րկրորդ մ'ընդունելու պաղատիքը տեսակ մը կրօնական սոսկու- մով կը համակէր Ջան Վալժանը : Այս սուսերը սրբազան նուիրական , այնքան ալ ահարկու էր իրեն : Փանթինի վրայ մտածելով լուութեան նկատ ձնծղուիլ կզգար : Խաւարին մէջ աղօտապէս բան մը կը տեսնէր որ բերնի մը վրայ գրուած մա- տի մը կը նմանէր : Փանթինին ունեցած այն ամէն համակրութիւ- նը որ կենդանութեան ժամանակ՝ վրայէն պայած էր բոնա- նը որ՝ կենդանութեան ժամանակ՝ վրայէն պայած էր բոնա- պէս՝ մահուանէ ետք արդեօք վերստին եկած էր Փանթինին վրայ հանդչելու , այս մեռած կնոջին հանգստութեանը զայ- րոյթով հակելու և կատաղաբար զան իր գերեզմանին մէջ պահպանելու համար : Ջան Վալժան՝ առանց ինքն ալ դիտ- նալու՝ այս համակրութենէ կը ձնծղուէր արդեօք : Մենք որ

հաւատք ունինք մահուան նկատմամբ , այս խորհրդաւոր մի- նութիւնը մերժող մարդերու կարգէն չենք : Ահա ասոր հա- մար կարելի չէր և ոչ իսկ Գօզէթին արտասանել Փանթին անունը :

Օր մը Գօզէթ Ջան Վալժանին ըսաւ·

— Հայր իմ՝ այս պիշէր երազէս մէջ մայրս տեսայ : Նը- կու ամէ թևեր ունէր : Մայրս կենդանութեանը ժամանակ կե- րևայ թէ արբուհի մ'եղած է :

— Մարահրոսութեամբ , պատասխանեց Ջան Վալժան : Սակայն Ջան Վալժան երջանիկ էր :

Երբ Գօզէթ գուրս կելլէր հետը , հպարտութեամբ , եր- ջանկութեամբ և սրտապին գոհունակութեամբ անոր թևին կը կոթնէր : Ջան Վալժան երբ կը տեսնէր խանդաղատալի սի- րոյ մ'այս ամէն նշանները , սէր մը զոր յատկապէս ինք կը վայելէր և որու միակ առարկան ինքն էր , իր մտքին բեր- կրութիւններով համակուելը կզգար : Խեղճ մարդը հրեշտա- կային ուրախութեամբ մը ողողուելով կը սարսռէր· սլա- գին աւիւնով մը կը հաստատէր իրմէն թէ մինչև մահը պի- տի տևէ իր այս վիճակը· կըսէր ինքնին թէ սուտ իւ այս- պիսի փոքրիկուն երանութեան մ'արժանի ըլլալու չափ սա- ռապանք քաշած չէր , և իր սրտին խորերէն կը գոհանար Աստուծմէ թոյլատուած ըլլալուն համար որ իրեն պէս թշուառ մը այսպէս սիրուի Գօզէթին պէս անմեղ էակէ մը :

ԳԼՈՒԽ Ե·

ՎԱՐԴԸ ԿԸ ԳՏՆԷ ԹԷ ԳՈՅԵՐԱՁՄԱՆԸ ՀՐԱՇՆՕՐԹ ՄԸ ԻՆՉ

Օր մը Գօզէթ հայելիին նայելով պատահաբար՝ ըսաւ իւրմէ· Վա՛յ : Այնպէս երևցաւ իրեն թէ աղտոր է ինք : Ա- սոր վրայ տարօրինակ կերպով մը խռովեցաւ : Մինչև անատեն

իր դէմքին վրայ մտածած չէր։ Հայէլիին մէջ կը տեսնէր ինքզինքը այլ ուշադրութեամբ չէր նայեր։ Մանաւանդ որ շատ անգամ ըսուած էր իրեն թէ ոպեղ է։ Միայն Ծան Վալժան՝ չէ, ոպեղ չես, կըսեր քաղցրութեամբ։ Ինչ և է՝ Գօզլեթ միշտ կարծած էր թէ ոպեղ է ինք, և մանկային դիւրահաւան համակերպութեամբ այս կարծիքին մէջ մնալով մեծցածէր։ Բայց հայէլին ալ ահա յանկարծ Ծան Վալժանին պէս կըսէր։ Չէ, ոպեղ չես։ Գօզլեթ մինչև ուսուցչանոցայաւ։ — Եթէ աղտոր ըլլայի, կըսէր մտապէս։ իրաւ որ ես ալ պիտի զարմանամ եթէ աղտոր ըլլամ։ — Եւ յիշելով իր ընկերուհիները, այն աղջիկները որոնց դեղութիւնը տպաւորութիւն կընէր վանքին մէջ, իւրովի կըսէր։ Ինչ, կարելի է որ ես ալ այսինչ օրիորդին պէս ըլլամ։

Հետևեալ օրը դարձեալ հայէլիին առջև անցաւ՝ չէ թէ առջի անգամին պէս պատահաբար այլ կամաւ, և տարակուսեցաւ։ — Ո՞ւր էր խելքս, ըսաւ, ոչ, ոպեղ եմ։ — Բայց տարակուսելուն պատճառն էր գիշերը աղէկ քնացած չըլլալը, աչերուն կարուած և գոյնին նետած ըլլալը։ Առջի օրն իր դեղութեանը հաւատալով մեծ զուարթութիւն մը զգացած չէր, Բայց տրամեցաւ երբ այս դեղութեան չհաւատաց ալ։ Ա՛լ հայէլիին չնայեցաւ, և տատնուկինդ օրի չափ աշխատեցաւ կանոկը հայէլիին դարձունելով շահիլ։

Իրիկունը՝ ընթրիքէն ետք՝ դրեթէ սովորաբար սրահին մէջ օթոյ կը յօրինէր կամ վանքի ձեռագործ մը կը բանէր, և Ծան Վալժան անոր քովը նստած կը կարդար։ Անդամ մը աչերը ձեռագործին վրայէն վեր ըրաւ, և բոլորովին զարմացաւ՝ հայրին անհանդարտ կերպով մ՚իրեն նայիլը դիտելով։

Անդամ մ՚ալ երբ փողոցէ մը կանցնէր, այնպես երևցաւ իրեն թէ ինչ՝ զոր ինք չտեսաւ՝ իր եռանէն կըսէր։ — Աղտոր աղջիկ է, բայց աղէկ հագուած չէ։ — Վա՛յ, ըսաւ մտապէս, ինծի չէ այն խօսքը։ Ես աղէկ հագուած այլ ոպեղ եմ։ — Գօզլեթ այն ժամանակ թաւ կերպասէ փեղկոյը կը դրուէր և մերինօսէ ըօպա կը հագնէր։

Վերջապէս օր մը պարտէզին մէջ ըլլալով յետաղայ խօսքերը լսեց զոր խեղճ պառաւ Թուսէնը կըսէր։ Պարոն, նայեցէք ո՛րքան աղտորցած է օրիորդը։ Գօզլեթ լսեց հօրը ուսուած պատասխանը։ Թուսէնի խօսքերը տեսակ մը սաստ նստմ ուսուած էին անոր։ Փախաւ պարտէզէն, սենեակն ելաւ և հայէլիին առջև վազեց։ Երեք ամիսէ ի վեր նայած չէր հայէլիին, և ահա աղտոտ մը հանեց։ Ինքն ալ հիացաւ իր դեղութեան վրայ։

Գօզլեթ ա՛լ դեղանի և աղտոր էր։ Չէր կրնար համամիտ չըլլալ Թուսէնի և իր հայէլիին հետ։ Հասակը կազմուած, մարմինը ձերմակ, մազերը յղկուած և անճաոթ պայծառութիւն մը վառած էր իր կապտագեղ բիբերուն մէջ։ Վայրկեանի մը մէջ, յանկարծահաս մեծ լոյսի մը պէս շուտ մը և անթերի դիտակցութիւն ունեցաւ իր դեղութեան նկատմամբ։ Մանաւանդ թէ ուրիշները կը գիտէին, Թուսէն ալ կը հաստատէր իր դեղութիւնը։ անշուշտ անցորդն իրեն համար ըսած էր այն խօսքը։ ա՛լ տարակուսելու տեղի չկար։ Գօզլեթ նորէն պարտէզն իջաւ, ինքզինքը թագուհի կարծելով, թռչուններուն գայլայլիկը լսելով, ձմեռուան եղանակին մէջ ոսկեզօծ երկինքը, ծառերուն մէջէն արևը, մայաոներուն մէջ ծաղիկներ ատնելով, խոտովութեամբ, զուարթութեամբ համակուելով և անմիհնելի յափշտակութեամբ մը գրաւուելով։

Իսկ Ծան Վալժան խորին և անորոշելի վիշտ մը կզգար սրտին խորերէն։

Ըստ որում քանի մը ժամանակէ ի վեր ահաբեկ և ակնածալիր կը նայէր այս դեղութիւնը որ ամէն օր աւելի փոփոխումով կերևար Գօզլեթի հեշտալի դէմքին վրայ։ Ամենուն համար զուարթագին, այլ իրեն համար ախորժալի արշալոյս։

Գօզլեթ շատ ժամանակէ ի վեր դեղեցկացած էր առանց նըշմարելու իր դեղութիւնը։ Բայց՝ առջի օրէն Ծան Վալժանին ախուր արտահանութիւնը խաղտեցաւ այս անակնկալ ճառագայթէն որ յամրաթար կը ծագէր և աստիճանաբար կը գրաւէր անտես

կան աղջիկին բոլոր անձը։ Զգայ Ժան Վալժան թէ Գոզէթին գեղութիւնը բարեբաստ կեանքի մը մէջ փոփոխութիւն մ'էր. այս կեանքն այնքան բարեբաստ էր որ Ժան Վալժան չէր համարձակեր ձեռք զպցունել անոր՝ վախնալով որ բան մը չշարժի տեղէն։ Այս մարդն որ ամէն տեսակ վիշտեր կրած էր, որ տակաւին բոլորովին արիւնաթաթաւ էր իր ճակատագրին վէրքերովը, որ չարաբաստ եղած և որ պրեթէ աւազը մը դարձած էր, որ Թիարանի շղթան կրեցէն ետք հիմա անորոշ անուանարկութեան աներեւոյթ այլ ծանրակշիռ շղթան կը կրէր, այս մարդը զոր օրինակը թողած չէր և որ ամէն րոպէ կրնար վերստին բռնուիլ և իր առաքինութեան մէջն ասպարէզէն հալածուելով՝ ի լուր աշխարհի հանրական նախատինքի ենթարկիլ, այս մարդը, կըսենք, ամէն բան կընդունէր, ամէն բան կարդարացնէր, ամէն բան կը ներէր, ամէն բան կօրհնէր, ամէն բան կուզէր յօժարակամ, և նախախնամութենէն, մարդերէն, օրէնքէն, մարդկային ընկերութենէն, բնութենէն, աշխարհէս ուրիշ բան չէր խնդրեր բայց եթէ Գոզէթէն սիրուիլ։

Բայց եթէ Գոզէթէն սիրուելէ չդադրիլ։ Բայց եթէ Թոյլ տայ Աստուած որ այս մանկուհիին սիրտը իրեն յատկանայ և միայ։ Գոզէթէն սիրուելովն առողջացած, հանդստացած, հանդարտած, լիուլի վարձատրուած և պահուած էր ան։ Գոզէթէն սիրուելով երջանիկ էր. ասկէ աւելին չէր ուզեր։ Եթէ ըսուէր իրեն. կուզէս աւելի աղէկ ըլլալ.— ոչ, պիտի պատասխաներ։ Եթէ Աստուած ըսէր.— կուզէս երկինքը.— Կը վնասիմ, պատասխաներ թերևս։

Ինչ որ կրնար այս կացութեան նաև հարուածոյի կերպով մը դպնալ, իբր ուրիշ բանի սկզբնաւորութիւն մը սարսուռ կը պատճառէր Ժան Վալժանին։ Ասի երբեք պիտցած չէր թէ ինչ բան է կնիկի մը դեղութիւնը, բայց բնազդումով կը հասկնար թէ ահարկու բան մ'է այն։

Ժան Վալժան իր ապեղութեան, ծերութեան, թշուառութեան, դատապարտութեան և վհատութեան անդունդին յատակէն ահարեկ կը նայէր այս դեղութիւնը որ իր քովը, իր առջևը, հետ գհետէ յաղթանակաւ և շքեղութեամբ կը փթթէր մանկուհիին անմեղ և ահալի ճակտին վրայ։

Ո՛րքան գեղանի է, կըսէր ինքնիրեն։ Ի՞նչ պիտի ըլլամ արդեօք ես։

Ահա հոս էր իր խանդաղատանքին և մայրի մը խանդաղատանքին մէջ եղած տարբերութիւնը։ Ինչ որ անձկութիւն կը պատճառէր Ժան Վալժանին, մայրի մ'ուրախութիւն պիտի պատճառէր անշուշտ։

Առաջին նշանները շուտ մը սկսան երևան ելնել։

Իրօք գեղեցիկ եմ եղեր՝ ըսելէն օր մ'ետք Գոզէթ հայուստին կանուստին ուշադրութիւն ըրաւ։ Ցիշեց անցորդին, — Աղուոր աղջիկ, բայց պէշ հագուած, — խօսքը. պատճառ մը շունչ որ Գոզէթին քովէն անցած և աներևոյթ եղած էր անոր սրտին մէջ գնելէն ետք այն երկու բոզքսջներուն միտ սրոնցմով եաքէն պիտի գրաւուի կնոջ բոլոր կեանքը, այսինքն պչրանքը։ Միւս բոզքսջն է սերը։

Կնայէն բոլոր հոգին իւրովի կը փթթի երբ կը հաւատայ իր գեղութեան։ Գոզէթ պժգեամ մը գգայ մերինօսէն և ամօթ ուեպեց թաւ կերպաւ փեղջը դրուելը։ Հայրը բան մը մերժած չէր իրեն. ուսաի անհիական օրիորդն անվիջապէս սրբեցաւ փեղջերին, բօպային, լոդիկին, կիսաձև կօշիկին, վերջաւ փեղջերին, վայելուչ դիպակին, յարմար պղնձին գիտութիւնը, գիտութիւն որով բարիզեան կինը կարի սիրուն, բուռն և վտանգաւոր բան մը կը դառնայ։ Զէլեհան կ'ըն բառը բարիզուհիին համար հնարուած է։

Ամիս մ'անցած չէր և ահա Գոզէթ Բաբելոնի փողոցին այս մենավայրին (thébaïde) մէջ Բարիզի ոչ միայն ամենէն աղուոր, — արդէն մեծ բան մ'է այս, — այլ նաև ամենէն լաւ հագուած շքեղած կիներուն միտ եղաւ, — ասի աւելի մեծ բան մ'է։ — Հիմա թերևս ուզէր հանդիպիլ

«իր անցորդին» տեսնելու համար թէ ինչ պիտի ըսէր, և «անոր հասկցնելու համար»։ Իրօք կատարելապէս գմայլելի էր Գօզէթ և ա՛լ շատ աղեկ կը գանազանէր Թէրարի փեղոյր մը Էրպօյի փեղոյրէ մը։

Ժան Վալժան անձկութեամբ կը դիտէր այս աւերումները։ Կը տեսնէր որ Թևեր կառնուր Գօզէթ, մինչդեռ ինք կզգար թէ բնաւ չպիտի կրնար ուրիշ բան մ'ընել թէ ոչ սողալ, կամ առ առաւելն քայլել։

Սակայն կին մ'եթէ հարևանցի կերպով մ'աչքէ անցուներ լու ըլլար Գօզէթին հագուստը կապուտը, պիտի հասկնար թէ մայր չունէր ան։ Կան տեսակ մը պզտի պատշաճութիւններ, տեսակ մը մանուածոր պայմաններ զոր չէր գիտեր Գօզէթ։ Մայր մը, օրինակի աղագաւ, պիտի ըսէր անոր թէ նորաձև աղջիկ մը տամասկէ զգեստ չհագնիր։

Գօզէթ երբ առաջին օրը դուրս եկաւ իր սև տամասկէ բօպայով, թիկնոցովը և սպիտակ շղարշէ փեղոյրովը, զուարթ, փողփողուն, վարդագոյն, սեղ և շքեղ կերպարանով մ'ևս կաւ Ժան Վալժանին թևը մտաւ։— Հայր, ինչպէս կը գտնես զիս այսպէս։ — Զմայլելի, պատասխանեց Ժան Վալժան այնպիսի ձայնով որ նախանձոտի մը դառնագին ձայնին կը նմանէր։ — Ժան Վալժան շրջագայութեան առեն իր սովորական կերպերն ունէր։ Երբ տուն դարձաւ, հարցուց Գօզէթին։

— Մ'իթէ ա՛լ պիտի չդրուիս այն բօպագ և փեղոյրդ։

Ա՛յս հարցումը Գօզէթի սենեկին մէջ կըլլար։ Գօզէթ դարձաւ դէպ'ի հանդերձարանի (gard-robe) զգեստակալը (porte-manteau) ուսկէ կախուած էր իր գպրոցական բօպան և փեղոյրը։

— Սա այլակերպ լաթերը, ըսաւ։ Հայր իմ, ինչ ընեմ ես առոնք։ Ո՛հ, շիտակը ըսելով, ա՛լ երբեք չպիտի հագնիմ այդ սոսկալի բաները։ Այդ բանը դլուխս դրած ժամանակ սիրին Շուն–Խելին կը նմանիմ։

Ժան Վալժան խորին հառաչանք մը հանեց։

Այն օրէն սկսելով դիտեց թէ Գօզէթ ա՛լ միշտ կուզէր դուրս ելնել, մինչդեռ յառաջ միշտ տունը մնալ կուզէր, Հայր, հոս քու հետդ աւելի կը զուարճանամ, ըսեր սկսավ։ Եւ իրօք ինչի կը ծառայէ աղտոր դեմք և զմայլելի հագուստ մ'ունենալ եթէ պիտի չտեսնուին։

Դիտեց նաև որ յետնապատիճն ա՛լ առաջուան պէս ախորժելի չէր Գօզէթին։ Հիմա աւելի յօժարութեամբ պարտէզը կը կենար՝ վանդակին առջև առանց տհաճութեան մնալով։ Ժան Վալժան՝ իբր վայրենի մը՝ պարտէզը չէր գար բնաւ։ Շուտի պէս յետնաբակը կը մնար։

Գօզէթ՝ իր գեղեցիկ ըլլալը գիտնալով՝ զայն չգիտնալու գեղեցկութենէն գլուխ եկաւ։ Ամենափափուկ գեղեցկութիւն, վասն զի անպատում է անմեղութեամբ փողփողուն գեղեցկութիւնը, և չկայ բան մը որ այնքան պաշտելի ըլլայ որքան է՝ յանդիման՝ դրախտի մը բանալին ձեռքը բռնելով քայլող գեղափողփող անմեղուհի մը։ Բայց Գօզէթ իր պարզ գեղեցկութիւնը կորսնցնելով տեղը շահեցաւ խոհուն և հանդարտ հրապոյր մը։ Իր բոլոր անձը՝ ծաղկահասութեան, անմեղութեան և գեղեցկութեան ուրախութիւններուն ողողուած՝ շքեղ թախծութիւն մը կարտաչնչէր։

Մարիուս՝ վեց ամիս անցնելէն ետք՝ ահա այս միջոցներուն Գօզէթը Լիւքսանպուրը տեսաւ վերստին։

ԳԼՈՒԽ Զ։

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԿՍԿԱՍ

Ինչպէս Մարիուս նոյնպէս և Գօզէթ իր առանձնութեան մէջն էր՝ բոլորգործումի տրամադիր ըլլալով բոլորովին։ Ճակատագիրն իր խորհրդաւոր և աղետաբեր համբերութեամբը յամրաբար մէկ մէկու կը մօտեցնէր այս երկու էակները որք բոլորովին լի և բուռն սիրոյ մրրկալի եղելութեանութիւններ

քէն գլխովին ակարացեր էին. երկու սիրտեր ոբք երկու շանթակիր ամպերու պէս սէրը կը կրէին, և ոբք՝ փայլակի մը մէջ մօտեցող և խառնուող ամպերու պէս՝ պիտի սպիտ-ուէին իրարու մօտենալու և խառնուելու:

Սիրային վէպերու մէջ նայուածքի նկատմամբ այնքան գեղ-ծումներ եղան որ ա՛լ կարևորութիւն մը չտրուիր անոր: Հի-մա հազիւ հազ մարդ կը համարձակի ըսելու թէ երկու էակ զիրար սիրեցին վասն զի իրարու նայեցան: Այլ սակայն եր-կու էակ այս կերպով կը սիրուին փո-խադարձապէս: Մնացորդը մնացորդ է միայն, և եաքին կու-դայ: Ոչ ինչ այնքան իրական է ոբքան են այն մեծ ցնծում-ները զոր երկու սիրտեր իրարու կը հաղորդեն այս կայծը փոխանակելով:

Եղաւ մասնաւոր ժամ մ'ուր Գօզէթ՝ առանց գիտնալու այն նայուածքն ունենալով խօսվեց Մարիուսը. Մարիուս և՝ առանց բնաւ գիտնալու՝ ունեցաւ նայուածք մ'որմէ խօսվեցաւ Գօզէթ:

Ինքն ալ մի և նոյն պէշութիւնը և մի և նոյն ազնկութիւնն ըրաւ Գօզէթին:

Արդէն շատ առենէ 'ի վեր Գօզէթ կը տեսնէր և կը քնն-նէր Մարիուսը՝ այն աղջիկներու պէս որք ուրիշ տեղ նա-յելով կը տեսնեն և կը քննեն: Մարիուս արդէն դեղանձն կերևար Գօզէթին մինչդեռ ասի տակաւին ապեղ էր Մարիու-սի համար: Բայց Գօզէթ տեսնելով թէ իրեն ուշադրութիւն մը չըներ այս երիտասարդը, ինքն ալ բոլորովին անտար-բեր կըլլար անոր նկատմամբ:

Սակայն Գօզէթ կսեպուէր խոստովանելու իրովի թէ Մա-րիուս դեղեցիկ մազեր, դեղեցիկ աչեր, դեղեցիկ ակռաներ ունէր. թէ ձայնը սիրուն էր, երբ իր ընկերակիցներուն հետ անոր խօսիլը կը լսէր. թէ իրեն յատուկ վայելչութեամբ մը կը քայլէր՝ թէև ստոյգ է թէ աղէկ չէր կենար քայլելու ժա-մանակ, թէ առենևին ապուշ մը չէր երևար ան, թէ մար-

ծովին աղնիւ, քաղցր, պարզ և սէգ երիտասարդ մ'էր և թէ վերջապէս աղքատ, բայց նաև բարի կերևար:

Այն օրը յորում իրարու հանդիպեցան և վերջապէս ըսին յանկարծ այն սկզբնական անյայտ և անպատում իրերը զոր նայուածքը կը թարթռվէ, Գօզէթ նախ բան մը չհասկցաւ: Խորհուն կերպարանով մը Ուէսթի փողոցին տունը վերադար-ձաւ ուր Ժան Վալժան՝ սովորութեանը համեմատ՝ եկած էր վեց շաբաթ մնալու համար: Հետևեալ օրն արթննալով միտ-քը բերաւ այն անճանօթ երիտասարդը որ այնքան ժամանա-կէ 'ի վեր կարի անտարբեր և անզգայ կերևար իրեն և որ հիմա կերևար թէ ուշադրութիւն կընէր իրեն: Գօզէթ ամե-նևին չկարծեց թէ այս ուշադրութենէ հաճութիւն մը կրզ-դայ: Ընդ հակառակն փոքր ինչ բարկութիւն ունէր այն դե-ղեցիկ անարդուին դէմ: Սրտին մէջ ներքին պատերազմ մը սկսաւ: Կարծեց թէ վերջապէս ա՛լ իր վրէժը պիտի լուծէր, և այս կարծիքը բոլորովին մանկային ուրախութիւն մը տուաւ իրեն:

Գօզէթ գիտնալով թէ դեղանի է ինք, կզգար՝ թէև ան-րոշ կերպով մը թէ՝ գինք մ'ունի: Կիները իրենց դեղու-թեան հետ կը խաղան իրենց դանակին հետ խաղացող տղա-ներու պէս, այսինքն անով կը վնասուրին իւրովի:

Ընթերցողը կը յիշէ Մարիուսի դեղեւումները, բաղխում-ները, սարսափները: Իր նստարանին վրայ կը մնար և չէր մերձենար: Այս անշարժութեամբը գայրոյթ կը պատճառէր Գօզէթին: Օր մը Գօզէթ Ժան Վալժանին ըսաւ.— Հայր, դէպ 'ի սա կողմը պտըտինք քիչ մը: — Տեսնելով թէ Մա-րիուս իրեն չէր դար, ինքն անոր դնաց: Այսպիսի պարադայի մէջ ամէն կին Մէհէմմէտին կը նմանի: Մանաւանդ թէ ե-րիտասարդի մը ձշմարիտ սիրոյ առաջին նշանը, — ինչ տա-րօրինակ բան, — վհերոտութիւնն է, մինչդեռ երիտասար-դուհիի մը սիրոյ սկզբնանշանն է համարձակութիւն: Զար-մանալի կը թուի այս, այլ սակայն բոլորովին ձշմարիտ է:

երիտասարդները իրարու մօտենալու կը մղուին, և մին միւսին յատկութիւնները կառնու փոխադարձաբար:

Այն օրը Գօզէթին նայուածքը Մարիուսին խելքը գլխէն առաւ, Մարիուսի նայուածքն ալ Գօզէթը սաստկեց: Մարիուս վստահութեամբ տեղը դարձաւ, իսկ Գօզէթ խուվիլուվ: Նոյն օրէն սկսելով պաշտեցին միկնիկ:

Գօզէթ նախ և առաջ անորոշ և սաստիկ արտասութիւն մը զգաց: Թուեցաւ իրեն թէ սիրտը՝ օր մ'անցնելով՝ սեւութիւն մ'առած էր: Ա'լ չէր ճանչնար իր սիրտը: Նորատի աղջկան ներքին սրտին սպիտակութիւնը՝ որ ցոլտով և զուարթութեամբ կը բաղկանայ՝ ձիւնին կը նմանի: Սէրը՝ որ սրտին այս ձիւնին արեւն է՝ կը հալեցնէ զայն:

Գօզէթ սիրոյ ինչ բան ըլլալը չէր գիտեր: Այս բառին երկրային իմաստով արտասանութիւնը լսած չէր բնաւ: Վանքը մանող աշխարհային երժշտութեան գիրքերուն մէջ ամօթ (սէր) բառը վերցուելով տեղը նախատինք (թմբուկ) կամ քանդուածք բառը դրուած էր: Այս բարձումը հանելուկներ կազմելով գէշ պղջկանց քրմերը կը վարժէր, ինչպէս. Ա'հ, ո՛րքան հաճելի բան է նախատինքը (թմբուկը): Կամ, Գիտնալնաը քանդուածք մը չէ: Բայց Գօզէթ շատ պզտիկ էր երբ վանքէն եկաւ. այս պատճառաւ կրցած չէր մտմտալ նախատինքին նկատմամբ: Ուստի չէր գիտեր ինչ անուն տալ այն զգացումին զոր հիմա կը կրէր: Մինչեւ մարդս իր հիւանդութեան անունը չգիտնալով հիւանդ մ'ըլլալէ կը դադրի:

Գօզէթ անկիրթութեամբ սիրելուն համար ալ աւելի հեռանդով կը սիրէր: Չէր գիտեր թէ լաւ կամ գէշ, օգտակար կամ վտանգաւոր, հարիւրաւոր կամ մահառու, յաւիտենական կամ վաղանցուկ, ներելի կամ արգիլուած էր սիրել ըսուած բանը: չէր գիտեր, բայց կը սիրէր: Շատ պիտի զարմանար եթէ ըսուէր իրեն: Ձեռ քնաներ, բայց չգիտնալը արգիլուած է: Ձեռ ուաեր: բայց շատ գէշ բան է այդ: Սիրտը կը ճնշուի և կը բաղխէ: բայց ներելի չէ այդ: Երբ այսինչ

դալարագեղ ծառուղին ծայրը սեւեր հագած էակ մը կը տեսնես, կը կարմրիս և կը ժպտիս եղեր: բայց գարշելի բան մ'է այդ: Գօզէթ բան մը հասկցած չգիտեր ըլլար և պիտի պատասխաներ: Ինչպէս կարելի է յանցանք սեպուիլ ինձ այնպիսի վիճակ մ'որուն մէջ բան մը չեմ կրնար և բան մը չեմ գիտեր:

Գիպուածն ուղեց որ Գօզէթին զգացած սէրն ըլլայ ճիշդ այն սէրը որ ամենէն աւելի կը յարմարէր իր սրտի վիճակին: Այս սէրն էր 'ի հեռուստ պաշտում մը, անմեղնչ հոգեհաւատութիւն մը, անճանօթի մ'աստուածացումը: սէր մը որով պատանութիւնը պատանութեան կերթար յանկարծ, և որով պիշերները երազն իրական վէպ կըլլար և երազ կը մնար, փափաքուած ուրուականը վերջապէս իրական կերպարան և մարմին կառնուր այլ սակայն տակաւին չունենալով ոչ անուն, ոչ յանցանք, ոչ արատ, ոչ պահանջում, ոչ պակասութիւն: մէկ խօսքով ըսենք հեռի ու մթնպամային տեսլական Աստուած սիրահար մ'էր, ձեւ մ'ունեցող քիմերա մ'էր այս սիրոյ առարկան: Սիրոյ այս առաջին միջոցին աւելի շօշափելի և աւելի մերձաւոր հանդիպումէ մը կրնար խրտչիլ Գօզէթ, որ դեռ կիսովին ընկղմած էր վանքի աճուն մշուշին մէջ: Գօզէթ տակաւին զրաւուած էր թէ մանկանոց և թէ կրօնուհիներու յատուկ ամէն տեսակ երկիւղներով: Այն վանական ոգին՝ որով համակուած էր հինգ տարուան մէջ տակաւին յամրաքար շղխանալով կը հեռանար իր բոլոր անձէն և ամէն բան կը դողացնէր իր բոլորտիքը: Այս կացութեան մէջ Գօզէթին ոչ սիրող (amant) մը, և ոչ իսկ սիրահար (amoureux) մը, այլ տեսիլ մը պէտք էր: Գօզէթ սկսաւ պաշտել Մարիուսը երբ պմայլելի, լուսեղէն և անհնարին բան մը:

Եւ որովհետև ծայրայեղ պարզամտութիւնը ծայրայեղ պըզտասիրութեան կը մօտի, Գօզէթ ամենայն համարձակութեամբ կը ժպտէր Մարիուսին:

Ամէն օր անհամբերութեամբ կսպասէր որ պարտեզը հասնէր Լիւքսանպուրի երթալու ժամը պայ. հոն կը պտնէր Մարիուսը, անպատում երանութիւն մը կզգար, և իր միտքը բոլորովին յայտնած ըլլալ կը կարծէր անկեղծաբար՝ Ժան Վալժանին ըսելով. — Ո՛հ, քանիօ՛ն զմայլելի է Լիւքսանպուրի պարտէզը։

Մարիուս և Գոզլեթ բոլորովին՝ ի խաւարի էին իրարու նկատմամբ։ Ոչ կը խօսէին, ոչ կը բարևէին, ոչ կը ձանչնային և ոչ ալ կը տեսնէին զիրար. և երկնից վրայ միլիոնաւոր մղոններով իրարմէ հեռի կեցող աստղերու պէս՝ իրարու նայելով կապրէին։

Գոզլեթ ահա այսպէս սակաւ առ սակաւ կլին մը կըլլար, և պղտկութեամբ ու սիրահարութեամբ կը զարդանար՝ իր պզտկութիւնը չխանալով և սէրը չիանալով։ Այս չքաւոր, և ահա նաև կը հպարտ անմեղութեամբ։

ԳԼՈՒԽ Է։

ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ՁՈՎ ՄԵԾԱԳՈՑՆ ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ամէն կայութիւն իր բնազդումն ունի։ Բնութիւն ըսուած հինաւուրց և յաւիտենական մայրը պաղտնապէս Ժան Վալժանին կիմացնէր Մարիուսի ներկայութիւնը։ Ժան Վալժան իր մտքին ամենէն մթին անդունդներուն մէջ կը սարսռէր։ Ժան Վալժան բան մը չէր տեսնէր, բան մը չէր գիտեր, այլ սակայն յարատև ուշադրութեամբ մը կը դիտէր գինք շրջապատող խաւարը՝ կարծես զգալով թէ մէկ կողմէն բան մը կը շինուէր, միւս կողմէն ալ բան մը կը փլուէր։ Մարիուս նոյնպէս ալ և նոյն մայրէն աղդարարութիւն առնելով, — Առաւօտուց խորին օրէնքն է այս, — ամէն միջոց՝ ի գործ կը դնէր՝ Գոզլեթին «հայրին» չերևալու համար։ Սակայն երբեմն Ժան Վալժան պատահաբար կը նշմարէր զան։ Մարիուսի ընթացքն ալ բնական չէր. կասկածելի խոհեմութիւններ և անչնորհ յանդգնութիւններ կընէր։ Առաջուան պէս մինչև նստարանը չէր մերձենար. հեռի կը նստէր և մտապիշ կը նայէր։ Գիրք մ'ունէր և կարդալ կը ձևայնէր. ինչ կը նշանակէր այս ձևայտումը։ Առաջները հին թիկնոցը կուզար. հիմա ամէն օր նոր թիկնոց կը հապնէր. թեւրևս մազերն ալ պանդրաձև յօրինել կուտար. շուարիկի մը նայուածքին նման նայուածք ունէր. թաթպանոներ կը դըրուէր. կարճ կապիտնք, Ժան Վալժան սրտապին կը քամահրեր այս երիտասարդը։

Գոզլեթ բան մը զուշակել չէր տար։ Առանց ձշդապէս դիտնալու ունեցածը, քաջ կզգար թէ բան մ'է այն և թէ պէտք էր չայտնել։

Գոզլեթին նորեկ պզտնասիրութեան և այս անծանօթին նոր զգեստներ հագնելու վաղահաս սովորութեան մէջ Ժան Վալժանի համար տագնակալի զուպակշռութիւն մը կար։ Թերևս, անշուշտ, յայտնի յայտնապէս դիպուած էր այս, բայց ըսպասնալի դիպուած։

Ժան Վալժան այս անծանօթին նկատմամբ ամենևին բան մը չէր ըսեր Գոզլեթին։ Սակայն օր մը չէրցաւ իր սովորական լռութիւնը պահել, և այն տարտամ յուսահատութեամբ որ յանկարծ խորաչափը իր դժբազդութեանը մէջ կը նետէ, ըսաւ անոր. — Ահա երիտասարդ մը որ խմաստակի կերպարան ունի։

Գոզլեթ տարի մ'առաջ՝ իբր անտարբեր մանկուկի՝ թերևս պատասխաներ. — Ձէ, ընդհակառակն սիրուն է ան։ Տաս տարի ետք՝ Մարիուսի սիրովը համակուած՝ պատասխաներ թերևս. — Խմաստակ և տեսքը անտանելի է. իրաւունք ունիս։ — Բայց իր կեանքի և սրտին արդի կացութեան մէջ Գոզլեթ ամենահանդարտ կերպով մը սա պատասխանը տուաւ միայն. — Սա՛ երիտասարդը։

Իբր թէ առաջին անգամն ըլլար զան տեսնելը։

— Ո՛րքան ապուշ եմ, ըսաւ մտապէս Ժան Վալժան։ Գո-

ղէթ գեռ նշմարած չէր երիտասարդը· հիմա իրեն ես ցու-
ցույցի դան։

Ո՛ միամտութիւն ծերութեան· ո՛ խորագիտութիւն պատա-
նութեան։

Վշտի և հոգերու այս նոր տարիները, առաջին սիրոյ՝ ա-
ռաջին քարընդոաներուն դէմ մղած այս բուռն կռիւներն ալ
օրէնք մ'ունին որու համեմատ նորատի աղջիկն ամենևին թա-
կարթի մը մէջ չէնար, մինչդեռ երիտասարդն ամէն թա-
կարթներու մէջ կը դլի։ Ծան Վալժան Մարիուսի դէմ դաղտ-
նի պատերազմ մը սկսաւ զոր Մարիուս իր հրաբորբոք սի-
րոյն և հատակին վէհ ապշութեամբը չդուշակեց։ Ծան Վալ-
ժան շատ մը որոգայթներ լարեց անոր· "օրինակի աղագաւ,
ժամ փոխեց, նստարան փոխեց, թաշկինակը մոռցաւ, մինակ
եկաւ Լիւքսանպուր· Մարիուս դլխիվայր դլորեցաւ ամէն թա-
կարթներու մէջ, և իր ձամբուն վրայ Ծան Վալժանի կռնկէ
նշանակուած այս ամէն հարցական պարոյրներուն « այո՛ » պա-
տասխանեց միամտաբար։ Սակայն Գօզէթ իր առերևոյթ ան-
հոգութեան և անխռով հանդարտութեան մէջ թաղուած կը
մնար, հետևաբար Ծան Վալժան հետևցուց թէ այն անմիտը
մոլեգնապէս սիրահար էր Գօզէթին, թէ սակայն Գօզէթ և
ոչ իսկ անոր էութիւնը դիտէ։

Բայց և այնպէս իրերու այս վիճակը ոչ նուազ ցաւալի
տարափով մը կը համակեր Ծան Վալժանին սիրտը։ Ծամ-
'ի ժամ կրնար դարնել այն վայրկեանն ուր Գօզէթ պիտի
սիրէր։ Մինչեւ ամէն բան անտարբերութեամբ չտեսներ։

Գօզէթ անպամ մը միայն սխալեցաւ և վախ տուաւ Ծան
Վալժանին։ Ասի երեք ժամ նստարանին վրայ մնալէն ետք
երբ կեղեր մեկնելու համար, ի՛նչ շուտ կը դառնանք, ըսաւ
Գօզէթ։

Ծան Վալժան Լիւքսանպուրի մէջ պարտեզը սովորութիւ-
նը ընդմիջած չէր, չուզելով տարօրինակ բան մ'ընել, նա
մանաւանդ վախնալով որ Գօզէթին աչքը կը բանայ· բայց

Ծան Վալժան փայլակնալի և սոսկալի աչերով ուղղակի Մա-
րիուսին կը նայէր այն ժամերուն մէջ որք կարի քաղցր ժա-
մեր էին երկու սիրահարներուն համար, և ուր Գօզէթ իր
ժպիտը կուղղեր սիրով արբշիռ Մարիուսին· երիտասարդը
միայն այս ժպիտը կը նշմարեր և հիմա այս աշխարհի մէջ ուրիշ
բան չէր տեսներ եթէ ոչ պաշտելի դէմք մը որ կը փղփղէր։
Թէև Ծան Վալժան այլ չարաչար ղպացում մ'ունենալու ան-
կարող կը կարծէր ինքզինքը, կային սակայն այնպիսի վայր-
կեաններ ուր՝ երբ հոն կը տեսներ Մարիուսը՝ վերստին վայ-
րենաբարոյ և անողորմ մ'ըլլալ կը կարծէր, և կղպար թէ
նորէն կը բացուին և այս երիտասարդին դէմ կը զայրանան
իր սրտին այն հինաւուրց անդունդները որոնց մէջ այնքան
բարկութիւն կար ժամանակաւ։ Գրեթէ այնպէս կը թուէր ի-
րեն թէ իր սրտին մէջ անծանօթ հրաբեռնութեան բերանները
կը կազմուէին նորէն։

Ի՛նչ· իրաւ հոն է այն անձը· ինչո՞ւ եկած է հոն։ Ան-
շուշտ դառնալու, հատուցելու, քննելու և փորձելու համար
կուգար· անշուշտ, — չէ՛, ինչո՞ւ չէ, — ըսելու կուգար·
կուգար իր կեանքին, Ծան Վալժանի մը կեանքին բոլոր-
ութիւնը թափառելու, իր երանութեան բոլորութիւնը թափառե-
լու, գայն առնելու և տանելու համար։

Ծան Վալժան կը շարայարէր· — Այո՛, տասը համար է·
ինչ կը փնտռէ հոս· արկած մը· ինչ կուզէ· սիրուհի մը։
Սիրուհի մը· հապա ես։ Ի՛նչ· ի սկզբան մարդերուն ամե-
նէն թշուառականը, չէ՞տոյ ամենէն անբաղդն ըլլալէ, վաթ-
սուն տարի ծունկի վրայ դալով ապրելէ, ամէն կրնկի վիշ-
տերը կրելէ, առանց երիտասարդ մ'եղած ըլլալու ծերա-
նալէ, առանց ընտանիքի, առանց ծնողքի, առանց բարե-
կամի, առանց կնիկի, առանց զաւակի ապրելէ, ամէն քարե-
րու, ամէն մրիներուն, ամէն դուռի քարերու և պատերու
քով արիւնէս մաս մը ձգելէ, իմ կրած խստութեանն փոխա-
րէն հեզութիւն և իմ տեսած չարաբաստութեան փոխարէն

արդեամբ բարութիւն ցուցունելէ, այնքան իրերու հակառակ չաւաթարոյ մարդ մ'ըլլալէ, ըրած չարութեանն վրայ ղըղջալէ և ինձ եղած պէշութիւնը նորելէ առաք երբ կը հասնիմ այն բոպէին ուր կը վարձատրուիմ, այն բոպէին ուր ալ լըսեցայու քաշածս, այն բոպէին ուր նպատակիս կը հասնիմ, այն բոպէին ուր ունիմ ինչ որ կուզեմ, ինչ որ լաւ, ինչ որ ազնիկ է, ինչ որ պնդկի, ինչ որ շահեցայ, և ահա նոյն բոպէին մէջ այս ամէնը պիտի երթայ, այս ամէնը պիտի անհետի, և ահա Գօզէթէն պիտի զրկուիմ, և ահա կեանքս, ուրախութենէս, հոգիէս պիտի զրկուիմ վասն զի ղէվզէկի մը սիրտը կուզէ եղեր Լիւքսանպուրը դալ և դնկերիլ:

Անատեն իր արեւանունքը սոսկալի և տարօրինակ ճառագայթով մը կը լեցուէր: Ա'լ չէ թէ մարդու մը նայող մարդ մը, չէ թէ թշնամի մը նայող թշնամի մը, այլ գողի մը նայող ամէհի շուն մ'էր:

Ընթերցողը իրաւունքեան շարունակութիւնը դիտէ. Մարիուս իր անմեղութիւնը շարունակեց: Օր մը Ուէսթ փողոցը դնաց Գօզէթին եւեէն: Օր մ'ալ դռնապանին հետ խօսեցաւ: Դռնապանն ալ իր կողմէ խօսելով ըսաւ Ժան Վալժանին.— Պարոն, հետաքրքիր երիտասարդ մ'եկաւ և ձեզի հարցուց. ով է այդ երիտասարդը: — Հետեւեալ օրը Ժան Վալժան անգամ մը Մարիուսի նայեցաւ այն նայուածքով զոր տասի վերջապէս նշմարեց: Ութ օր եաք Ժան Վալժան տունէն ելած էր: Երգում ըրաւ ինքնին ա'լ բնաւ Լիւքսանպուր չերթալու, ոչ ալ Ուէսթի փողոցը: Բլլամ փողոցի տունը կրուեցաւ նորէն:

Գօզէթ չգանգատեցաւ, բան մը չըսաւ, հարցում մը չըրաւ, չուզեց ամենևին պատճառ մը հասկնալ. արդէն հասած էր այն կէտին ուր սիրահար մը կը վախնայ որ իր դաղտնիքը չդուշակուի և չմատնուի: Ժան Վալժան ամենևին փորձառութիւն չունէր այս տեսակ թշուառութիւններու նկատմամբ. միայն ասոնք են զմայլելի թշուառութիւններ և միայն այս

թշուառութիւններն անձանօթ մնացած էին Ժան Վալժանին և ահա ասոր համար չհասկցաւ Գօզէթին լռութեան ծանրակշիռ նշանակութիւնը: Դիտեց միայն թէ տրամութիւն մ'եկած էր անոր վրայ, և ինքն ալ տխրեցաւ: Ասոնք երկու կողմէն ալ կրկին բռնուող անփորձութիւններ էին:

Ժան Վալժան անգամ մը փորձ մ'ըրաւ:

— Կուզե՞ս Լիւքսանպուր դալ, հարցուց Գօզէթին:

Գօզէթի ժպտուն դէմքը ճառագայթ մը լուսաւորեցաւ:

— Ա՛յ, ըսաւ Գօզէթ:

Եւան Լիւքսանպուր գացին: Երեք ամիս անցած էր: Մարիուս ա'լ Լիւքսանպուր չէր երթար: Մարիուս հոն չէր:

Հետեւեալ օրը Ժան Վալժան դարձեալ հարցուց Գօզէթին:

— Կուզե՞ս Լիւքսանպուր դալ:

— Ոչ, պատասխանեց արտասպէս և քաղցրութեամբ:

Ժան Վալժան Գօզէթին այս տրամութենէն զչարեցաւ, և քաղցրութենէ սասկիլ արտասցաւ:

Ի՞նչ կանցնէր արդեօք այս կարի մատղաշ և արդէն կարի անթափանցելի մտքէն: Ի՞նչ էր այն որ անոր մէջ տեղի ունենալու վրայ էր. ինչ կը պատահէր Գօզէթի սրտին: Երբեմն Ժան Վալժան փոխանակ պահելու իր խաչեակին քովնատած կը կենար դլուխը ձեռներուն մէջ առած, և ամբողջ դիշերներ կանցունէր ինքնին հարցունելով. Ի՞նչ կայ արդեօք Գօզէթի մտքին մէջ, և մտածելով այն իրերու վրայ որոնց նկատմամբ կրնար մտածել Գօզէթ:

Ո՛չ, այս տքնութենան և մտածութենան միջոցներուն իր ցաւալին նայուածքը քանիցս արդեօք կուղղեր դէպ 'ի վանքը, դէպ այն սրբաւէտ պատերը, դէպ այն հրեշտակներու օթեւանը, առաքինութենան անմատչելի սառնակայտը. ինչպիսի յուսահատական յափշտակութեամբ մը մտապիշ կը նայէր վանքին այն պարտէզը որ անձանօթ ծաղիկներով և վանարկել կոյսերով լի էր և ուր ամէն անուշահոտութիւններ և ամէն հոգիներն ուղղակի երկինք կը համբառնան: Քանիօ՞ն

կը պաշտէր մշտնջենապէս գոյ այն Եդեմն ուսկէ կառուցին եւ
լած և յիմարաբար իջած էր: Որքան կը յաւէր Գօզէթը վե
րսահն աշխարհք բերելու անձնուրացութիւնը և յիմարութիւնն
ըրած ըլլալուն համար: Զոհողութեան խնդիր գիւցաղն զոր
նոյն իսկ իր անձնուիրութիւնը կը բռնէր և կը տապալէր,
ինչպէս ինքն ալ կըսէր. Ո՞նչ ըրի:

Այլ սակայն այս ամենուն հակառակ բան մը չէր յայտ
ներ Գօզէթին: Ոչ վհատութիւն, ոչ ալ խռտութիւն կը գու
նէր: Սովորութեանը համեմատ միշտ հանդարտ և բարե
սէր էր կերպարանը: Ժան Վալժանին ձեռը սովորականէն
աւելի գորովալի և հայրական էին: Եթէ նուաղ ուրախու
թիւն ունենալը դուշակել տուող պատճառ մ'ունէր, այն
ալ իր սովորականէն աւելի հեզութիւն ունենալն էր:

Միւս կողմէ Գօզէթ ալ կը տկարանար: Ինչպէս որ ուրա
խութիւն վայելած էր Մարիուսի ներկայութենէն, հիմակ ալ
անոր տարակայութենէ տատապանք կը կրէր զարմանալի կերպ
պով մը, և առանց ճշդապէս գիտնալու: Երբ Ժան Վալժան
պատրաստ էր գինքը տանելու՝ իրենց սովորութեանը համեմատ
ժուռ դալու համար, կնոջի բնազդումը Գօզէթի սրտին ան
յայտապէս փսփսած էր թէ պէտք չէր Լիւքսանպուրի նկատ
մամբ մանաւանդ յոժարութիւն յայտնել և թէ իր հայրը
գինքը տանելու ալ ըլլար, երթալը կամ չերթալը միևնոյն
բանն էր իրեն համար: Բայց անկէ ետք օրեր, շաբաթներ,
ամիսներ անցան: Ժան Վալժան լռելեայն ընդունած էր Գօ
զէթին լրիւ հաւանութիւնը: Գօզէթ յաւելաւ այսպիսի ան
տարբերութիւն մը յայտնելուն համար: Ա՛լ շատ ուշ էր:
Այն օրն ուր Գօզէթ գարձեալ Լիւքսանպուրը դնաց, Մարի
ուս հոն չէր: Ուրիշ Մարիուս աներեւոյթ եղած էր: Ա՛լ չէր
գար: Ինչ ընելու էր: վերստին պիտի սեռնէր արդեօք գան:
Սրտին մէջ այսպիսի վիշտ մը զգաց զոր ոչ ինչ կը փարա
տէր և որ ամէն օր կաւելնար: Ա՛լ չդիտցաւ թէ ձմեռ էր թէ
ամառ, արեւ կար թէ անձրեւ կուգար, թռչուններըը կերգէին

ձէ ոչ, շնփորուկներու (dahlia) թէ մարդապատած աղիկներու
էր եղանակը: Լիւքսանպուրը Թիւիլըրիէն աւելի զմայլելի
էր թէ ոչ. Ճերմակեղէնները նաշիհի ջուրով աղէկ թրջուած
էին թէ ոչ. թէ Թուսէն տունին պաշարքի սակարկութիւնն
աղէկ ըրած էր թէ ոչ. ընկճուած և մտմտուքով պաշարուած
հոգի, միայն մէկ խորհուրդի ուշադիր ըլլալով, աղօտապէս
և անշարժ կերպով մը նայելով՝ իբր այնպիսի անձ մ'որ կի
շերը կը ձայի դէպ այն սեաթոյր և խորունկ տեղը ուսկէ տե
սիլով մ'աներեւոյթ եղած է:

Սակայն Գօզէթ ևս իր ժառանգութենէն՝ ի զատ բան մը
յայտնի չըրաւ Ժան Վալժանին: Իր դէմքին սովորական քաղ
ցրութիւնը չփոխեց:

Գօզէթին այս ժառանգութիւնը միայն կը բաւէր Ժան Վալ
ժանին ուշագրութիւնը գրաւելու սաստիկ: Երբեմն ասի կը
հարցուներ.

— Ինչ ունիս:

— Բան մը չունիմ, կը պատասխաներ Գօզէթ:

Եւ որովհետև Գօզէթ կը հասկնար թէ Ժան Վալժան ևս
տրտում է, պահ մը լռելէն ետք կը հարցուներ.

— Հապա դուն, հայր իմ, միթէ բան մ'ունիս:

— Ես. բան մը չունիմ, կըսէր Ժան Վալժան:

Այս երկու էակները որք կարի սրտառուչ սիրով մը կի
նար սիրած էին մանաւանդապէս և որք այնքան ժամանակ
մէկ մէկու կեանքին ապրած էին, հիմակ իրարու քով կը
վշտահարէին մին միւսին պատճառաւ, առանց ըսելու իրենց
տրամութիւնը, առանց նեղանալու մէկ մէկու դէմ, և ժպտե
լով:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԹԻԱԳՐՈՒՏՆԵՐՈՒ ՃԼՈՒՃՆ

Երկուքին ամենէն տարաբաղդը Ժան Վալժանն էր:

Երիտասարդութիւնը՝ նաև իր վիշտերուն մէջ՝ միշտ միխիթարութիւն մ'ունի իրեն համար։

Ժամանակ առ ժամանակ Ժան Վալժան այնքան կը տառապէր որ կարծես թէ տղայ մը կը պառնար։ Վիշտը յատկութիւն մ'ունի որ է նորէն երևան հանել մարդուս մանկային կողմը։ Աննպատակ կերպով մը կզգար թէ Գոզէթ կը զատուի իրմէն։ Եթէ կարելի ըլլար, պիտի կուլար, պիտի չը թողուր որ փախչի, արտաքին և փառաւոր բանով մ'անոր սիրտը պիտի գրաւէր։ Ինչպէս ըսինք, այս տղայական, նաև ծերունական դաղափարները՝ նոյն իսկ իրենց տղայականութեամբը՝ կատարելապէս հասկցուցին իրեն թէ ժպտալէնները լինչ ազդեցութիւն կրնան ունենալ նորատի աղջիկներու երևակայութեան վրայ։

Անդամ մը Ժան Վալժան զօրապետ մը տեսաւ որ մեծ համազգեստով և ձիով փողոցէն կանցնէր և որ Բարիզի հրամանատար Գուֆլեար կոմսն էր։ Ժան Վալժան նախանձեցաւ այս ոսկեփայլ մարդուն վրայ։ ըսաւ իւրովի թէ մեծ երանութիւն մ'էր իրեն այն համազգեստը հագնիլ որ անոտպտանելի բան մ'էր։ թէ Գոզէթ եթէ ինք այսպէս հպարտ տեսնելու ըլլայ պիտի սքանչանայ։ թէ երբ Գոզէթը թևն առնելով Թիւիլըրիի վանդակին առջևէն անցնելու ըլլայ, պահապանները բարևի պիտի կենան իրենց ղէնքը բունելով։ թէ Գոզէթ իր այս վիճակէն շլանալով ալ երիտասարդաց նայելու պաղափարը մտքէն պիտի հանէ։

Այս տրտմալի մտածումներուն հետ անակնկալ ցնդում մ'ալ խառնուեցաւ։ Ըսենք թէ լինչ է այս ցնդումը։

Ժան Վալժան և Գոզէթ իրենց վարած առանձնական կեանքի մէջ և Ռիւմէ փողոցին տունը բնակիլ սկսելէն 'ի վեր սովորութիւն մ'ունէին։ Երբեմն արևի ծագումը տեսնելու զբօսանքը կը վայելէին պտըտելու երթալով։ այս տեսակ քաղցր ուրախութիւն մը յարմար է թէ՛ անոնց որ նոր աշխարհք կուզան և թէ՛ անոնց որք կը մեկնին աշխարհէս։

Մենութիւնը սիրողին համար առտու կանուխ պտըտիլը դիւրային շրջազայիլ ըսել է, սակայն առաւօտեան շրջազայութիւնն առաւելութիւն մ'ալ ունի որ է բնութեան զուարթութիւնը։ Փողոցներն ամայի են և թռչունները կը դայլայլեն։ Գոզէթ որ նոյնպէս թռչուն մ'էր՝ առտու կանուխ կարծնար յօժարակամ։ Ժան Վալժան կառաջարկէր, Գոզէթ կընդունէր։ Դաւադրութեան մը պէս կը կարդադրուէր այս շրջազայութիւնը։ արևին ծագումն առաջ կերթային, և Գոզէթ պիտի երանութիւններ կունենար այս առթիւ։ Այս անմեղ այլանդակութիւնները հաճոյական են պատանութեան։

Ինչպէս դիտենք, Ժան Վալժանի միտումն էր սակաւամարդ տեղերը, մենական խորշերը, մոլորած տեղը երթալ։ Այն առեն Բարիզի քաղաքագուշերուն մեծերը՝ դրեթէ քաղաքին հետ խառնուած՝ տեսակ մ'անշուք դաշտեր կային ուր ամառը վտիտ ցորեն մը կը բուսնէր, և ուրք՝ աշնան մէջ՝ հունձքէն ետք տեղի տակուած քանթէ հնձուած կերևային։ Ժան Վալժան մեծ սիրով այս դաշտերը կերթար ուր Գոզէթ չէր ձանձրանար։ Հոն Ժան Վալժան առանձնութիւն, Գոզէթ ալ զառտութիւն կը վայելէր։ Հոն ասի պզտիկ աղջիկ կը պառնար, կրնար վազվզել և դրեթէ խաղալ. փեղկերը կը հանէր, Ժան Վալժանի ծունկերուն վրայ կը գնէր և ծաղկի փունջեր կը ժողովէր։ Ծաղիկներուն վրայի թիթեռները կը նայէր, բայց չէր բուներ. գաղտրութիւնները և արդահատանքը սիրոյ հետ կը ծնին, և այն նորատի աղջիկն որ սրտին մէջ երերուն և պլուրաթև տեսլական մ'ունի, կը դիտայ թիթեռնիկի թևին։ Գոզէթ հարսնուհիներով (coquelicot) շամիրամներ կը հիւսէր և գլուխը կը դնէր։ այս ծաղիկ շամիրամները երբ արևի ճառագայթներով կողողուէին և բոցագոյն կը շառաղունէին, անոր վարդագոյն և առոյգ դէմքին հրավառպակ մը կը կազմէին։

Գոզէթ և Ժան Վալժան նաև իրենց կեանքը տխրելէն դաք՝ առաւօտները շրջազայելու սովորութիւնը թողած չէին։

Արդ հոկտեմբերի մէջ առտու մը, 1831ի աշունին կատա-
րեալ պայծառութենէն հրապուրուելով առնէն ելած էին և
Մէնի դուռին մօտ կը դանուէին նոր լուսնալու ժամանակ։
Տակաւին արշալոյս չէր այլ այդ. զմայլելի և ահաւոր վայր-
կեան։ Երկնից ժպդյն և խորին կապտութենէն վրայ հոն
հոս տակաւին քանի մը համաստեղութիւններ կերեւային. եր-
կիրը սեւաթոյր, իսկ երկինք բոլորովին սպիտակ էր. խոտի
շիղերը կը սարսռէին և ամենուրեք արշալոյսը խորհրդաւոր քըս-
առում մ'ունէր։ Արտոյտ մ'որ առաղերուն հետ խառնուած
կերեւար՝ ահագին բարձրութենէ մը կերգէր, և թերեւս կրը-
նար կարծուիլ թէ անբաւութիւնը կը հանդարտէր այն ծրչ-
ներդութեամբ զոր փոքրութիւնը անսահմանութեան կը մա-
տուցանէր։ Արեւելքի կողմը Վալ-դը-Գրասը պողպատի պայ-
ծառութեան մը պես ամբողջապես և աղօտապես կը ծրա-
գրուէր պայծառ հորիզոնին վրայ. լուսնթագն՝ ակնախտիղ՝
այս դմբէթին եռևէն կը բարձրանար, և կարծես թէ խա-
ւարամած շէնքէ մը խոյս առուղ հոգի մ'էր։

Ամենուրեք հանդարտութիւն և լռութիւն կը տիրէր. սա-
ղարկին վրայ մարդ մը չկար. Ճամբուն վարի կողմերը քանի
մը սակաւաթիւ բանւորներ կային որք աշխատելու կերթային
և հազիւ հաղ կը նշմարուէին։

Ժան Վալժան կողմնական ծառուղիին մէջ փայտարանի մը
դուռին առջև դրուած առաղձներուն վրայ նստաւ։ Դէմքը
դէպ 'ի Ճամբան և կռնակն արեւին կողմը դարձուցած էր. կը
մտնար արևը որ պահ մ'ետք պիտի ելնէր. պաշարած էր
ղինք այն խորունկ մտախոհութիւններուն մին որոնց մէջ մար-
դուս միտքը բոլորովին կամփոփուի, որք նայուածքն անդամ
կը բանտեն և որք չորս պատերու զօրութիւնն ունին։
Կան այնպիսի խոկումներ որք կրնան ուղղաձիդ անուանիլ։
Երբ յատակը կը դանուիս, ժամանակի կը կարօտիս նորէն
երկրիս վրայ դալու համար։ Ժան Վալժան ահա այսպիսի
մտախոհութեան մը յատակը իջած էր։ Կը մտածէր Գօզէ-

թին, այսինքն այն երանութեան վրայ զոր պիտի վայելէր
եթէ անոր և իր մէջ բան մը չմնար, այն լոյսին վրայ որով
Գօզէթ անոր կեանքը կողողէր, լոյս որ անոր հոգիին շուրջն
էր։ Ժան Վալժան գրեթէ երանութիւն կզգար այս մտախո-
հութեան մէջ։ Գօզէթ՝ անոր քով ոսկի վրայ կեցած՝ ամբե-
րուն կը նայէր որք վարդի գոյն կառնէին։

Յանկարծ Գօզէթ պօռաց.— Հայր, կարծեմ թէ սա կող-
մէն բան մը կուգայ։ Ժան Վալժան վեր ըրաւ աչերը։ Գօ-
զէթ իրաւունք ունէր։

Այն սալարկը՝ որ Մէնի հին դուռը կը յանգի, ինչպես
գիտենք՝ Սէվրի փողոցը կերկայնէ, և ներքին պուլվարէն ու-
ղիղ անկիւնի ձևով կը կտրուի։ Սալարկին և պուլվարին ան-
կիւնէն, Ճիշդ այն տեղէն ուր կը Ճղին այս Ճամբաները,
աղմուկ մը կը լսուէր զոր դժուարին էր մեկնել այնպիսի ժա-
մանակ մը, և խարնհաշիոթ բան մ'երեւալով Ճամբան կը
խափանէր։ Զգիտեմ ինչպիսի ձև բան մը պուլվարէն գա-
լով սալարկը կը մտնէր։

Այս բանը կը մեծնար, կարծես թէ կարդաւ կը շարժէր,
սակայն սրածայր իրեր ուներ և կը սարսռէր. կառքի մը կը
նմանէր բայց կարելի չէր որոշակի նշմարել թէ ինչ էր բե-
ռը։ Երիվարներ, անիւներ, ազազակներ կային. մտրակներու
շաչուններ կը լսուէին։ Հետ զհետէ ծրագիրները որոշուե-
ցան, թէև խաւարին մէջ ընկղմած էին։ Իրօք կառք մ'էր
այն որ պուլվարէն դառնալով Ճամբան կը մտնէր և կուղ-
ղէր դէպ այն դուռը որու քովը էր Ժան Վալժան. այս կառ-
քին եռևէն ուրիշ մ'երեւցաւ ալ և նոյն տեսքով, կեսոյ ե-
րորդ մ'ալ, կեսոյ չորրորդ մ'ալ. հետ զհետէ պուլվարէն
եօթ կառք երևցան. ձիերուն դլուխը կառքերուն եռևին կը
դպնար։ Այս կառքերուն վրայ շքանկարներ կը շարժէին.
մթնշաղին մէջ կայծեր կը տեսնուէին որք կարծես թէ մերկ
սուրեր էին. շառաչիւն մը կը լսուէր որ շղթաներու շարժումի
կը նմանէր. այս բաները կը յառաջանային, ձայները կը մեծ-

ֆային, կարծես թէն երաշներու խոռոչէն ելլող զարհուրելի բան մ'էր այն։

Երբ մօտեցայ, ձև մ'առաւ այն և ծառերուն ետևը ծրագրուեցաւ հեռատեսիլ երևոյթի մը աժդունութիւնն ունենալով. երկայդ կառքերը և իրերը, ամէնքն ալ ձերմակցան. արևը կամաց կամաց էջնելով աժդոյն նշուլով մը կը դրաւէր այս պերեզմանական ու միանդամայն կենդանի վխտումը. շքանկարներու գլուխները դիակներու դէմք եղան. ահա ըսինք թէ ինչ էր իրողութիւնը։

Ճամբուն վրայ եօթ կառք կը քայլէին կարգաւ. Առջի վեց կառքերը սարօրինակ շէնք մ'ունէին, և կարծես թէ տակաւ ատրճանակներու նեղ ու նուրբ սայլերը էին. տեսակ մ'երկայն ելարաններու կը նմանէին այս սայլերը որք երիս անիւի վրայ դրուած էին և որոնց առջևի ծայրը պատպարակ էր։ Ամէն մէկ սայլին՝ լուռ ևս ըսեմ՝ ելարանին չորս ձի լծուած էին քով քովի։ Այս ելարաններուն վրայ մարդերու տարօրինակ խումբեր զետեղուած էին։ Գեռ քիչ էր լոյսը, հետևաբար այս մարդերը չէին տեսնուեր, այլ կը դուշակուէին թէ ինչ մարդեր էին։ Ամէն մէկ կառք քանուչորս հոգի կը տանէր տատներկուքը մէկ և տատներկուքն ալ միւս կողմին վրայ ունենալով, ամէնք ալ իրարու կռնակ դարձնելով անյարդ ներուն կը նայէին. ամէն մէկը դուրս կախած էր ոտները. ահա այսպէս կուգևորէին այս մարդերը, որոնց կռնակին ետևը բան մը կար որ ձայն կը հանէր և որ շղթայ մ'էր. ամէն մէկուն վիզը նոյնպէս բան մը կար որ կը փայլէր և որ ոսկւոր մ'էր։ Թէև ամէն մէկը իրեն յատուկ անուր մ'ունէր, բայց ամէնքն ալ մէկ շղթայով շղթայուած էին, հետևաբար եթէ այս քանուչորս մարդերուն հարկ ըլլար սայլէն իջնել և քայլել, տեսակ մ'անողոքելի միութեամբ իրարու կապուած պիտի մնային և գնացին վրայ օձի պէս պիտի քայլէին ոզնայարի տեղ շղթայ մ'ունենալով գրեթէ օձասանդրին պէս։ Ամէն մէկ կառքին առջևն և ետևն ոտքի վրայ կայնած երկու

հրացանակիր մարդ կար, որոնց իւրաքանչիւրն իր ոտքին ներքև առած էր շղթային ամէն մէկ ծայրը։ Անուրները քառակուսի էին։ Եօթերորդ կառքը՝ որ երիս կողմէն վանդակափակ և վրան բաց ահագին սայլ մ'էր՝ չորս անիւ և վեց ձի ունէր. այս սայլին մէջ երկաթէ կաթսաներու, ձուլածոյ սաներու, կրակարաններու և շղթաներու դէզ մը կար որ ձայն կը հանէր, և որու հետ խառնուած էին քանի մը կաշկանդուած մարդեր. ասոնք այն իրերու քով պառկած և կերևար թէ հիւանդ էին։ Այս ահագին սայլն որու չորս կողմը ցանցի ծակերու պէս ծակեր կային, խարխուլ վանդակներ ունէր որք կերևային թէ հին չարչարանքներու ծառայած են։

Սալայատակին միջավայրէն կերթային կառքերը որոնց երկու կողմն կրկին ցանկ մը կազմող պահապաններ կը քայլէին։ Այս պահապաններուն տեսքը խայտառակ էր. Տիրէքթուարի իշխանութեան ժամանակի զինուորներուն պէս եռանկիւն գլխարկներ ունէին, ինչպէս նաև աղտոտ, ծակծկուած և գձուձ զգեստներ, անկար զինուորներու համազգեստներ և դիակիրներու բանթաչոններ՝ կէս մը գորշագոյն և կէս մը կապտագոյն և գրեթէ ծուխ ծուխ. կարմիր ուսադիրներ, մանաղի դեղին փակերը, կաղամբի գանակները, հրացաններ և գաւազաններ. վերջապէս տեսակ մը սինլգոր զինուորներ էին անոնք։ Ան որ անոնց պարագլուխը կերևար սուրհանդակի մարտակ մ'ունէր ձեռքը։ Այս ամէն մանրամասն իրերը մթնշաղէն ներկուելով հետ գհետէ կը ծրագրուէին լոյսէն որ երթալով կը շատնար։ Կարաւանին ետևէն և առջևէն ծանրակայ և սպառազէն ձիաւորներ կը քայլէին թուր՝ի ձեռին։

Այս կառքերուն շարքը այնքան երկայն էր որ առջի կառքը քաղաքապետին քով հասած միջոցին վերջինը հազիւ թէ պսակուարեն ելնելով սալարկը կը մտնէր։

Ինչպէս տեսակ կը պատահի Բարիզի մէջ, չգիտեմ ուսկէ եկնող և ակնթարթի մը մէջ խմբուող բազմութիւն մը սա-

լարկին երկու կողմը կը խռնուէր ահագարհամով և կը նա-
յէր : Մօտակայ դիհներէն մարդեր կուգային վիրաւ կան-
չելով և պարիզպանները սանդալներով կը վազէին տես-
նելու համար :

Նեղ սայլերուն վրայ դիզուող մարդերը լռելեայն կերե-
բային սայլերուն ընթացքի շարժումէն : Առաւօտեան սրսփու-
քէն կաս կապոյտ կարած էին : Ամէնքն ալ կտաւէ բանթա-
լօններ և սանդալներ հագած էին առանց գուլպայի· ուրիշ
գլեստներ ալ ունէին որք՝ չքաւորութեան կարգադրութեանը
համեմատ՝ զանազան ցնցոտիներ էին : Սոսկալի անհանգս-
թութիւն մը կրնծայէին անոնց հագուստը կազմող գլեստները·
չկայ բան մ՚որ այնքան տխրալի ըլլայ ուրքան է ցնցոտիները
հագած հասկնալ մը : Ոմանք թաղիքէ ձմռուան խոյրեր , կլրուտ
գլխանոցներ , ասրէ սոսկալի գտակներ , մէկ քանին տա-
ռատոկ (bourgeron) , ոմանք արմուկները պատառուած
սև թիկնոց , և շատերը կնիկի փեղյը ունէին· իսկ ոմանց
գլուխն ալ կողով կար գլխանոցի տեղ· Թաւ կուրծ-
քեր կը տեսնուէին , և ծուխի ծուխի գլեստներու ծակերէն
մարմինի վրայ ներկուած նկարներ , սիրոյ տաճարներ , բո-
գյամառ սիրտեր , կուբիտոններ կը նշմարուէին : Նոյնպէս
որքինները և վատառողջ կարմրուքները կերևային : Երկու կամ
երեք հոգի խոխրէ չուան մ՚ունէին որ սայլին պահանոցներէն
կապուած և աստատանի պէս իրենց տակէն կախուած էր , և
որու վրայ կը դնէին իրենց ոտքը : Մէկին ալ ձեռքը բան մը
ունէր և բերանը կը տանէր· սև քարի պէս բան մ՚էր այն
գոր կերևար Թէ կը խածնէր· Հայ մ՚էր այն բանը գոր կու-
տէր երօք : Այս մարդերուն ամէնուն աչքն ալ կամ չորաբեկ,
կամ մարած և կամ յոռի լոյսով մը լուսաւոր էր : Ուղեկից
պահնորդները կը հայհոյէին , շղթայակիրները ձիկ մ՚անգամ
չէին հաներ· ժամանակ առ ժամանակ դաւազանի մը գլուխ-
ները կամ ուսերնուն վրայ իջնելուն ձայնը կը լսուէր :
Այս մարդերուն մէկ քանին կը յօրանջէին· հնոտիները սաս-

կալի էին· ոտներնք կը կախուէին , ուսերը կը տատանէին ,
գլուխները կընդհարէին իրարու , շղթաները կը դռնչէին ,
բիբերը պազանաբար կը բորբոքէին· ձեռները՝ մեռելներու
ձեռներուն պէս՝ կը պրկուէին կամ կը բացուէին անդադար
պէս· կարաւանին եաւէն խել մը պատանիներ քահ քահ կը
խնդային :

Այս կառքերու շարքն ինչ որ ալ ըլլար , սոսկալի բան
մ՚էր : Հարկաւ վազը կամ ժամէ մ՚եաք կրնար տեղատարափ
անձրև մը պալ , երկրորդ և երրորդ անգամ մ՚ալ պալ ,
յայտնի էր Թէ պատուհասած գլեստները պիտի թրջուէին , և
այս մարդերը անգամ մը թրջուելէն ետք ալ չպիտի չորա-
նային· Թէ անգամ մը պաւելէն ետք ալ չպիտի տաքնային·
Թէ կտաւէ բանթալօնները անձրևէն թրջուելով անոնց ոս-
կրներուն վրայ պիտի փակչէին· Թէ ամէն մէկին տանդալները
ջուրով պիտի լեցուէին· Թէ պիտի մարախուէին՝ առանց շա-
րաչելէ դադրելու իրենց ծամելիքով· Թէ ամէնուն վիզը շղ-
թայով բռնուած պիտի մնար անընդհատ· Թէ անոնց ոտները
կախուելէ չպիտի դադրէին· և անկարելի էր որ մարդս չսար-
սռէր՝ տեսնելով այս մարդկային արարածները որք աշխա-
յին տառնաբեր ամպերուն ներքև այսպէս կապուած էին
իբր կրաւոր էակներ և որք՝ ծառերու և քարերու պէս՝ ան-
ձրևին , քամիին , օդին ամէն կատղութիւններուն մատնուած էին :

Գաւազանի հարուածներէն ազատ չէին մնար և ոչ իսկ այն
հիւանդները որք եօթերորդ կարգին մէջ պետինը երկնցած
էին չուաններով կապուած և անշարժ , և որք կարծես Թէ
հոն նետուած էին իբր Թշուառութեամբ լի հակեր :

Արևը ծագեցաւ յանկարծ· արևելքին անբաւ ճառագայթը
ժայթքեցաւ , և ահա կրնար կարծուիլ Թէ կը հրավառէր
այս ամէն վայրենական գլուխները : Լեզուները քակուեցան·
հեգնական ծիծաղներու , հայհոյութիւններու և երգերու
հրդեհ մը սկսաւ շաչել : Հորիզոնական լայնածաւալ լոյսը
երկուքի բաժնեց կառքերուն բոլոր շարքը՝ մարդերուն գլուխ-

նեը եւ մարմինները լուսաւորելով, իսկ ոտները եւ անիւնեը մուխին մէջ թողլով: Մառածումները երեսնեու վրայ եւ ելեյան· զարհուրելի եղաւ այս վայրկեանը՝ ուր դիմակները ինկան եւ սկսան անսնուիլ գեներու բոլորովին մերկ եւ անպօրոյն հոգիները: Այս ամբոխը լուսաւորուելով հանդերձ խաւարամած մնայ: Ամանք՝ զուարթ ըլլալով՝ իրենց բերանը փեռուրի խաղովակները ունէին ուսկէ բազմութեան վրայ օդիլներ եւ մժղուկներ կը փչէին՝ կիները ընտրելով· արշալոյսը շուքերուն սեռութեամբը կը շեշտէր այս եղկելի կերպարանները, որոնց մէջ չկար մկը որ թշուառութեան ծայրայեղութեան պատճառաւ տեսութիւն մ'առած չըլլար· այնքան սոսկալի էին որ կարծես թէ արեւին պայծառութիւնը փայլակնայինն նշոյլն կը փոխէին: Աւջևէն պացող կառքին մարդերը վայրենական զուարթութեամբ եւ իրենց բոլոր ոյժովը Լա Վէնթալ ըսուած խառնիխուռն երգ մը սկսելով միօրինակ կերդէին· այս երգը Տէզօյիէի հեղինակութիւնն էր եւ այն ժամանակ անուանի· ծառերը սոսկալի սարսուռով մը կը շարժէին· կողմնական ծառուղիներու մէջ քաղաքաւորներու երեսներ կային որք ապուշներու յստակ երանութեամբ մը մոխի կընկէին Ճիւաղներու երգած այս խեղկատակութիւնները:

Ամէն վիշտերը իբր դաս մ'այս կարաւանին մէջն էին· հոն էր ամէն անառուններու դիմակն անկիւնը· հոն կային ծերերը, պառաւներ, մերկ գանկեր, ալեւոր մորուսներ, լըբենի այլանդակութիւններ, վէս համակերպութիւններ, վայրենական սոսկալի բերաններ, յիմարական դիրքեր, դլխանոց դրուած անշնորհ դէմքեր, նորաթի աղջիկներու տեսակ մը գլուխներ որք խոյահաններ (tire-bouchon) ունէին իրենց քունեռուն վրայ, երեսներ որք մանկային եւ հեռաւոր սոսկալի էին, կմախներու նիհար դէմքեր որոնց միայն մահը կը պակսէր: Աւջի կառքին մէջ խափշիկ մը կար որ թերեւս՝ գեղի էր ժամանակաւ՝ եւ որ հիմա կրնար շղթաները համեմատել: Այս Ճակատները հաւասարած էին վարի այն ահարկու հարթութեան հետ որ կանուանի խայտառակութիւն· ամէնքն ալ նուաստութեան այս ապահճանը հասնելով՝ յիտէն անդունդները մէջ յետին կերպարանափոխութիւնները (tranformation) կրած էին· եւ՝ տպիտութիւնը ապշութեան փոխուելով՝ կը հասարէր յուսահատութեան փոխուած խմայականութեան: Կարելի չէր ընտրութիւն ընել այս մարդերուն մէջ որք տղմին իբր ընտրելագոյն մասը կերեւային նայուածքի: Ցայտնի էր թէ այս պժգալի թափօրին կարգադիրը (ordonnateur) դասուրած չէր զանոնք: Այս էակները՝ հաւանական է թէ այրուբեռնական անկարգութեամբ կապուած, խառնիխուռն կերպով զուգուած եւ ըստ դիպուածի բեռնաւորուած էին այս կառքերուն վրայ: Բայց համախմբուող սոսկումներէ միշտ վերջնական ոյժ մը կարտադրի· դժբաղդներու ամէն դումարում միշտ ամբողջութիւն մը կուտայ· ամէն մկ շղթայէ հասարակ հոգի մը կելնէր, և ամէն մկ սայլ մասնաւոր կերպարան մը ունէր: Սայլի մը քով որ կերթար ուրիշ մը կար որ կտրնար· երբորդ մ'ալ կը մուրար· սայլերուն մկկին մարդերն ալ ահռանները կը կրձէին· միւսը Ասաւածոյ կը հայհոյէր, վերջապէս մին ալ պերեզինեն պէս կը լեր: Ցանթէ թերևս կարծէր թէ դժոխքին եօթ խումբերն են անոնք և կը չուեն:

Դէպ 'ի չարչարանք չուող դեհենապարանները (damné), որք չարաչար կուղևորին՝ չէ թէ Յովհաննու Ցայտնութեան ահարկու և փայլակնային կաւքին, այլ՝ որ աւելի ախուր է՝ ժամանակեան սայլի մը վրայ նստելով:

Պահապաններու մին որու պաւազանին ծայրը կարթ մ'ուներ, մերթ ընդ մերթ այս աղբերու մարդկային կուտակները շարժել կը ձեռայնէր: Բազմութեան մէջէն պառաւ մը հընչեց պատեայ աղայի մը ցուցուներով զանոնք, կըսէր· Անպէտ՞, ասէ պէտ սոլէյնէ եղէլ:

Երկերն ու հայհոյութիւնները հետ ղհետէ կաւելնային· ըստի ան՝ որ պահապաններու հարիւրապետը կը կարծուէր՝

մարակը շառաչել տուաւ, և ահա եօթ կառքերուն վրայ պահապան խուռն և կոյր հարուածները սեղացին ահապին կերպով և կարկուտի ձայն հանելով. շատերը մռնչեցին և փրփրեցան. ասոր վրայ ևս աւելի ուրախացան վազելով հասնող ստամբակները, ստամբակները որք այս վէրքերուն վրայ ճանճերու երամ մ'էին:

Ժան Վալժանին աչքը ահարկու տեսք մ'առած էր. ալ բիբ մը չէր աչքը, այլ այն նուրբ ապակին որ տեսակ մ'անբաղդներու նայուածքին կը յաջորդէ. որ կարծես թէ դիտակցութիւն չունի իրութեան նկատմամբ, և որու մէջ սարսափներու և մեծամեծ աղէտներու ցոլումը կը փայլատակի: Չէ թէ տեսարանի մը կը նայէր, այլ երևոյթ մը կը տեսնէր ահաբեկ: Ուզեց ելնել, խոյս տալ, ազատիլ, բայց չը կրցաւ ոտքը շարժել: Երբեմն մարդուս տեսած իրերը կը բռնեն և կը կեցնեն զինքը: Ժան Վալժան կեցած տեղը սեւեռեցաւ, քար կտրեցաւ, ապշեցաւ, և անմեկնելի և խառն՝ի խուռն անձկութեամբ մը համակուելով հարցուց թէ ինչ կը նշանակէր այս գերբնականան հալածումը և թէ ուսկէ կելնէր զինք հալածող այս հանրադիւականան տեսարանը: Ցանկարծ ձեռքը ճակատը տարաւ. սովորական շարժում այն անձերու որոնց յիշողութիւնը կարթննայ յանկարծ. յիշեց Ժան Վալժան թէ իրօք ասի էր ուղեպիծը. թէ սովորութիւն եղած էր այսպիսի շղթայով մ'ուղևորիլ չհանդիպելու համար թագաւորին, ըստ որում միշտ հնարին է հանդիպիլ անոր Փոնթմէնըպլոյի ճամբուն վրայ, և թէ երսունըհինգ տարի առաջ ինքն ալ անցած էր Բարիզի այս դուռէն:

Գօզլեթ թէև տարբեր տարօրինակ մը կզդար, բայց ան ալ Ժան Վալժանին չափ կը տարտափէր: Չէր հասկնար Գօզլեթ թէ ինչ է այն անցածը. շունչը բռնուած էր. տեսածը անկարելի կը թուէր իրեն. վերջապէս գոչեց.

— Հայր, ինչ կայ այս կառքերուն մէջ:

Ժան Վալժան պատասխանեց.

— Թխապարոներ:

— Ո՞ւր կերթան:

— Թխարան:

Նոյն պահուն հարիւրաւոր ձեռներ դիւաղանի հարուածներով բալմապատակեցին ժրութեամբ. ոմանք ալ թուրի կոնակով սկսան հարուած տալ. կարծես թէ մտրակները և դիւաղաններն ալ կը կատղէին թխապարոնեներուն դէմ որք կը ծըռուէին. չարչարանքէն սոսկալի հնազանդութիւն մ'արտադրեցան, և ամէնքն ալ ըսեցին շղթայակապ պայքերու պէս նայելով:

Գօզլեթ՝ որ մարմնովին կը դողար՝ դարձեալ հարցուց Ժան Վալժանին.

— Հայր, միթէ տախտին մարդ են անոնք:

— Երբեմն, ըսաւ Թշուառը:

Իրօք Ճղթայն էր այս կառքերը որք լուսնալէ առաջ Պիսեթրի բանտէն մեկնած էին և Մանի Ճամբան կը բռնէին Փոնթմէնըպլոյէն չանցնելու համար ուր էր թագաւորն անատեն: Այս շեղումին պատճառաւ ահռելի Ճամբորդութիւնը երեք չորս օր աւելի կը տեւէր, բայց արքայական անձը չարչարանքի մը տեսքէն խնայելու համար անհրաժեշտ եր երկարել այսպիսի ուղևորութիւն մը:

Ժան Վալժան տունը դարձաւ վշտաբեկ: Այսպիսի հանդիպումներ ընդհարումներ են և իրենց թողած յիշատակը դըժդուժի մը կը նմանի:

Սակայն Ժան Վալժան Գօզլեթին հետ Բաբելոնի փողոցը հասնելով չնշմարեց թէ պատանուհին ուրիշ հարցումներ ըրաւ իրեն այն տեսած բանին նկատմամբ. Ժան Վալժան թեև այնքան սաստիկ համակուած էր ղայացած վիշտովը որ չը կրցաւ ոչ ըմբռնել անոր խօսքերը և ոչ ալ պատասխանել: Միայն թէ ընթերիքէն եաք երբ Գօզլեթ իրմէ կը բաժնուէր երթալ պառկելու համար, Ժան Վալժան ըսեց թէ կէս ձայնով մը և ինքն իրեն խօսելու պէս կըսէր պատանուհին.—

Այնպէս կը թուի ինձ թէ այս մարդերուն մէկուն երէկ հան-
դիպելու ըլլամ Ջամբուս վրայ, միայն՝ ի մօտուստ տեսնե-
լովս կը մտածեմ, ո՛ Աստուած իմ։

Բարեբաղդաբար դիպուածն ուզեց որ այս ողբալի օրին
հետևեմ՝ օրը չգիտեմ ինչ պաշտօնական տօնախմբութեան
մ՚առթիւ՝ Բարիզի մէջ հանդիսութիւններ, Ճան որ Մարսի մէջ զո-
բահանգէս, Սէնի վրայ նաւական մրցումներ, Ճանը-Էլիզէի մէջ թատրական ներկայացումներ, Էյֆէլի մէջ հրախա-
ղութիւններ, ամենուրեք ճրագավառութիւններ ըլլան։ Ժան
Վալժան իր ունակութիւնները բռնաբարելով Գօզէթը այս
ուրախալի տօնախմբութիւններուն տարաւ՝ առջի օրուան յի-
շատակը մոռնալ տալու և բոլոր Բարիզի զուարթագին աղ-
մուկին ազդումովը չնչելու համար այն տհպալի բանը որ ա-
նոր առջևէն անցած էր։ Ջօրահանգէսը՝ որ տօնախմբու-
թիւնը կը համարէր՝ խիստ բնականաբար շքեղաբերութեան կը
հանէր համազգեստները։ Ժան Վալժան իր ազգային պահա-
կի թիկնոցը հագաւ՝ ապատանող մարդու մը պէս ներքնա-
պէս անորշ զգացում մ՚ունենալով։ Սակայն Թուեցաւ Ժան
Վալժանի թէ հասաւ այն նպատակին զոր ունէր այս շրջա-
դայութիւնը։ Գօզէթ՝ որ ինքն իրեն օրէնք մ՚րած էր հա-
ճելի ըլլալ իր հօրին, և որու համար մանաւանդ նոր էր
որ և է տեսարան, պատանութեան յատուկ դիւրակամ յօ-
ժարութեամբ մը և առանց ամենափոքր դժուարութեան հա-
ւանեցաւ շրջանելու, և խիստ անարդու տհաճութիւն մը
չցուցուց ուրախութեան այն հասարակային սկաւառակին (ga-
melle) որ կանուանի հանրական տօնախմբութիւն մը։ Հետե-
ւաբար Ժան Վալժան կարծեց թէ յաջողեցաւ իր նպատակին
հասնելու և թէ ամէն տհպալի երևոյթին հետքը ամբողջ չէր։

Ժան Վալժան կանոն դրած էր իրեն չերեւալ պարահէնին
մէջ, և Գօզէթ ալ արամիլ սկսեր էր՝ ի վեր տօնախմբութիւն ը-
լած էր իր սենեկէն դուրս չելնելու։ Արդ այն հանրական
տօնախմբութենէն քանի մ՚օր առաջ անգամ մ՚ալ մին իր կա-

նոնին և միւսն ալ իր տօնորութեան հակառակ վարուելցան՝
արևագեղ առուտու մը պարտէզը գալով և սանդուղին վրայ
կենալով։ Գօզէթ անկողնէն նոր ելնելով՝ ուսերէն մինչև ոտ-
ները ծածկող վերարկու մ՚անցուցած էր, և առաւօտեան այս
առանին հպատակով՝ որով նորատի աղջիկները ծածկուելով
պաշտելի կերպարան մը կառնուն և որ կարծես աստղի մը
վրայ ամպ մ՚է, ոսքի վրայ կը կենար, և մարգարտածաղիկի
մը տերևիկները կը թափթփէր։ Պլուխը լոյսին մէջ, դէմքն
ալ վարդի մը պէս կարմրագեղ էր գիշերը պատուական քուն
մը քնացած ըլլալուն համար։ Ծերուկը խանդաղատանքով և
քաղցրութեամբ անոր կը նայէր։ Գօզէթ չէր գիտեր այն ըզ-
մայլելի աւանդութիւնը որ է. Կը *երբ ջինջ, ֆոէր ինչ, ե-
ռանդաֆէն, և այլն. մի իրեն սորվեցուցած կրնար ըլլալ
պայն։ Բնազդումով, անմեղութեամբ այս ծաղիկը ձեռքն ա-
ռած էր առանց բնաւ գիտնալու թէ մարգարտածաղիկի մը
տերևիկները հանելը սիրտ մը սակել է։ Եթէ թախծութիւն
անունով և ժպտող չորրորդ Խարլեթեան քոյր մ՚ըլլար, Գօ-
զէթ ահա այս Խարլեթեան քոյրին կերպարանը ունեցած կըլ-
լար։ Ժան Վալժան ծաղիկին վրայ Գօզէթին պղտի մատերը
նայելով ակնապիշ՝ կը շլանար, և ամէն բան կը մոռնար
պատանուհիին այս ճաւատայնութեամբ տեսնելով։ Մօտակայ մա-
յատի մը մէջէն կարմրալանջ մը կը վիտեար։ երկնից վրա-
յէն սպիտակ ամպեր այնքան զուարթութեամբ կանցնէին որ
կարծես թէ նոր աղատութիւն գտած էին։ Գօզէթ անընդ-
հատ իր ծաղկին տերևիկները կը թափէր ուշադիր։ կերևար
թէ բան մը կը մտածէր։ բայց անշուշտ զմայլելի բան մը
ըլլալու էր մտածած բանը։ յանկարծ պլուխը գարձուց ու-
սին վրայէն՝ կարապի յատուկ քնքուշ յամրութեամբ մը, և
հարցուց Ժան Վալժանին։— Հայր, ինչ բան է այն թխա-
բան լսածդ։

ԳԻՐՔ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՎԱՐԻ ՉԵՌՆՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐՆԱՅ ՎԵՐԻ ՉԵՌՆՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆ ԸՆԼԱԼ

ԳԼՈՒԽ ԱՔԱՋԵՏ

ԳՈՒՐՍԻՆ ՎԻՐՔ, ՆԵՐՍԻՆ ՐՈՁԻ

Ա.ՅՍՊԷՍ կեանքը անտիՀանաբար կը սխրէր։

Ա՛լ միայն մէկ թարթափում ունէին որ ժամանակաւ իրենց ձրանութիւնն էր այսինքն երթալ և անօթիներուն հաց, ջրատարներուն ալ ղեկտ տալ։ Ժան Վալժան աղքատներուն այս կերպով այցելութեան դացած ժամանակ շատ անգամ Գոզէթն ալ Հետը կառնուր։ այս այցելութիւններու առթիւ փոքր ինչ կը դոնէին այն սրտահաս աւիւնը զոր ժամանակաւ ունէին իրարու նկատմամբ, և երբեմն, եթէ օրը աղէկ անցուցած ըլլային, եթէ շատ մը կարօտեալներու օգնութիւն ըրած և շատ մը պզտի մանկանց կենդանութիւն և ջերմութիւն տուած ըլլային, Գոզէթ երեկոյին փոքր ինչ զուարթ կ'ըլլար։ Ահա այս միջոցին այցելութիւն ըրած էին Ժօնտրէթի որջը։

Այս այցելութենէն օր մ'առաջ աւաւօտուն Ժան Վալժան դեղչը եկաւ։ սովորութեանը համեմատ հանդարտ էր, բայց ձախ թևին վրայ մեծ վէրք մ'ունէր որ խիստ դրդուած, խիստ թուներ և այրած նման վէրք մ'էր և որու նկատմամբ մեկնութիւն մը տուաւ Գոզէթին։ Այս վէրքին պատճառաւ ամիս մը ջերմի հիւանդութիւն քաշելով չկրցաւ դուրս ելլել։ Զուզեց որ և է բժիշկ տեսնել։ Երբ Գոզէթ կատիկէր բժիշկ մը բերել տալու, Ժան Վալժան կըսէր. Ճուներուս բժիշկը կանչէ։

Գոզէթի երինայի կերպարանով մը և Ժան Վալժանին օգտակար ըլլալու հրեշտակային երանութիւն ղդալով ին դարմանէր անոր վէրքը, և Ժան Վալժան անորմէ այսպէս դարմանուելով վերստին կղդար իր հին ուրախութիւնը, կղդար նաև թէ կը փարատէին իր երկիւղները և անձկութիւնները, և Գոզէթին նայելով հոգեպիշ կըսէր. Ո՛հ, ինչ օգտաւէտ վէրք. ինչ բարի հիւանդութիւն։

Գոզէթ տեսնելով թէ հիւանդ է իր հայրը՝ ձեղչէն խոյս տուած և վերստին սկսած էր պղտիկ օթեակը և չեռնարակը ինակիլ յօժարակամ։ Իր բոլոր օրերը Ժան Վալժանին գով կանցուներ և անոր ուղած դիրքերը կը կարդար բարձր ձայնով որպէս զի մտիկ ընէ Ժան Վալժան։ Ընդհանրապէս ճամբորդութեան դիրքեր էին կարդացածները։ Ժան Վալժան կը վերածներ. իր երանութիւնը նորէն կենդանութիւն կառնուր անպատում ճառագայթներով. Լիւքսանպուրը, անծանօթ թափառիկ երիտասարդը, Գոզէթին անտարբերութիւնը, իր սրտին այս ամէն ամպերը կը փարատէին։ Ա՛լ կրնայէր ըսել իւրովի. Երեակայութեամբս հնարեցի այս բաները։ Ցիրաւի ծեր չիմար մ'եմ։

Այնքան մեծ էր իր երանութիւնը որ Ժօնտրէթի որջին մէջ թենարաիէներէն անակնկալ կերպով ճանչուած և անոնցմէ այնպիսի ընդունելութիւն մը գտած ըլլալը կերպիւ իւիք իր վրայէն սպրդելով անհետ եղած էր։ Ցաջողած էր փախչելու. իր հետքը չայտնի ըրած չէր. միթէ հոգն էին միւս բաները. այս իրողութիւնը մի միայն այն թշուառականներուն վրայ ցաւելու համար միտքը կը բերէր։ Ահա հիմա բանտարկուած են, և այսուհետև անկարող ջնաս տալու, բայց ինչ կարօտաբեկ և աղքատիկ ընտանիք, կըսէր մտապէս Ժան Վալժան։

Իսկ Մէնի դուռէն անցնող սոսկալի երևոյթին նկատմամբ ա՛լ Գոզէթ խօսք մ'ըսած չէր։

Վանքին մէջ Սէնթ–Մէդթիլտ քոյրը երաժշտութիւն տարվեցուցած էր Գոզէթին։ Գոզէթ կատես հոգի մ'ունէր։

շիկահասակ ձայն մ'ունէր, և երբեմն պիշերները ընթրիքէն ետք վիրաւորին անշուք բնակարանին մէջ տրտմալի երգեր կերգէր և ուրախութիւն կուտար ծան Վալժանին։

Գարունը կուգար· տարուան այս եղանակին մէջ պարտէզը այնքան սքանչելի կերպարան մ'առած էր որ ծան Վալժան Գօզէթին ըսաւ·— Երբեք պարտէզը գացած չունիս· կուզեմ որ հոն ժուռ գաս։ — Ինչպէս կուզես, այնպէս թող ըլլայ, հայր, ըսաւ Գօզէթ։

Եւ՝ իր հօրին հնազանդելու համար՝ սկսաւ պարտէզին մէջ ժուռ գալ առաջուան պէս և շատ անգամ մինակ· վասն զի՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ ծան Վալժան գրեթէ երբեք չէր գար այս պարտէզը, հաւանօրէն վախնալով որ դուքէ վանդակէն կը նշմարուի։

Ծան Վալժանի վէրքը տարբեր ընթացք մը տուած էր իր վիճակին։

Գօզէթ երբ տեսաւ թէ հայրը նուազ կը տառապէր, կաղկնաը և երջանիկ կերևար, պոհունակութիւն մ'ունեցաւ զրը և ոչ իսկ նշմարեց, վասն զի խիստ յամրապէս և բնական կերպով մ'եկած էր այն։ Մանաւանդ թէ մարտ ամիսը եկած էր· օրերը կերկննային· ձմեռը կանցնէր· ձմեռը միշտ մեր արտմութիւններէն բան մը կը տանի հետը· յետոյ ապրիլն եկաւ, ապրիլ որ ամառուան արշալոյսն է, որ ամէն այգերու պէս զովարար և ամէն մանուկներու պէս զուարթ է· Թէև երբեմն կուլայ նորածնի պէս ինչպէս է ինք։ Բնութիւնը այս ամիսին մէջ զմայլելի նշոյլներ ունի որք երկինքէն, ամպերէն, ծառերէն, մարդագետիններէն և ծաղիներէն մարդուս սիրտը կանցուցանեն։

Գօզէթ տակաւին շատ պզտիկ ըլլալով կը դժուարէր իրեն նմանող այս ապրիլեան ուրախութեամբ։ Տրտմութիւնը անհետ եղաւ իր միտքէն, թէև ինք ոչ զգաց այս անհետումը և ոչ ալ հասկցաւ բնաւ։ Երբ պարտէզին եղանակը կը հասնի, արտում սիրտերու մէջ լոյս կըլլայ, ինչպէս կէսօրին

լոյս կըլլայ տորերկրեայ մառաններու մէջ։ Գօզէթ ալ սանտիկ տրտմութիւն մը զգալէ դադրած էր։ Եւ իրօք պէտք էր որ չզգար, բայց ինք չգիտեր թէ ինչպէս դադրած է տըրտմելէ։ Գօզէթ առաւօտները՝ նախաճաշէն ետք՝ ժամը տասի մինչեւ երբ կը յաջողէր հայրը քաւորդի մը չափ պարտէզը բերելու հետը, և անոր վիրաւոր թևէն բռնելով սանդուղին առջև և արևին միատեղ ժուռ գալու, ստէպ ստէպ կը խնդար և երջանիկ էր, առանց սակայն նշմարելու իր այս խնդումը և երջանկութիւնը։

Ծան Վալժան սրտագին ուրախութեամբ կը դիտէր որ Գօզէթ իր առջի կարմրութիւնը և կայտառութիւնը կստանար։

— Ո՛հ, ինչ բարի վէրք, կըսէր կամաց մը։

Եւ երախտագէտ էր թենարտիէներուն։

Վէրքը բոյժ պահելէն ետք ծան Վալժան սկսած էր առջի աւօրութեանը համեմատ պատյտներ ընել առանձնական տեղեր և վերջալոյսի ժամանակ։

Բայց կը սխալի ով որ կը կարծէ թէ կարելի է այսպէս ժուռ գալ Բարիզի անբնակ կողմերը՝ առանց հանդիպելու արկածի մը։

ԳԼՈՒԽ Ը։

ԲԼԻԹԸՐԳ ԽԱԹՈՒՆԸ ԵՐԵՒՈՒԹ ՄԷ ՄԵԿՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՁԵՓՈՓԻ

Իրիկունն մը պզտի կավրօշը բան մը կերած չէր· յինշէց թէ առջի օրն ալ ճաշ ըրած չէր։ անօթութիւնը կսկսէր նեղութիւն տալ իրեն· ուստի որոշեց ընթրելու փորձ մ'ընել։ Սալաբեթրիէրի անդիի կողմն ամայի տեղերը թափառելու դնաց, վասն զի հոն կը գտնուին անակնկալ շահերը· ուր որ մարդ չկայ, բան մը կրնայ գտնուիլ։ Հասաւ մինչև տեղ մ'ուր ժողովուրդ կար· Թուեցաւ կավրօշի թէ Աւստերլիցի պուղն էր այն։

Նախապէս անդամ մ՚այս կողմերը դէպերելով պարտէզ մը և պարտէզին մէջն ալ բաւական լաւ խնձորենի մը նշմարած էր. դիտած էր նաև թէ ծեր մը և պառաւ մը կը յաճախէին այս պարտէզը: Խնձորենիին քով աղեկ չդոցուած տեսակ մը մրգանոց կար ուր կարելի էր խնձորի մը տիրապետել: Խնձոր մ՚ընթրիք մ՚է. խնձոր մը կեանք է: Ինչ որ Ադամին անկումին պատճառ եղաւ, կրնար Կավրօշը ազատել: Պարտէզին քով առանձնական դուիհ մը կար որ քարայատակ չունէր և որուն երկու կողմը՝ փոխանակ տունի՝ մայաուներ կային. այդ դուիհը ցանկով մը կը զատուէր պարտէզէն:

Կավրօշ դէպ՚ի պարտէզն ուղղեցաւ. դաւ դուիհը, տեսաւ խնձորենին, նշմարեց նաև մրգանոցը, քննեց ցանկը. ցանկէ մ՚անցնելու համար ոտաւոմ մը կը բաւէ: Հետզհետէ երեկոյեան մութը կը տիրէր. դուիհին մէջ կատու մ՚անդամ չկար: Կավրօշ ցանկին վրայ ելնել սկսաւ, յետոյ կանդ առաւ յանկարծ: Պարտէզին մէջ խօսող ձայներ կար: Կավրօշ ցանկին բաց տեղերուն մէկէն նայեցաւ:

Իրմէ երկու քայլ անդին ցանկին միւս կողմը և քովը տեսակ մը նստարանի պէս երկնցած քար մը կար. Կավրօշ ծակ մը բանալ կը մտածէր ներս մտնելու համար, բայց այս ծակը ղինք պիտի հանէր Ճիշդ այն տեղն ուր էր քարէ նստարանը: Այս քարին վրայ պարտէզին ծեր մարդը նստած, առջևն ալ պառաւն ոտքի վրայ կայնած էր: Պառաւը կը կմկմար: Կավրօշ անխոհեմութիւն չսեպեց մոտիկ ընթը:

— Պ. Մապէօֆ, կըսէր պառաւը:

— Մապէօֆ, ըսաւ մտապէս Կավրօշ, ղուարձալի անուն մ՚է այս:

Ծերը՝ որու կուղղուէր հարցումը՝ ձայն մը չհանեց: Պառաւը կրկնեց.

— Պ. Մապէօֆ:

Ծերը՝ առանց աչերը վեր ընելու՝ որոշեց պատասխան մը տալ:

— Ի՞նչ է, Բլիւթարդ խաթուն:

— Բլիւթարդ խաթուն, ըսաւ մտապէս Կավրօշ, ան. քեզի ուրիշ ղուարձալի անուն մ՚ալ:

Բլիւթարդ խաթունը կրկնեց, և ծերը սոխակցութիւնը:

— Տան տէրը դոհ չէ:

— Ինչո՞ւ:

— Ինն ամիսուան վարձք կը պարտաւորինք:

— Երեք ամիսէն ետք տարեկան վարձք պիտի պարտաւորինք:

— Կըսե թէ պիտի արտաքսէ ձեզի:

— Թող արտաքսէ:

— Նպարավաճառը ստակ կը պահանջէ: Ա՛լ փայտ չուզեր տալ: Այս ձմեռ ինչպէս պիտի տաքնանք: Փայտ չպիտի ուղնեն՞նք:

— Արեւին կը տաքնանք:

— Մսավաճառը կանխիկ կուզէ ստակը. ա՛լ չուզեր միս տալ:

— Շատ աղէկ: Միսը դժուարաւ կը մարսեմ: Դժուարամարս է այն:

— Ի՞նչ պիտի ուտենք Ճաշելու համար:

— Հաց:

— Հացագործը՝ ի հաշիւ ստակ կը պահանջէ, և կըսէ թէ հաց չպիտի տայ եթէ ստակ չտանք:

— Լաւ:

— Ի՞նչ պիտի ուտէք:

— Խնձորենիին խնձորները:

— Բայց պարոն, ասանկ առանց ստակի կարելի չէ ապրիլ:

— Ստակ չունիմ:

Պառաւը մկկնեցաւ. ծերը մինակ ձեալով սկսաւ խորհիլ: Կավրօշ նոյնպէս կը խորհէր: Դրեթէ դիշեր էր ալ:

Կավրօշի խորհրդածութեան առաջին հետեւանքն եղաւ ցանկին տակ կծկուիլ՝ փոխանակ վրայէն ցատկելով պարտէզը մտնելու: Մացառին վարի կողմը ոտերը սակաւ ինչ կը մուսէին (s'ecarter):

— Վա՛յ, սրտաց կավրոշ մաքենապէս, ահա ննջարան մը, և հոն սմքուեցաւ։ Իր կռնակը դրեթէ Մասէօֆ ախպարին նստարանին տուած էր։ Կավրոշ ուրախանալու ձերին չնչաղուխթիւնը կը լսէր։

Անսահման կավրոշ ձաշելու տեղ ուղեց քնանալ։

Բայց երբ կատու մը կը քնանայ, մէկ աչքով կը քնանայ։ Կավրոշ կը մրափէր ու միանգամայն կը դիտէր։

Վերջալուսային երինկից սպիտակութիւնը դեռինը կսպիտակէր, և գիհը մին մայրաւներու երկու շարքի մէջ կապտագոյն գիծ մը կը կազմէր։

Ցանկարծ երկու շքանկար երեսյաւ այս սպիտականման (blanchâtre) գծին վրայ։ Մին աւելի կուզար, միւսն ալ եւս աւելի և քիչ մը հեռուէն։

— Ահա երկու մարդ, մրմռաց կավրոշ։

Առջի շքանկարը ձեր, կոր և խորհուն, անշուք կերպով հագուած և ծերութեանը պատճառաւ կամաց կամաց քայլող մարդ մը կերեւար, որ գլխները դեղերելու ելած էր աստղերու ճառագայթին։

Երկրորդն ուղիղ, հաստատ և նրբահասակ կերեւար։ Առջևէն գացողին քայլերուն համեմատ կը քայլեր, բայց դիտող մը կզգար թէ անոր քայլերուն կամայական յամրութեանը մէջ դիւրաշարժութիւն և շառաւթիւն կար։ Այս շքանկարը չէր եւեմ ինչպիսի վայրագ և ահարկու տեսք մը և միանգամայն այն ժամանակ վայելչասէր ըսուող երիտասարդի մը մարմնային հասակին ունէր։ Գլխարկը բարձև էր, նաև թիկնոցը որ սև և հատնօրէն ընտիր գազմիրք էր, և որ առնոր միջքին վրայ խիստ յարմարութեամբ վերեղուած կերեւար։ Գլուխը կանգուն կը կենար սեռակ մ'առնական վայելչութեամբ, և գլխարկին տակէն պատանեկան գալիզմ կերպարան մը կրնդնշմարուէր։

Այս կերպարանը վարդ մ'ունէր բերանը։ Այս երկրորդ շքանկարը կատարեալ ծանօթ էր կավրոշին։ Մօնբարնասն էր ան։

Իսկ միւսին ով ըլլալը կավրոշ չէր գիտեր, բարեմիտ ծեր մը կերեւար ան։

Կավրոշ անմիջապէս սկսաւ դիտել ուշադիր։ Այս անցորդներուն մին հարկաւ դիտաւորութիւններ ունէր միւսին նկատմամբ։ Կավրոշ լաւ դիրք մ'ունենալով կրնար տեսնել հետեւութիւնը։ Խորշը խիստ յարմարութեամբ թաղտաղ մ'եղած էր։

Մօնբարնասին այսպիսի միջոցի մը մէջ, այսպիսի տեղ մը որսորդութեան ելնելը վատնդաւոր բան մ'էր։ Կավրոշ իր ստամբակութեանը յատուկ կարեկցութեան զգայուններով արդահատիլ կզգար ծերին համար։

Ինչ ընելու էր. պէտք էր միջամտել. բայց տկարութիւն մ'ուրիշ տկարութեան մ'ինչպէս կրնայ ձեռնտու ըլլալ։ Մօնբարնաս կրնար խնդալ այսպիսի միջամտութեան մը վրայ։ Կավրոշ կը խոստովանէր իւրովի թէ այս տասնութ տարեկան ամհի հուդկահարին առջև երկու ճանճ կը սեպուէին նախ ծերը և ապա պատանին։

Մինչդեռ կավրոշ կը խորհրդակցէր իւրովի, յարձակումը, յանկարծական և սոսկալի յարձակում մը տեղի ունենայու։ Վագրը ցիւին վրայ, սարդը ճանճին վրայ կը յարձակէր։ Մօնբարնաս յանկարծ վարդը նետեց, ծերունիին վրայ ոստեց, պարանոցին յարձակեցաւ, բունեց և փարեցաւ անոր։ Եւ կավրոշ հազիւ հազ կրցաւ զսպել աղաղակ մը։ Վայրկեան մ'եաք այս երկու մարդերուն մին միւսին տակը ճաղլով կը ճմլուէր, կը հռնչէր, կը յուզուէր՝ կուրծքին վրայ մերմերք ծունկ մ'ունենալով։ Սակայն յարձակումը ունեցած չէր ճիշդ այն հետեւութիւնը զոր կավրոշ կարծած էր։ Գերինը տապալելով փուռողը Մօնբարնասը, իսկ վրան կեցողը ծերն էր։ Այս իրողութիւնը կավրոշին քովէն քանի մը քայլ անդին տեղի կունենար։

Ծերը յարձակումը կրած, և փոխադարձաբար ինքն ալ յարձակած էր, և այնպիսի սարսափելի կերպով մը յարձակած էր որ՝ի քթթել ականջ յարձակողին և յարձակումը կրողին պաշտօնները փոխուած էին։

— Ահա հինօրեայ արի գինուոր մը, ըսաւ կավրոշ մտապէս։

Եւ չկրնալով համբերել ծափ զարկաւ, բայց այս ծափահարութիւնն ապարդիւն մնաց, վասն զի չլսուեցաւ երիտ կուռուղներէն որք իրարու պլլուած և խուլցած էին և կուռելով իրարու կը խառնէին իրենց շունչերը։

Լռութիւնը տիրեց։ Մօնբարնաս դադրեցաւ կուռիլէ։ Մեռաւ արդեօք, ըսաւ կավրոշ մեկուսի։

Ծերուկը ոչ խօսք մ'արտասանած և ոչ ալ ազդակ մը հանած էր։ Եղաւ կայնեցաւ, և կավրոշ անոր ձայնը լսեց որ կըսէր Մօնբարնասին·

— Եղիր։

Մօնբարնաս եղաւ, բայց ծերը կը բռնէր զան։ Մօնբարնաս ոչխարէ մը բռնուող պայլի մ'ամօթահար և կատաղի դիրքն ունէր։

Կավրոշ կը նայէր և միտ կը դնէր, ականջներովը աչերը կրկինապատկելու նկրտելով։ Անհագին զուարճութիւն մը կը վայելէր։

Իբր հանդիսական երկիւղած անձկութիւն մ'ունէր կավրոշ, և ահա ընդունեցաւ այս անձկութեան վարձքը։ Կրցաւ հեռուէն լաւ մը լսել յետագայ տրամախօսութիւնը որ մեծ թենէ չկրնար ինչպիսի աղեաւուր ձայն մը փոխ կառնուր։ Ծերուկը կը հարցուներ· Մօնբարնաս կը պատասխաներ։

— Քանի՞ թարեկան ես։

— Տասնեւինը։

— Ուժեղ և քաջողջ ես։ Ինչու՞ չես աշխատիր։

— Աշխատութիւնը ձանձրալի է ինձ։

— Ի՞նչ է արհեստդ։

— Դատարկութիւն։

— Անհատակ խօսք։ Արժէքի է բան մ'ընել քեզի համար։ Ի՞նչ ըլլալ կուզես։

— Գող։

Պահ մը լռութիւն տիրեց։ Ծերը խորունկ կերպով կը

խորհէր անշարժ կինալով և աւանդ ձգելու Մօնբարնասը։

Մերթ ընդ մերթ նորատի, ուժեղ և կայտառ հուղհաղրը օրօղ այթը լսնալով բռնուող պազանի մը պէս կը ցնծութէր։ Ցնծութիւն մը կատաղ, ծերին ոտքը կարթելու կաշխատէր, մանկնաթաթը իր ամպամները կը պալարէր, փախչելու կը ջանար։ Ծերն անոր այս շարժումները կարծես թէ չէր նշմարեր, և մէկ ձեռքովն անոր երկու թևերը բռնած էր բացարձակ ոյժի մը բացարձակ անտարբերութեամբ։

Ծերը ժամանակ մը մտախոհելէն ետք Մօնբարնասին դայեակ ալնալու, ձայնը հանել մղմիկ, և այս մեծութեան վրայ որ գլխնէք կը պաշարէր տեսակ մը հանգիստաւոր առնականութիւն ըրաւ անոր· կավրոշ այս առնականութեան և ոչ իսկ մէկ վանկը կորուսեց։

— Ո՛րդեակս, ըսաւ ծերը Մօնբարնասին, ծանրութեամբ գուռ սպժանելի կէտնք մը վարել կսկսիս։ Ա՛հ, դուռ կըսես թէ դատարկասուն պիտի ըլլաս, բայց պատրաստուէ աշխատելու։ Մեքենայ մը կայ որ թիթեղնապործ մեքենայ կանուանի և որ ահարկու բան մ'է· տեսած ես այս մեքենան։ Պէտք է գղուշանալ այն մեքենայէն· մանգուկ և անպորոյն բան մ'է այն· եթէ թիթեղսպիտ ծայրը բռնելու ըլլայ, ան մարմնոյին կը բռնուխս։ Այս մեքենան է անպործութիւնը։ Քանի որ դեռ ժամանակն է, կանգ առ և ազատէ։ Թէ ոչ պործդ բուռաս· քիչ մ'ետ, և ահա մեքենային անիւն ակռաներուն մէջ պիտի խրիս։ Անգամ մը բռնուելէն ետք ան բան մը մի յուսար։ Պէտք է յողնիլ ան, ծոյլդ դուռ։ Ան հանդիսա չկայ։ Աշխատութեան երկաթէ ձեռքը բռնած է քեզի։ Չես ուզեր ապրուստդ Ճարել, պործ մ'ունենալ, պարտաւորութիւն մը կատարել· ուրիշներուն պէս ըլլալը ձանձրալի է քեզի· լաւ· ուրեմն դուռ ուրիշներէ տարբեր վիճակ պիտի ունենաս։ Աշխատիլը օրէնք է· ով որ չաշխատիր ձանձրանալով, պիտի աշխատի տանջուելով։ Չես ուզեր բանտոր ըլլալ, ուրեմն դերի պիտի ըլլաս։ Աշխատութիւնը մէկ

կողմէն կը թողու քեզի, միւս կողմէն վերստին կը տիրէ վըրադ. դու չես ուզեր անոր բարեհամբ ըլլալ, ուրեմն դէրին պիտի ըլլաս: Ա՛հ, քանի որ չուզեցիր մարդերու պէս պարկեշտութեամբ յոգնիլ, դատապարտեալներու պէս պիտի քրտնիս: Պիտի հունձես ուր որ ուրիշները կերցեն: Ուրիշ մարդերու աշխատիլը պիտի տեսնես հեռուէն, վարչէն և պիտի կարծես թէ կը հանդչին անոնք: Հողագործը, հնձողը, նաւասանին, դարբինը լծային պիտի երևան քեզի իբր դրախտին երանելիները: Ո՛հ, ինչպիսի ձառապայթներ կարձակուին սալէն: Արօրը քաշելը, խոտը կապելը ուրախութիւն է: Տօնախմբութիւն է հովիւն և ազատօրէն նաւարկելը: Բայց դու, ծոյլդ գբեզ, դու հոգ փորէ, մինչև պետինը ծուռ, պլորէ, քայլէ: Քաշէ պախուցդ. ահա դժոխային կառքերու լծուած պրասա մ'ես: Ա՛հ, նպատակդ գործ չբանիլ է եղեր, հա: Լաւ, բայց շաբաթ մը, օր մը, ժամ մը չպիտի անցուներս առանց չարաչար յոդնելու: Ինչ որ վերցուներ ուզես, վիշտով պիտի վերցուներս: Չպիտի ունենաս բրոք մը ուր ջիղերդ չշաւաչեն: Ինչ որ փետուր մը պիտի սեպուի ուրիշներուն, քեզի համար ժայռ մը պիտի ըլլայ: Ամենէն դիւրին բաները դժուարին պիտի ըլլան: Կեանքը հրէշ մը պիտի ըլլայ քու բոլորտիքդ: Երթալը, դալը, շնչելը սոսկալի աշխատութիւններ պիտի համարիս: Թոքդ հարիւր լիտրա հզօր բեռի մը չափ ծանր պիտի թուի քեզի: Քեզի համար լուծելի դժուարին խնդիր մը պիտի ըլլայ պիտանալը թէ արդեօք ասկէ պէտք է քայլել թէ անկէ: Ով որ ուզէ դուրս ելլնել, դուրը կը հրէ, և ահա այսքանով կաղատի, և ահա դուրսն է: բայց դու եթէ ուզես դուրս ելլնել պիտի պարտաւորիս պատռ բանալ: Ամէն մարդ՝ փողոցն ելլնելու համար՝ ինչ կընէ: Ամէն մարդ սանդուղքն կիջնէ, բայց դու անկողնիդ սաւաններդ պիտի պատռես, անոնց շիղերովը չուան մը պիտի հիւսես: Յետոյ պատուհանէդ պիտի անցնիս՝ այս պերձանով անդունդի մը վրայ պիտի կախուիս, մանաւանդ

թէ դիշերը, փոթորիկի, անձրևի և մրրիկի միջոցին պիտի կախուիս, և՝ եթէ կարճ է չուանդ՝ լիճնալու համար մէկ մէջ պիտի ունենաս միայն որ է իյնալ: Այս կամ այն բարձր տեղէն ըսա դիպուածի անդունդը պիտի իյնաս, բայց ինչ է այն որու վրայ պիտի իյնաս: Ինչ որ վարն է, ինչ որ անյայտ է: Կամ թէ չմինէյի ծխահանէ մը պիտի մտնէիս անոր մէջ այրելու վտանգին ենթարկելով, կամ թէ արտաքնոցի խողովակէ մը պիտի սողաս անոր մէջ խղդուելու վտանգին ենթարկուելով: Հապա ուր թողում այն ծակերը զոր պէտք է բանալ, քարերը զոր օրը քսան անգամ հանել և նորէն տեղը դնել պէտք է, բուտերը զոր պէտք է պահել յարդալիր անկողնիդ մէջ: Կղպակ մը կը տեսնես. քաղաքտորը դրպանին մէջ բանալի մ'ունի զոր գարբինը շինած է: Բայց դու եթէ ուզես անդին անցնիլ, դատապարտուած ես բոսկալի հրաշակերտ մը շինելու. մեծ սու մը պիտի առնես և մէջ տեղէն կարելով երկու կտած պիտի ընես. ինչ զորձիներով. այն գործիներով զոր դու պիտի հնարես: Քեզի կհյնայ գտնալ զանոնք: Ցետոյ այս երկու կտածներուն ներսը պիտի պեղես, զգուշութիւն ընելով որ արտաքին կողմը ներքին պեղումէն չաւրուի բնաւ, և սուին բոլորտիքը և ներսին վրայ պատուակի անցք մը պիտի բանաս այնպիսի կերպով որ այն երկու կտածը միս միսին վրայ պնդապես յարմարելով գոյսի իբր յատակ մը և իբր խուփ մը: Երբ տակն ուզան այսպէս պիտի գոյսի պատուակով, ոչ ոք պիտի դուշակէ անոր ինչ ըլլալը: Պահապանները, — վասն զի հսկող պիտի ունենաս, — պիտի կարծեն թէ մեծ սու մ'է այն, բայց քեզի համար տուփ մը պիտի ըլլայ: Ինչ պիտի դնես այս տուփին մէջ: Թամայայի զսպանակ մը, որու ակռաները պիտի շինես և որ պիտի ըլլայ սղոց մը: Այս սղոցով՝ որ պնդասեղի մը չափ երկայն և սուի մը մէջ պահուած է՝ պիտի պարտաւորիս կարել կղպակին լեզուն, պարզուհակին պատռտաձև ծայրը, կախելի փականքին ճարմանդը, նաև պատու-

հանիւ երկաթէ սիւնակը, նաև սրունքիդ ոտնօղակը: Այս հրաշակերտը լինելէն, այս աքանչելիքը կատարուելէն, Հարստահարութեան, Ճարպիկութեան, յաջողակութեան, համբերութեան այս ամէն հրաշները կատարուելէն ետք եթէ իմացուի թէ դուն ես ընողը և կատարողը, ինչ վարձատրութիւն պիտի ունենաս· զնդանը: Ահա այս է ապագան: Ի՛նչ ահաւիկ դարևանդներ են ծուլութիւնը, զբօսանքը: Զի՛տես թէ բան մը չընելդ որոշումը աղետաբեր որոշում մ'է: Առանց դործելու ընկերային պիտոյքդ ապրիլը, անօգուտ ըլլալը վճռակար ըլլալ է: Այսպիսի անդործութիւն մը մարդս ուղղակի թշուառութեան անդունդը կը տանի: Վա՛յ անոնց որ կուզեն հացկատակ ըլլալ· այնպիսիները թափառական մուրացիկներ պիտի ըլլան: Ա՛հ, սիրտդ չմուղը աշխատիլ: Ա՛հ, խելքդ միտքդ ուրիշ բան չէ, թէ ոչ աղեկ ուտել, աղեկ խմել, աղեկ քնանալ: Բայց չուր պիտի խմես, սև հաց պիտի ուտես, տախտակի մը վրայ պիտի քնանաս ան, դամներուդ վրայ սիդպատես կապուած երկաթի կտորով մը, որու ցրտութիւնը մարմինդ վրայ պիտի զգաս գիշերը: Պիտի խորտակես այս երկաթը և պիտի փախչիս: Լաւ: Փորիդ վրայ պիտի սողաս մայտաններուն մէջ և խոտ պիտի ուտես անտառային դազաններու պէս: Յետոյ վերստին պիտի բռնուիս: Եւ ահա անատեն տարիներով սոսկալիքեայ գնդանի մը մէջ պիտի մնաս, պատի մը կցուելով, կախարդիդ չուրը խմելու համար խարխափելով, խաւարային սոսկալի հաց մը խածնելով զոր շուներդը թերևս մերժեն, և բակլաներ ուտելով զոր որդերը քեզմէ առաջ արդէն կերած պիտի ըլլան: Սատերկրեայ խուռչի մը մէջ նեպուկ մը պիտի ըլլաս: Ա՛հ, դու քեզի մեղքցիր, թշուառ պատանի, դու որ դեռ բոլորովին երիտասարդ ես, դու որ դեռ քանի տարի առաջ դայեկիդ ծիծերէն կաթ կուտէիր, դու որ անշուշտ դեռ մայր մ'ունիս: Կաղերսեմ, մտիկ ըրէ ինձ: Դու ապնիւ սև չուխայէ թիկնոց, փայլուն կօշիկներ, մազերդ դանդրաձև զարդարել, խոպոպիներդ հոտանոյշ իւղով իւղել, կիներու համբուրել երեսդ, աղուոր ըլլալ կուզես: Բայց մազերդ տակէն պիտի կարուին, կարմիր տառատակ մը և սանդալներ պիտի հագնիս: Կուզես մտածել մ'ունենալ մտածդ, բայց անուր մը պիտի ունենաս վիզդ: Եւ եթէ կնիկի մը նայիս, դատաւորի հարուածդ պիտի ընդունիս: Բայց քանի տարեկան պիտի մնանես հոն, և յիսուն տարեկան դուրս պիտի ելլենք անկէ: Երիտասարդ, վարդագոյն, առոյգ էիր, և փղոսկրեայ աչեր, սպիտակափայլ ակռաներ և պատառենիկան գեղեցիկ մազեր ունէիր հոն մտած օրդ, այլ անկէ ելած օրդ խորտակուած, ծռուած, խորշմռուած, տառամնաթափ և տգեղ մարդ մ'եղած պիտի ըլլաս՝ սպիտակ մազերով: Ա՛հ, խեղճ պատանի, սխալ է այդ ձամբան· պատարկանութիւնը յոռի խրատներ կուտայ քեզի· աշխատութիւններու ամենէն տաժանելին գողութիւնն է: Հաւատա ինձ· ծոյլ մ'ըլլալը դժուարին գործին մի ձեռնարկեր: Սրիկայ մ'ըլլալը դիւրին բան չէ: Պարկեշտ մարդ մ'ըլլալը նուազ դժուարին է: Գնա հիմա, և մտածէ ինչ որ ըսի քեզի: Աղեկ միտքս եկաւ· ինչ կուզէիր իմդ· քսաիս· ահա, առ:

Եւ ծերը՝ ծոյլ տալով Մօնբարնասը՝ անոր ձեռքը տուաւ քսակը, զոր Մօնբարնաս կամաց մը կշռելով հանդարտօրէն թիկնոցին եռակի գրպանը դրաւ մեքենայական զգուշութեամբ մը, իբր թէ գողցած ըլլար զայն:

Այս ամէնը ըսուելէն և ըլլալէն ետք բարեմիտ ծերը կլոր նակը դարձուց և հանդարտօրէն իր շրջապատութիւնը չարուճնակեց:

— Վա՛յ անմիտ, վա՛յ, մրմնաց Մօնբարնաս:

Ո՛վ էր այս բարեմիտ ծերը: Ընթերցողն անշուշտ դուշակեց մ'ի ըլլալը:

Մօնբարնաս՝ շուարումով համակուած՝ ծերին եռակէն նայեցաւ որ հեռանալով անհետացաւ երեկոյեան մթութեան մէջ: Այս նայուածքը Մօնբարնասի համար աղետաբեր եղաւ:

Մինչդեռ ձերը կը հեռանար, կավրօշ կը մօտէր։

Կավրօշ՝ անդամ մը քոլէնաի նայելով պիտած էր թէ Մա՛ պէօֆ ախպարը տակաւին նստարանին վրայ նստած է, դուց՛ ալ քնացած։ Յետոյ ստամբակը մացառէն դուրս ելնելով սկսած էր մուրին մէջ սողալ Մօնբարնասին հետէն որ անշարժ կը կենար։ Այսպէս մինչև Մօնբարնասին քոլը հասաւ առանց տեսնուելու և առանց լսուելու, ձեռքը կամայ մը սև և ընաիր չուխայէ թիկնոցին տակի դրպանը խօթեց, քսակը բռնեց, ձեռքը քաշեց, և՝ նորէն սողալ սկսելով օձի մը պէս փախաւ խաւարին մէջ։ Մօնբարնաս որ զգուշանալու պատճառ մը չունէր բնաւ և որ կենացը մէջ առաջին անգամ կը մտախոհէր, բան մը չնշմարեց։ Կավրօշ երբ հասաւ այն կէտն ուր էր Մապէօֆ ախպարը, քսակը ցանկին վրայէն ներս նետեց, և արագօրէն փախաւ։

Քսակը Մապէօֆ ախպարին ոտքին վրայ ինկաւ, որ այս ցնցումէն արթննալով՝ ծուռկացաւ և առաւ զայն։ Հասկցաւ թէ ինչ կը նշանակէ և բացաւ։ Երկխորշ քսակ մ'էր։ Մէկին մէջ քանի մը դրամ, միւսին մէջն ալ վեց նաբոլէոն կար։

Պ. Մապէօֆ սաստիկ վախնալով գտած բանը իր սպասուհիին տարաւ։

— Երկինքէն ինկած է այս, ըսաւ Բլիւթարդ խաթունը։

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՈՐՈՒ ՎԵՐՋԸ ՍԿԻԶԲԻՆ ՉՆՄԱՆԻՐ

ԳԼՈՒԽ ԱՔԱՋԲ

ԲՐԻՆՑԱՐՄԱՐ ԱՒԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆ ՆԻ ՋՕՐԱՆՈՑ

Գօձէթին վիշտը, որ տակաւին խիստ կսկծալի և չորս կամ հինգ ամիս առաջ ամենասաստիկ էր, հիմա՝ առանց աւնոր պիտալեան՝ սկսած էր ապաքինութիւն գտնել։ Բնութիւնը, գարունը, մատաղութիւնը, հօրը վրայ ունեցած սէրը, թռչուններուն և ծաղիկներուն զուարթութիւնը, սակաւ առ սակաւ, օրէ օր, շիթ առ շիթ այս ամենակոյս և նոր բաբողջոջ սրտին մէջ դրեթէ մոռացումի նման չգիտեմ ինչ պիսի բան մը կը մղէր։ Այս սրտին հուրը բոլորովին կը մարէր արդեօք թէ ոչ մոխրային խաւերը կը կազմուէին միայն։ Իրաւ է սակայն թէ Գօզէթ ալ ցաւալի և կիզուղական բան մը չէր զգար դրեթէ։

Օր մը յանկարծ միտքը բերաւ Մարիուսը։

— Վա՛յ, ըսաւ, ալ չեմ մտածեր իր վրայ։

Նոյն շաբաթ Գօզէթ նիզակաւորներու խիստ դեղանձն պաշտօնակիր մը նշմարեց որ պարտէզին վանդակին առջևէն կանցնէր։ այս պաշտօնակիրն ամենանուրբ հասակ, խիստ աղուոր համազգեստ, նորաձի աղջիկի այտեր, թևին տակ թուր, փայլուն և սևամոյր պեխեր և չնարակուած գլխարկ, նաև խարտեաշագեղ մազեր, ձակտին վերեւը կապոյտ աչեր, բոլորշի, հպարտ, անամօթ և աղուոր դեմք մը, բերանն ալ գլանիկ մ'ունէր։ Մարիուսին բոլորովին ներշակն էր ան։ Գօզէթ մտածեց թէ այս պաշտօնակիրն անշուշտ Բաբելոնի փողոցը ձմեռող զօրագունդին պաշտօնակիրներուն մին էր։

հետեւեալ ծրը պարձեալ անոր անունը տեսաւ ։ Երբ անունն ալ նշմարեց ։

Նոյն օրէն սկսաւ պրիմէ ամէն օր անոր անունը նըշմարել ։ դիտուած էր արդեօք այս նշմարումը ։

Պաշտօնակրին ընկերները նշմարեցին թէ Հոն , այն « անձնամ մնացող » պարտէզը , այն յոսի և հնուշէն վանդակին եաևը բաւական ազուր կին մը կար որ պրեմէ միշտ Հոն կեզևար պեղանձն տեղականն անցնելու միջոցին ։ Ընդհերյոյզն արդէն կը ճանչնայ այն տեղականն որ էր Թէօոիւլ ծիլենօրման ։

— Վայ , կըսէին անոր ընկերները · պզտիկ աղջիկ մը կայ որ աչք կընէ քեղի , Չնայիս ։

— Մրմէ ժամանակ ունիմ ինծի նայող ամէն աղջիկներուն նայելու , կը պատասխանէր նիզակաւորը ։

Այս իրողութիւնը տեղի կունենար ճիշդ այն միջոցին ուր Մարիուս ծանրապէս պէտ ՚ի հոգեվարութիւն իջնելով կըսէր · — Մեռնելէ առաջ դէթ անդամ մը կարենայի տեսնել սիրուհիս ։ Եթէ կատարուած ըլլար իր փափաքը , եթէ նոյն միջոցին տեսած ըլլար Թօզէթին նիզակաւորի մը նայիլը , չափաւ կրնար քառ մ ՚ապատանեալ , և վշտէն ընկճելով պիտի մեռնէր ։

Ուրիւ էր չանչանքը · — Եւ ոչ մէկուն ։

Մարիուս այն կազմութիւններու կարդէն էր որք վշտին տակ կը սուզին և հոն կը բնակին · իսկ Թօզէթ այն կազմութիւններու մին էր որք վշտին անդունդը կը տեսնեն և նոքա չեն դուրս կելլեր ։

Վտանգաւոր վայրկեան մը կայ որ ինքնիրեն ձգուած կնայ մտահոգութեան աղետաւոր վիճակ մ ՚է և ուր առանձին մնացած նորատի աղջիկ մը սիրտը կը նմանի որթի այն պատղիներուն որք՝ դիպուածին կամքին համաձայն մերթերէ սիւնի մը խոյակին կամ կապելայի մը մարդակին կը կուշտին ։ Թօզէթ ահա այս վայրկենին մէջն էր հիմա ։ Վտանգ , վըճռական և ստղնապելի վայրկեան թէ աղքատ և թէ հարուստ որբուհիներու (orpheline) համար , վասն զի հարստութիւնը չունի ընտրութիւն ընելու արդիլ մը չէ · խիստ անյարմար ամուսնութիւններ կըլլան · եթէ ճիշդը նկատելու ըլլանք , իրապէս անյարմար ամուսնութիւնն է սիրտերու անյարմարապէս ամուսնանալը , և ինչպէս որ այս իրիկ անձանօթ , անանուն , անազնիւ և աղքատ երիտասարդը մերթերէ խոյակ մը ըլլալով մեծ զգայուններու և մեծ գաղափարներու տաճարի մը յենարանը կըլլայ , նոյնպէս ալ երեւելի բնատնիքէ այսինչ մարդ մը որ դոհ է և փարթամ , որ փայլուն կոշիկներ և փայլելուն խօսքեր ունի , եթէ նայելու ըլլաս անոր չէ թէ դուրսը այլ ներսը այսինքն ինչ որ վերապահուած է հնոյ , պիտի դիտես թէ անի ոչ այլ ինչ է թէ ոչ ամենատաձև գերանիկ (soliveau) մ ՚որու վրայ անյայտապէս կը յաձախեն բառնի , ժժգալի և դինելի (aviné) կիրքերը · այսինքն կապելայի մարդակ մ ՚է ան ։

Ի՞նչ կար Թօզէթի սրտին մէջ ։ Տրիմի մ ՚օր հանդարտած և քնացած էր · սէր մ ՚որ ծփուն վիճակի մէջ էր · բան մը որու մակերեւոյթը յստակ և փայլուն , այսինչ խորութիւնը պղտոր և յստակը մթին էր ։ Գեղանձն պաշտօնակրին պատկերը կանդրադառնար արդեօք երեսին վրայ ։ Ցստակը , ամէնէն վարի յստակը յիշատակ մը կմնր արդեօք ։ — Թերեւս · բայց Թօզէթ չէր գիտեր ։ Իրերու այս վիճակի միջոցին տաքսօրնակ դէպք մը պատահեցաւ ։

ԳԼՈՒԽ Ը ։

ԹՕԶԷԹԻՆ ՎԱՃԱՌԸ

Ապրիլի սկիզբները ծան վաղքան ձամբորդութիւն մը ըրաւ ։ Ինչպէս գիտենք , ժամանակ առ ժամանակ այսպիսի սակաւագէպ ձամբորդութիւններ կընէր , և մէկ կամ առ

առաւելն երկու օր տարակայ կը մնար : Ո՛ւր կերթար : Ո՛չ ոք գիտէր , և ոչ իսկ Գօզէթ : Անդամ մը միայն այսպիսի ձամբորդութիւն մ՚ընելու միջոցին ծան Վալժան Գօզէթը կառքով հետը տարած էր մինչև անել փողոցի մը ծայրը որու անկիւնին վրայ Գօզէթ կարդացած էր· Ըլաշէզիլի՛ անել ֆողոը: Հոն կառքէն վար իջած էր ծան Վալժան , և Գօզէթ նոյն կառքով Բաբելոնի փողոցը վերադարձած էր : Ընդհանրապէս ծան Վալժան այս կարճատև ձամբորդութիւնները կընէր երբ ստակը կը պակսէր տունը :

Արդ ծան Վալժան բացակայ էր : Երեք օրէն եաք պիտի գար , ըսած էր :

Գիշերը Գօզէթ մինակ էր սրահին մէջ : Ձանձրոյթը փարատելու համար դաշնակ–երգիոնը բացած և սկսած էր նուագել ու միանգամայն երգել Էօրիանթի Անդառնէրու ՝ Ճոլըեթ արտբրնեք անուն երաժշտային համերգը (chœur) որ երաժշտութեան մէջ Թերևս եղանակներուն ամենէն դեղեցիկին է : Երբ լմնցուց երգը , սկսաւ մտախոհել :

Ցանկարծ կարծեց լսել թէ պարտէզին մէջ մարդ մը կը քայլէ :

Քայլողը չէր կրնար հայրն ըլլալ , վասն զի բացակայ էր· ոչ ալ Թուսէն ; վասն զի ան ալ պառկած էր : Գիշերուան ժամը տասը զարկած էր :

Ելաւ սրահին պատուհանին քով դնաց և ականջը փեղկին կպցուց որ գոց էր :

Թուեցաւ իրեն թէ քայլը մարդու մը քայլ էր , և թէ քայլողը խիստ կամայ կը քայլէր :

Գօզէթ արագօրէն առջի դստիկոնն եղնելով իր սենեակը մտաւ , և պատուհանին փեղկին վրայի փոքրիկ փեղկը բանալով պարտէզը նայեցաւ : Նոյն պահուն պայծառ լուսինը կը ճառագայթէր : Պարտէզին մէջ ամէն բան կը տեսնուէր իբր յորեկ ժամանակ :

Բայց ոչ ոք կար պարտէզը :

Գօզէթ պատուհանը բացաւ : Պարտէզը բոլորովին հանդարտ էր , իսկ փողոցին նշմարուող ամէն կողմերն ամայի էին ինչպէս են սովորաբար :

Գօզէթ կարծեց թէ սխալած է : կարծած էր լսել այն տաքի պփռտումը : Անշուշտ բանդապուշած էր անի տպաւորութենով ուէպերի տխրալի և սքանչելի համերգէն որ մտքին առջև ահարեկ տեսիլներ կը բանայ , որ նայուելով կը դողայ ահարկու անտառի մը պէս , և յորում կը լսուի այն չորաբեկ ոստերու շառաչումը որք մշուշին մէջ կէս մը նըշմարուող որսորդներու անհանգարտ քայլերուն ներքև կը ճնշուին :

Ա՛լ չմտածեց այս իրողութեան վրայ :

Մանաւանդ թէ Գօզէթ բնութեամբ ոչ այնքան վախկոտ էր : Իր երակներուն մէջ բոկոտն քայլող թափառականն և բաղդախնդիր կնիկին արիւն կար : Ինչպէս կը յիշենք , աւելի արտոյտ քան թէ աղաւնի էր ան : Իր կազմութեան մէջ վայրենութիւն և արիւնութիւն կար :

Հետևեալ օրը պիշեր ըլլալ սկսած միջոցին Գօզէթ պարտէզին մէջ մտան կուզար : Մինչդեռ պրաւուած էր իր խառնիխուռն մտածումներուն , մերթ ընդ մերթ կը կարծէր որ շատ պէս լսել ձայն մ՚որ նախորդ պիշերուան ձայնին կը նմանէր , ձայն մ՚որ կարծես թէ իրմէ ոչ այնքան հեռի և մութին քայլողի մը դփռտուքն էր· բայց կըսէր ինքն իրեն թէ իւրովի շարժող երկու ոստերու շիշփուումը խոսքին վրայ քայլողի մը դփռտումին կը նմանի կատարելապէս , և այս կարծիքն ընդլով բանի մը տեղ չէր դներ այն լսել կարծած ձայնը : Մանաւանդ թէ բան մը չէր տեսներ :

Գօզէթ դարս ելաւ « մայտաններէն » : Պարտէզին մինչև անդունդն երթալու համար ալ կը պարտաւորէր անցնիլ դալարագեղ սղոի մարգագետինէ մը : Լուսինը , որ անոր երեսի կողմէն նոր ծագած էր , ճիշդ Գօզէթի մայտաններու անտառակէն ելած միջոցին անոր առջև շուք մը ծրագրեց այն մարգագետնին վրայ :

Գօզէթ կանգ առաւ ահաբեկ։

Իր շուքին քով լուսինը դալարիներուն վրայ որոշապէս ուրիշ շուք մ՚ալ կը ձևէր, շուք մ՚որ տարօրինակ կերպով մը ահարկու և սարսափելի էր, շուք մ՚որ բոլորչի գլխարկ մը ունէր։

Այս շուքը կարծես թէ Գօզէթին եռևէն քանի մը քայլ անդին անտառակին եղերին վրայ կանգուն կեցող մարդէ մը կարտադրուէր։

Գօզէթ վայրկեան մ՚անցուց առանց կրնալու ոչ խօսիլ, ոչ աղաղակել, ոչ կոչել, ոչ շարժիլ, ոչ ալ գլուխը դարձունել։

Վերջապէս իր բոլոր քաջասրտութիւնն ամփոփելով եռևէը դարձաւ համարձակապէս։

Բայց եռևէը ոչ ոք կար։

Գօզէթ գետինը նայեցաւ։ Շուքն աներևոյթ եղած էր։ Վերսաին մայաւաներուն մէջը մտաւ, համարձակութեամբ ամէն խորշերը խուզարկեց մինչև վանդակին երթալով, և բան մը չգտաւ։

Իրօք ահաբեկիլ սկսաւ։ Արդեօք ասի՞լ բանդապուշանք մ՚էր։ Ի՞նչ, երկու օր հետ ղհետէ կարելի՞ է բանդապուշել։ Ըսենք թէ առջինը բանդապուշանք մ՚էր, բայց երկրորդն ալ կրնար ըլլալ։ Գօզէթ կը խռովէր, վասն զի այն շուքն անշուշտ ուրուական մը չէր։ Ուրուականները քոլորչի գլխարկ չեն դրուիր երբեք։

Հետևեալ օրն երբ ժան վալժան վերադարձաւ, Գօզէթ պատմեց անոր ինչ որ կարծած էր լսել և տեսնել։ Կը յուսար թէ հայրը սիրտ պիտի տար իրեն, և թէ ուսերը վեր ընելով պիտի ըսէր։ Խնդա՛ հա, ի՛նչ հա, աղջիկ։

Ժան վալժան մմմաւքի դնաց։

— Բան մը չկրնար ըլլալ այդ, ըսաւ Գօզէթին։

Պատրուակով մը հեռացաւ Գօզէթին քովէն, պարտէզը գնաց, և Գօզէթ տեսաւ որ անի մեծ ուշադրութեամբ վանդակը կը ղննէր։

Գիշերը արթնցաւ Գօզէթ։ այս անգամ ապահով էր թէ մարդ կար պարտէզը։ իր պատուհանին տակ սանդուղքին քով մէկու մը քայլերը կը լսէր որոշապէս։ Վազեց պատուհանին պզտի փեղկը բացաւ։ Իրօք պարտէզը մարդ մը կար որ ձեռքն ահագին բիւր մը բռնած էր։ Երբ աղաղակ մը հանելու համար բերանը կը բանար Գօզէթ, լուսինը մարդուն կիսապէմը լուսաւորեց։ Իր հայրն էր պարտէզին մարդը։

Գօզէթ նորէն պառկեցաւ՝ իւրովի ըսելով,

— Ըսել է թէ իրօք շատ անհանգիստ է ան։

Ժան վալժան նոյն գիշերն և յետագայ երկու գիշերն ալ պարտէզին մէջ անցուց։ Գօզէթ իր փեղկին ծակէն անսաւ զան։

Երրորդ գիշերը լուսինը կը նուազէր և կեսգիշեր աւելի ուշ կ՚ելնէր։ կէս գիշերը մէկ ժամ անցած էր երբ Գօզէթ քահ մը և հայրին ձայնը լսեց որ գինքը կը կանչէր։

— Գօզէթ։

Գօզէթ անկողինէն վար ցատկեց, առտնին բօշան վրան անցուց և պատուհանը բացաւ։

Հայրը վարը մարզապահանին վրան էր։

— Արթնցուցի քեզի որ վտանգ ըլլաս թէ բան մը չկայ եղեր։ Նայէ։ Ահա բոլորչի գլխարկ ունեցող այն շուքը որմէ վախցած էիր։

Ասի ըսելով կը ցուցուներ անոր գալարիներուն վրայ երկար շուք մը զոր լուսինը կը ծրագրէր և որ իրօք բոլորչի գլխարկ դրուած մարդու մ՚ուրուականին բաւական կը նմանէր։ Շքանկար մ՚էր այն զոր մտակայ յարկի մը վրայէն բարձրացող չինեայի թիթեղեայ խոյակաւոր ծխահան մը կը կազմէր։

Գօզէթ նոյնպէս սկսաւ խնդալ, իր ամէն սոսկալի երևակայութիւններն անհետ եղան, և հետևեալ օրը հօրը հետ նախաճաշելու ժամանակ զուարճութեամբ խօսեցաւ սոսկալի պարտիզին վրայօք ուր կը յաճախէին կրակարանի ծխահաններու սատէրները։

Ժան վալժան ալ հանդարտեցաւ բոլորովին, իսկ Գօզէթ

լաւ մը չդիտեց թէ իր տեսած կամ տեսնել կարծած շուքը եկած չէր այն կողմէն ուր կերևար Մինէասին ծխահանը, և թէ լուսինն ալ մի և նոյն տեղը չէր երկնից վրայ։ Ձմինէասի ծխահան մը յանցանք գործելու միջոցին կը վախնայ որ չբռնուի, և խոյս կուտայ երբ իր շուքը կը նայուի, վասն զի Գօզէթ նայելու համար եռևը դարձած, բայց շուքն ալ անհետ եղած էր։ Բայց Գօզէթ կարծած էր թէ իրօք շուք մը կար և թէ ետ դարձած միջոցին աներևոյթ եղած էր այն։ Թէև տարօրինակ պարագայ մ'էր ծխահանի մ'այս վախը և անհետումը, բայց Գօզէթ լռեն իրեն հարցուփորձ չըրաւ այս պարագային նկատմամբ։ Գօզէթ բոլորովին հանդարտեցաւ։ Անհերքելի թուեցաւ իրեն ծան Վալժանի տուած ապացոյցը, և բոլորովին մոռցաւ թէ երեկոյին կամ գիշերը թերևս մարդ մը քայլած էր պարտէզին մէջ։

Քանի մ'օրէն եռք դեպք մ'ևս տեղի ունեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Գ։

ԳՕԶԷԹԻՆ ՎԱԽԵՐԸ ԹՈՒՒԱՅԻՆ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ ԿԸ ՃՈՒԱՆՆԱՆ

Պուրճէձին մէջ և վողոցին վրայ նայող վանդակին քով քարէ նստարան մը կար զոր նշդարենիէ հովանոց մը հեռաքրքիրնեռու դայուածքէն կը պահէր և որու սակայն անցորդի մը թեև կրնար հասնիլ վանդակին և նշդարենիէ հովանոցին մէջէն։

Նոյն ապրիլ ամիսին մէջ իրիկուն մը ծան Վալժան դուրս ելած, Գօզէթ ալ՝ արևը մարը մանչլէն եռք՝ այն նստարանին վրայ նստած էր։ Հովը ծառերու մէջ սասկանալով կը յրտանար։ Գօզէթ կը մաախոհէր։ Սակաւ առ սակաւ կը պրաւուէր տրտմութեամբ մ'որ առարկայ չունէր, այն անպարտելի տրտմութեամբ զոր երեկոյեան մութը կը պատճառէ։

և որ, — ոմն դիտէ, — թերևս կարատադրի դերեզմանին գաղտնիքէն որ այն միջոցին կէս մը կը բացուի։

Ֆանթին թերևս այս պերեզմանին մէջն էր։

Գօզէթ ելաւ նստարանէն, յամրաբար պարտէզին չորս կողմը պարեցաւ ցօղուն ողողուն խոտերուն վրայ քայլելով և՝ տեսակ մը մելամաղձային քնաշրջութեամբ բոլորովին դրաւուած՝ իրովի ըսելով. Այս ժամուս պարտէզին մէջ պարտէզու համար պէտք է իրօք սանդալներ հագնիլ՝ հարբուխ չըլլալու համար։

Նորէն նստարանին քով եկաւ։

Երբ նստելու կը պատրաստուէր, դիտեց որ բաւական մեծ քար մը կար այն տեղ ուր նստած էր պահ մ'առաջ, քար մը որ անշուշտ վայրկեան մ'առաջ չկար այն նստարանին վրայ։

Գօզէթ այս քարին նայեցաւ, հարցունելով իրովի թէ ինչ կը նշանակէր այն։ Ցանկարծ մտածեց թէ այս քարն ինքն իրեն եկած չէր նստարանին վրայ, թէ անշուշտ մէկը հոն դրած էր զայն, թէ թև մը վանդակին մէջէն անցած էր, Գօզէթ այս մտածումն ունենալով վախցաւ։ ԵՒյս անգամ իրապես վախցաւ, վասն զի քարը հոն իր տղվև կը տեսնէր։ Տարակուսիլը կարելի չէր։ Գօզէթ չդպցաւ քարին։ Խոյս տուաւ չկամարձակելով եռևը նայելու, տունը մտաւ, և անմիջապես պարտէզի սանդուղին դուռը դոցեց՝ փեղկը դարձունելով երկաթէ սիւնակով և պարզունակով։ Ցետոյ հարցուց Թուանէթի.

— Հայրս եկաւ։

— Ոչ տակաւին, օրիորդ։

Ծան Վալժան՝ որ խորհուն մարդ և գիշերային շրջապտոյտ մ'էր՝ շատ անգամ գիշերը բաւական ուշ տուն կը դառնար։

— Թուանէթ, կրկնեց Գօզէթ, գիշերները աղեկ հոգ կը տանիս դեթ պարտէզին վրայի պատուհանները ձողերով գոցելու և պզտիկ օզակներուն երկաթէ պզտիկ իրերը դնելու, այնպես չէ։

— Ո՛հ, այդ մասին անհոգ եղիք, օրիորդ։

Թուսէն ամէն դիշեր ուշադրութեամբ կը կատարէր իր այս պարտքը։ ԵՒ Գօզէթ ալ շատ աղէկ դիտէր անոր այս հոգատարութիւնը, բայց և այնպէս վախը զինքը սարսեցուց շարաչարելու։

— Վասն զի այս տունին չորս կողմը ամայի տեղեր են։

— Այդ մասին իրաւունք ունիք, ըսաւ Թուսէն։ Հոս մարդս կրնայ սպանուիլ առանց ժամանակ ունենալու որ ճիչ ընէ։ Այս չքաւոր, և ահա պարոնն ալ տունը շպատկիր։ Բայց մի վախնաք ամենևին, օրիորդ, պատուհանները կը գոցեմ միշտ՝ ամրացներ գոցելու պէս։ Անտարակոյս կինն ըլլալ համար սոսկալի բան մ՚է տունի մը մէջ միայնակ մնալ։ Երեւակայէք անդամ մը թէ ինչ երկիւղալի բան կըլլայ երբ դիշերը ճարդեր ներս մտնելով, Լո՛ւ, կըսեն, և կսկսին պարանոյգ կարել։ Եթէ միայն մեռնիլ հարկ ըլլայ, ԷՀ, ոչ այնքան հոգ կրնեմ, վասն զի պիտի մեռնինք։ դիտեմ որ պէտք է մեռնիլ, բայց ծրքան պժդումով կզգայ կին մ՚երբ այն տեսակ մարդիկ իրեն կը դպնան։ Հապա ո՛ւր թողունք անոնց դանակները։ անշուշտ աղէկ չեն կտրեր անոնց դանակները։ Թո՛ւն ողորմի մեզի, տո՛ւրը Աստուած։

— Լո՛ւ, ըսաւ Գօզէթ։ Ամէն բան դոցէ ուշադրութեամբ։

Գօզէթ Թուսէնի այս անպատրաստական քնարերգութենէն ահաբեկելով և թերևս յիշելով անցեալ շարաթուան երեւոյթները որք չէին երևեր մտքէն, չհամարձակեցաւ և ոչ ըսելու։— Գնա, նայէ նստարանին վրայ դրուած այն քարը։ վասն զի կը վախնար նորէն բանալ պարտէզին դուռը, կարծելով թէ դուցէ «մարդերը ներս կը մտնեն»։ Ամէն դուռները և պատուհանները զգուշութեամբ գոցել տուաւ, մտածանքն սկսելով մինչև վերնայարկը տունին ամէն կողմը նայիլ տուաւ Թուսէնի, յետոյ իր սենեակը մտնելով չորս կողմը գոցեց, պարզունակները դրաւ, անկողնին տակը նայեցաւ, պառկեցաւ, բայց չկրցաւ աղէկ քուն մը քաշել։

Մինչև առաւօտ աչքին առջև երևցաւ մեծ քարը՝ իբր խոտոշ ներով լի լեռ մը։

Արևը ծագելու ժամանակ, — արևի ծագումին ժամանակ բնականաբար կը խնդանք մեր դիշերուան ամէն սարսափները նկատմամբ, և այս խնդումը՝ միշտ կը հաստատուի մեր կրած վախին հետ, — արևը ծագելու ժամանակ, կըսենք, Գօզէթ արթնցաւով իր սարսափը իբր սոսկալի անուրջ մը համարեց, և ըսաւ իրմէն։ — Ինչո՛ւ համար այսքան վախցայ։ Ասի ալ կը նմանի այն քայլերուն զոր անցեալ շարաթ դիշեր մը պարտէզին մէջ լսել կարծեցի, կրակարանի ծխահանին այն շուքին զոր մարդ կարծեցի։ Մեռե՛ք հիմա ալ վաստակիս մը պիտի ըլլար։ Արևն արու ոսկեփայլ ճառագայթները պատուհանները ոսկեզօծեցին։ Ես ալ ոտքի ելայ, և ինչպէս որ պարտէզին մէջն ալ բոլորովին դլխարկով մարդ չկար։ միանգամայն պէս այս քարն ալ երազիս մէջ տեսած եմ։

Գօզէթ հպարտանալով պարտէզին իջաւ, վազեց դէպ՚ի նստարանը, և վախէն պաղ քրտինք մը զգաց իր վրայ։ Քարը նստարանին վրան էր։

Բայց վայրկեան մը տևեց այս վախը։ Ինչ որ վախ է դիշերը, հետաքրքրութիւն կըլլայ յաջորդը։

— Վա՛շ, ըսաւ, տեսնենք ինչ է այս։

Վերցուց քարը որ բաւական մեծ էր։ Տակը բան մը կար որ նամակի մը կը նմանէր։

Այս բանը սպիտակ թուղթէ պահարան մ՚էր։ Գօզէթ առաւ պահարանը։ ոչ հասցէ կար վրան, ոչ ալ կնիք եռանդ։ Բայց պահարանը թէև բաց, այլ պարապ չէր։ Մէջը թուղթեր կրնդնշմարուէին։

Գօզէթ խառնեց թուղթերը։ Ա՛լ զգացածը չէ թէ վախ, չէ թէ հետաքրքրութիւն, այլ անձկութեան սկզբնաւորութիւն մ՚էր։

Գուրս հանեց ինչ որ կար պահարանին մէջ, այսինքն թուղթէ պզտիկ տետրակ մը, որու ամէն մէկ երեսը թիւ և քանի մը տողեր կար։ Գօղէթ ըսաւ մոտապէս թէ բաւական աղուոր և խիստ բարակ գիրով մը գրուած են այն տողերը։

Գօղէթ տետրակին մէջ անուն մը փնտռեց, բայց անուն չկար, տոհմագրութիւն մը փնտռեց, բայց տոհմագրութիւն մը չկար։ Որմէ ուղղուած էր այն։ Հաւանական է թէ իրեն, ըստ որում ձեռք մը գրած էր այն ծրարը իր նստարանին վրայ։ Որմէ կուղղուէր այն։ Անդիմադրելի շլացումով մը գրաւուեցաւ Գօղէթ. աշխատեցաւ չնայիլ այս թերթերը որք կը դողային իր ձեռքը. երկինք, փողոցը, լսցսվ ոդղդուն ազատիանները, մօտակայ յարկի մը վրայ թեւարկող աղաւնիները նայեցաւ. յետոյ յանկարծ և ուժգնակի ձեռագիրը նայեցաւ, և ըսաւ իւրովի թէ պէտք էր կարդալ և հասկնալ ինչ որ գրուած էր տետրին մէջ։

Գօղէթ ահա հետևեալ տողերը կարդաց.

ՔԱՂԱՔԻ ՔՈ

ՔԸՐԻ ՄԸ ՏԱԿ ՍԻՐՏ ՄԸ

Սէրը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ սիրելիքիս միայն էակի մը վրայ ամփոփուիլը, միայն էակի մը մինչև Աստուած տարածուիլը։

Սէրը հրեշտակներու կողմէն աստղերուն տրուած ողջոյնն է։

Քանի՜ն տրտում է հոգին երբ սէրն է այս արտաքինեան պատճառ։

Ի՜նչպէս թափուր կերևայ աշխարհս երբ կը տարակայի այն էակը որու ներկայութեամբը միայն լի է այն։ Ո՛հ, ծրքան իրաւ է թէ Աստուած կը լսէ սիրուած էակը։ Թերևս այն պիսի էակ մը Աստուծոյ նախանձը կարենար դրգռել եթէ ամէն արարածներու Հայրը՝ սիրելիքը հոգիին և հոգին սիրոյ համար ստեղծած չըլլար յայտնապէս։

Հոգին հեռուէն սպիտակ շղարշէ փեղջրի մը շփարկող քօղին տակ նորափթիթ ժպիտ մը նշմարելովը միայն կրնայ երազնելու ապարանքը մտնել։

Աստուած ամէն բանի եռանդ է, բայց ամէն բան կը պահէ զԱստուած։ Իրերը սև են, արարածներն անթափանցիկ։ Թափանցիկ կըլլայ էակ մը, երբ կը սիրուի։

Կան այսպիսի մտածումներ որք աղօթք են։ Կան ժամերու՝ ինչ դիրք կուզէ թող ունենայ մարմինը՝ հոգին ծունկը կը կրկնէ։

Աստուած սիրահարները կը խաբեն բայակայութիւնը հաղարումէկ երևակայական իւերով, որք սակայն իրութիւն մը ունին։ Կարկիլլուին տեսնուելու, կարկիլլուին դրակցելու, բայց թղթակցելու բիւր պաղանի միջոցներ կը պահեն։ Կը թղթակցին՝ իրարու զրկելով չէ թէ նամակներ, այլ թռչունները դայլայլիկը, ծաղիկներու անուշաբոյր հոտը, մանկանց խնդումը, արևին լոյսը, հովին հառաչանքը, աստղերուն ճառագայթները, վերջապէս համայն արարածները։ Եւ ինչո՞ւ չէ։ Աստուծոյ ամէն արարածները սիրոյ ծառայելու համար ստեղծուած են։ Սէրն ինչ որ ըսել ուզէ, բոլոր բնու-

թեան պատգամաւորութեամբը ըսել տալու չափ զօրաւոր է։
Ո՛ Գարուն, դու նամակ մ'ես զոր Սիրոյ կը գրեմ։

Ապագան սիրտերու կը վերաբերի աւելի քանթէ միտքե-
րու։ Սիրէ՛լ, ահա այս բանը միայն կրնայ յաւիտենութիւնը
պրաւել և լեցուցնել։ Անսահմանութեան համար անսպառե-
լին պէտք է։

Սէրը բուն հոգիին մէկ մասը կը կազմէ։ Ինչ որ է հո-
գիին բնութիւնը, նոյնն է և իրը։ Սէրը՝ հոգիին պէս երե-
կնային կայծ, անապականելի, անբաժանելի, անկորնչելի է։
Մեր սրտին մէջ հրային կէտ մ'է այն որ անմահ և անսահ-
ման է, զոր ոչ ինչ կրնայ սահմանաւորել, ոչ ալ մարել։
Մարդ իր ոսկրներուն ծուծին մէջն անդամ անոր տաքութիւը
կզգայ, նաև երկնից անդունդներուն մէջ ճառագայթիլը կը
տեսնէ։

Ո՛ սէր, ո՛ պաշտամունք։ Հեշտութիւն երկու միտքի որք վի-
րաւորը կը հասկնան, երկու սրտի որք կը փոխանակուին, երկու
հայուածքի որք մէկ մէկու կը թափանցեն։ Ո՛ երանութիւններ,
պիտի դաք ինծի, այնպէս չէ՞։ Ո՛ւր է արդեօք այն ժամանակը
յորում երկու հոգի մենական վայրերը երթալով առանձնակի
պիտի շրջագայինք, օրհնեալ և արեւափայլ օրեր պիտի վայե-
լէնք։ Երբեմն երազիս մէջ կարծած եմ թէ մերթ ընդ մերթ
հրեշտակներու կեանքէն ժամեր կը զատուին և այս աշխարհս
կուգան մարդկային ճակատագրին հետ խառնուելու համար։

Ամուսնած մէկմէկ սիրողներու երանութեան վրայ ոչ այլ

ինչ կրնայ աւելցուցնել եթէ ոչ անվախճան տևողութիւն տալ
անոնց։ Իրօք սիրային կեանքէ մ'եաք սիրային յաւերժու-
թիւնը տևողութեան յաւելում մ'է։ բայց ոչ ոք, և ոչ իսկ
Աստուած կրնայ շաղկապել այն անսպառում երանութեան ուժ-
գնութիւնը զոր սէրը հոգիին կուտայ այս աշխարհէս սկսե-
լով։ Աստուած երկնից ամբողջութիւնն է։ սէրն ալ մարդուս
ամբողջութիւնն է։

Ասղի մը կը նայիս երկու պատճառաւ։ Առաջին՝ վասն զի
լուսեղէն է այն, երկրորդ՝ վասն զի անթափանցելի է։ Թայց
քովդ աւելի քաղցր ճառագայթ մ'և աւելի մեծ պաղանիք մը
ունիս, որ է կինը։

Մենք ամէնքս ալ՝ ով կուզենք թող ըլլանք՝ ունինք էակ-
ներ զոր կը շնչենք։ Եթէ զրկուինք անոնցմէ, օդէն զրկուե-
լով կը խղդուինք։ Անոնցն կը մեռնինք։ Ա՛ւ չգոյէ սի-
րոյ մեռնիլը սոսկալի բան մ'է։ Հոգիին անշնչութիւնն է այն։

Երբ սէրը կը հալէ և հրեշտակային ու նուիրական միու-
թեամբ մը կը խառնէ երկու անձ, ասոնք կեանքի գաղանիքը
գտած կըլլան։ ա՛լ մի և նոյն ճակատագրի մ'երկու եղբերն
են անոնք։ ա՛լ մի և նոյն մտքի մ'երկու թևերն են։ Սիրե-
ցէ՛ք, սաւառնեցէ՛ք։

Այն օրը յորում կին մ'աղջկէդ կանչեն և քայլելով լոյս
կատարդէ, ա՛լ դարձդ լմնցաւ, ա՛լ կը սիրես։ Ա՛լ քեզ կը
մնայ բան մ'ընել միայն։ այսինքն խորհիլ անոր վրայ այն-

քան յարատեւութեամբ որ ան ալ բռնադատուի քու վրայ մտածելու։

Աստուած միայն կրնայ կատարել ինչ որ սէրը կսկսի։

Ձշմարիտ սէրը ձեռնոց մը կորսնցնելով կամ թաշկինակ մը գտնելով սաստիկ կը տրտմի կամ կը հրճուի, և իր անձնուիրութեան և յոյսերուն համար յաւիտենութեան հարկաւորութիւն ունի։ Սիրոյ բազադրութիւնը կազմող իրերն են ինչ որ ամենամեծ ու միանգամայն ամենափոքրը է։

Եթէ քար ես, մոգնէտ եղիր. եթէ տունկ ես, զգայնիկ (sensitive) եղիր. եթէ մարդ ես, սէր եղիր։

Ոչ ինչ կը բաւէ սիրոյ։ Սէրն երբ երանութիւնը կուներնայ, դրախտը կուզէ. երբ դրախտը կուներնայ, երկինքը կուզէ։

Ո՛դուք որ կը սիրէք, դիտնաք որ երանութիւնը, դրախտը և երկինքը սիրոյ մէջն են։ Աշխատեցէք անոր մէջ գտնելու զանոնք։ Սէրը երկնից չափ բան մ՚ունի որ է հոգեհանգստութիւնը, անկէ աւելի բան մ՚ալ ունի որ է հեշտութիւնը։

— Տակաւին Լիւքսանպուրը կուզա՞յ ան։ — Ոչ, պարոն։ — Պատարագ լսելու համար այս եկեղեցին կուգայ, այնպէս չէ՞ — Ա՛լ չուզար։ — Մի՛թէ միշտ այս տունը չգնակիր։ — Եւ՛լ այս տունէն։ — Ո՞ւր կը բնակի հիմա։ — Զըտաւ ուր քնակիլը։

Ո՛րքան տխրալի բան է մարդուս չդիտնալ թէ ուր կը քնակի իր հոգին։

Սէրը տղայութիւններ ունի, իսկ միւս կիրքերը փոքրութիւններ։ Ամ՚թ այն կիրքերուն որք կը փոքրեն մարդս։ Պահէ՛ այն կիրքին որ տղայ կընէ զան։

Գիտե՞ս որ տարօրինակ բան մ՚է այս։ Գիշերային խաւարի մէջ եմ։ Ձակ մը կայ որ մեկնելով երկինքը հետն առաւ տարաւ։

Ո՛։ Մի և նոյն դերեզմանին մէջ ձեռք ձեռքի տալով անոր հետ պառկի՛լ, և խաւարին մէջ ժամանակ առ ժամանակ փոխադարձաբար մատ մը դպուցնել մեղմովի՛ն, ասի այնպիսի երանութիւն մ՚է որ կրնայ բաւել իմ յաւիտենութեան։ Դուք որ կը տառապիք վասն զի կը սիրէք, ա՛լ աւելի սիրեցէք։ Սիրով մեռնիլը անով ապրիլ է։

Սիրեցէ՛ք։ Այս չարչարանքը տխուր այլ աստեղափայլ այլակերպութիւն կը պարունակէ։ Հոգեվարքի մէջ գմայլում կայ։

Ո՛ ուրախութիւն թռչնոց· կերգեն անոնք, վասն զի բոյն մ՚ունին։

Սիրելը արքայութեան օդը երկնային շնչառութեամբ մը շնչել է։

Խորունկ սիրտե՛ր, իմաստուն միտքե՛ր, ընդունեցէ՛ք կեանքը ինչ կերպով որ տրուած է Աստուծմէ· երկարատև փորձ մ՚է անծանօթ ձակատագրի մը վճռակելու համար, անխմանալի նախապատրաստութիւն մ՚է այն։ Այս ձակատագիրը, ձշմա-

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԳՕԶԵԹ ՆԵՄԱՆԻՆ ԵՏՔ

ԳՕԶԵԹ այս ընթերցումին ժամանակ կամաց կամաց մոռախուզեհամ կը պատուէր: Երբ տեսարին յետին տողին վրայէն վեր ըրաւ աչերը, դեղանձն պաշտօնակիրը յաղթահակաւ վանդակին առջևէն անցաւ, վասն զի այն պահուն կանցնէր սովորաբար: Թուեցաւ Գօզէթին թէ տասկալի ազեղ մ'էր ան:

Գօզէթ սկսաւ տեսորը նկատել. ըսաւ մտապէս թէ աքանչելի գիրով մը գրուած է. թէ ու և նոյն ձեռքով բայց զանազան մելանով, մերթ սև, մերթ ձերմակի զարնող այծինքն կազմարին մէջ նոր գրուող մելանով, և հետևաբար այլ և այլ օրեր գրուած է այն: Ուրեմն միաք մը հատաչանքէ հատաչանք անցնելով, առանց կանոնի, առանց կարգի, առանց ընտրութեան, առանց նպատակի և ըստ դիպուածի այս տեսարին վրայ սփռուած էր: Գօզէթ այսպիսի բան մը կարգացած չէր ընտր: Այս ձեռագիրն որու մէջ արդէն տեսի պայծառութիւն քանիէ մթութիւն կը տեսնէր, կիսաբաց և նուիրական խորանի մ'աղջամուղը կուտար անոր: Այս խորհրդաւոր տաղերուն ամէն մէկը կը փոդփոդէր իր առջև տարօրինակ լոյսով մը սիրտը կողողէր: Գօզէթին ընդունած դաստիարակութիւնը միշտ հոգիին վրայ խոսած էր անոր հեռը, այլ սիրոյ վրայ տեղեկութիւն մը պէս որ պրած իրի մը վրայ կը խոսի, առանց երբեք բուն խոսքն ընելու: Այս տատնուհինդ երեսէ բազկացած ձեռագիրը յանկարծ կը յայտներ անոր սէրը, վիշտը, ձակատագիրը, կեանքը, յաւիտենութիւնը, սկիզբը, վերջը: Կարծես թէ ձեռք մ'էր այն որ բացուած և յանկարծ ափ մը ճառագայթ տեսած էր անոր վրայ: Գօզէթ կզգար թէ այս փոնաքի տողերուն մէջ արփալի, վառվռուն, վեհ և լաւ բնա-

իա ճակատագիրը մարդուս համար կսկսի երբ ասի դերեզմանին դերքին սանդուղին առաջին աստիճանը կը կոխէ: Այն տեսնն բան մը կը տեսնէ ան, և կսկսի որոշակի նշմարել վերջնականը: Վերջնական, ըսի, մտածէ այս բառին վրայ: Կենդանիները անվերջանալին կը տեսնեն. վերջնականը մարդկան կը տեսնուի միայն: Ու այժմ սիրեցէք և տառապեցէք, յուսացէք և նկատեցէք մտապիշ: Բաքէ, վայ անոր որ միայն մարմիններ, ձևեր, երևոյթներ սիրած է: Մեռնելէն ետք այնպիսի սիրող մ'ամէն բան պիտի կորուսէ: Աշխատեցէք հոգիները սիրելու, և ահա մեռնելէն ետք պիտի կրնաք գտնել զանոնք:

Փողոցը խիստ աղքատ երիտասարդի մը հանդիպելեցայ որ կը սիրէր: Գլխարկը հին, թիկնոցը մաշուած, արմունկերն ալ ծակուած էին. կուրը անոր մուճակներուն՝ և ատղերն ալ հոգիին մէջէն կանցնէին:

Ո՛րքան վսեմ բան է սիրուիլը: Ո՛րքան աւելի վսեմ բան է սիրելը: Սիրան այնքան կը տրփի որ ամէ գիւցազնական կըլլայ: Ամէ անարատ ոչինչով մը կը բազկանայ այն. ամէ բարձր և վսեմ ոչինչի մը վրայ կը կռթնի: Այսպիսի սրտի մը մէջ չկրնար անարժան խորհուրդ մը ծլիլ քանզի չկրնար եղիճ մը ծլիլ առանակոյտի մը վրայ: Բարձր և պայծառափայլ հոգին, գռեհիկ կիրքերուս և մորմոքներուս անմատչելի ըլլալով, այս աշխարհի ամպերուն և սուտերներուն, յիմարութիւններուն, սուտերուն, սանձութիւններուն, սնոտիապաշտութիւններուն, ընդհանուր կեղծաւորութիւններուն վերեւը սիրտ ունի կապտագոյն երկինքը կը բնակի, և ամէ մի միայն ձակատագրին խորունկ և աստղերկրային դղրդումները կզգայ լեռներու գագաթին պէս որ երկրաշարժները կզգայ:

Եթէ սիրող մը ջրլլար սիրտերքիս մէջ, արևը թերևս կը մարէր:

ւորութիւն մը, նուիրական կամք մը, անբաւ վիշտ մը և անբաւ յոյս մը, սիրաբեկ սիրտ մը, նորափեթիթ զմայլում մը կար։ Ի՞նչ էր այս ձեռագիրը։ Նամակ մը։ Նամակ՝ առանց անունի, թուականի և ստորագրութեան։ Նամակ ստիպողական և անշահախնդիր։ Ձշմարտութիւններէ բաղկացող հանելուկ։ պատճառ սիրային որ հրեշտակի մը ձեռքովը բերուելու և կոյսէ մը կարդացուելու համար արուած էր։ աշխարհէս դուրս նշանակուած ժամադրութեան տեղ։ ուրուականէ մը ստուերի մը դրուած սիրագիր։ Հեղինակն էր հանդարտ և վշտահար տարակայ մը որ մահուան պլրկին ապաւինելու պատրաստ կերեւար և որ Ճակատագրին պաղտնիքը, կեանքին բանալին, այսինքն սէրը կը ղրկէր տարակոյս սիրուհիին։ Գրողը՝ ոտքը դերեզմանին և մատը երկնից վրայ դնելով՝ գրած էր զայն։ Այս տողերը՝ որք մի առ մի Թուղթին վրայ ինկած էին՝ կրնայ ըսուիլ թէ հոգւի կաթիլներ էին։

Բայց որմէ կրնար եկած ըլլալ այս տեսարը։ ո՛վ կրնար գրած ըլլալ զայն։

Գօղէթ բոպէ մ՚անգամ չվարանեցաւ։ Մէկ մարդ միայն կրնար գրած ըլլալ։

Ա՛ն։

Գօղէթի մտքին մէջ նորէն սիւռւած էր լոյսը։ ամէն բան նորէն երեւած էր։ Անլուր ուրախութիւն մը և սաստիկ տանջութիւն մը կզգար։ Ա՛ն էր, ա՛ն էր իրեն գրողը։ ա՛ն էր պարտէզին վանդակին քով կեցողը։ ա՛ն էր թեւը վանդակէն ներս անցուցողը։ Մինչդեռ ինք կը մտածար զան, անի ահա եկած և գարձեալ գտած էր զինքը։ Բայց միթէ Գօղէթ մոռցած էր։ Ո՛չ, ոչ երբեք։ Ցիմարութիւն էր պահ մը կարծելը թէ մոռցած է։ Միշտ սիրած, միշտ պաշտած էր զան։ Հոգւը ծածկուած և ժամանակ մը մոխիրին տակ պահուած էր։ Հիմա լոյս մը կը տեսնէր թէ այս հոգւը իր սրտին մէջ չէ թէ մարած այլ աւելի խորունկը պոցած էր, և թէ հիմա նորէն կը բորբոքէր և մարմնովին կը վառէր

զինք։ Այն տեսարը՝ իբր կայծ մը՝ միւսին հոգիէն իր հոգիին մէջ ինկած էր։ Գօղէթ հրդեհին վերսին սկսիլը կզգար։ Ձեռագրին ամէն մէկ բառէն կը պրաւուէր։ — Ո՛հ, այո՛, ինչպէս կը ճանչնամ բոլոր այս տողերը, կըսէր։ Արդէն այս ամէն խօսքերը կարդացած էի անոր աչքերուն մէջ — ։

Երբ երրորդ անգամ ընթերցումը կը լմնցունէր, թէօոիւլ տեղակալը նորէն վանդակին առջեւն եկաւ և իր կօշիկներուն խթանները հնչեցուց քարայատակին վրայ։ Գօղէթ հարկադրեցաւ վեր ընելու աչերը և նայելու։ Թուեցաւ իրեն թէ անհամ, ղեկչկէկ, ապուշ, անօգուտ, անճաշակ, ահաճոյ, լերկ և ամենատգեղ մարդ մ՚է ան։ Պաշտօնատարը կարծեց թէ պէտք էր ժպտիլ Գօղէթին։ Գօղէթ ամչնալով և ղայրանալով երեսը անդին դարձուց։ Եթէ կարելի ըլլար, յօժարակամ բան մը պիտի ներէր անոր պլտխին։

Գօղէթ խոյս տալով ներս մտաւ և իր սենեկին մէջ փակուեցաւ ձեռագիրը նորէն կարդալու, պոյ սորվելու և մտաքննելու համար։ Երբ ուշի ուշով կարդաց, պագաւ և դրաւ սէյին մէջ դրաւ։

Ա՛լ լմնցած էր իր պործը։ Գօղէթ նորէն համակուած էր սերովբէական սաստիկ սիրով։ Եղեմային անգուներգը բացուած էր իր առջեւ։

Գօղէթ այն օրը միշտ իրիկուն տեսակ մը շուարումով հանկուեցաւ։ Հազիւ հաղ կը մտածէր։ իր պաղպաղանքներն ուղղին մէջ խառնուած կարծի մը վիճակն ունէին։ չէր կրնար որ և է կարծիք մը կազմել։ սոսահռմով մը կը յուսար։ ինչ, — անկայտ բաներ։ Չէր համարձակեր ինքն իրեն բան մը խոստանալ, և չէր ուզեր ինքն իրեն բան մը մերժել։ Երեսին վրայէն ժպտութիւնները և մարճոյն վրայէն սուտները կանցնէին։ Մերթ ընդ մերթ քիմերական աշխարհը մտնել կը կարծէր։ իրական է այս, կըսէր ինքնիրեն։ անատեն րօպային տակի տանդնասիրելի տեսարը կը շօշափէր։ սրան վրայ կը Ճնշէր։ կզգար թէ անոր ծայրերը իր մարմինին կը պտնա-

յին, և եթէ ժան Վալժան նոյն միջոցին տեսած ըլլար այս պատահուհին, պիտի սարսռէր նշմարելով այս լուսափայլ և անձանօթ ուրախութիւնը որ անոր բիբերէն կարտահոսէր։

— Ո՛հ, այո՛, կըսէր Գօզլէթ մտապէս։ Ստուգիւ ան է. այս տեարը անոր կողմէն եկած է ինձի համար։

Եւ կըսէր իւրովի թէ հրեշտակներու միջամտութեան մը, երկնային դիպուածի մը շնորհիւ վերստին գտած էր զան։

Ո՛չ այլակերպութիւնք սիրոյ· ո՛չ երազներ· այս երկնային դիպուածը, այս հրեշտակներու միջամտութիւնը ոչ այլ ինչ էր թէ ոչ այն հայր կնդակը զոր Շարլըմանեի պատիճին գողերուն մին Փօրսի յարկերուն վրայէն Փօա–օ–Լիոնի պողերուն մէկուն նետած էր։

ԳԼՈՒԽ Զ·

ԹԵՐԵՐԸ ՑԵՐՄԱՐ ԹՄՄԱՆԱԿ ԳՈՒՐՍ ԿԵԼՆԵՆ

Երեկոցեան միջոցին, ժան Վալժան դուրս ելաւ։ Գօզլէթ հապուեցաւ· մազերը շիկէց այն ձեւով որ ամէն ձեւերէ աւելի կը վայելէր իրեն· բօպա մը հագաւ որու կուրծքի կողմին վերի մասը քիչ մ՚աւելի կարուած և որ՝ ինչպէս կըսեն նորատաի աղջիկները՝ «քիչ մ՚անվայել» էր, վասն զի կուրծքին այն վերի մասին աղեղնաձև հատուածն անոր վզին ըսքին այն վերի մասին աղեղնաձև հատուածն անոր վզին ըսկիղբը երեսն կը հանէր։ Բայց ամենևին անվայել չէր այս բօպան, այլ այս կէրպով ուրիշ ազնուութիւն մ՚ունէր։ Գօզլէթ այսպէս հապուեցաւ շքեցաւ առանց պետնալու թէ ինչո՛ւ։

Մթթէ դուրս պիտի ելնէր· ոչ։

Մթթէ հիւրի մը կսպասէր· ոչ։

Երեկոյեան մշուշն երբ սկսաւ տիրել, Գօզլէթ պարտէզն իջաւ։ Թուսէն իր գործին կը պարապէր խոհարանին մէջ որ չետնապատութեան վրայ կը նայէր։

Գօզլէթ սկսաւ քայլել ոսաերուն ներքև՝ ժամանակ առ ժամանակ ձեռքովը մէկ դի ընելով զանոնք, վասն զի կային այնպիսի ոսաեր որք խիստ ցած էին։

Այսպէս քայլելով նստարանը հասաւ։

Քարը դեռ վրան էր։

Նստաւ, և իր սպիտակ ու քնքուշ ձեռքն այն քարին վրայ գրաւ իբր թէ ուղէր դպուել զայն և շնորհակալ ըլլալ։

Ցանկարծ զգաց այն անորոշելի տպաւորութիւնը զոր մարդս՝ նաև առանց տեսնելու՝ կզգայ երբ իր եաևը մէկը կըլլայ ստքի վրայ։

Գլուխը եաևը դարձուց և կայնեցաւ։

Ան (Մարիուս) էր եաևը կայնողը։

Գլուխը բաց, դէմքը գունատ և նիհար էր։ Հազիւ հազ կը նշմարուէր իր սև հագուստը։ Վերջալոյսը կը ժպտուներ անոր պեղանի ճակատը և խաւարով կը վարագուրեր աչերը։ Անհամեմատ քաղցրութեամբ բաղկացող քօղի մը տակ մահացիպ և պիշերային բան մ՚ունէր ան։ Մարելու մօտ լոյսի մը նշոյլը և թռելու պատրաստ հոգիի մը մտածումը կը լուսաւորէին երիտասարդին երեսը։

Կարծես թէ ան մարդ մ՚ըլլալէ դադրած կերեւար, բայց և այնպէս տակաւին ուրուական մ՚ալ եղած չէր։

Գլխարկը քանի մը քայլ հեռի մայաւներուն մէջ նետուած էր։

Գօզլէթ՝ նուաղելու պատրաստ՝ աղաղակ մը չհանեց։ Ցամբարաբար եաև եաև կերթար, վասն զի կզգար թէ դեպ առաջ կը մղուէր։ Իսկ ան (Մարիուս) անշարժ կը կենար։ Գօզլէթ չը դիտեր թէ ինչպիսի անպատում և արտում բանով մ՚անոր պաշտօնած ըլլալը տեսնելով կզգար թէ իրեն կը նայէին անոր աչերը զոր ինք չէր տեսներ։

Գօզլէթ եաև քաշուեցաւ ծառի մը հանդիպեցաւ և կսքնեցաւ։ Եթէ այս ծառը չըլլար, պիտի խնար նորատի աղջիկը։

Անատեն Գօզլէթ լսեց անոր ձայնը, այն ձանը զոր բնաւ

լսած չէը ատուպասէս , որ աերևներուն ասսիւնէն հազիւ թէ փոքը ինչ բարձր էր և որ փսփսալով կըսէր·

— Ներեցէք ինձ հոս պալուս : Սիրոս վիշտով լի է· չէի կրնար ապրիլ այս կերպով , անոր համար եկայ : Կարդացէք հոն , այդ նստարանին վրայ դրածս : Կը ձանչնաք ղիս փոքը ինչ· մի վախնաք իմէ : Բաւական ժամանակ անցաւ· կը յիշէք այն օրը յորում ինծի նայեցաք· Լիւքսանպուրին մէջ , տաւսերաւոր ըմբիշի (արձանին) քովէն էիք երբ նայեցաք· կը յիշէք նաև այն օրն ուր իմ առջևէ անցաք· յունիսի 16 և յուլիսի 2ին էը : Գրեթէ տարի մը կայ : Շատ ժամանակէ ի վեր է որ տեսած չեմ ձեզի : Աթոռ վարձող կնկան հարցուցի , ըսաւ թէ ալ չէը տեսնը ձեզի : Ուէսթի փողոցը նոր տունի մ'առջևի կողմը երրորդ դասիկոնը կը բնակէիք· կը տեսնէք թէ ինչպէս պիտեմ : Ձեր եռանէն կուզայի ես : Ինչ գործ ունէի : Ցետոյ աներևոյթ եղաք : Անգամ մը Օպէռնի կամարներուն ներքև երբ լուսիը կը կարդայի , մէկու մ'անցնելը տեսայ և կարծեցի թէ դուք էք : Վազեցի· բայց սխալած էի : Ձեր գլխարկին պէս գլխարկ մը հագած աղջիկ մ'էր ան : Գիշերները հոս կուգամ : Մի վախնաք , ոչ ոք կը տեսնէ զիս : Հոս կուգամ ի մտաւսա ձեր պատուհանները նայելու համար : Շատ կամայ կը քայլեմ սրպէս զի չլսէք , վասն զի թերևս պիտի վախնայիք : Անցած օր ձեր եռանէն էի· երբ դարձաք , փախայ : Անգամ մը կերկեցիք , մտիկ ըրի : Երջանիկ էի : Մեթէ ինձ մը կուտամ ձեզ երբ պատուհանէն ձեր երկելը կը լսեմ· լսելս ձեզի ինձ մը չկրնար ընել , այնպէս չէ : Կը տեսնէք որ իմ հրեշտակս էք դուք· Թող տուէք որ դամ քիչ մը· կարծեմ թէ ալ պիտի մեռնիմ : Եթէ գիտնայիք : Ես կը պաշտեմ ձեզի : Ներեցէք , կը խօսիմ ձեր հետը , չգիտեմ թէ ինչ կըսեմ· Թերևս կը նեղացնեմ ձեզի· մեթէ կը նեղացնեմ :

— Ո՛վ մայր իմ , ըսաւ Գօզէթ :

Եւ ինքն իր վրայ կքեցաւ իրը թէ մահուան դառը հառաչը ըլլար :

Մինչդեռ կխնար Գօզէթ , երիտասարդը բունեց զան , թեւերուն մէջ առաւ և եռանդագին ողջագուրեց առանց գիտակցութիւն ունենալու իր այս ընթացքին նկատմամբ : Կը բռնէր Գօզէթը ինքն ալ երեսալով : Կը նմանէը այնպիսի մարդու մ'որու գլուխը մոլեգնած է· ուղեղները վրայէն փայլակները կանցնէին· դաղափարներն աներևոյթ կըլլային· կը կարծէր թէ կրօնական գործողութիւն մը կը կատարէը և թէ արբագործութիւն մը կընէր : Սակայն ամենէն փափաք մը չէր տածեր այս գմայլելի կնոջ նկատմամբ որու կերպարանքին իր կուրծքին դպնալը կզգար : Սիրով արբշիռ էր Մարիուս : Գօզէթ անոր ձեռքը բունեց և իր սրտին վրայ դրաւ : Մարիուս իր գրած տետրը շօշափեց , և մոմեցաւ·

— Կը սիրէք ուրեմն զիս :

Գօզէթ պատասխանեց այնպիսի ցած ձայնով մը որ գրեթէ հազիւ հազ լսելի շունչի մը կը նմանէը :

— Լա՛ , չգիտես սիրելս :

Եւ շատազին գլուխը վեհ և արբշիռ երիտասարդին կրծկին մէջ պահեց :

Երիտասարդը նստարանին վրայ ինկաւ , Գօզէթ ալ քովը· Ա՛լ խօսք չունէին իրարու ըսելու : Աստղերը կսկսէին փոզփոզիլ : Ի՞նչպէս եղաւ որ անոնց շուրթերն իրարու հպեցան : Ի՞նչպէս կըլլայ որ թռչունը կերկէ , ձիւնը կը հալի , վարդը կը բացուի , մայիսը կը փթթի , պղը կսպիտակի բլուրներու սարսուռի պապաթին սևաթոյր ծառերուն եռևէն :

Համբոյր մը քաղցին միայն , և ահա երկուքն ալ մոլեգին իրարու նայեցան սիրաշունչ աչերով :

Ձէին զգար ոչ դիւերուան զովութիւնը , ոչ քարին ցուրտը , ոչ հողին խոնաւութիւնը , ոչ խոտին թրջուած ըլլալը· իրարու կը նայէին միչդեռ խորհուրդներով լի էր իրենց սիրտը : Իրարու ձեռքը բռնած էին առանց գիտնալու :

Գօզէթ չէր հարցներ , ոչ ալ միտքէն կանցուներ թէ ասկէ մեռած և ինչպէս պարտէզն եկած էր : Վասն զի անոր

հոն դանուիլը խիստ բնական բան մը կերեւար իրեն :

Ճամանակ առ ժամանակ Մարիուսի ծունկը Գօզէթի ծունկին կը դպնար , և երկուքն ալ կը սարսռէին :

Մերթ ընդ մերթ Գօզէթ խօսք մը կը թօթովէր : Հօգին կը դողար իր շուրթերուն վրայ ծաղկի մը վրայ դողացող կաթիլ մը ցօղի պէս :

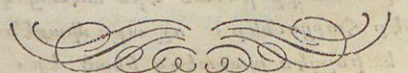
Սակաւ առ սակաւ սկսան խօսիլ : Լուութեան յաջորդից սրտին արտահոսումը որ սիրոյ ամբողջութիւնն է : Դիշերը պայծառ և հեղ էր անոնց դլուխն վերը : Այս երկու էակները որք ոչինչերու պէս անտարակ էին՝ ըսին իրարու ամէն բան , իրենց երազները , յափշտակութիւնները , վշտալումները , ցնորքները , նուազումները : Թէ հեռուէն ինչպէս մէկզմէկ պաշտած էին : Թէ ինչպէս փափաքած էին տեսնուիլ , և թէ ինչպէս յուսահատած էին երբ դադրած էին զիրար նշմարելէ : Ցայտնեցին իրարու իրենց ամենէն թաղուն և ամենէն դաղտնի ղգացումները և մտածումները այնպիսի տեսլական մտերմութեամբ մը զոր արդէն ոչինչ կրնար աւելցնել : Անմեղութեամբ մը վստահելով իրենց պատրանաց՝ պատմելին իրարու ինչ որ սիրը , պատանութիւնը և մանկութեան միացորդ մը՝ զոր ունէին տակաւին՝ իրենց մտքին մէջ դրած էր : Այս երկու սիրտերը մին միւսին մէջ հոսեցան , այնպէս որ ժամ մ'ետք երիտասարդը նորաւոր աղջկին հոգին և նորաւոր աղջկին ալ երիտասարդին հոգին ընդունած էր : Իրարու ներսը թափանցեցին , հմայեցան , շլացան :

Երբ լմնցուցին , երբ ամէն բան ըսին իրարու , Գօզէթ դլուխն անոր ուսին վրայ դրաւ և հարցուց՝

— Ի՞նչ է անունդ :

— Մարիուս՝ քու անունդ ինչ է :

— Գօզէթ :

ԳԻՐՔ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՊԱՏԻ ԿԱՎՐՕՇԸ

ԳԱՂՏՆԻՔ ԱՓԱՋԱՆՑ

ՀՕԳԻՆ ՉԸՐՆԿԱՄ ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

1823Էն ՚ի վեր Մօնֆերմէյլի խոհատունը կիջնէր և սակաւ առ սակաւ կընկղմէր չէ թէ անանկութեան մը անդունդին այլ պղտի պարագերու կոյանոյին մէջ , թէնարաներ ամուսինները երկու զաւակ ևս ունեցած էին երկուքն ալ աղջկայ : Հետեւաբար հինգ զաւակ ունէին . երկու աղջիկ , երեքը մանչ : Շատ էր այս :

Թէնարաուհին տարօրինակ բարեբաղդութեամբ մը վերջին երկուքէն ազատած էր երբ տակաւին խիստ պզտի մանուկներ էին ատոնք : Ազատած , կըսենք բառին բուն նշանակութեամբը : Այս կնիկին սրտին մէջ բնութեան բեկոր մը կար միայն : Երեւոյթ , որու շատ օրինակները տեսնուած են : Տը Լամոթ–Ուտանդուր մարեշալուհին պէս Թէնարաուհին միայն իր աղջիկներուն համար մայր էր : Իր մայրութիւնը աղջիկներուն վրայ կը վերջանար : Մարդկային սեռի դէմ ունեցած ատելութիւնը իր մանչ զաւակներէն կսկսէր : Իր զաւակներուն նկատմամբ չարասրտութիւնը վերէն վար ուղղաձիգ էր , և սիրտը դէպ անոնց կողմը ասկալէ դարուվար մը ունէր : Ինչպէս պիտի ընթերցողը , Թէնարաուհին կատէրաւջինեկը՝ միւս երկուքն ալ ստատիկ կը քամահրէր : Ինչու : Վասն զի : Պատճառներուն ամենէն սարսափելին և պատասխաններուն ամենէն անհակառակելին . վասն զի , տղայ զաւակի պէտք չունիմ , կըսէր այս մայրը :

Բացատրենք թէ Թենարտիէները ինչպէս ոչ միայն իրենց վերջին երկու զաւակէն ազատած, այլ նաև օգուտ քաղած էին։

Մանեօն անուն աղջիկն որու վրայ ասկէ առաջ խօսեցանք՝ այն կինն էր որ յաջողեր էր իր ունեցած երկու զաւակները եկամուտ մը կապել տալու Թիլնօրմանի ծերուկին։ Մանեօն կը բնակէր այն Բըթի–Միւսք ըսուած հինաւուրց փողոցին ծայրը որ Սէն–Լէսթէնի ափնուղիէն քանի էր և որ՝ ինչ որ կրցաւ ըրաւ՝ իր պէշ համբաւը բարի համբաւի փոխելու համար։ Ընթերցողք կը յիշեն անշուշտ մանկանց կոկորդի այն համաճարակ հիւանդութիւնը որ ասկէ երսունը հինգ տարի առաջ Բարիզի մէջ Սէնի պեռզերեայ թաղերը սուգով համակեց, և ուսկէ պետութիւնը առիթ ունեցաւ երկար բարակ փորձերով հասկնալու թէ ինչ աղդեցութիւն ունէր հիւանդին կոկորդէն ներս պաղելէ վչելը, թէև հիմա այս դարմանին օգտակարապէս չաչորդած է իւսի դուհաւոր դեղաջուրը։ Այս համաճարակ հիւանդութեան միջոցին Մանեօնի երկու տղան՝ որք խիստ պզտիկ էին՝ մի և նոյն օր մեռան, մին առաւ, միւսը երեկոյեան դէմ։ Հարուած մ'էր անոնց մահը։ Այս մանուկները թանկագին էին իրենց մօրը, վասն զի ամիսը ութսուն ֆրանք կը բերէին։ Պարոն Պարժ անուանուած մարդ մը որ նաւթրակութեան պաշտօնէ քաշուելով Բուա–տը–Սիսիլ փողոցը կը բնակէր և որ Պ. Թիլնօրմանին հասընկալն էր, այն ութսուն ֆրանքը ամէն ամիս Ձշդապէս կը վճարէր Մանեօնին յանուն Պ. Թիլնօրմանի։ Զաւակներուն հետ եկամուտն ալ պիտի թաղուէր։ Մանեօն հոգւոյ մը մտածեց։ Զարութեան խաւարային մասնութեան մէջ որու մանուկիկ էր Մանեօն, մարդիկ ամէն բան կ'իմանան, իրարու դաղանիքը կը պահեն և կաչակին։ Մանեօն երկու մանկանց հարկաւորութիւն ունէր։ Թենարտուհին ալ երկու մանուկ ունէր, մի և նոյն սեռով, մի և նոյն հասակաւ։ Օգտակար կարդադրութիւն մը կուգուն համար, օգտակար զետեղում (placement) միւսին համար։ Թենարտիէի պզտիկները Մանեօնի

պզտիկներն եղան։ Մանեօն Սէլէսթինի ափնուղիէն ելաւ և Գլօշ–Բէրս փողոցը տուն մը վարձեց։ Բարիզի մէջ՝ մէկ փողոցին միւսն անցնելովը կը կտրի այն նոյնութեան կապը սովոր անհատ մը ինքն իրեն հետ կը կապուի։

Քաղաքային վիճակագրութեան պաշտօնատունը՝ (état civil) բանէ մը տեղեկութիւն չունենալով՝ չզոլոքեց, և մանկանց փոխանակութիւնը առանց ամենափոքր անհեղութեան՝ ի գործ դրուեցաւ։ Միայն թէ Թենարտիէ այս մանուկները փոխ տալուն փոխարէն տասը ֆրանք ամսական պահանջեց զոր Մանեօն խոստացաւ վճարել, և վճարեց իսկ։ Աւելորդ է ըսել թէ պ. Թիլնօրման շարունակ վճարեց ամսական ութսուն ֆրանքը։ Վեց ամիսն անգամ մը պզտիկները տեսնելու կուդար։ Զնշմարեց փոփոխութիւնը։ — Պարոն, կըսէր անոր Մանեօն, տեսէք ինչպէս ձեզի կը նմանին։

Թենարտիէ՝ որու համար դիւրին էին կերպարանափոխութիւնները, այս առթիւ Թենարտիէ ըլլալէ դադրելով ծօնսրեթէ եղաւ։ Իր երկու աղջիկները և կավլօշ հավլու հազ ժամանակ ունեցած էին նշմարելու թէ երկու պզտիկ եղբայր ունէին։ Կայ թշուառութեան ասպիճան մ'ուր մարդս ձիւաղային անտարբերութեամբ մը կը համակուի և իր տեսած էակները կը կարծէ թէ ձիւաղներ են։ Իր ամենէն մօտ աղպատկանները շատ անգամ ոչ այլ ինչ են իրեն համար եթէ ոչ առուերի անորոշ կերպարաններ որք կեանքի ամպոտ յատակէն հազիւ հազ կը նշմարուին և նոքէն դիւրութեամբ կը խտտնուին անտեսանելիին հետ։

Թենարտուհին իր երկու պզտիկները՝ ալ բնաւ չպահանջելու մտածուր կամքով Մանեօնին յանձնած օրը երեկոյեան դէմ խղճահարութիւն մ'ունեցած կամ ունենալ ձեւացուցած էր։ — Բայց պզտիկներն այսպէս տալը լաւ եղաւ, ըսաւ Թենարտիէ՝ վարդապետաբար և հանդարտութեամբ մ'անոր խղճին տադնապը հանդարտեց սա խօսքով. Ծան–Ծադ–Ռուսօ ապրելի դէշն ըրաւ։ Մայրը խղճահարութիւնը վախի փոխե-

լով, հարցուց· Բայց եթէ ոստիկանութիւնը մեղ նեղելու ըլլայ, ինչ պիտի ընենք: Մեր այս ըրածը միթէ ներելի է, ըսէ նայիմ, պ· Թենաարսիէ: — Թենաարսիէ պատասխանեց· Ան՝ մեն բան ներելի է: Ոչ ոք բան մը պիտի կրնայ ըսել կամ հասկնալ: Մանաւանդ թէ ոչ ոք շահ մ՚ունի հարցուփորձ ընելու այնպիսի մանուկներու նկատմամբ որք ստակ մը չունին:

Մանեօն տեսակ մը վայելչասէր եղեռնապործուհի մ՚ըլլալով կը հագուէր կը շքուէր: Իր շինծու և անշուք կերպով մը զարդարուն բնակարանին մէջ ֆրանսուհիի փոխուած անկլուհի մը կը բնակէր որ Ճարպիկ գող մ՚էր: Այս բուն բարիզեանի փոխուած անկլուհին որ իր պերճ յարաբերութիւններով երևելի էր և որ օրիորդ Մարսի Թանգարանին մեսայլներուն և ազամանդներուն հետ մտերմական յարաբերութիւն ունէր, եաքէն մեծ անուն առաւ դատական հաշուեյիներու մէջ: Անունն էր Համլէ Մխ:

Մանեօնին վիճակող երկու պզտիկները պանդ առնելու տեղի չունեցան: Ութսուն ֆրանքի ամսականէն պաշտպանուած ըլլալով աղէկ կը նայուէին ամէն շահաբեր իրերու պէս: Լաւ զգեստներ կը հագնէին, աղէկ կուտէին կը խմին, «պզտիկ պարոններու» պէս կը խնամուէին, շինծու մայրին հետ աւելի լաւ կապրէին քանթէ բուն մայրին հետ: Մանեօն աղջնիւ տիկին մ՚ըլլալ կը ձևանար և անոնց առջև արիսթեան լեզուով չէր խօսեր:

Այսպէս քանի մը տարի անցուցին: Թենաարսիէ այս բարեկեցութիւնը տեսնելով լաւ ապագայ մը կը գուշակէր: Օր մը Մանեօն երբ տաս ֆրանք ամսականը կուտար, Թենաարսիէ ըսաւ·— Պէտք է որ «Հայրը» կրթութիւն տայ անոնց:

Օր մ՚այս երկու խեղճ մանուկները որք մինչև անատեն բաւական պաշտպանուած էին նաև իրենց չարաչար բաղդէն, յանկարծ կեանքի ասպարէզը նետուեցան և հարկապրեցան անոր մէջ ապրիլ սկսելու:

Զարապործներու միահամուռ ձերբակալութիւն մը, ինչպէս էր ծօնարթեթի սենեկին ձերբակալութիւնը, եաքէն տեղի կուտայ ուրիշ խուզարկութիւններու և ուրիշ անձերու բանտարկութեան, և իրական աղէտք մ՚է այն հակ-ընկերական դաղանի ընկերութեան համար որ հասարակային ընկերութեան տակը կապրի· այս տեսակ դէպք մ՚ամէն տեսակ կործանումներու տեղի կուտայ այն տխուր մարդերու ընկերութեան մէջ: Թենաարսիէներու աղէտաւոր վախճանէն նաև Մանեօնի աղէտաւոր վախճանը արտադրեցաւ:

Օր մը, այսինքն Մանեօն Բլիւմ փողոցին վերաբերող տոմսակը Էքօնոմի յանձնելէն ժամանակ մ՚ետք ոստիկանութիւնը Գլօշ-Բէրս փողոցը տուն մը կտնտեց· Մանեօն, մամզէլ Միս, և տունին այն ամէն անձինքը որք կասկածելի էին բռնուեցան: Երկու պզտիկ մանչերը որք նոյն միջոցին յետնապահութիւն մէջ կը խաղային, այս փոթորիկէն բան մը չտեսան: Երբ ուղեցին տունը մտնել, դուռը դոց և տունը ամայի գտան: Դիմացի կրպակէն հին մուճակ կարկատող մը կանչեց զանոնք և թուղթ մը յանձնեց զոր «մայրերնին» ձգած էր իրենց տրուելու համար: Թուղթին վրայ հասցէ մը կար· Պ· Պարժ, հասընկալ, Ռուա-սը-Սիսիլ փողոցը, թիւ 8: Կրպակին մարդն ըսաւ մանկանց·— Ա՚լ հոս չէք բնակիր: Հոն գայէք: Խնամ մեզ է այդ տունը: Ձախ կողմի առջի փողոցը մտէք: Այս թուղթով հարցուցէք այն տունն ուր պիտի երթաք:

Մանուկները մեկնեցան, առջինէկը կրտսերին առաջնորդելով և ձեռքը բռնելով թուղթը որ իրենց ուղեցոյցը պիտի ըլլար: Կը մտէր, և իր ընդարմացեալ մատները քիչ կը սեղմին և աղէկ չէին բռներ այս թուղթը: Երբ Գլօշ-Բէրս դռնէն դարձան, հով մը փչելով մանկան ձեռքէն առաւ տարաւ թուղթը, և՝ որովհետև պիէռեռան մելը կը տիրէր՝ մանուկը չկրցաւ գոնել ղայն:

Սկսան փողոցներուն մէջ ըստ պիսպասածի թափառիլ:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՈՒՐ ԳՋՏԻԿ ԿԱՎԸՕՇԸ ՄԵԾՆ ՆԵՐՕԼԻՕՆԷՆ ՕԳՈՒՏ ԿԸ ՔԱՂԻ

Գարնան ժամանակ Բարիզի մէջ բաւական սեպ կը փչէն այնպիսի կծու և սաստիկ քամիներ, որոնցմէ մարդ Ճշդապէս չսաւիր, բայց կը մսի· այս քամիներն որք ամէնէն պնդեցիկ օրերը կը տրամեն Ճիշդ այն ազդումն ունին զոր պատուհանի մը կամ աղէկ չդոցուած դուռի մը Ճեղքերէն տաք սենեկի մը մէջ փչող ցուրտ հովը կուենեցնայ: Կարծես թէ ձմեռուան տխուր դուռը կիսաբաց մնացած է և թէ հով կուգայ անկէ: 1832ի գարնան եղանակին մէջ՝ ուր ներկայ գարուս առաջին և մեծ համաճարակ հիւանդութիւնը երևան եկաւ Եւրոպայի մէջ, այն քամիներն աւելի կծու և աւելի կսկծալի էին: Աւելի սառնաբեր դուռ մ'էին անոնք քանիէ ձմեռուան կիսաբաց դուռը: Գերեզմանի դուռն էր այն: Մարդս այս քամիներուն մէջ գօլերայի շունչը կզգար:

Օդերեւութաբանական տեսութեամբ նկատուելով այս ցըրտագին հովերը մասնաւոր հանգամանք մ'ունէին, որ էր ելեքտրական սաստիկ ձգտում մը: Այն ժամանակ սեպ փոթորիկներ տեղի ունեցան փայլակներու և շանթերու հետ:

Երիկուն մ'երբ այս քամիները կը փչէին այնքան դառնացէս որ կարծես թէ յուսահատը հա պարձած և քաղաքաւորները նորէն վերարիւնները հագած էին, պղտիկ կավրօշը՝ իր ցնցոտիներուն ներքև զուարթօրէն և ցրտահար սրտիալով Օրմ–Սէն–ծէրվիլի շրջակաները սափրիչի մը կրպակին առջև ոտքի վրայ կայնած և կարծես թէ մտապիշ ղմայլումով մը համակուած էր: Գնդիկի չափուկ ասրէ շալ մ'ունէր զոր չի–տեմ ուսկէ գտած և քթապահ (cache-nez) մ'ըրած էր: Պզտի կավրօշը կարծես թէ սաստիկ կաքանչռնար մամի հարսի

մը վրայ որ մերկապարանոց էր և նարնջենիի ծաղիկներով զարդարուած, և որ ապակիին հետև կը դառնար՝ երիտ դէմ–դէթեան կանթեղի մէջ տեղէն ժպիտ մը ցուցնելով անցորդներուն· բայց կավրօշ իրապէս կրպակը կը դիտէր տեսնելու համար թէ արդեօք կարելի էր կրպակին առջևը դրուած հոտաւէտ աՃառներուն մին «թոյնել» (chiper) արուարձանի կողմերը սափրիչի մը մեկ սուի ծախելու համար: Շատ անգամ ան այսպիսի աՃառ մը պողնալով կը Ճաշէր: Կավրօշ՝ «սափրիչներուն մօրուսը ածիլել» կանուանէր այս տեսակ աշխատութիւնն որու մասին տաղանդ ունէր:

Մոմ հարսին նայիլով և աՃառը դիտելով հանդերձ ակռաներովը կը մրմռար: — Երեքշաբթի: — Երեքշաբթի չէ: — Արդեօք երեքշաբթի՞ է: — Թերևս երեքշաբթի է: — Այո՛, երեքշաբթի է:

Ամենևին չդիտցուեցաւ թէ ինչ բանի կը վերաբերէր այս մենախօսութիւնը:

Եթէ ենթադրենք թէ այս մենախօսութիւնը իր վերջին անդամ ըրած Ճաշին կը վերաբերէր, ըսել է թէ երեք օրէ՝ի վեր առօթի էր, վասն զի կավրօշ ութերեք կայնած էր սափրիչին կրպակին առջև:

Սափրիչը՝ լաւ կրակարանով մը տաքցած կրպակին մէջ յաՃախորդ մը կածիլէր, և մերթ ընդ մերթ աչքին ծայրովը կը նայէր այս թշնամիին, այս ցրտահար և անտանթ սառաբակին որու երիտ ձեռները գրպանները մէջ, այլ միտքը անշուշտ ուրիշ տեղ էր:

Մինչդեռ կավրօշ նոր հարսը, ապակիները և ութնասոսկ ըսուած աՃառները կը զննէր, երիտ մանուկ կրպակին առջևն եկան· բաւական մարդու հագուած, հասակաւ միջին տարեկան երեսաւ· այս մանուկները վեհերոտութեամբ կրպակին դուռի նէդնեայ լիզուն պարձուցին, ներս մտան, և ողբմտալին մրմնջալ մ'որ աւելի հեծծումի քանիէ

աղաչանքի մը կը նմանէր՝ չդիտեմ ինչ ուղեցին, թերևս ողորմութիւն մը։ Երկուքը միասեղ կը խօսէին. անխմանալի էր անոնց ըսածը, վասն զի հեծկլտանքը ամենէն պզտիկին ձայնը կը կտրէր և ցուրտն ալ առջինէկին ակռաները չաչէլ կուտար։ Սափրիչը կատաղի կերպարանով մ'եաին դարձաւ, և առանց ձգելու իր ածելին՝ առջինէկը ձախ ձեռքովը և պզտիկին ալ ծունկովը հրելով կրպակէն դուրս ըրաւ, և դուռը դոցեց, ըսելով.

— Շո՛ւտ, դուրս ելլիք նայիմ, ձեղի համար պարապ տեղը չենք կրնար մնալ։

Երկու մանուկները սկսան երթալ լալով։ Բայց ամպ մը եկած էր. անձրևը կսկսէր։

Պզտիկ կավրօշը անոնց եաևէն դնաց և մօտենալով.

— Ծո՛ւ պզտիկներ, ինչ կայ, ինչո՞ւ կուլաք։

— Վասն զի չդիտեիք թէ ո՛ւր պիտի պառկինք, պատասխանեց մեծը։

— Ա՛ռ է պատճառը, ըսաւ կավրօշ։ Ասի ալ մտածելու բան մ'է։ Մի՛թէ կուլան առուր համար։ Ապուշ էք, ինչ էք։

Եւ մէկ կողմէն իր փոքր ինչ ծաղրաշարժ մեծութիւնը ցուցնելով, միւս կողմէն ալ կարեկից իշխանութեան և քաղցր պաշտպանութեան ձայն մը հանելով, ըսաւ.

— Տղեկնե՛ր, հետս եկէք։

— Ա՛յո, պարո՛ն, ըսաւ առջինէկը։

Եւ ահա երկու մանուկները ալբեպիսկոպոսի մ'եաևէն երթալու պէս կավրօշին եաևէն պոչին՝ լալէ դադրելով։

Կավրօշ Սէնթ-Անթուանի փողոցը մտաւ դէպ 'ի պատթիլի կողմն երթալու համար։

Միևչդեռ կը քայլէր, եաևը դառնալով սրտմտութեամբ անդամ մ'ալ նայեցաւ սափրիչին կրպակը։

— Սիրտ չունի սա պալաճուկը. Խնկիլիզ մ'է ան, մրմնջաց կավրօշ։

Աղջիկ մը տեսնելով անոնց կարպաւ և կավրօշին առջևէն

երթալը, քահ քահ մը ձգեց։ Այս խնդուկը անարդանք մ'էր խումբին։

— Բարի լո՛յս, օրիորդ Օշիխլիս (համաշխարհիկ կառք), ըսաւ կավրօշ աղջկինն։

Պահ մ'ետք նորէն յիշելով սափրիչը, կրկնեց.

— Չէ՛, կը սխալիմ, պալաճուկ մը չէ ան, այլ օձ մը։ Սափրի՛չ, պիտի երթամ դարբին մը փնտռելու, և բժիժ մը դնել տալու եմ պոչիդ։

Կավրօշ այս սափրիչին պատճառաւ սիրտը նեղացած և կըրկռտուած էր։ Ուղիի մը վրայէ յաւակելու միջոցին մօրուասուր և Պրօքէնի վրայ ֆօսթին հանդիպելու արժանի դէմքսպանուհի մը տեսաւ որու ձեռքը աւել մը կար, և սա խօսքը նետեց անոր։

— Տիկի՛ն, ձիովդ դուրս ելեր ես, ինչո՞ւ եա՛։

Եւ այս խօսքը նետելէն ետք՝ անցորդի մը փայլուն կօշիկները կ'ելոտաեց։

— Շա՛ն պաւակ, պօռաց անցորդը բարկանալով։

Կավրօշ քիթը շարժեց տակէն հանելով և վեր ընելով,

— Որո՞ւ դէմ է պարոնին դանպատը։

— Քեզի դէմ, կրկնեց անցորդը։

— Պաշտօնատունը գոց է. հիմա դանդատ մտիկ չեմ ըներ, ըսաւ Կավրօշ։

Բայց միևչդեռ փողոցին շարունակ դէպ 'ի վեր կերթար, մեծ դուռի մը առկ տատնեբեք կամ տատնուչորս տարեկան ցրտահար մուրացկան աղջիկ մը տեսաւ, որու ծունկերը կը տեսնուէին խիստ կարճ լաթեր հագած ըլլալուն համար։ Այս պզտիկ աղջիկը կսկսէր շատ մեծ երեսաւ միջազգեստին կարճութեան պատճառաւ։ Ամուսը սովորութիւն ունի ատանկ խաղեր խաղալու։ Կը կարծի միջազգեստը երբ մերկութիւնն անվայել կըլլայ։

— Խեղճ աղջիկ, ըսաւ Կավրօշ։ Եւ ոչ խակ վերարկու ունի։ Նա, առ սըվի առ այժմ։

Եւ վիզը փաթթած պատուական շալը հանեց մուրացկան աղջկին նիհար և մանուշագոյն ուսերուն վրայ նետեց ուր քթապահը շալ մ՚եղաւ։

Պզտիկը զարմանքով կավրօշին նայեցաւ և ընդունեց շալը լուռթեամբ։ Կայ չքաւորութեան ասպիճան մ՚ուր աղքատը՝ շուարումով համակուած՝ ալ ոչ պժբաղդութեան դէմ կը չեճէ, ոչ ալ աղէկութեան փոխարէն շնորհակալ կըլլայ։

Կավրօշ շալը տալէն ետք,

— Պըրրր, ըսաւ, Սուրբ Մարգիսէն աւելի սրսփալով, որ իր վերարկուին դէմ կէսն իրեն պահած էր։

Կավրօշ այս պըրրրը ըսաւ չըսաւ, և ահա տեղատարափը կս աւելի զայրանալով սկսաւ կատղիլ։ Երկինք երբեմն ասանկ յոռի կերպարանք առնելով կը պատժէ բարութեան դործերը։

— Բայց նայէ ինչ կըսեմ, ինչ կը նշանակէ այդ, պօռաց կավրօշ՝ երկինք նայելով։ Անձրեւ կուգայ։ Աստուածդ բարի, եթէ առանկ շարունակուի, բաժանորդութիւնս կը թողում։

Եւ նորէն սկսաւ քայլել։

— Հոպ չէ, կրկնեց մուրացիկ աղջկին նայելով որ շալին տակ կը կզկռտէր։ ահա աղքատ մ՚ուր փոռաւոր վերարկու մը ունի։

Եւ ամլին նայելով պօռաց։

— Բռնուեցայ։

Երկու պզտիկները կավրօշին հաւէն կերթային կաղ՝ի կաղ։

Երբ հասան երկաթէ վանդակի մ՚առջև որ հացատործի մը կրպակը կը յուշուներ, վասն զի հացը՝ ոսկիին պէս՝ երկաթէ վանդակներու ետևը կը դրուի, կավրօշ ետևը դարձաւ։

— Ծա աղաք, աղէկ որ միտքս եկաւ։ ընթրիք ըրինք։

— Պարոն, պատասխանեց առջինէկը, այս առաւօտեն՝ի վեր բան մը կերած չենք։

— Մ՚թէ հայր, մայր չունիք դուք, կրկնեց կավրօշ վերհուրթեամբ։

— Ներեցէք, պարոն, պապա և մամա ունինք, բայց չը դիտեր թէ ուր են։

— Երբեմն աւելի աղէկ է չդիտնալը, ըսաւ կավրօշ որ խոհատասիրապէս խորհուրդ մ՚էր։

— Ահա երիտասարդ՝ի վեր է որ կը քայլենք, շարունակեց առջինէկը, դուռերու քարերուն քով բաներ փնտռելնիք որ ուտենք, բայց բան մը չգտանք։

— Գիտեմ, ըսաւ կավրօշ։ Շուներըը կուտեն ամէն ալ։ պահ մը լռեցին եռք կրկնեց։

— Ա՛հ, կորուսինք մեր ծնողքը։ Չգիտենք թէ ինչ եղան անոնք։ Ասանկ բան չըլլար, ստամբահներ։ Այսպիսի պզտիկ մանուկներն երեսի վրայ թողուլը էշութիւն է։ Համբերութիւն։ սակայն պէտք է բան մը գտնել ուտելու համար։

Բայց կավրօշ ուրիշ հարցումներ չըրաւ մանկանց։ Ինչ կըլլայ եղէր։ միթէ առանց բնակարանի մնալը զարմանալի բան մ՚է։

Երկու աղէկներուն մեծը որ նորէն կրնթէ բոլորովին իր մանկային անհոգութիւնը ստացած էր, սա ալ ալ գալիքը չանեց։

— Ինչ զարմանալի բան։ Մաման ըսած էր թէ ծաղկավարդի կիրակին մեկի մամ պիտի տանէր առնուելի օրհնածխաչ առնելու համար։

— Իրաւ, պատասխանեց կավրօշ։

— Մաման, կրկնեց առջինէկը, տիկին մ՚է որ օրիորդ Միսին հետ կը բնակէր։

— Ինչ զարմանք, ըսաւ կավրօշ։

Բայց կավրօշ կանգ առած էր, և քանի մը վայրկեան՝ի վեր իր ցնցոտիներուն ծակերը ծուկերը կը խառնէր և կը փնտռէր։

Վերջապէս վեր ըսաւ գլուխը այնպիսի կերպարանով մ՚որ կուզէր պահուտակ երևալ միայն, և որ սակայն իրապէս յաղթական կերպարան մ՚էր։

— Հանդարտինք, աղէկներ։ Ահա մեր երեքին համար ընթրիք սատկ։

Եւ գլուխներուն մէկէն սա մը հանեց։ Առանց ժամանակ

տալու պզտիկներուն որ շուարին, երկուքն ալ իր առջևն ան-
ցյունելով հայադործին կրպակէն ներս հրեց, իր սուն տրա-
պզին վրայ դրաւ, և հայադործին դառնալով զոր ծառայ
կարծած էր, պօռաց.

— Ծա՛ տղայ, մէկ սուի հայ:

Հայադործը՝ որ նոյն իսկ տէրն էր՝ հայ մը և դանակ մը
առաւ ձեռքը:

— Ծա՛ երեք կտոր ըրէ, կրկնեց կավրօշ, և արժանապա-
տուութեամբ շարայարեց.

— Երեք հոգի ենք:

Եւ տեսնելով թէ հայադործը՝ երեք ընթրողները զննե՛ւ
ետք՝ սև հայ մ՚առած էր, կավրօշ մատն իր քիթը խօթեց
սատակի շնչումով մը՝ իբր թէ մեծն Ֆրետերիկի պէս մտիին
ծայրը քաշ մը քթախոտ ունենար, և ղայրանալով պօռաց
հայադործին երեսին.

— Քէ՞ֆէ՞ա (ինչ է ատի):

Մեր ընթերցողներուն մէջ եթէ կան այնպիսիները որք թե-
րևս կարծեն թէ կավրօշին այս էֆոֆէա աղաղակը ուսերէն
կամ բոլոնիական բառ մ՚է, և կամ՝ այն վայրենական ա-
ղաղակներուն մին զոր առանձնական վայրերու մէջ Նօուէյղ-
ները և Պօթօղուսօսները դեսի մ՚եկէն միւս եզերը կարձա-
կեն, իմաց կուտանք այնպիսիներու թէ իրենք ամէն օր կըսեն
նոյն բառը, և թէ ֆ՚է—ա էը ա՚է էը աբլա (ինչ է այդ) խօսքին
տեղը կը բռնէ այն:

Հայադործը հասկցաւ կավրօշին հարցումը և պատասխանեց.

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ. ահա հայ է, երկրորդ տեսակի ա-
մենապատուական հայ:

— Սև հայ ըսել կուզես, կրկնեց կավրօշ՝ հանդարտու-
թեամբ և արհամարհական անտարբերութեամբ մը: Ծա՛ ձեր-
մակ հայ կուզեմ, ձերմակ հայ ըսի, լսեցի՛ր. կոչունք կու-
տամ այս տղէկներուն:

Հայադործը չկրցաւ ժպիտը զսպել, և սպիտակ հայը կըտ-
րած ժամանակ միանգամայն այս երեք տղէկներուն կը նայէր

կարեկից կերպով մ՚որ կավրօշին ծանր թուեցաւ:

— Ծա՛ պարոն, ըսաւ կավրօշ, ինչ կայ, ինչմ՚ատանկ
վերէն վար մեզ կը նայիս:

Թէև երեքը մէկ քովէ քովի ալ բերուելու ըլլային, ե-
կայն հատակ մը չէին կազմեր որ կավրօշին ներելի ըլլար
«վերէն վար մեզ կը նայիս» ըսել:

Երբ հայը կարուեցաւ, հայադործը արիղը նետեց սուն,
և կավրօշ արիւթեան լեզուով ըսաւ անոնց.

— Թըճանը քաշեցեք:

Պզտիկները բան մը չհասկնալով անշարժ կեցան:

Կավրօշ սկսաւ խնդալ:

— Հա՛, իրաւունք ունին. ատոնք այս լեզուն չգիտեն. դեռ
շատ պզտիկ են:

Եւ կրկնեց.

— Կերէ՛ք:

Ասի ըսելով անանց մէկուն կտոր մը հայ կերկնցուներ որ
առնեն:

Ե կարծելով թէ առջինէկը՝ որ իր հետ խօսակցելու աւելի
արժանաւոր կերևար իրեն, մանաւոր խրախոյսի մ՚արժանի
է, և թէ իր ստամոքսը գոհ ընելու մասին հարկաւ ամենե-
լին վարանում մը չունի, շարայարեց՝ հային ամենէն մեծ մա-
սը անոր տալով:

— Դուն առ, նէրս նէպէ աբլի:

Երեք կտորներուն մին միւս երկուքէն աւելի պզտիկ էր.
կավրօշ ինքն առաւ պզտիկ կտորը:

Խեղճ տղէկները, կավրօշն ալ միասին, անօթի էին: Ա-
խորժանօք խածնելով կուտէին իրենց հայը ու միանգամայն
հայադործին խանութը կը խափանէին. ասի հիմա ստակն ա-
ւած ըլլալով ալ ահաճութեամբ կը նայէր անոնց:

— Դուրս ելլենք, ըսաւ կավրօշ:

Դուրս ելան և սկսան դէպ՚ի Պասթիլլի կողմերը երթալ:
Ժամանակ առ ժամանակ երբ լուսաւոր կրպակներու առա-

Չակղմերուն առջևէն կանցնէին, ամենէն պզտիկը կանգ կառնուր՝ չուանով մ'իր վզին վերէն կախուած կապարեայ ժամացոյցի մը նայելու և ժամին քանի ըլլալը հասկնալու համար։

— Խաչդր սըվի ապուշ տղայ մ'է, կըսէր կավրօշ։

Յետոյ ակռանեբովը կը մրմռար՝ խորհուն դէմքով մը։

— Բայց և այնպէս եթէ տղայ ունենայի, ասկէ աւելի լաւ կը պատսպարէի։

Իրենց հօտի պատառը հատցունելով միևդեռ կը հասնէին Տէ Պալէ ըսուած տխուր փողոցին անկիւնը ուր Ֆօբսի յաճ և թշնամի դռնակը կը նշմարուի,

— Վա՛յ, դուն ես կավրօշ, ըսաւ մարդ մը։

— Վա՛յ, դուն ես, Մօնբարնաս, ըսաւ կավրօշ։

Իրօք մարդ մը կավրօշին քով եկած էր, և այս մարդն ոչ այլ ոք էր եթէ ոչ նոյն ինքն Մօնբարնաս, որ կապտագոյն ակնոցներով ծպտած էր և զոր սակայն կավրօշ Ճանչցաւ։

— Վա՛յ լակօտ, վա՛յ, շարայարեց կավրօշ, վուշի կուտեբով ծեփուն վերարկու մը և բժիշկի մը պէս կապոյտ ակնոցներ դրուած ես։ Խաչդր Ճաշակ ունիս եղեր։

— կամա՛յ, այդքան բարձր մի՛ խօսիր, ըսաւ Մօնբարնաս։

Եւ ուժգնակի կավրօշը քաշելով կրպակներուն լոյսէն դուրս տեղ մը տարաւ։

Երկու պզտիկները մեքենայաբար եանէն կերթային ձեռք ձեռքի տուած։

Երբ մեծ դուռի մը մէջին կամարին տակը հասնելով նայուածքէ և անձրևէ աղատ միացին·

— Ո՛ւր կերթամ, դիտե՞ս, հարցուց Մօնբարնաս։

— Ակամայ-Եելը[3] (Monte-à-Regret) աբբայարանը։

— կատակը մէկ դի։

Եւ Մօնբարնաս կրկնեց·

— Պիտի երթամ Պապէն տեսնելու։

— Ա՛հ, ըսաւ կավրօշ, Պապէ՞ կանուանի այն աբբայարանը։

Մօնբարնաս ձայնը ցածցնելով, պատասխանեց·

— Պապէ քեզ և ինձ ծանօթ մարդու մ'անունն է, և ոչ թէ աբբայարանը, չդիտես։

— Հա՛, Պապէն։

— Ա՛յո՛, Պապէն։

— Կը կարծէի թէ ծակը մտած է ան։

— Փախաւ ծակէն, պատասխանեց Մօնբարնաս։

Եւ շուտ մը պատմեց ստամբակին թէ այն օր առտու Պապէ Գօնսիէրժըրի փոխադրուած ըլլալով, «դատական Հարցաքննութեան փողէն» անցնելու ժամանակ փոխանակ աջ կողմը զարնելու ձախ կողմն խոյս տուած էր։

Կավրօշ աքանչացաւ Պապէի սատանութեան վրայ։

— Ի՛նչ վարպետորդի, ըսաւ ստամբակը։

Մօնբարնաս քանի մը մանր տեղեկութիւններ տուաւ Պապէի փախուստին նկատմամբ, և վերջացուց խօսքը, ըսելով,

— Ո՛հ, ուրիշ բան ալ կայ։

Կավրօշ՝ մտիկ ըրած միջոցին՝ Մօնբարնասին ձեռքի պաւազանն առնելով վերի մասը մեքենայաբար քաշած և դուրս հանած, և ահա գաշոյնի մ'երկաթը երևան ելած էր։

— Ա՛հ, ըսաւ կավրօշ, գաշոյնը ուժգնակի տեղը հրելով նորէն, զինակիր աշակերտ քաղաքաւորի մը պէս ծպտելով հետդ առեր ես։

Մօնբարնաս աչքը խփեց անդամ մը։

— Շուտիկ, կրկնեց կավրօշ, մինչև փայտորներուն հետ կրնաս պիտի բռնուիս։

— Զդիտեմ, պատասխանեց Մօնբարնաս անտարբեր ձևով մը։ Բայց միշտ աղէկ բան է վրադ տանիլ մ'ունենալը։

կավրօշ ուզեց հասկնալ անոր դիտաւորութիւնը։

— Բայց ինչ պիտի ընես այս գիշեր։

Մօնբարնաս նորէն ձայնը ցածցնելով և վանկերն ուտելով, ըսաւ·

— Բաներ։

Եւ յանկած խօսքը չրջևլով·

— Աղէկ միտքս եկաւ ։

— Ի՞նչ ։

— Քանի մ՚օր առաջ բան մ՚եկաւ ղլուխս ։ Երևակայէ թէ ինչ է ։ Քաղաքաւորի մը հանդիպեցայ , մարդն ինծի քարոզ մը և իր քսակը պարզևեց զոր դրպանս դրի ։ Պահ մ՚եաք երբ դրպանս խառնեցի , բան մը չկար մէջը ։

— Բայց միայն քարոզը , ըսաւ Կավրոշ ։

— Բայց դուն ուր կերթաս հիմա , կրկնեց Մօնբարնաս ։

Կավրոշ իր երկու պաշտպանեալները ցուցունելով , ըսաւ ։

— Պիտի երթամ սա տղէկները պաւկեցնելու ։

— Ո՞ւր պիտի պաւկեցնես ։

— Տունս ։

— Տո՛ւնդ ։ ինչ կըսես ։

— Տունս ։

— Ուրեմն բնակարան մ՚ունիս ։

— Այո՛ , բնակարան մ՚ունիմ ։

— Է՛ , ուր է բնակարանդ ։

— Փղին մէջ կը բնակիմ , ըսաւ Կավրոշ ։

Մօնբարնաս թէև բնութեամբ քիչ ղարմացող մ՚էր , բայց չկրնալով զարմանքը բռնել , աղաղակեց ։

— Փղին մէջ ։

— Հա՛ փղին մէջ , կրկնեց Կավրոշ ։ ՔԷ՛ֆաա ։

Այս ֆէֆաան ևս ֆրանսերէն խօսք մ՚է զոր ոչ ոք կը դրէ , զոր սակայն ամէն մարդ կըսէ , և որ ֆէ՛ա ֆը ըլը ա խօսքին կրճատումն է , և կը նշանակէ ։ ի՞նչ ուներ այն ։

Մօնբարնաս ստամբաւին նուրբ դիտողութեան վրայ հանդարտեցաւ և հասկցաւ ։ Կավրոշի բնակարանին նկատմամբ լաւագոյն գաղափարներ ունենալ ձեռացուց ։

— Հա՛ , հասկցայ , փղին մէջ ։ Հանգիստ է այն ։

— Շատ հանգիստ , ըսաւ Կավրոշ ։ Ցիրաւի խիստ լաւ պահապարան մ՚է այն ։ Անոր մէջ չկան այն հովերը որք կամուրջներուն տակ ծակերէն կը փչեն ։

— Ի՞նչպէս ներս կը մտնես ։

— Կը մտնեմ ։

— Մէթէ ծակ մ՚ունի , հարցուց Մօնբարնաս ։

— Անշուշտ ։ Բայց պէտք չէ ըսել ։ Ծակը փղին առջևի սրունքներուն մէջ տեղն է ։ Ոստիկանութեան մարդերը* տեսած չեն զայն ։

— Եւ կը մտնիս , այնպէս չէ ։ Այո՛ , հասկցայ ։

— Մէկ երկու , շո՛ւտ շո՛ւտ , և ահա ինքզինքս ներս կը դանեմ ։

Կավրոշ պահ մը լռելէն ետք շարայարեց ։

— Այս պզտիկներուն համար ելարան մը պիտի դանեմ ։

Մօնբարնաս սկսաւ խնդալ ։

— Ծա՛ ուր սատանային ծակէն հանեցիր այս պզտիկները ։

Կավրոշ միամտաբար ըսաւ ։

— Սափրիչ մը պարգևեց ինձ այս տղէկները ։

Սակայն Մօնբարնաս խորհուն կերպարան մ՚առած էր ։

— Շուտ մը ձանչցար զիս , մրմռաց ։

Դրպանէն երկու պզտի բան հանեց որք ոչ այլ ինչ էին բայց եթէ բամբակով փաթթուած երկու փետուրի խողովակներ , որոց ամէն մին ուռնդը դրաւ , և ահա Մօնբարնաս ուրիշ քիթ մ՚ունեցաւ ։

— Առտնի կը ծպտեն քեզի , ըսաւ Կավրոշ ։ հիմա ոչ այնքան ապեղ ես ։ կը խրատեմ քեզի որ բնաւ չհանես սա խողովակները ։

Մօնբարնաս աղւոր տղայ մ՚էր , բայց Կավրոշ կատակասէր ստամբակ մ՚էր ։

— Կատակը մէկ դի , ինչպէս եմ , հարցուց Մօնբարնաս ։

Մօնբարնասի ձայնն ալ փոխուած էր հիմա , ՚ի քթթել ականջ անճանաչելի եղած էր ։

— Ո՛հ , ձիշդ գաթաֆէօշ մ՚եղար , պօռաց Կավրոշ ։

Պզտիկներուն ամէն մէկը մատն իր քիթը խօթելու պա-

Արկօթեան լեզուով coqueurs ։

պէտք մինչև հիմա մարիկ ըսած չէին կավրոշի և Մօնբարնասի խօսակցութիւնը. բայց երբ գաբաչէօշ անունը լսեցին, մօտեցան, և Մօնբարնասին նայելով՝ ուրախանալ և սքանչանալ սկսեցին:

Դժբաղդաբար Մօնբարնաս մտատանջութեան մէջ էր:

Ձեռքը կավրոշին ուսին վրայ դրաւ, և բառերուն վրայ կրճտնելով ըսաւ անոր.

— Մարիկ ըսե, ինչ պիտի ըսեմ, տղայ. եթէ փոխուիս, պախուիս և պիղծվս հրապարակին ըլլայի, և եթէ տասը մեծ սուտ տայիր ինձ, պիտի հաւատնէի աշխատիլ*, բայց բարեկենդանի մէջ չենք:

Այս այլանդակ խօսքերը ստամբակին վրայ տարօրինակ տպաւորութիւն մ'ըրին: Կավրոշ անմիջապէս եռանդ դարձաւ, փայլուն աչերը խորին ուշադրութեամբ չորս կողմ ժուռ ածեց, և իրմէ քանի մը քայլ անդին քաղաքապահ գինւոր մը նշմարեց որ կռնակն անոնց կը դարձուներ: Կավրոշ, Հա՛, հասկցայ, ըսաւ, հաղիւ հազ կրնալով ինքզինքը զսպել չպռտալու համար, և Մօնբարնասին ձեռքը թօթուելով.

— Է՛, պիշեր բարի, ըսաւ, երթամ փիղս մտնեմ տղէկներուս: Եթէ երբէք ինծի հարկաւորութիւն ունենաս պիշեր մը, հոն եկուր զիս գտնելու: Գատիկոնին և գեանոյարիկին մէջ տեղն է բնակարանս: Դռնապան չունինք: Պարոն Կավրոշ հարցուր, եթէ գաս:

— Լա՛ւ, ըսաւ Մօնբարնաս:

Եւ բաժնուեցան իրարմէ, Մօնբարնաս դէպ 'ի Արբվի և Կավրոշ դէպ 'ի Պասթիլլի կողմն երթալով: Հնդամեայ սղզիկը որու ձեռքէն բռնած էր իր եղբայրը՝ ասի ալ Կավրոշին ձեռքը բռնելով, քանի մ'անդամ պլուխն ետ դարձուց գաբրիշէլէն երթալը տեսնելու համար:

Քաղաքապահ գինւորին ներկայութիւնը Կավրոշին խմայնելու համար Մօնբարնասի ըսած այն քանի մը խոստմնատու

* Արիօթեան լեզուով goupiner:

խօսքերուն բնապրին մէջ գաղտնիք մը կար, որ է պէկ նմանձայն վանկերուն գանազան ձևերով քանի մ'անգամ կրկնուիլը: Այս վանկը չէ թէ առանձնակի արտասանուելով՝ այլ վարպետութեամբ խօսքի մը բառերուն հետ խառնուելով արտասանութեան լեզուի մէջ կը նշանակէ. — Զքեզ-շաղիր. ներքնի չէ հասկնալի խօսիլ: Ահա՛ի գաւ Մօնբարնասի այն խօսքին մէջ բնագրի դրական աղաւաղութիւն մը կար զոր Կավրոշ չհասկցաւ և որ էր փօչ, պա՛, պէկ բառերը. ասոնք թամիլի (բանտի) արիօթեան լեզուին մէջ կը նշանակեն շուն, պռնակ և ինձ: Մեծ դարու ծաղրածուները և ձեռնածուները շատ կը գործածէին այս բառերը, գոր յորում Մօլիէր կը գրէր և Գալո կուրուագրէր:

Ահա՛ քսան տարի առաջ Պասթիլլի մայտանին հարաւային արևելեան անկիւնին վրայ, այս բանտա–բերդին հին խրամին մէջ փորուած ջրմուղի խորշին քով տակաւին կը տեսնուէր այլանդակ յիշատակարան մը զոր արդէն Բարիզցիք մոռցած են և որ այն տեղը հետաք մը ձգելու արժանի էր, վասն զի «Ձիմարանի անդամ և Եգիպտոսի բանակին ապստամբութը» (Նաբոլէօն) յղացած և գործադրել տուած էր այն յիշատակարանը կանդնելու գաղափարը:

Յիշատակարան կանուանենք, թէև յիշատակարանի տձև կաղապար մ'էր այն: Բայց այս տձև կաղապարը, որ Նաբոլէօնին գաղափարի մը ահագին ծրագիրը, մեծաձև պիտակ էր և զոր հետ գնետ երկու կամ երեք փղաթորիկներ ամէն անգամին առած տարած և մեզմ հեռացուցած էին, պատմական բան մ'եղած էր, և չգիտեմ ինչպիսի վերջնական հանգամանք մը տատանելով հակապատկեր մը կը կազմէր իր առժամանակեայ տեսքին հետ:

Քառասուն ոտք բարձր, տասնհինգ և պատերով շինուած փիղ մ'էր այն որ կռնակին վրայ տունի նման բան մ'ունէր: Այս տնանման բանը փղին աշտարակն էր, զոր ժամանակաւ չգիտեմ ո՛ր ներկարարը կանաչ գոյնով ներկած էր և զոր հի-

մա սևած էին երկինքը, անձրևը և ժամանակը։ Պասթիլլի մայտանին այն ամայի և բայ անկիւնին քով այս հսկայաձև արձանին լայն ձակատը, պատիճը, ժանիքը, աշտապակը, ահագին գաւակը և սիւնանման չորս ոտները պիշերն աստեղաշարդ երկինքէ վրայ զարմանալի և սոսկալի շքանկար մը կը կազմէին։ Ոչ ոք գիտեր թէ ինչ կը նշանակէր այն։ Ժողովրդային ըօրութեան տեսակ մը խորհրդանշան, տխուր, անիմանալի և անբաւ բան մ'էր։ Չգիտեմ ինչ հոգիկու ուրուականն մ'էր որ Պասթիլլի աներևոյթ ուրուականին քով կերևար և կանդուն կը կենար։

Սահաւաթիւ էին այս շէնքը տեսնելու եկող օտարականները։ անցորդներուն և ոչ մին կը նայէր անոր։ Հետզհետէ կաւերէր։ ամէն մէկ եղանակի մէջ շէնքին կուշտերէն իյնող փլածները սոսկալի վէրքեր կը կազմէին անոր վրայ։ Քաղաքացիները (édile), ինչպէս կըսուի ռամկային վայելուչ լեզուով, 1814էն 'ի վեր մոռցած էին զայն։ Հոն իր տեղը կեցեր՝ տխուր, հիւանդ, փլուզն (croulant), և շրջափակուած էր փտուն ցցապատնէշով մը զոր դինով կառապաններ ամէն ժամանակ կազատէին։ փորին վրայ պատռուած տեղը կային։ պոչէն նեղ ու նուրբ տախտակ մը դուրս կելլէր։ սրունքներուն մէջ տեղ բարձր խոտեր կը բուսնէին։ մայտանին հարթութիւնը երսուն տարիէ 'ի վեր ամէն կողմէ կը բարձրանար այն չափ և անընդհատ շարժումէն որ անդադար բարձրացնող կերպով մը մեծ քաղաքներու պետինը կը բարձրացնէ։ հետևաբար այն աւերուն շէնքը խոռոչի մը մէջ էր, և այնպէս կերևար թէ երկիրն անոր ներքև կը ցածնար։ Այս փիղը զգլիր, արհամարհուած, նողկալի և՝ հոյակապ քաղաքացւոյն համար՝ տգեղ, և՝ խորհող մարդու համար՝ մելամաղձային շէնք մ'էր։ Աւերելիք աղբի մը նման բան մը և գլխատուելիք վհատութեան նման բան մ'ունէր այն։

Ինչպէս ըսինք, գիշերն անոր տեսքը կը փոխուէր։ Գիշերն է ճշմարիտ միջավայրը այն ամէն իրերու որք ստուերներ են։ Երբ վերջալոյսն անհետ կըլլար, փիղը կայլակերպէր։ խաւարային ահարկու հանդարտութեան միջոցին հանդարտ և սոսկալի կերպարան մը կառնուր։ Անցեալին վերաբերելուն համար խաւար մ'էր այն, և այս մթութիւնը կը վայելէր անոր մեծութեան։

Այս յիշատակարանը որ գժնէաձև, յոյր, ծանր, դերբուկ և խոժոռադէմ էր, որ պրեթէ ահեղ, այլ անշուշտ մեծաշուք էր և որ տեսակ մը շքեղ ու վայրենական ծանրութեան դրոշմը կը կրեր, հիմա աներևոյթ եղած է թող տալու համար որ հանդստաբար իշխէ այն սկայական կրակարանը որ իրեն յատուկ ծխան մ'ունի և որ ինն աշտապակ ունեցող տիրալի բերդին յաջորդեց պրեթէ այնպէս ինչպէս քաղաքացորութիւնը աւատականութեան յաջորդեց։ Ամենևին չենք զարմանար երբ կը տեսնենք թէ վառարան մը ժամանակի մը խորհրդանշանն եղած է, այնպիսի ժամանակի մ'որու զօրութիւնը տան մը մէջ կը պարունակուի։ Այս ժամանակը պիտի անցնի, և արդէն կանցնի։ մարդիկ կսկսին հասկնալ թէ՝ կամսայ մը եթէ կրնայ ուժ պարունակել, զօրութիւնը ուղեղի մը մէջ կրնայ ըլլալ միայն։ ուրիշ խօսքով ըսենք։ աշխարհս առաջնորդող և տանողը չէ թէ շոգեկառքերն են այլ գաղափարները։ բայց մի՛ կարծեր թէ ձին է ձիաւորը։

Ինչ և է, Պասթիլլի մայտանը վերադառնալով կըսեմք թէ փղին Ճարտարապետը կրցած էր բուռով մեծ բան մ'արտադրել։ իսկ ծխանին Ճարտարապետին պղնձով շինած և արտադրածն էր պզտիկ բան։

Արձակարանի այս ծխանն որ երևելի անուշով մը միրտեւեան և յուլիսի կոմսին անուանեալ, վիժած յեղափոխութեան մ'այս անկատար յիշատակարանը 1832ին աստղեայ ահագին շապիկ մը հագած էր տակաւին, որու վրայ մենք մեր կողմէ կը յաւելնք, նաև տախտակէ ընդարձակ շրջապատ մը ունէր որով բոլորովին կղզիացած էր փիղը։

Սատմրակը երկու պզտիկները ահա դէպ այս մայտանին

անկիւնն առաջնորդից , ուր հազիւ հաղ կը յուշնար հեռաւոր կանթեղի մը լոյսը :

Թող ներուի մեզ հոս ընդհատել մեր խօսքը և յիշել թէ պատմութեանս այս դէպքը իրական բան մ'է· և թէ ասկէ քսան տարի առաջ պատժական դատարաններու մէջ պատահի մը դատուեցաւ , ամբաստանուելով թէ թափառաշրջիկ և հալածական յիշատակարան խորտակող մ'է ան· այս պատահին գաղթելի փղին մէջ պահած միջոցին բռնուած էր : Այս իրողութիւնը հաստատելէն ետք կը շարունակենք :

Կավրոշ սկայական արձանին քով հասնելով հասկցաւ թէ ինչ ապաւորութիւն կրնայ ընել ամենամեծ բան մը ամենափոքր էակներու վրայ , և ըսաւ :

— Օհ պզտիկներ , չվախնաք հա :

Ցցապատնէշը բայց տեղ մ'ունէր· Կավրոշ այս բայց տեղէն փղին շրջափակ տեղը մտաւ , և օգնեց պզտիկներուն նոյն տեղէն ներս ուսուելու համար : Երկու մանուկները՝ փոքր ինչ ահաբեկ՝ անմուննջ կը հետեւէին Կավրոշին , և կը վատահէին ցնցուհիներ հատած այս պզտիկ նախախնամութեան որ հայտուած և որ բնակարան մը պատրաստած էր իրենց :

Ներսը ցցապատնէշին քով երկնցած հսկայ մը կար զոր ցուրեկը մնտակայ փայտահատին բանուորները կը դործածէին : Կավրոշ զօրմանալի ուժով մը վերցուց այս հսկան , և փղին առջեւի ոտներուն մէկուն վրայ երկնցուց : Փղին փորին վրայ և ձիւղ այն տեղ ուր կը վերջանար հսկային վերի ծայրը , տեսակ մը սեղ ծակ կը նշմարուեր :

Կավրոշ հսկան և ծակը իր հիւրերուն ցուցուներով , ըսաւ .

— Հոս , և մտէք :

Երկու տղեկները իրարու նայեցան ահաբեկ :

— Պզտիկներ , ինչ կայ վախնալու , պօտաց Կավրոշ :

Եւ շարայարեց .

— Հիմա կը տեսնէք :

Փղին անհարթ ոսկրին փաթուելով , ի բեմին տակ և չը

գիջանելով հսկային հետ , հասաւ փղին մինչև ձեղքուած տեղը : Ձեղքէ մը սպրդող օձի մը պէս Կավրոշ ներս մտաւ այն ծակէն , սուղնցաւ , և վայրկեան մ'ետք երկու մանուկները տեսան որ անոր գլուխը՝ սպիտակամազ և աժդահի կերպարանի մը պէս անորոշապէս կերևար խաւարամած ծակին քովէն :

— Է՛ , ինչո՞ւ չէք երներ , երէք , և պիտի տեսնէք թէ ինչպէս հանպատրաստ պիտի ըլլանք : — Նախ դուն երէր , ըսաւ առջինին· ձեռքս կերկնցնեմ քիզ բռնելու համար :

Պզտիկները ուսով մը կզմզմկ հրեցին առջև անցնելու համար· սառամբակը անոնց վախ ու միանդամայն սիրտ կուտար· մանաւանդ թէ տատուկ անձրև կուգար : Առջինէկը վտանգին յանձնուելու եղաւ : Ամենէն պզտիկը իր եղբօրն երևնելը և այս ահագին կենդանիին թաթերուն մէջ տեղ իր միս մինակ մնալը տեսնելով , կուզէր լալ , բայց չէր համարձակեր :

Առջինէկը երբոլով վեր կը մագլցէր երևանին ձոզքերուն վրայէն· Կավրոշ վերէն կը խրախուսէր զան երևանին վրայ՝ պնդուխի դոչումներով որով զինուորժութեան դասատու մը իր աշկերտները կամ ջոկապան մ'իր ջորիները կը քաջալերէ :

— Մի վախնար :

— Հա , ապրիս :

— Քիչ մ'ևս :

— Հոն գիր ոտքդ :

— Ձեռքդ լենճի տուր :

— Կեցցե՛ս :

Եւ երբ տղան իրեն մօտեցաւ , Կավրոշ անմիջապէս և ուժ պնակի թևէն բռնեց և քաշեց :

— Ահա բռնեցի , ըսաւ :

Մանուկը ծակէն ներս մտած էր :

— Հիմա , ըսաւ Կավրոշ , սպասէ քիչ մը : Պարոն , բարեհաճեցէք հասնելու :

Եւ ինչպէս որ մտած էր նոյնպէս դուրս երևնելով ծակէն

փղին սրունքին վրայէն «էմպէրըն (կենդանի մը) արագաշարժութեամբը սպրդելով իջաւ և խոտերու մէջ ոտքի վրայ կեցաւ. հնդամայ պղտիկը մէջքէն բռնելով վերցուց և ետևանին ձիւղի մէջ տեղը դրաւ, յետոյ սկսաւ անոր եռանէն եղնել՝ առջինեկին պօռալով։

— Ես եռանէն պիտի հրեմ, դուն ալ վերէն քաշէ։

Վայրկենի մը մէջ պղտիկը վեր ելաւ, մղուեցաւ, հրուեցաւ, քաշուեցաւ, ծակը մտաւ, ախմուեցաւ առանց ժամանակ ունենալու որ հասկնայ թէ ինչպէս ելած և ներս նետուած էր. Կաղջոշն ալ անոր եռանէն մտաւ, ոտքովը զարնելով գետինը գալարինէրուն վրայ նետեց ելարանը, սկսաւ ծափահարել և պօռալ.

— Ահա ելանք։ Կեցցէ՛ Լափայէթ զօրապետը։

Այս եռանդագին ուրախութենէն եառ շարայարեց.

— Տղաք, իմ տունս էք։

Կաղջոշ սուպիւ իր տունին մէջն էր։

Ո՛ անակնկալ օգտակարութիւն անօգուտ իրերու. ո՛ գթասիրութիւն ապծաշուք իրերու. ո՛ բարութիւն հակառակ։ Այս վեթիթարի յիշատակարանը՝ որ կայսեր խորհուրդ մը պարունակած էր՝ սոսմրակի մը տուփն եղած էր։ Հսկայն պղտիկը ընդունած և պատսպարած էր։ Հագուած շրջուած քաղաքացորները կիրակի օր երբ Պաստիլլի փղին առջևէն կանցնէին արհամարհոտ կերպարանով և նայուածքով վերէն վար անոր նայելով կըսէին. —Ինչ օգուտ ունի այս։ — Ասոր օգուտն էր հայր, մայր, հայ, զգեստ, պատսպարան չունեցող պղտիկ էակ մը ցուրտէն, եղեամէն, կարկուտէն, անձրևէն աղատել, ձմեռնային քամիէն ղերծ պահել, չթողուլ որ անի ազմին մէջ քնանայ և տենդով բռնուի, որ ձիւնին մէջ քնանայ և այս պատճառաւ մեռնի։ Անոր օգուտն էր ընդունիլ անմեղը զոր ընկերութիւնը կը մերժէր։ Անոր օգուտն էր նուաստ վէր հասարակաց յանցանքը։ Անի բայց որչ մ՚էր որու որ զոյճեն ամէն դուռերը։ Կարծես թէ այն ծերը, զոզոլոնն

որդնահար, լքուն, պատապարտեալ և թշուառ. Մասթօտոնթը զոր միջատները և մռայլումը պրաւած, և եղունդները, բարոնները և խոյերը պաշարած էին, այն տեսակ մ՚ահապին մուրացկիկը որ քաղաքներին բերանը կայնած պարապ տեղը բարեսէր նայուածք մը կը մուրայ, արպահատանք զգացած էր միւս պղտի մուրացկանին, այն աղքատ թզուկին վրայ որ բոլորան կը թափփռէր, առանց ձեղքն ունենալու դլխուն վերեը, մատերը փչելով ցրտահար, քարշիր հագնելով և ուտելով ինչ որ կրնար։ Ահա այս էր Պաստիլլի փղին օգուտը։ Ասոնց գործեալ առած էր Նարոլէոնին այս խորհուրդը զոր մարդիկ արհամարհած էին։ Վեհութիւն ընդունած էր ինչ որ երևելի կրնար ըլլալ։ Նաբոլէոն իր գաղափարածը զործագրելու համար պորփիւրի, արցրի, երկաթի, ոսկիի, մերմերի հարկաւորութիւն պիտի ունենար. բայց Ասուծոյ գաղափարին գործագրութեան կը բաւէր տախտակներու, գերանները և քուրի բեկորներու հինուփուտ դասաւորումը։ Կայսրը հանճարալի երազ մ՚ունեցած էր. կուզէր ժողովուրդը մանկանալ այս տիտանեան, ապառաղէն և ահագին փիղով որ պատճ մը կը կանդնէր, աշտարակ մը կը կրէր և ամէն կողմէն զանազան և կենդանաւոր ջուրեր կը ժայթքեցնէր իր բաղդատիքը։ բայց Ասուած աւելի մեծ բան մ՚ըրած էր այն փիղը՝ մէջը մանուկ մը բնակեցնելով։ Այն ծանր՝ ուսկե ներս մտած էր Կաղջոշ՝ գոբսէն հագիւ հագ տեսանելի բայց տեղ մ՚էր, վասն զի՝ ինչպէս ըսինք՝ փղին որովայնին տակ պահուած, նաև այնքան նեղ էր որ միայն կատուները և պղտի աղէկները կրնային անցնիլ։

— Դուխ, ըսաւ Կաղջոշ, ըսինք գտնապանին թէ հոս չենք։

Եւ իր բնակարանին իրլիկը ծլնիկը ձանչցողի մը պէս մխրճեան մէջ սուղելով տախտակ մ՚առաւ և ծակը պատեց անով։

Կաղջոշ նորէն սուղեցաւ մխրճեան մէջ։ Մանուկները փոսփորեան շիշին մէջ դրուած լուցկիէ ծծումբին փչուիլը լսեցին։ Քիմիստի հրահանգը այն ժամանակ իբր յատկդիմի թեան մեծ արվեստ մը կը նկատուէր։

Ծանրարձ լոյս մը վառելով, աղէկները աչք խփեցին։ Երբ Կաղ-

ըօշ վառած էր ռեակտիով Թրմուած չուանի մը ծայրը , որ բաւ առ քաւ. Ֆարաոնի Տոկ կանուանի (rat de cave) :

Մառանի մուկը , որ աւելի կը ծխէր քան թէ կը վառէր , խառնաշփոթ կերպով մ'երեւան կը Հանէր փղին ներքին կողմը :

Կավրօշին հիւրերը իրենց չորս կողմը նայեցան և զգացին դրեթէ ինչ որ կրնայ զգալ մարդ եթէ Հայաէրկրի ահագին տափարին մէջ վակուելու ըլլայ , կամ ինչ որ Ցոհնան մարգարէն պարատուրեցաւ զգալ կէտին աստուածաշնչական (biblique) որովայնին մէջ : Ամայական ամբողջ կմախք մը կ'երեւար և կը պաշարէր զանոնք : Վիհը երկայն և թխադոյն գերան մը կար ուսկէ մկ մկկէ Հեռի կախուած ահագին տախտակամածները յօշ և յափհակ կերկինային, որ աշխատելի սիւն մը կը ներկայեր կողերովը միասին. որմէ բազմային շրթաքարեր կը կախուէին իբր ընկերք և որու մկ կողմէն միւսը Հիւսուած լայնատարած սարդի ոստայնները մարդուս սրտի տագապանքներուն նման փոշիէի առագաստներ կը կազմէին : Փղին անկիւնները Հոն Հոս սևանման մեծ բիծեր կը տեսնուէին որք կէնդանի կերեւային և որք յանկարծական և ահաբեկ շարժումով մը կը փախէին ապագօրէն :

Փղին կռնակին ներքև կողմէն ինկած քեկորները անոր փորին խորտիկները լեցնելով դրեթէ Հարթած էին , Հետևաբար կարելի էր փորին վրայ քալել իբր տափարակ յատակի մը վրայ :

Ամենէն պզտիկն իր եղբօրը փաթթուեցաւ և կէս ձայնով մ'ըսաւ.

— Շատ մութ է :

Կավրօշ այս խօսքին վրայ ձայնը բարձրացուց : Երկու տղեկներուն ահաբեկ կիսքարաթը ցնցումի մը պէս առնէր :

— Ի՞նչ է այդ , ինչ կըլլաք , պոռաց Կավրօշ : Պարապ տեղը շաղակրատեր կուգէք. պահեցէք տեղ դուք , և պոհ չէք. Հասկցաք ինչ կուգէք. մի'թէ Թումբերուի պարտը կուգէիք : Ես էք , ինչ էք : Ըսէք նայիմ : Մի կարծէք թէ ապուշ մարդերու դասէն եմ Հա : Զարմանալի բան. կերեայ թէ մեծ մարդերու զաւակներ էք դուք :

Պարտավի ժամանակ վարը ինչ կշտամբանքն օդտակար է , փոխն ի վախկոտներուն սիրտ կուտայ : Երկու պզտիկները այս յանդիմանութենեն վրայ Կավրօշին մօտեցան :

Կավրօշ անոնց այս վստահութենեն վրայ Հպարտաբար ի գործ շարժեցաւ , «ծանրէն մեղմը» անցաւ , և խօսքը ամենէն պզտիկին ուղղելով .

— Ծա , ատանակ , ըսաւ պղտումով մ'արտասանելով թշնամանքը , դուրսը շատ մութ է և ոչ թէ Հոս· դուրսը անձրև կուգայ , Հոս անձրև չկար· դուրսը ցուրտ կայ , Հոս Հովի կաթ մ'անգամ չկայ· դուրսը շատ մը մարդիկ կան , Հոս մարդ մը չկայ· դուրսը լուսին անգամ չկայ , Հոս ճրագ կայ , հիմա Հասկցար :

Պզտիկներուն կսկիծին նուազ երկիւղով նայիլ բնականը· բայց Կավրօշ երկար բարակ Հայելու ժամանակ չվատնեց անոնց·

— Շո՛ւտ , ըսաւ :

Եւ Հրեց զանոնք փղին դէպ այն կողմը որ սենեկին ներսի կողմը անուանել կարենալը մեծ բարեբաղդութիւն կը Համարինք մեզ :

Հոն էր Կավրօշին անկողինը :

Այս անկողինը անթերի էր : Այծենւոն խշտեակ մը , վերմակ մը և վարագոյրներով ննջարան մը կար :

Խշտեակը յարդէ փափաք մ'էր , վերմակը դորշագոյն , խիստ Հասս, դրեթէ նոր և բաւական ընդարձակ ղենջակ մ'էր : Հիմակ ըսենք թէ ի՞նչ էր ննջարանը :

Երեք բաւական երկայն ցիլեր դետնին , այսինքն փղին փորին ատերածներուն մէջ խօթուելով Հատատուած էին՝ երկայնքը առջևէն և մկկը ետևէն : Այս երեք ցիլերուն վերին ծայրերը չորս նով մը միացած և բզկտած խարբ մը կազմած էին : Խարբը անագեայ թելերով շինուած վանդակաձև ցանց մ'ունէր որ պարզուկս վրան ձգուած , բայց վարպետութեամբ մը դրուած և երկար թէ թելերով այնպէս բռնուած էր որ բոլորովին կը պաշտէր երեք ցիլերը : Այս վանդակաձև ցանցը չորս կողմէն պետնին վրայ սրունդաձեր Հատ քարերով և այնպիսի կերպով մ'որ ոչնչ կրնար ներս մտնել : Վանդակաձև ցանցը ոչ այլ ինչ էր եթէ ոչ այն արձեայ վանդակասատանեներէն կտոր մը , որք պատահմամբ մէջ

Թուխնարանները կը դրուին։ Կավրոշ անկողինը այս վանդակապատին տակ կարծես Թէ վանդակի մը մէջ կ'երևար։ Ամէնը մէկ էսդիմացին վրանի մը կը նմանէր։

Ձարթպոյները լսելով ահա այս վանդակապատին ակնարկեցինք։

Կավրոշ մէկ դի ըրաւ քանի մը քարեր որոնք վանդակաձև ցանցին առջևի մասը դեռևին հետ կը պնդէին։ և ահա բայոնետան վանդակապատին վրայ վրայի իյտող երկու մասերը։

— Տղաք, փորի վրայ ծռուեցէ՛ք, ըսաւ Կավրոշ։

Զգուշութեամբ մը վանդակը խօթեց հիւրերը, յետոյ անոնց ետևէն ինքն ալ մտաւ՝ սողալով, մէկ դի ըրած քարերը նորէն քով քովի բերաւ և լաւ մը խցեց բացուած տեղը։

Երեքնին ալ փսխաթին վրայ երկնցած էին։

Որքան ալ պզտիկ ըլլային, անոնց և ոչ մին կրնար ոտքի վրայ կեցած նկուջարանին մէջ։ Կավրոշ դեռ ձեռքէն թողած չէր ուտելու նպատակին չհասնիլ Ճրագը։

— Հիմա քնացէ՛ք ալ, ըսաւ, վասն զի աշխատանքը պիտի մարեմ։

— Պարո՛ն, հարցուց եղբարց առջևնեկը Կավրոշին՝ վանդակապատը ցուցնելով, ի՞նչ է ասի։

— Ասի, ըսաւ Կավրոշ ծանրապէս, մուկերուն համար է։ — քնացէ՛ք։

Սակայն Կավրոշ կարծեց Թէ հարկ էր քանի մը խօսք ևս ըսել այս փոքրահաս մանկանց տեղեկութիւն տալու համար, ուստի շարայարեց։

— Թուխական պատէղի բան մ'է ասի (վանդակապատը)։ Կենդանիներուն կը ծառայէ այն։ Մթերանոց մը կայ որ լի է անոր։ Պատի մը վրայէն կելնես, պատուհանէ մը կը մտցնես և դուռի մը տակէն դանդխես, և ահա ուզածիդ չափ կրնաս առնուլ։

Կավրոշ այսպէս խօսելով վերմակին մէկ մասովը երկու եղբարց փոքրագոյնը կը ծածկէր, որ մրմնաց։

— Ո՛հ, աղէկ եմ, ալ կը տաքնամ։

Կավրոշ Ջոհունակութեամբ վերմակը նայեցաւ անդամ մը։

— Ասի (վերմակ) ալ Թուխական պատէղէն է, ըսաւ։ Կապիկներէն առի զայն։

Եւ՝ առջևնեկին ցուցնելով փսխաթը որու վրայ պառկած էր և որ խիստ հոծ և սքանչելի կերպով հիւսուած էր, շարայարեց։

— Ասի ալ ընձուղտինն էր։

Պահ մը լռելէն ետք, շարայարեց։

— Ասոնց ամէնն ալ անասուններուն էր։ Գայլի առի անունցմէ։ Ընելացան առնելուս համար։ Ըսի անոնց Թէ փղին համար կառնեմ։

Պահ մ'ևս լռելէն ետք կրկնեց։

— Պատերուն վրայէն կ'անցնիմ և կատավարութիւնը կը ծագրեմ։ Ահա այս է միջոցը։

Երկու մանուկները երկիւղալի և շուարուն ակնածութեամբ մը կը նայէին այս աներկիւղ և Ճարպիկ, իրենց պէս Թափառաշրջիկ, իրենց պէս անոթ, իրենց պէս աղազուն և դեռահաս պատանիին որ աքանչելի և ամենակարող բան մ'ունէր, որ գերբնային կ'երևար անոնց և որ ծերունի ծաղրածուի մը դէմքին պէս իր դէմքը ամէն տեսակ կերպարերով կը ծռէր ու միանգային ամենասիրուն և ամենաբնական ժպիտ մ'ունէր։

— Պարո՛ն, ըսաւ առջևնեկը վեհերտութեամբ, մի'Թէ չէք վախնար քաղաքապահներէն։

Կավրոշ՝ փոխանակ ուղղակի հարցումին պատասխանելու՝ ըսաւ անոր ծանրաԹեամբ մը Թէ արկօԹեան լեզուով ֆօնէը (cogne) կանուանին քաղաքապահները։

Ամէնէն պզտիկին աչքը բաց էր, բայց բան մը չէր ըսեր ան։ Փսխաթին եղան այս պզտիկը և մէջ տեղն ալ առջևնեկը պառկած ըլլալով, Կավրոշ մայրի մը պէս վերմակով ծածկեց պզտիկին եռեքը՝ փսխաթին մէկ մասն ալ հին քուրջերով անոր գլուխին տակը բարձրացուց, որով տղէկը մնար մ'ունեցաւ։ Յետոյ Կավրոշ դէպ առջևնեկը դառնալով, ըսաւ։

— Ահա պատուական կերպով կը հանգչինք, պէտք չէ՞։

— Այո՛, պատասխանեց առջևնեկը՝ աղուամած հրեշտակի մը կերպարանով Կավրոշին նայելով։

Երկու խեղճ պզտիկները որ բոլորովին Թրջուած էին սկսան տաքնալ։

— Աղէ՛կ միտքս եկաւ, շարաչարեց Կամրօշ, ծախենք կուլպիկը։ Եւ սղոցիկը իր եղբօրը յուշմունելով, կրկնեց·

— Անի շատ սղոցիկ է դեռ· անոր համար բան մը չեմ ըսեր· բայց քեզի պէս մեծի մը չվայլեր լալ· լալկան տղայ մը երբ մեծ է կոչի մը կերսպասքը կ'առնու։

— Աղէկ, բայց ա՛լ բնակարան չունիմք ամենևին։

Կամրօշ պատասխանելով ըսաւ թէ արիօթեան լեզուով պէտք է քէօլ ըսել և ոչ թէ քնակարան։

— Մանաւանդ թէ, կրկնեց առջինեկը, միս միտքս ճոպան էինը դիշերը։

Կամրօշ ըսաւ թէ արիօթեան լեզուով պէտք է ֆուրկ (sorgue) ըսել և ոչ թէ ճիճեր։

Տղան շնորհակալ եղաւ Կամրօշին։

— Մտիկ ըրէ՛, պատասխանեց Կամրօշ, ալ երբէք պէտք չէ նեղանալ ոչնչ բաներու համար։ Եթ հոգ կը տանիմ ձեր վրայ։ Պիտի տեսնես թէ ինչպէս պիտի պատճառանք։ Ամառը կլավէրը կերթանք Նավէնի հետ որ իմ ընկերս է։ Նաւերուն կայարանը մնայելով կը լողանք։ Աւստերլիցի կամուրջին առջև լաստերուն վրայ կը վազվզինք բոլորովին մերկանալամ, լաթ լուացող կիներուն վրայ ու բոց պիտի կորչին մեր այտերս մերկանալամ վազվզելը տեսնելով։ Պիտի պռատ, տաճկի պիտի ըլլան· խաչոր շատ ծիծաղելի են առնոնք։ Շանդ–Էլիզէ կերթանք կամաց մարդը տեսնելու որ կինդանի է։ Այս թաղերին ալ նիհար է ամէնուն պէս։ Ձեզի թատրոն ալ կը տանիմ։ Գրէտերիք Լըմէթրի թատրոնը կերթանք։ Մուսքի տամասակներ ունիմ, դերասաններու հետ ծանօթութիւն ունիմ։ մնատանդ թէ անդամ դեր մ'ունենայ նոր կոմէդիայի մը մէջ։ Ձեզի պէս շատ մը տղէկներ էինք, կը վազվզէինք առտուգառաւոտ նաւի մը մէջ, նաւը տեսարանին վրայ ծովին մէջ քայլել կը ձևացնէր։ Ձեզի ալ իմ թատրոնս ընդունել կուտամ։ Կերթանք վայրենիներն ալ տեսնելու։ Այս վայրենիները իրապէս վայրենիներ չեն։ Վարդապետն խանձարուրներ ունին որք ծալք կը կազմեն, և ձերմակ պերճանալով ամուսնացած կ'երևան։ Անկէ ետք Օրհեան կերթանք։ Ծափահարներուն (claqueur) հետ կը մտնենք։ Օպերայի թատրոնին ծափահարները լաւ խումբ մը կը կազմեն։ Սակայն ծափահարներուն հետ պատվիրներուն վրայ ժուռ դալու չեմ երթար։ Օպերայի թատրոնը կան անուանկ ծափահարներ որք քանի տու կը վճարեն· բայց ատոնցմէ են անոնք։ Լաւէրն կանուանէին այնպիսիները։

— Նաև կերթանք Սիլհօթթիի վրայ դլխատուղները տեսնելու։ Ցուցնեմ ձեզի գահիճը։ Մարդի թաղը կը բնակի։ Պարոն Սամսոն է գահիճը։ Դուբէն վրայ նամակատուփ մը կայ։ Ա՛հ, պիտի տեսնէք թէ ինչ պատուական դուարճութիւններ պիտի ունենանք։

Նոյն պահուն Կամրօշի մտքին վրայ կաթիլ մը մոմ վազեցաւ և կեանքի իրերը յիշեցուց անոր։

— Ա՛յրշ, ըսաւ, ահա պատրոյգը կը հատնի։ Նայեցէ՛ք ինչ կըսեմ, ամիսը մէկ տուէն ատելի չեմ կրնար ծախս ընել տեղեակս ձրագ վառելու համար։ Մարդ երբ կը պառկի, պէտք է քնանայ։ Ա՛լ պարոն Բօլ տը Գօբի վէպերը կարդալու ժամանակ չունինք։ Մտածանդ թէ լոյսը կրնայ մեծ դուրսն ձեղքերէն դուրսը երևալ։ Լեթ վայտուղներն ալ տեսնեն գէշ կըլլայ մեր գործը։

— Մտնատանդ թէ, ըսաւ վեհերոտութեամբ առջինեկը որ միայն ինք կը համարձակէր Կամրօշին պատասխան տալու և հետը խօսակցելու, կրնայ կայծ մ'իյնալ յարդին վրայ· պէտք է զգուշանալ որ տունը կրակի չտանք։

— Կամրօշ հասկցուց մնացեալներուն թէ պոռնը պէտք է արիօթեան լեզուով բլֆօտե լը պօտար (riffauder le bocard) կըսուի։

Փոթորիկը կը սաստկանար· որոտմունք և դղրդումներուն հետ կը լսուէր նաև տեղատարափը որ վերի խորի փղին կոնակին վրայ կը տեղար ուժգնակի։

— Ծաղիկներս, անձրեւ, ըսաւ Կամրօշ։ Զուարճութիւն կ'ըզգամ երբ տունին սրունքներուն վրայէն սափորին պարպուիլը կը լսեմ։ Ձմեռն ատանակ մ'է· ապրանքը կը կորսուի, աշխատանքը կը կորսուի, չկրնար մեղի թերնել, և ահա անոր համար է որ կը սարսռայ այս ծերունին ջրկիրը։

Որոտումի նկատմամբ եղած այս սիմարկութենէ ետք սուս բոլոր հետևանքը Կամրօշ կրնդունէր իբր տան ինքնորոշ դարու փիլիսոփայ

մը, լայնաճաւալ փայլակ մ՚երեւցաւ. այս փայլակին այրման լուսաւորը էր որ մաս մը փղին փորը անդամ մնաւ ձեղքուած տեղէն։ Գրեթէ մի և նոյն պահուն շանթին ալ ալ ահագին կերպով մը ոռոտաց։ Երկու պղտիկները աղաղակ մը հանեցին, և այնպիսի ուժգնին կերպով մը վեր եղան որ վանդակապատը գրեթէ տեղէն եկաւ. Բայց Կավրօշ իր աներեւիւղ դէմքը դէպ անոնց կողմը դարձուց և շանթին որոտումը քահ քահ խնդալու առիթ մը սեպեց։

— Խելօք կեցէք, ծա տղաք։ Շէնքը տակնուվրայ չընենք։ Ահա ասոր կրնաս գնդեցիկ որոտում։ Փայլակի շշուք մը չէ այս։ Ապրի՛ս, Աստուած մեր։ Ասանկ ըլլալ պէտք է ահա. կարծես թէ Ամպիկիւս թատրոնին մէջ լսուածին պէս է այս որոտումն ալ։ Ասի ըսէլէն եաք նայէն կարգի դրաւ վանդակապատը, տղէկները կամաց մը հրեց դէպ անկողնին մարմին վրայ՝ անոնց ծունկերը պլնդմը քով քովի բերաւ որպէս զի լաւ մ՚երկնան, և այօտաց։

— Քանի որ Աստուած իր ձրագը կը վարէ, կրնամ անցունել իմս։ Ծա՛ տղաք, ա՛լ պէտք է քնանալ։ Ձքնանալը շատ դէշ է։ Ձքնացողին բերանը գէշ կը հոտի։ Աղէկ մը ծածկուեցէք վերմակով, ձրագը պիտի անցունեմ, պատրա՞ստ էք։

— Այո՛, կիկմոց առջնեկը, հանգիստ եմ։ Գլուխս փետրալի սրնաբի մը վրայ դրած ի պէս հանգիստ եմ։

Կավրօշ լսաւ թէ գլուխին ետեւը (tronche) կըսուի արկօթեան լեզուաւ։

Երկու տղէկները քով քովի յարեցան. Կավրօշ փսխաթին վրայ կատարելագոյն տեղաւորելով այս տղէկները՝ վերմակը անոնց մինչեւ ականջը քաշեց, յետոյ երրորդ անգամ և մեհենական բարբառով կրկնեց։

— Քնացէ՛ք (pioncer)։

Եւ ձրագը մարեց։

Ձրագը հազիւ թէ մարած էր, և ահա տարօրինակ շարժ մը լսեցաւ դղրդել վանդակը որու տակ պարկած էին երեք պատանիները։ Բիւրաւոր և խորհրդաւոր շշուկներ միտաղական ձայն մը կը հանէին. կարծես թէ պղնձեայ թեղս ճիրաններով և ակռաներով կը կրծուէր։

Ա՛յս կրծումին հետ նաեւ ամէն տեսակ պղտի և սուր ձայներ կը լսուէին։

Հնգամեայ տղէկն իր գլխուն վերեւ այս աղմուկը լսելով և սաստիկ վախնալով արմունկովը մեծ եղբայրը հրեց, բայց մեծ եղբայրն արդէն կը քնանար Կավրօշին հրամանին համեմատ։ Անատեն պզտիկը չկրնալով զսպել իր վախը հանարձակեցաւ խիստ յուզած ձայնով և շունչը բռնելով Կավրօշին հարցուներ.

— Պարո՛ն.

— Ի՞նչ կայ, ըսաւ Կավրօշ որ նոր դոյզած էր արեւանուտքը։

— Ի՞նչ է այս լսուածը.

— Մուկերն (rat) են պատասխանեց Կավրօշ։

Եւ նորէն գլուխը փսխաթին վրայ դրաւ։

Իրօք մուկերը ողջ փղին ներսը հալածներով կը վխտային և էին այն կենդանի սև բիծերը՝ որոնց վրայ խօսեցանք Ձրագին միջէն մանրիլը վախնալով չշարժեր էին իրենց տեղէն, բայց երբ նորէն տիրած էր մուԹին այս խուռնին մէջ որ կարծես իրենց քաղաքն էր, զգալով թէ կար հոն ինչ որ «կենդանի միս» կանուանէ Բերօ առասպելարանը (conteur), երամովին Կավրօշին վրայ խուժելով, մինչև վանդակին կատարը մագլցելով, անոր օղաձև թելերը կը կրծէին իրր թէ աշխատէին ծակ մը բանալ և ներս մտնել։

Սակայն պղտիկը չէր քնանար։

— Պարո՛ն, կրկնեց։

— Ի՞նչ է, ըսաւ Կավրօշ։

— Ի՞նչ բան է մուկ ըսածդ։

— Մկիկ է (souris)։

Ա՛յս բառատրութիւնը քիչ մը սիրտ տուաւ տղէկին։ Կեանքին մէջ ձերմակ մկիկներ տեսած և չվախցած էր։ Բայց նորէն ձայնը հառեղով։

— Պարո՛ն։

— Ի՞նչ է, կրկնեց Կավրօշ։

— Ինչո՞ւ կատու մը չունիք։

— Ունէի կատու մը, պատասխանեց Կավրօշ, բերած էի կատու մը, բայց կերան։

Այս երկրորդ բացատրութիւնը առջինին արդիւնքը չնջեց, և պլտիկը սկսաւ դողալ։ Պլտիկը և Կալբօշ չորրորդ անգամ սկսան տրամախօսել։

— Պարո՛ն։

— Ի՞նչ է։

— Ո՞վ է կերուածը։

— Կատուն։

— Ո՞վ կերաւ կատուն։

— Մուկերը։

— Մկիկնե՞րը։

— Այո՛, մուկերը։

Պլտիկը սարսափելով այս կատու ուտող մուկերէն շարայարեց՝

— Պարո՛ն, մի՛թէ մեզի ալ կրնան ուտել այդ մուկերը։

— Հասպա կը հարցունե՞ս, ըսաւ Կալբօշ։

Տղեկը յետին աստիճան Համակուած էր սարսափով։ Բայց Կալբօշ շարայարեց՝

— Մի՛ վախնար, ներս չեն կրնար մտնել։ Մանաւանդ թէ ես հոս չե՞մ։ Նա՛, ձեռքս բռնէ։ Լուէ, և քնացիր ալ։

Եւ Կալբօշ իսկոյն ձեռքը առջինեին վրայէն երկնցնելով պլտիկին ձեռքը բռնեց։ Պլտիկը պինդ մը բռնեց այս ձեռքը և քաջալերուեցաւ։ Քաջասրտութիւնը և այժը ասանկ խորհրդաւոր նեղութիւններ ունին։ Նորէն լռութիւնը սիրած էր անոնց չորս կողմը։ մուկերը խօսողներուն ձայնէն վախնալով հեռացած էին։ քանի մը վայրկեան եաք թէև դարձեալ եկան և մեծ աղմուկ հանեցին, բայց երեք պատանիները մուշ մուշ կը քնանային առանց բան մը լսելու։

Գիշերուան ժամերը անցան։ Մթութիւնը կը պաշարէր Պասթիլլի լայնատարած մայտնը. ձմեռնային հով մ՚անձրևին հետ խառնուելով աստիճանաբար կը փչէր։ դիւղերապահները դուռերը, ծառուղիները, որմածները, մերին խորշերը կը հետազօտէին՝ պիւերային թափառաշրջիկները փնտռելով փղին առջևէն կ՚անցնէին լուռ։ հրեշը՝ կանգնած, անշարժ և աչերը խաւարին մէջ բացած՝ կարծես կը մտածէր իրեն թէ երբան ապէկութեանը վրայ դոհունակութիւն մը զգար

և երկնցնէր և մարդերու չարձակումն աղատ պահելով կը պատասխաներ երեք խեղճ պատանիները որը կը ներհէին։

Ցետագայ իրողութիւնը հասկնալու համար պէտք է յիշել թէ այն ժամանակ Պասթիլլի պահնորդարանը (le corps-de-garde) մայտանին միւս ծայրն էր, հետևաբար պահնորդները ոչ կրնային նշմարել, ոչ ալ լսել ինչ որ տեղի կունենար փղին քով։

Ընշալոյսէն քիչ մ՚առաջ Սէնթ-Անթուան փողոցէն մարդ մ՚եկաւ վազելով, մայտանէն անցաւ, Ցուլիսի կոթողին ընդարձակ շրջապատին եռևէն դարձաւ, և ցցապատներուն մէջէն մինչև փղին փորին տակը սլլրտեցաւ։ Եթէ լոյս մը լուսաւորէր այս մարդը, անոր սաստիկ թրջուած ըլլալը տեսնող մը պիտի դուշակէր թէ գիշերը անձրևին տակ մնալով անցուցած էր ան։ Երբ փղին տակն եկաւ մարդը, տարօրինակ կերպով մը գոչեց, գոչում որ չվերաբերիր որևէ մարդկային լեզուի և զոր էգ պապակայ մը միայն կրնայ արտաբերել։ Երկու անգամ կրկնեց այս գոչումը որու ուղղագրութիւնը հոս կը նշանակենք և որ հազիւ հազ գաղափար մը կուտայ՝

— Քիւքիքիքի՛։։

Գոչումը երկրորդ անգամ կրկնուելուն պէս, յստակ, զուարթ և սրտառուչ ձայն մը պատասխանեց փղին սրսկայնին մէջէն։

— Ա՛յո՛։

Եւ ահա դրեթէ անմիջապէս տեղէն վերցաւ փղին ծակը գոցող տախտակը։ ծակէն գուրս երաւ տղայ մը, և փղին տոքին վրայ սլլրտելով վար իջաւ և կանգնեց մարդուն քով։ Տղան Կալբօշն էր, մարդն ալ Մօնբարնաս։

Իսկ այն էնէ՞ աղջիկը անշուշտ կը նշանակէր Պաքն Կալբօշը հաբցո՞ւբ խօսքը գոր տղան ըսած էր Մօնբարնասի։

Կալբօշ այս գոչումը լսելով յանկարծ արթնցած, և իր հնչարանէն» գուրս աղացած էր՝ քիչ մը բանալով վանդակապատը և յետոյ զգուշութեամբ դռնիլով։ Ապա ծակը բացած և վար իջած էր։

Մարդը և տղան լուռ էին մնկնկի Ճանչցան մնացին։ Մօնբարնաս միայն սա խօսքը ըսաւ Կալբօշին։

— Քեզի պէտք ունինք։ Եկո՛ւ ձեռնտուութիւն մ՚ըլե՛ս մեզ։

Ստամբակը ուրիշ մեկնութիւն չուզելով ։

— Պատրաստ եմ գալու , ըսաւ ։

Եւ երկուքն ալ ուղղեցան դէպ ’ի Սէնթ – Անթուան փողոցը ուր կէս եղած էր Մօնբարնաս, և օձապտոյտ քայլերով յառաջացան պարտիզպանները իրենց սայլերուն վրայ աղցաններու և բանջարեղէնաց մէջ սմքուած , կիսովին քնացած , և անձրևին պատճառաւ ամէն մէկը իր կրկնոցը մինչև աչերուն վրայ քաշած ըլլալով , և ոչ իսկ կը տեսնէին այս տարօրինակ անցորդները ,

ԳԼՈՒԽ Գ։

ՓԱԽՈՒՍՏԻՆ ԱՆԱԿՆԿԱԼ ԱՆՑՔԵՐԸ

Հնարաւոր բանիք թէ նոյն գիշերն ինչ անցած էր Փօրսի բանտին մէջ ։

Պապէ , Պրիւժօն , կէօլմէր և Թենարտիէ խորհուրդ ըրած էին փախչելու , թէև Թենարտիէ առանձին սենեկի մը մէջ բանտարկուած էր ։ Պապէ գործն իրեն համար պատրաստած էր նոյն իսկ այն օրը , ինչպէս ընթերցողը դիտէ Մօնբարնասին կաթոշկին տուած տեղեկութիւններէն ։ Մօնբարնաս դուրսէն պիտի օգնէր անոնց ։

Պրիւժօն ամիս մը պատժական սենեկի մը մէջ մնացած ըլլալով ժամանակ ունեցած էր նախ չուան մը հիւսելու համար , երկրորդ փախուստի յատակագիծ մը պատրաստելու ։ Ժամանակաւ այս տաժանելի տեղերը ուր բանտին կառավարութեան ինքն իրեն կը ձգուէր , չորս քարաշէն պատ , մէկ քարաշէն ձեղուն քարէ սալայատակ մը , բանակի անկողին մը , վանդակաւոր պատուհան մը , երկաթներով ամրափակ դուռ մ’ունէին և կանուխէն ընդունելիք սովալլուկ սեղանեցան . հիմա այն բանտերը երկաթէ դուռ մը , վանդակաւոր պատուհան մը , բանակի անկողին մը , քարաշէն սալայատակ մը , քարաշէն ձեղուն մը , չորս քարաշէն պատեր ունին , և դարձեալ պատճառն ենթակայ կանուխէն :

կէսօրին մօտ քիչ մը լոյս կը լլայ այս բանտերուն մէջ : Այս սենեակները որք ինչպէս կը տեսնուի՝ ընդհան չեն , անպատեհութիւն մ’ունէին , որ է մնացեալը տախտակ այնպիսի անձեր զոր պէտք էր աշխատեցնել ։

Արդ Պրիւժօն մնացած և պատժական սենեկէն չուանի մը հետ եղած էր ։ Բանտին Շարլմանները ըսուած գաւթին մէջ Պրիւժօն խիստ վտանգաւոր սեպուելով Պաթիման – Նէօֆի փոխադրուեցաւ ։ Հոս անի երկու բան գտաւ · առաջին կէօմերը . երկրորդ , բևեռ մը · կէօմէրը այսինքն ոճիրը , բևեռ մը այսինքն ապաստութիւն ։

Պրիւժօն որու վրայ անթերի գաղտնիք մ’ունենալու ժամանակն էր առ երևութապէս փափուկ կալանութիւն և խիստ վարպետութեամբ կեղծուած տարբերութիւն մ’ունէր , այլ իրապէս քաղաքավար , խնդայի և հանած վարած գող մ’էր , և գործելի նայուածք մ’և անդորրոյն ժպիտ մ’ունէր ։ Նայուածքն իր կամքէն և ժպիտն իր բնութենէն կ’արտադրուէր ։ Իր արհեստը ունենալու համար նախ տանջանքներու նկատմամբ պէտք եղած ուսումները առած էր · մեծ յառաջադիմութիւններ ընել տուած էր կապար կորզողներու արհեստին , որոնք կապարապատ տանիքները կը կողոպտեն և անոնց խողովակներուն վրայի կապարները կառնուն մանուածոր գործողութեամբ մը հանելով ։

Պարապայ մ’ալ կար որով բոլորովին նպատակաւոր եղած էր փախուստի ձեռնարկութեան մը վայրկեանը · յարկիչները նոյն վայրկենին բանտին յարկերու քարերուն մէկ մասը կը շարժէին և կը տեղաւորէին ։ Սէն – Պէրնարի գաւիթը բոլորովին մեկուսացած չէր Շարլմանները և Սէն – Լուի ըսուած գաւիթներէն ։ Այս գաւիթներուն վերը տախտակամածներ և ելարաներ , կամ թէ ուրիշ խօսքով ըսենք , փրկութեան կողմ կամուրջներ և սանդուղներ կային ։

Պաթիման – Նէօֆը (նոր շէնք) որ խիստ աւերուն և հին ու փտած շէնք մ’էր բանտին տակը կողմն էր ։ Անոր պատերը աղբորակէն այն աստիճան մաշուած էին որ հարկ եղած էր ներքնապատներու դիմէքներուն փայտէ հաստ պահանդներով հաստատել վասն զի այս գլմրէքներէն քարեր կը գատէին և անկողիններուն մէջ բանտարկեալներուն վրայ կ’իյնային ։ Թէև այսքան հին էին այս ներքնապատնե-

րը , բայց և այնպէս ամենէն վատնդաւոր ամբաստանեալները , «սան-նէն երեւելի դասերը» ընդունէս կըսուի բանտապին բարբառով , անոնց մէջ փակելու յանցանքը կը դործուէր :

Պաթիման–Նէօփը վրայ վրայի շինուած չորս հնձարան և մէկ վիրնայարկ ունէր Պէլ–էր անունով : Ամենէ այլ լայն ծխան մ՚որ թե-ղեա Փօրսի դուքսերուն հին խոհանոցին մը կը վերաբերէր՝ գեանպալ-կէն սկսելով վեր կ՚երթէր , չորս պատիկներուն մէջէն կ՚անցնէր , եր-կու բոլորի կը բաժնէր հնձարանները տեսակ մը տափաձև գերան ձե-ւացնելով անոնց մէջ տեղը և բարձրանալով յարկը կը ծակէր :

Կէօրմէր և Պրիւժօն մէկ հնձարանի մէջ կը պատկէին : Զգուշու-թեան համար վարի դասիկոնը գրուած էին անոնք՝ Դիպուածին ու-զած էր որ անոնց անկողիններուն գլուխի կողմը չմինէայի ծխանին կողմն :

Թէհարաիէ անոնց գլխուն վերևն էր և Ճիշդ այն վերնայարկին մէջ որ Պէլ–էր կանուանէր :

Գիւլթիւբ–Սէնթ–Գաթէրին փողոցէն անցնող մը երբէ չրհա-նակիրներու ձմերոցէն եաք կանդ առնու ցէ Պէն (բաղանիք) առնելն մեծ դուռին առջև , ծաղիկներու և թուփերու արկղերով լի դաւթի մը կը տեսնէ , որու ներսի կողմն երկու թևերով պըտի , սալտակ և գմբեթաւոր հովանոց մը կը նշմարուի· այս հովանոցը գալարաշէն փեղկեր ունի , և ծան–ծապի անդէպդպական երանն է : Ամէն տաս տարիի չափ առաջ այս գմբեթաւոր հովանոցին վերևը սևաներդը , ահագին , սոսկալի և մըրկի պատ մը կը բարձրանար որու կը կրթէր այն : Ա՚յս պատը Փօրսի պահնորդներուն ձմեռնոց պատն էր : Ինչ որ էր Մ՚իլթօն՝ Պէրկէնի եաև ընդհանրապէս , նոյնը կը սեպուէր այս պատն այն հովանոցին համար :

Թէև շատ բարձր էր պատը , բայց սևաներդ յարկ մը կար որ ա-նոր մէ աւելի բարձր էր , և Պաթիման–Նէօփի յարկին էր : Պաթի-ման–Նէօփի յարկին վրայ ձորերով ամրափակուած չորս մանսարդ-եան ծակերը կը նշմարուէին որոնք Պէլ–էրի պատուհաններն էին : Ծը-խան մը կը ծակէր յարկը· հնձարաններուն մէջէն անցնող ծխանն էր այն :

Պէլ–էրը, Պաթիման–Նէօփի այս կառոյցը՝ որ մանսարտեան սե-

սակ մը մեծ վտանգանոց էր՝ երեքկին վտղ ակասլասաներ և երկաթէ տախտակներով կըմրակի պատուած դուռը ունէր որմնցմով կը դոցուէր այն և որոց վրայ պատուած ահագին բևեռներ կը վիտա-յին : Հիւսիսային ծայրէն Պէլ–էրին մէջ մտնողին ձախ կողմը կ՚ելնէին չորս պատուհանները , և աջ կողմն ալ՝ ճիշդ պատուհանե-րուն դէմ՝ չորս քառակուսի և բաւական ընդարձակ վանդակներ կային , որ իրարմէ հեռացած և նեղ անցքերով բաժնուած էին . այս վանդակներուն վարի կողմերը մարդու բարձրութեամբ պատերով , իսկ անկէ վեր երկաթէ ձողերով դոցուած էին :

Փետրվարի երեքէն՝ի վեր Թէհարաիէ ահա այս վանդակներուն մէջ բանտարկուած էր առանձին : Բնաւ կարելի չէղաւ հասկնալ թէ ան այս վանդակին մէջ ինչպէս և որու ազդեցութեամբ կըցած էր հայթայթել և պահել շիշ մը գինի , այն գինիէն զոր Ցէբիւ հը-նարած է , կըսուի , որու մէջ թմրադեղ (narcotique) կայ և զոր անուանի ըրաւ Ընթրեցողներու խումբը :

Շատ բանտեր դրուժան ծառայներ ունին , որք կէս մը բանտա-պահ և կէս մը գող են , որք բանտարկիչներուն վախեցուին կը նպաստեն , որք անհաւատարիմ ծառայութիւն մը կը վաճառեն ոս-տիկանութեան և որք առակ կը վաստկին բանտարկեալներու համար բաներ գնելով :

Արդ այն գիշերը յորում պըտի Կաւրօշ երկու սղնխները դուռ և հետը առած էր , Պրիւժօն և Նէօմիր գիտնալով թէ Փապ-ուտտ փախչած էր և փղոցը իրենց կապասէր Ծծրարտեանին հետ, կամաց մ՚ելան , և սկսան Պրիւժօի պատ բևեռով ծակել չինել-ային ծխանը որու քովն էին իրենց անկողինները : Ծխանին փլած բեկորները Պրիւժօի անկողնին վրայ կիյնային , հետևաբար չէր լսուէր անոնց հնչուքը : Որոտալի տեղատարափները կը դղրդեին դու-ռերը ծխներուն վրայ և բանտին մէջ տակաւին և օդատէտ աղ-մուկ մը կը հանէին : Բանտարկիչներէն սրտնը որ ապրիլցան նոյն գիշեր ձևացուցին և թող տուին որ Նէօմիր և Պրիւժօն գործեն : Պրիւժօն յայդուկ էր· Նէօմիր ուժիղ : Պահնորդն որ հնձարանին վրայ պատուհան մ՚ունէցող վանդակատուր մեկուսարանին մէջ պատ-

կած էր, ամենևին ձայն մը չառած էր տակաւին, և ահա երկու ահարկու աւազակները պատը արդէն ծակած, չմնէ այլեւ վրայէն անցած, ծխանին վերին գագաթը գոցող վանդակախուփը խորտակած և յարկին վրայ հասած էին: Անձրևն և հովը կը սաստկանար յարկին վրայէն քալողը կը սահէր:

— Ի՛նչ յարմար դիշեր փախչելու համար, ըսաւ Պրիւժօն արկօթեան բարբառով*:

Երկու աւազակներուն և պահնորդաց պատին մէջ տեղ վից ոտք լայնութեամբ և ութսուն ոտք խորութեամբ անդունդ մը կար: Այս անդունդին յատակը անոնք կը տեսնէին պահպանի մը հրացանը որ մութին կը փայլէր: Պրիւժօնին գնդանին մէջ հիւսուած չուանը գալարելով անոր մէկ ծայրը չմնէ յին ցողերուն կապեցին, միւս ծայրը պահնորդաց պատին վրայէն անդին նետեցին, մէկ ոստումով անդունդին վրայէն ցատկեցին, պատին հենած բռնեցին, միւս կողմը անցան, չուանին վրայէն հետզհետէ սպրդելով պղտի յարկի մը վրայ ինչան որ ՏԷ Պէնի տունին կից էր, չուանը քաշեցին տան, ՏԷ Պէնի գաւիթը ցատկեցին, անցան, դռնապանին դռնակը հրեցին որու քով կախուած էր դուռին լարը, քաշեցին լարը, բացին մեծ դուռը, և ինքզինքնին փողոցը գտան:

Հաղիւ թէ երեք քառորդ անցած էր այն վայրկենէն 'ի վեր ուր անոնք անկողնի մէջ և մութին ելած կացուած էին՝ իրենց ձեռքը բեւեռ մը և մօրին մէջ նպատակ մ'ունենալով:

Քանի մը րոպէէն եաք գացած միացած էին Պասլէին և Մօնպարնասի հետ որք մօտակայ տեղատիքը կը թափառէին:

Պրիւժօն և Կէօլմէր իրենց չուանը կարած էին քաշելու ատեն, հետևաբար չուանին մէկ կտորը յարկին վրայ ծխանին կապուած մնացած էր: Ջմռնանք ըսել թէ երկու աւազակները այս փախուստին ձեռնարկութեան մէջ վեսա մը կրած չէին եթէ սակայն ներելի է վեսա մը չսեպել իրենց ձեռքի կաշիին պրիմէ բոլորովին սկրտուած ըլլալը:

---

* Այս գլուխին մէջ արկօթեան կամ զոդի բարբառով ըսուած շատ խօսքեր կան զոր կը թարգմանենք առանց նշանակելու բնագրին խօսքերը:

Այն դիշեր Թենարտիէ չդիտենք ինչ կերպով իմացած էր անոնց փախչելու պատրաստուիլը, և չէր քնանար:

Ղոյն դիշեր՝ որ խիստ խաւարին էր՝ ժամը մէկին Թենարտիէ անձրևին և փոթորիկին սաստկացած միջոցին իր վանդակին հանդիպակաց պատուհանին առջևէն երկու ստուերներու անցնիլը տեսաւ: Ստուերներուն մին պատուհանին առջին կանգառաւ նայուածքի մը տեղողութեան չափ: Պրիւժօնն էր կանգառնողը: Թենարտիէ զան ճանչնալով հասկցաւ եղելութիւնը: Այսքանը կը բաւէր Թենարտիէի:

Թենարտիէ իբր մարդասպան ճանչցուած և գինու գործութեամբ պիշերային դաւաճանութիւն ըրած ըլլալուն համար բանտարկուած ըլլալով, անընդհատ և արթուն հսկողութեան մը ներքև դրուած էր: Պահապան մ'որու երկու ժամն անդամ մ'ուրիշ մը կը յաջորդէր, լեցուկ հրացանով մ'անոր վանդակին առջև կերթևեկէր: Պէ-Էրը ծակէ նման պատուհան մը ըլլալ կանուր: Կալանաւորին ոտքը յիսուն լիարայի ծանրութեամբ գդգ մը շղթայ կար: Ամեն օր երեկոյեան ժամը չորսին պահնորդ մը՝ երկու ահագին շուներով, — այն ժամանակ պետ 'ի գործ կը դրուէր այս զգուշութեան միջոցը, — Թենարտիէի վանդակը կը մտներ, անկողնին քով երկու լիարայի ծանրութեամբ սև հաց մը, ոսկոր մը ջուր, և բաւական անպարարտ արպանակով լի սկուտեղ մը կը դնէր որու մէջ քանի մը ցեցակեր բակլայ կը լողար, շղթաներն աչքէ կանցունէր և երկաթէ սիւնակներուն կը զարնէր անոնց ամրութիւնը դիտելու համար: Այս մարդն իր շուներովը երկու անգամ վանդակը կուգար դիշերը:

Թենարտիէի թոյլ տրուած էր երկաթէ սեռակ մը բեւեռ պահել, որով իր հացը պատին վրայ ձեղքի մը մէջ կը բեւեռէր, որպէս զի, կըսէր Թենարտիէ, մուկերը չուտեն զայն: Թենարտիէ անընդհատ հսկողութեան մը ներքև դրուած ըլլալով, կարծուած էր թէ անպատեհութիւն մը չունի այն երկաթէ բեւեռը: Բայց եռքէն յիշուեցաւ թէ պահնորդ մը սա

խօսքը ըսած էր։— Աւելի աղէկ կըլլար փայտէ բևեռ մը լծողուլ։

Կէս գիշերէն երկու ժամ առաջ փոխուեցաւ պահապանը որ ծեր գինուոր մ'էր, և տեղը դրուեցաւ նորեկ գինուոր մը։ Պահ մ'առաջ շնաւոր մարդն եկաւ և իր սովորական այցելութիւնն ընելէն առաջ տեղը դարձաւ, առանց բան մը նշմարելու՝ եթէ ոչ նորեկ գինուորին երիտասարդութիւնը և դիւղացիի կերպարանքը։ Երկու ժամ առաջ, այսինքն ժամը չորսին երբ ուրիշ պահապան մ'եկաւ նորեկ գինուորին յաջորդելու համար, տեսաւ որ ասիլ Թմրած և Թենարտիէի վանդակին քով գետինն ինկած էր արձանի մը պէս։ Իսկ Թենարտիէ վանդակէն փախած էր։ Իր խորտակուած շղթաները գետինն էին։ Ծակ մը կար իր վանդակին ձեղունին վրայ, և վերը յարկին վրան ալ ուրիշ ծակ մը կը տեսնուէր։ Թենարտիէի անկողնին տախտակները մին առնուած և անշուշտ տարուած էր, վասն զի չտնուեցաւ։ Վանդակին մէջ կիսովին պարպուած շիշ մը գտնուեցաւ, այս շիշին մէջ դեռ քիչ մը կար այն դեղաւոր գինիէն որով գինուորը թմրած և ինկած էր։ Գինուորին սուրն ալ աներևոյթ եղած էր։

Այս իրողութիւնը յայտնուած միջոցին կարծուեցաւ թէ բոլորովին փախած և աներևոյթ եղած է Թենարտիէ։ Սաուդիւ ալ Պաթիման–Նէօֆի մէջ չէր Թենարտիէ, բայց մեծ վտանգի մէջ էր տակաւին։

Թենարտիէ Պաթիման–Նէօֆի յարկին վրայ հասնելով դտած էր Պրիւժօնի ձգած չուանին կտորը որ չմինէյային վերի երդին սիւնակներէն կախուած էր, բայց շատ կարճ էր այս չուանին կտորը, հետևաբար Թենարտիէ՝ Պրիւժօնի և Վէօլմէրի պէս՝ չկրցած էր պահնորդայ Ճամբուն վրայէն ոստեղով փախչիլ։

Եթէ ՏԷ Պալէ փողոցէն խոտորելով Բուա–տը–Սիսիլ փողոցը մտնես գրեթէ անմիջապէս ալ կոլմդ խոր և աղտոտ (sordide) տեղ մը կը նշմարես։ Անցեալ դարու մէջ հոն տուն

մը կար որու ներսի պատը միայն մնացած է ալ. խարխուլ տունի իրական պատ մ'է այս և կը բարձրանայ մինչև չէնքի մ'երրորդ դատիկոնը որ մօտակայ շէնքերուն մին է։ Այս աւերակը կրնայ Ճանչուիլ պատին վրայի երկու մեծ և քառակուսի պատուհաններէն որը դեռ կը տեսնուին։ Աջակողմեան որմաքիւին ամենէն մօտ պատուհանը որդնահար գերան մը ունի որ իբր մայթ գրուած է։ Այս պատուհաններէն ժամանակաւ ստակալի բարձր պատ մը կը նշմարուէր, որ Ֆօբսի պահնորդաց Ճամբուն շրջապատին մէկ մասն էր։

Քանդուած տունին տեղը կիսովին դոցուած է հինաւուրց տախտակներէ բաղկացող պատնէշով մ'որ հինգ մեծ քարերու կը կռթնի չփլուելու համար։ Այս գոց տեղը պզտիկ և թաղուն խրճիթ մը կայ որ կանդուն մնացած հնաւոր պատին կը յենուի։ Պատնէշը դուռ մ'ունի որ ասկէ քսանի մը տարի առաջ առանց կղպակի կը գոցուէր։

Թենարտիէ առաւօտեան ժամը երեքէն քիչ մ'առաջ ահա այս հնաւոր պատին կատարին վրայ հասած էր։

Ի՞նչպէս եկած էր հոն։ Բնաւ կարելի չեղաւ բացատրել, ոչ ալ հաստկնալ ինչպէս եկած ըլլալը։ Կերևայ թէ փայլակներն անոր նեղութիւն տուած ու միանգամայն օգնած էին։ Մինթէ յարկիչներուն շինած ելարաններուն և տախտակամածներուն շնորհիւը յարկէ յարկ, պատէ պատ և խորշէ խորշ անցնելով մինչև Շարլըմանեի պաւիլիոնին և յետոյ Սէն–Լուսի պաւիլիոնին չէնքերը, և անկէ ալ Բուա–տը–Սիսիլ փողոցին այն աւերուն պատին վրայ հասած էր. բայց Պաթիման–Նէօֆէն մինչև այս պատը քանի մը բաց տեղեր կային որոնց վրայէն անցնիլ կամ ոստերը անկարելի կը թուէր։ Թենարտիէ մինչև իր անկողնին տախտակը՝ իբր կամուրջ՝ գէլէրի յարկէն պահնորդաց Ճամբուն պատին վրայէն երկնցուցած էր, և մինչև սկսած էր՝ փորի վրայ գալով՝ բանտին բուլորտիքը քաշուած այն պատին հնձանին վրայէն սողալ մինչև Բուա–տը–Սիսիլ փողոցին աւերուն պատը հասնիլը։ Բայց

Ֆօրսի պահնորդաց Ճամբուն պատը ժայռաւոր և անհաւասար պիծ մը կը կազմէր, կէնէր ու կիշնէր, կը ցածնար մինչև ջրհանակիրներուն ձմերոցը, կը բարձրանար մինչև ՏԷ ՊԷնի տունը, տեղ տեղ շինութիւններով կը կտրուէր, Լամուէնեօն ապարանքին կողմը չունէր այն բարձրութիւնը զոր ունէր Բավէ փողոցին կողմէն, և ամենուրեք իջնալու տեղեր և ուղղակի անկիւններ կերեւային. մանաւանդ թէ պահնորդները փախստականին մթին շքանկարը կրնային տեսնել. հետևաբար Թենարտիէին նաև այս կերպով Բուա-սը-Սիսիլ փողոցին աւերուն պատին վրայ հասած ըլլալը գրեթէ անմիկնելի կը ձևայ: Երկու կերպով ալ անկարելի էր փախչիլ: Թենարտիէ, լուսաւորուելով ազատութեան այն ահարկու ծարաւէն որ գարևանդնները՝ խրամներու, երկաթէ վանդակապատներն՝ ուիէ հիւսկէնները, անդամալոյծն՝ ըմբիշի, պոռտագրոսը՝ թուղունի, թանձրամտութիւնը՝ բնազդումի, բնազդումը՝ խելքի և խելքը հանճարի կը փոխէ, Թենարտիէ, կըսենք, այս ծարաւին շնորհիւ փախուստի երրորդ կերպ մ'ալ հնարած և յանկարծապէս գործադրած էր արդեօք. ոչ ոք պիտցած է բնաւ:

Մարդս չկրնար միշտ կատարելապէս դաղափար մ'ունենալ փախուստի հրաշալեաց նկատմամբ: Կը կրկնենք թէ ներշնչեալ մ'է այն մարդը որ ազատելու համար կը փախչի. փախուստի խորհրդալի նշոյլին մէջ աստղ և փայլակ կայ. եթէ մեր գործնքը կը դրաւէ ան որ կը թևարկէ դէպ 'ի վսեմութիւն, ոչ նուազ գործնք կուտայ մեզ ով որ կը նկրտի ազատում գտնելու. և ինչպէս Գօրնէյլի նկատմամբ կը հարցունենք թէ ուսկի գտաւ իր ֆ'էլ ֆո-ըլօ (որ մեռնէր) վսեմ խօսքը, նոյնպէս և փախած գողի մը համար կրսենք. Ի՞նչպէս կրցաւ այս յարկին վրայէն անցնելով փախչիլ:

Ինչ և իցէ, Թենարտիէ հասած և երկնցուելով պառկած էր աւերուն պատին կատարին վրայ զոր մանուկները սայլ (coupant) կանուանեն իրենց այլաշրջիկ բարբառով. քայլ

մինչև այս պատին կատարը հասնիլը Թենարտիէ արիւն քրտինք լափած, անձրևէն թրջուած, ղեստները ծուիկ ծուիկ եղած, ձեռները սկրդուած և արմուկները վերաւորուած էին: Երրորդ դստիկոնի մը չափ բարձր և սեպաւոր պատ մը կար Թենարտիէի և փողոցին քարայատակին մէջ:

Հետն առած չուանը շատ կարճ էր:

Թենարտիէ՝ դունատ, շնչասպառ, բոլորովին յուսաբեկ, և տակաւին պիշերային մուխով պաշարուած՝ հոն կենալով կըսէր իւրովի թէ քիչ մ'ետք արշալոյսը պիտի ծագի. կը սարսափէր երևակայելով թէ պահ մ'ետք Սէն-Բօլի մօտակայ ժամացոյցը ժամը չորս պիտի զարնէ, և թէ անատեն բանտապետը՝ պահապանը փոխելու գալով՝ ծակուած յարկին ներքև զան քնացած պիտի գտնէ. Թենարտիէ այսպէս աչքերնիկ ելլելով և շուարելով վար կը նայէր սոսկալի դարևանդէ մը և կանթեղներու նշոյլով կը տեսնէր փողոցին թաց և սևաթոյր քարայատակը, այն փափաքելի և զարհուրելի քարայատակը որ մահ ու միանգամայն ազատութիւն էր:

Կը հարցունէր իւրովի թէ արդեօք յայղպէ՞ն փախչելու իր երեք դաւակիցները. թէ արդեօք սպասած էին իրեն, և թէ պիտի գա՞ն արդեօք իրեն օգնելու: Ուշադրութեամբ մտիկ կընէր: Գիշերապահ զինուորէ մ'ի զատ ոչ ոք անցած էր փողոցէն՝ ինքն այն պատին վրայ հասած ըլլալէն 'ի վեր: Մօնթբէօլի, Շարօնի, Վէնսանի և Պէրսի գրեթէ բոլոր պարիզպանները վաճառանոցն երթալու համար Սէնթ-Անթուան փողոցէն կանցնին:

Ժամը չորս զարկաւ, և Թենարտիէ սարսուռ մը զգաց: Քանի մը րոպէէն եռաբանին մէջ սկսաւ այն երկիւղալի և խառնաշփոթ աղմուկը որ սովորաբար տեղի կունենայ երբ բանտարկեալի մը փախած ըլլալը կիմացուի: Բացուող և դոցուող դուռերուն ձուինչը, վանդակապատներու ծխնիներուն կրճտումը, պահնորդապանին աղմուկը, բանտապահներուն բիրտ ձայները և դաւիթներուն քարայատակներուն վրայ հրացանի

բուներուն ընդհարումը մինչև Թենարտիէի ականջը կը հասնէին։ Ննջարաններուն վանդակափակ պատուհաններէն ձրագներ կ'երեւէին և կ'իջնէին, պաթխան—նէօֆի դպաթին վրայ ջահ մը կը վազէր։ Մօտակայ ձմերոցի ջրհանակիրները կանչուած էին։ Ասոնց սաղաւարտները ղոր ջահը անձրեւին տակ կը լուսաւորէր, յարկերուն երկայնութեամբը կերթևեկէին։ Ներս միջօցին Թենարտիէ պասթիլլի կողմէն երկնից վարի կողմին սոսկալի կերպով մը փոքր ինչ ժպտալնօրէն սպիտակիլը կը տեսնէր։

Թենարտիէ պատի մը տաս մատի չափ լայն կատարին վրայ և տեղատարափին ներքև երկնցած էր, և աջ ու ձախ կողմէն երկու անդունդի մէջ տեղը կը կենար առանց շարժիլ կարենալու, և ահաբեկ՝ միտքը կը բերէր անկումի մ'ահարկու հեռանքը և անխուսափելի ձերբակալութեան մը սարսափը։ — Եթէ լսեմ, պիտի մնանիմ, եթէ կենամ, պիտի բռնուիմ, կըսէր մտապէս, և զանգակի մը լեզուին պէս իր միտքը այս երկու դաղափարներուն մէկէն միւսին կերթար ու կուգար։

Մինչդեռ այս անձկութեամբ համակուած էր, փողոցը դեռ բոլորովին մութ ըլլալով, Թենարտիէ յանկարծ մարդ մը տեսաւ։ այս մարդը պատերուն քովերէն սպրդելով և խավէի փողոցին կողմն գալով կանգ առաւ այն խոր տեղը որուն վերևը կը գտնուէր Թենարտիէ իբր՝ ի վերուստ կախուած։ Այս մարդուն քով երկրորդ մ'ալ եկաւ որ մի և նոյն զգուշութեամբ կը քայլէր, յետոյ երրորդ մ'ալ, յետոյ չորրորդ մ'ալ եկաւ։ Երբ միացան այս մարդերը, անոնց մին ցցապատնէշին դուռին դռնափակը վեր ըրաւ, և չորսն ալ ներս մտան ուր՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ խրճիթ մը կար։ Ճիշդ Թենարտիէի տակը կը գտնուէին մարդերը։ Ասոնք անշուշտ մտնելու պատրաստ էին այս մեկուսի տեղն եկած էին՝ որպէս զի կարենան խօսակցիլ առանց տեսնուելու թէ անցորդներէն և թէ քանի մը քայլ անդին գտնուող պահապանէն։ Պէտք է ըսել նաև թէ պահապանն անձրեւին պատճառաւ իր խուղին մէջ կը կենար։ Թենարտիէ չկրնալով մարդերուն երեսն որոշակի տեսնել՝ կորսուելը գտած մը յուսահատական ուշադրութեամբն ականջ տուաւ անոնց խօսակցութիւնը լսելու համար։

Թենարտիէ բան մը տեսաւ որ յոյսի կը նմանէր։ լսեց որ արիօթեան բարբառով կը խօսէին անոնք։

Առաջին մարդը յստակ այլ որոշապէս լսուելու կերպով մը և արիօթեան բարբառով կըսէր։

— Եկէք, երթանք։ Ինչ պիտի ընենք հոս։

Երկրորդը պատասխանեց արիօթեան բարբառով։

— Հրդեհ մը մարելու չափ անձրեւ կուգայ։ Մանաւանդ թէ ոստիկանութեան փայտաորները հիմակ ասկէ պիտի անցնին։ Հոն ղինւոր մը կայ որ պահպանութիւն կընէ։ Եթէ ձանձրանք, պիտի բռնուինք հարկաւ։

Այս խօսակցութեան մէջ երկու արիօթեան բառ կար։ մին խէֆօ և միսը խէֆայլ որոնց երկուքն ալ հոս կը նշանակեն։ որոնց առջինը Բարիզի սահմանադրութեան շրջանները արիօթեան բարբառին, երկրորդը թամիլի արիօթեան բարբառին կը վերաբերի, և որք Թենարտիէի համար լուսոյ ճառագայթներ սեպուեցան։ Խէֆօէն հասկցաւ թէ խօսողներուն մին էր Պրիւժօն, այսինքն քաղաքադռներուն թափառիկը, և խէֆայլէն ալ գիտցաւ որ՝ իր միս արհեստներէն՝ ի զատ՝ փերեզակութիւն ըրած էր թամիլի մէջ։

Մեծ դարուն հին արիօթեան լեզուն ալ թամիլի մէջ կը խօսուի միայն, և գիտէն միայն ուղիղ կը խօսէր այս լեզուն։ Թենարտիէ եթէ լսած չըլլար խէֆայլը, չպիտի կրնար ճանչնալ գիտէն, վասն զի ասի բոլորովին փոխած էր ձայնը։

Սակայն մարդերուն երրորդը միջամտելով ըսաւ։

— Աճապարելու հարկ մը չկայ տակաւին։ Ուսկէ կրնանք գիտնալ թէ մեզի պէտք չունի։

Թենարտիէ երբ լսեց այս խօսքերը որք Ֆրանսերէն էին՝ ճանչցաւ խօսողը, որ էր Մօնբարնաս։ Մօնբարնաս շքեղու-

թիւն մը կը սեպէր հասկնալ ամէն արկօթեան բարբառները, այլ չխօսիլ անոնց և ոչ միւն։

Իսկ չորրորդը թէև կը լսէր, բայց ահագին ուսերէն կը հասկցուէր իր ոմ ըլլալը։ Թենարտիէ չվարանեցաւ։ Կէօլմէրն էր չորրորդ մարդը։

Պրիւժօն գրեթէ խօսիլ այլ միշտ ցած ձայնով և արկօթեան բարբառով պատասխանեց։

— Ինչ ըսիր։ մի՞թէ խելք է հոս սպասելը։ Պանդոկապետը չկրցած է փախչիլ։ Անի մեր արշեւտին հմուտ չէ։ Ձուան մը շինելու համար շապիկը պատռել և անկողնին սաւանները կտրել, դուռերը ծակել, կեղծ թուղթեր շինել, կեղծ բանալիներ շինել, շղթաները կտրել, չուանը դուրսը կախել, պահուիլ, ծպտիլ, ասոնք դժուարին բաներ են։ Ծեր բուկը չկրցած է յաջողիլ։ անի չկրնար աշխատիլ։

Պապէն ալ ըսաւ այն դասական և հանճարաւոր արկօթեան բարբառով զոր Ռուլայլեէ և Գարթուշ աւազակները կը խօսէին, և որ Պրիւժօնի յանդուգն, նոր, դունաւոր և վտանգաւոր արկօթեան բարբառին հետ այն համեմատութիւնն ունէր զոր ունի Թասինի լեզուն Անտրէ Շէնիէի լեզուին հետ։

— Պանդոկապետը փախչելու միջոցին բռնուած պիտի ըլլայ։ Փախչելու համար պէտք է ձարպիկ ըլլալ։ Անի նորընծայ մ'է։ Անշուշտ ոստիկանութեան լրտեսի մը կամ հետը բարեկամօրէն խօսելու եկող կեղծ գաւնուկի մը խօսքերէն միամտաբար խաբուած է։ Մտիկ ըրէ, Մօնբարնաս, կը լսես աղմուկը որ բանտին մէջ փրթած է։ Ահա տեսար այն ամէն ջահերը։ Գիտնաս որ մարդը բռնուած է։ Քսան տարի թիւրանը պիտի մնայ, ուրիշ միջոց չկայ։ Դուք ալ պիտէք որ հոս ոչ կը վախնամ, ոչ ալ ծոյլ եմ. բայց ալ պործ չունինք, թէ ոչ մենք ալ կը բռնուինք։ Մի նեղանար, եւ կուբ մեր հետը, երթանք շիշ մը հին գինի պարպենք միասին։

— Խարեկաները պէտք չէ դժուարին կացութեան մէջ թողուլ, մրմնաց Մօնբարնաս։

— Կը կրկնեմ թէ այս միջոցիս բռնուած է ան։ պանդոկապետը փուլ մ'անգամ չարժեր։ Իսն մը չենք կրնար ընել։ Եկէք, երթանք ալ։ Շարունակ կը կարծեմ թէ քաղաքապահ գինուոր մը գլխս ափին մէջ բռնած է արդէն։

Մօնբարնաս ալ տակաւ կերպով մը կը գիմադրէր այս առարկութիւններուն։ սույլ է սակայն թէ այս չորս մարդերը՝ ամէն վտանգի յանձնառու ըլլալով գիշերն ի բուն ֆօրսին բոլորտիքը թափառած էին այն հաւատարմութեամբ որով աւազակները իրարու կօդնեն միշտ։ Թափառած էին յուսալով թէ պատի մը վրայ պիտի նշմարեն Թենարտիէն։ Բայց գիշերը որ իրօք գեղեցիկ գիշեր մը կըլլար, վասն զի տեղատարափ անձրեւին պատճառաւ բոլոր փողոցներն ամայի դարձեր էին, ցուրտը որով կը սրսփային, իրենց թրջուած զգեստները, ծակուած մուճակները, բանտին մէջ փրթող վտանգաւոր աղմուկը, արշալոյսը ծագումին մօտաւորութիւնը, գիշերապահ գինուորները որք տեսնուած էին, յուսահատութիւնը, երկիւղը, վերջապէս ամէն բան կատիպէր զանոնք եա քաշուելու և իրենց տեղը երթալու։ Մօնբարնաս անգամ որ դուցէ Թենարտիէի փեսան էր փոքր ինչ, կը հաւանէր տեղի տալու։ Պահ մ'ետք, և ահա մնկնած պիտի ըլլային։ Թենարտիէ իր պատին վրայ կը հետեւր Մէպֆ-ի նաւաբեկիներուն պէս որք կը հետային իրենց լաստին վրայ՝ տեսնելով թէ հորիզոնին մէջ կանգրեւութեան այն նաւը որ երեւցած էր իրենց։

Թենարտիէ չէր համարձակեր ձայն տալ, վասն զի եթէ ձայն մը լսուելու ըլլար, ամէնքն ալ կրնային բռնուիլ, գաղափար մը, յետին պազափար մը, նշոյլ մ'ունենայաւ. պրպտելէն ետք հասնելու Պրիւժօնի չուանին կտորը զոր Պաթիմանի–նէօֆի չմիեայնին վրայէն քաշած էր, և ցցապատնէշէն ներս նետեց։

Ձուանը մարդերուն առջին քով իյնալու։

— Ձուան մ'ըսաւ, Պապէ։

— Ի՛մ չուանս է, ըսաւ Պրիւժօն։

— Պանդոկապետը հոն է, ըսաւ Մօնբարնաս։

վեր նայեցան։ Թենարտիէ քիչ մը դլուխը երկնցուց։

— Շուտ, ըսաւ Մօնբարնաս· չուանին միւս կտորը քսվդ է, Պրիւժօն։

— Այո՛։

— Պապէ երկու ծայրերը միատեղ· չուանը անոր նետենք· Թող պատին կապէ, մնացած մասովն ալ կրնայ մինչև վար իջնել։

Թենարտիէ համաձակեցաւ ձայնը հանելու։

— Ջուրին մէջն եմ։

— Պիտի տաքնաս։

— Ա՛լ չեմ կրնար շարժիլ։

— Ինքզինքդ Թող տուր որ սպրդիս· մենք կը բռնենք քեզի։

— Ձեռներս ընդարմացած են։

— Միայն չուանը պատին կապէ։

— Ձպիտի կրնամ։

— Պէտք է որ մեզմէ մէկը երթայ, ըսաւ Մօնբարնաս։

— Ի՞նչպէս կարելի է մինչև հոն երթալ, ըսաւ Պրիւժօն։

Բուածեփի հին խողովակ մը կար որ ժամանակաւ խրճիթին մէջ վառող ջինէյայի մը ծխանն էր և որ պատին քովէն սողալով կերթար պրեթէ մինչև այն տեղ ուր կը նշմարուէր Թենարտիէ։ Այս ծխանը որ այն ժամանակ ամէն տեղէն ճեղքտուած և պատուտուած էր, եռքէն բոլորովին փլուեցաւ, բայց հիմքը դեռ կը տեսնուի։ Խիստ նեղ էր այս ծխանը։

— Սա ծխանէն կարելի է երթալ, պատասխանեց Մօնբարնաս։

— Սա՞ ծխանէն, պօռաց Պապէ· մարդ մը չկրնար երթալ ամենևին· տղայ մը պէտք է։

— Այո՛, տղայ մը պէտք է, կրկնեց Պրիւժօն։

— Ո՞ւր պտնենք տղայ մը, ըսաւ Գէօլմէր։

— Կեցիք, ըսաւ Մօնբարնաս։ Ես կը գտնեմ։

Ցյանպատին դուռը բացաւ կամայ մը, ուշադրութեամբ նայելով տեսաւ որ մարդ չէր անցներ փողոցէն, զգուշու-

թեամբ դուրս ելաւ, դուռը քաշեց նոևէն, և մկնեցաւ դէպ 'ի Պաթինիլի կողմը վազելով։

Երեք կամ չորս վայրկեան անցաւ, որը Թենարտիէի համար չորս հազար դար տևեցին։ Պապէ, Պրիւժօն և Գէօլմէր անմռունչ կսպասէին։ Վերջապէս դուռը նորէն բացուեցաւ, և ահա Մօնբարնաս հնչասպառ հասաւ՝ հետը բերելով կավրօշը։ Անձրևը կը շարունակէր, հետևաբար դեռ բոլորովին ամայի էր փողոցը։

Պզտի կավրօշը նեռս մտաւ և հանդարտ կերպով մ'աւազակներուն երեսը նայեցաւ։ Մազերէն ջուր կը հոսէր։ Գէօլմէր հարցուց կավրօշին·

— Ծա պզտիկ, մարդ մ'ես դուն։

Կավրօշ ուսերը վեր ըրաւ և պատասխանեց·

— Ինձի պէս պզտիկ մը մարդ մ'է, և ձեզի պէս մարդերն ալ տղայ։

— Ի՛նչպէս լեզուանի է պզտիկը, պօռաց Պապէ։

— Բարիզի տղաները կապած աւել չեն, ըսաւ Պրիւժօն։

— Ինչ կուզէք, հարցուց կավրօշ։

Մօնբարնաս պատասխանեց·

— Սա ծխանէն մազ լեռլով վեր երթալ։

— Այս չուանով, ըսաւ Պապէ։

— Եւ չուանը կապել, շարունակեց Պրիւժօն։

— Պատին վրայ, կրկնեց Պապէ։

— Պատուհանին պահանդին, վրայ բերաւ Պրիւժօն։

— Է՛, եռքը, հայցուց կավրօշ։

— Այսչափ միայն, ըսաւ Գէօլմէր։

Ցատմրակը չուանը, ծխանը, պատը, պատուհանները քննեց, և շուրթերովը շշուք մ'ըրաւ, այն անբայսատրելի և արհամարհական շշուքը որ կը նշանակէ·

— Ա՛ոտ է ուզածնիդ։

— Հոն վերը մարդ մը կայ, զոր դեռ պիտի ազատես, կրկնեց Մօնբարնաս։

— Կուգա՛ս, կրկնեց Պրիւժօն։

— Վա՛յ միամիտ վա՛յ, պատասխանեց պատանին իրը թէ հարցումն անլուր երևար իրեն, և մուճակները հանեց։

Կէօլմէր մէկ թևովը կավրօշը բռնեց և խրճիթին յարկին վրայ դրաւ որու որդնահար տախտակները պատանիին ծանրութեան ներքև կը ծռուէին։ Կավրօշին յանձնեց չուանն ալ զոր Պրիւժօն կապած էր Մօնբարնասի տարակայութեան միջոցին։ Ստամբակն ուղղեցաւ դէպ՝ի ծխանը, ուր դիւրին էր մտնել մինչև յարկը մօտող լայն ծակէ մը։ Երբ կավրօշ պիտի սկսէր ելլել, Թենարտիէ՝ փրկութեան և կեանքի մտիկը տեսնելով՝ պատին եղբէն ծռուեցաւ։ արևին առաջին նշոյլը կսպիտակէր անոր քրանաթոր ճակատը, աժդոյն այտերը, նրբաձև (éffilé) և վայրենական քիթը, ալևոր մօրուան որու մազերը տնկուած կերևային։ Կավրօշ տեսաւ մարդը և ձանչցաւ իր հայրը։

— Վա՛յ, հայրս է եղեր, ըսաւ։ Բայց թող ըլլայ, հայրս ըլլալը չարդիլեր զիս ազատելու զան։

Եւ չուանն ակռաներովը բռնելով սկսաւ համարձակօրէն վեր ելլել։

Հասաւ աւերուն պատին մինչև կատարը, ձիի մը վրայ հեծնելու պէս պատին վրան նստաւ, և չուանը հաստատուն կերպով մը պատուհանին վերի պահանդին կապեց։

Պահ մ՚ետք Թենարտիէ փողոցն էր։

Երբ Թենարտիէ քարայատակին դպցուց ոտքը, երբ զգաց թէ ազատ է վտանգէ, ալ ոչ յոյնած, ոչ թրջուած և ոչ ալ ահաբեկ էր։ մուխի մը պէս ցնդեցան այն սոսկալի իրերը որոնցմէ ելած էր։ այս տարօրինակ և անպատրոյն իմացականութիւնը արթնցաւ, ոտքի վրայ և համարձակ քայլերու պատրաստ դտնուեցաւ։ Այս մարդուն առաջին խօսքն ահա յետագայ խօսքն եղաւ։

— Հիմա գո՛վ պիտի ուտենք։

Աւելորդ է մտիկնել այս սոսկալի կերպով մը թափանցիկ

բառը որ կը նշանակէ թէ մեղցնել, թէ սպաննել և թէ կողոպտել։ Ո՜ֆել, բուն նշանակութիւնն է լ՚ֆել։

— Երթանք լաւ մը պահուրտինք, ըսաւ Պրիւժօն։ Ճուտ մը լմնցնենք դործը, և անմիջապէս բաժնուինք։ Բլիւմէ փողոցը դործ մը կայ որ լաւ կերևայ, ամայի փողոց մը, առանձին տուն մը, պարտէզի մը վրայ հինուփուտ վանդակ մը, և միայն կիներ։

— Ապա ուրեմն ինչո՞ւ չերթանք, հարցուց Թենարտիէ։

— Աղջիկդ էբօնին դնաց որ դիտէ բանը, պատասխանեց Պապէ։

— Եւ նկան մը բերաւ Մանեօնին, ըսաւ կէօլմէր։ Հոն բան մը չկայ։

— Աղջիկս թէև ապուշ մը չէ։ Բայց պէտք է նայիլ անդամ մը։

— Այո՛, այո՛, ըսաւ Պրիւժօն, պէտք է նայիլ։

Սակայն այս մարդերուն և ոչ մին կարծես չէր տեսներ կավրօշը, որ այս խօսակցութեան ժամանակ ցցապատին քարերուն մէկին վրան նստած էր։ կավրօշ քանի մը վայրկեան սպասեց, թերևս յուսալով թէ հայրը դէպ իր կողմը պիտի դառնայ անդամ մը։ յետոյ մուճակները հագաւ և ըսաւ։

— Լմնցա՛ւ ալ։ իզմէ պէտք չունինք ալ։ ահա դժուարութենէ ազատեցաք։ Ես կերթամ ալ։ Պէտք է որ երթամ աղէկներս արթնցնեմ։

Եւ մեկնեցաւ։

Հինդ մարդերը մէկ մէկու նայեր դուրս ելան ցցապատէն։

Երբ կավրօշ ՏՀ Պալէ փողոցը մտնելով աներևոյթ եղաւ, Պապէ մէկ կողմ քաշեց Թենարտիէն և հարցուց։

— Այն աղան դիտեցիր անդամ մը։

— Ո՞ր աղան։

— Ան որ պատին վրան ելաւ և չուանը բերաւ քեզի։

— Ոչ այնքան։

— Ինչ և է, լաւ մը չդիտեմ, բայց կարծեմ թէ աղաղ է։

— Վա՛շ, ըսաւ Թենարտիէ, կը կարծես։

ԳԻՐՔ ԵՕԹԵՐՈՐԴ

ԱՐԿՕԹԵԱՆ ԲԱՐԲԱՌ

ԳԼՈՒԽ ԱՔԱՋԱՆ

ԹՈՒՅՈՒՄ

Pigritia (ծուլութիւն) սոսկալի բառ մ՚է :

Այս բառէն աշխարհ մը կը ծնի որ է լա բէկրը (la pègre), այսինքն գողութիւն , և դժոխք մը որ է լա բեկրէն (la pègrenne) , այսինքն անօթութիւն :

Այսպէս ուրեմն ծուլութիւնը մայր է :

Զաւակ մ՚ունի որ է գողութիւնը , և աղջիկ մ՚որ է անօթութիւնը :

Այս միջոցիս ինչ նիւթի վրայ կը դրենք : Արկօթեան բարբառի նկատմամբ : Ի՞նչ է արկօթեան բարբառը : Ազգն ու միանդամայն իր բարբառն է· գողութիւնն է իր երկու տեսակին մէջ, այսինքն ժողովուրդ և լեզու :

Առկէ երաւնուչորս տարի առաջ երբ այս ծանր և սխրալի պատմութեան հեղինակը ներկայ գրքիս նպատակին պէս նպատակի մը համար հեղինակուած ուրիշ երկասիրութեան* մը մէջ արկօթեան բարբառով խօսող գող մ՚երևան հանեց, շատերն ապշեցան և վրդովուկ հանեցին· — Ի՛նչ, ինչո՞ւ համար· արկօթեան բարբառով խօսի՛լ· բայց արկօթեան բարբառը սոսկալի բան մ՚է· բայց արկօթեան բարբառը դատապարտեալ եղեռնագործներու , թիւրաններու , բանտերու , ընկերութեան ամենէն պժգալի իրերուն լեզուն է , և այլն , և այլն :

* Մահապարտի մը յետին օրը (Le dernier jour d'un condamné) անուն գիրքը որ արդէն հայերէնի թարգմանուած է գրքի մէջ :

Մենք բնաւ չհասկցած ենք թէ ինչ կը նշանակեն այս սեռակ առարկութիւնները :

Մի և նոյն պանդուռները լսուեցան երբ մը երկին հրատարակութենէն առաջ երկու հոժիկու վիպասաններ՝ որոնց միս մարդկային սրտի մանրաքննին դիտողը , միւսն ալ ժողովուրդին աներկիւղ բարեկամ մ՚է , այսինքն Պալզակ և Ժօժէն–Սիւ , աւազակներն անոնց սեպհական բարբառովը խօսել տուին , ինչպէս որ Մահապարտի մը յետին օրը երկին հեղինակը խօսել տուած էր 1828ին : Գանդատողները ըսին : — Գրպետները ինչ կուզեն մեզմէ այս զգալիր և դիւհիկ բարբառով : Արկօթեան բարբառը զզուելի է , արկօթեան բարբառը մարդուս սարսուռ կուտայ :

Ո՞վ կուրանայ : Անշուշտ զզուելի և սարսուելի է :

Բայց երբ խնդիրը վէպի մը , վէպի մը կամ ընկերութեան մը խորութիւնը չափելու վրայ է , ո՞րքան ժամանակէ ՚ի վեր յանդգնանք մը սեպուած է շատ վար իջնելը , մինչև յատակն երթալը : Մենք կարծեր էինք միշտ թէ այսպիսի քննութեան մ՚ատթիւ շատ վար իջնելը , մինչև յատակն երթալը երբեմն քաջագործութիւն մ՚է , կամ դէթ պարզ և օգտակար գործողութիւն մը և արժանի այն համակիր ուշադրութեան որուն արժանաւոր է ընդունուած և կատարուած պարտաւորութիւնը: Ամէն բան չփնտռե՛լ, ամէն բան չքննե՛լ, կէս ճամբան կանգառնո՛ւլ , և ինչո՞ւ համար : Խորաչափ գործին կրնայ կանգառնուլ , և ոչ թէ չափելու պաշտօն ունեցողը :

Սայթ է թէ ոչ հրապուրելի և ոչ ալ դիւրին գործ մ՚է ընկերային կարգաւորութեան ստորայատակներն իջնել և խուզարկութիւն ընել ուր որ հողը կը վերջանայ և տիղմը կսկսի, խորին տեղերը հետազօտութիւն ընել , բռնել և իր բռլոր կենդանութեամբն երևան հանել այս գձուձ բարբառն որմէ տիղմ կը հոսի , այս պալարաւոր բառաբանն որու ամէն մէկ բառը կարծես թէ մօրթանակ և խաւարային հրեշի մ՚աղտեղի օդակն է : Ամենասոսկալի բան մ՚է մտքին լսելն այսպէս

մերկ տեսնել և նկատել արիօթեան բարբառին ահարկու վիճաւումը : Իրօք կարծես թէ գիշերային խաւարի համար շինուած տեսակ մը սոսկալի գազան է այն որ իր կոյանոցէն դուրս ելած է : Մարդս կը կարծէ թէ կենդանի , կանդուն և սոսկալի մացառ մ'է այն որ կը սարսռի , կը յուզուի , կը շարժի , վերտին մթութիւն կուգէ , կսպառնայ և կը նայի : Այս ինչ բառը Ջիրանի մը կը նմանի , այն ինչը՝ մահատիպ և արիւնարբոյր աչքի մը : Այս ինչ խօսքը կարծես թէ խեղդանի ուռնելիքին պէս կը շարժի : Ատոնց ամէնքն ալ կապրին իրենց այն սոսկալի կենդանութեամբ որ անկարգութեան մէջ կարգաւորուած են :

Հիմա կը հարցուենք թէ ո՞րքան ժամանակէ՝ ի վեր է որ սոսկումը կը մերժէ քննութիւնը· ո՞րքան ժամանակէ՝ ի վեր է որ հիւանդութիւնը կարատաքէ բժիշկը : Ո՞վ է այն բնապէտը որ չուզէ զննել քարերը , չղջիկը , կարիճը , օձասնդրը , մողէսը , և զանոնք իրենց խաւարին տեղերը նետէ , ըսելով թէ տղեղ բաներ են : Այն խորհուրդն՝ որ կը զղջայ արիօթեան բարբառէն , կը նմանի վիրաբոյժի մը որ զանիւ կզլայ լոյկ կամ եղունդէ մը : Այնպիսին կը սեպուի բանասէր մ'որ կը դեղևի քննելու լեզուի վերաբերող իրութիւն մը : Փիլիսոփայ մ'որ կը վարանի զննելու մարդկութեան վերաբերող իրողութիւն մը : Վասն զի չգիտցողներուն համար կը սարսռալուրինք ըսել թէ արիօթեան բարբառը զրական երևոյթ մը ու միանգամայն ընկերային հետևութիւն մ'է :

Բուն արիօթեան բարբառն ինչ է : Թշուառութեան լեզուն է :

Հոս ընթերցողը կրնայ կեցնել մեզ· կրնայ հանրաւորել (généraliser) իրողութիւնը , և այս հանրաւորութիւնն երբեմն այն իրութիւնը մեղմելու կերպ մ'է· կրնայ ըսել մեզ թէ ամէն արհեստները , ամէն պաշտօնները , գրեթէ կարելի է ըսել , ընկերային դասակարգութեան ամէն դիպուածները և իմացականութեան ամէն ձևերն իրենց յատուկ արիօթեան բարբառ մ'ունին : Վաճառականը , դրամափոխութեան դործակալը , թուղթ խաղացողը , նորմանտիական կղզիներու դատարանի նախիրակը , վօտվիլի հեղինակը , կատակերգուն , փիլիսոփան , որոտորդը , մտաբանը , հնտեակ ղինուորը , ձիաւորը , զինաւարժը , արպպտիրը , պատկերահանը , նօտարը , սափրիչը , հին մուճակ կարկատողը՝ ամէնքն ալ իրենց յատուկ արիօթեան խօսքեր ունին* :

Եթէ անթերի ճշդութիւնը փնտռել և բացարձակապէս խօսիլ հարկ է , դատաստան , մեքենագործը , եկեղեցին սպասաւորը աջ և ձախ կողմ ըսելու համար այնպիսի բառեր կը գործածեն որք արիօթեան լեզու կը տեղափին : Պչրասէր կիները , ինչպէս նաև զարդասէր կիները իրենց յատուկ արիօթեան բարբառ մ'ունին : Բամպուլեէյի [4] ապարանքը փոքր ինչ կը մօտէր Գուր տէ Միրագլի [5] : Գքաւհիները ալ արիօթեան լեզու ունին· վկայ է մեր ըսածին վերահաստատութեան ժամանակի խիստ երևելի և խիստ տղայ կիներուն մէկուն գրած մէկ սիրատոմսը : Դեպատագավատական թուանշաններն ալ արիօթեան լեզու մը կը կազմեն· քահանայապետական դիւանատունը երբ փոխանակ Հաւատ ըսելու 26 կըսէ , երբ (առաքում) ըսելու տեղ grkztntgzyal կըսէ , երբ Մօրէնայի պատարագ ըսելու տեղ abfxustgrnogrkza tu կըսէ , արիօթեան լեզու կը խօսի : Միջին դարու բժիշկները սահպղին , բոզի և շաղախամ բառերուն փրանսերէնին տեղ յաճախերէն ուրիշ բառեր գործածելով արիօթեան լեզու կը խօսէին : Շապարապօրծը նոյնպէս իր շաբաթին տեսակը զանազան անուններով կը նշանակէ , որք արիօթեան լեզու կը սեպուին : Ասկէ քան տարի առաջ քննադատութեան խառնվածքի մը արիօթեան բարբառով կը խօսէր երբ կըսէր թէ Շէյքսպիրի կէսը բառախաղներ և երկնշանակ կատակներ են : Արիօթեան լեզու կը խօսին բանահիւսը և արհեստագէտը երբ նոյնը դատողութեամբ մը կըսեն թէ «քաղաքացւոր» մ'է Պ· Տը Մօնմորէնսի վասն զի հմուտ չէ ոչ բանահիւսութեան և ոչ քանդակագործութեան : Արիօթեան լեզու կը խօսի ազատութիւնի դասական անդամ մը երբ ֆլէօր (ձաղկինեք) ըսելու տեղ ֆլըր , ծոլի տեղ Ներքինի , սիրոյ

* Ընկերային դասերու վերաբերող այս անձանց ըսած խօսքերուն հեղինակը օրինակներ բերած է , զոր զանց կընենք թարգմանել վասն զի բառին անթարգմանելի են և մանաւորապէս փրանսերէնի կը վերաբերին :

տեղ հոգ, գեղեցիկ տեղ հրապոյրք, երիվարի տեղ նժոյգ, հռադոն ծովի տեղ Պելոնի վարդը, և հոեղջիւր գլխարկի տեղ Արէսի հռանկիւնը կըսէ: Ալժիպրան, բժշկութիւնը, բուսագիտութիւնը իրենց սեպհական արկղեանն բարբառն ունին: Նաւերու մէջ խօսուող լեզուն, ծովի այն սքանչելի, անթերի և նկարչային (pittoresque) լեզուն զոր ծան Պար, Տիւբէտոը, Սիւֆրէն և Տիւբերէ խօսեցան և որ նաւական Հանդերձանքի սուլումին (sifflement), ձայնատուներու ազմուկին, կոխի տապալումներու ընդհարումին, նաւին երերումին, հովին, բռնաշունչ քամիին և խնդանօթին կը խառնուի, գիւղացիական և շքեղ արկղեանն բարբառ մ'է որ գաղերու արկղեանն բարբառին նկատմամբ է ինչ որ է տիւծը հնադպլին նկատմամբ:

Անշուշտ ասոնց ամէնն ալ արկղեան բարբառ է: Բայց այլ ինչ կուգեն թող ըսեն, արկղեանն բարբառը այս կերպով ըմբռնելը հանրաւորիչ է, սակայն այս կերպն անդամ ընդունելի չպիտի ըլլայ ամէն մարդու: Իսկ մենք այս բառը իր հին և ճիշդ, սահմանաւոր և որոշ նշանակութեամբը կըմբռնենք, և արկղեանն բարբառին սահման կընդունինք բուն արկղեանն բարբառը: Բուն արկղեանն, գերազանցապէս արկղեանն բարբառը, եթէ այս երկու բառերը կրնան զուգել, այն հինաւուրց արկղեանն լեզուն որ թագաւորութիւն մ'էր, կը կրկնենք թէ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ թշուառութեան տեղ, կասկածելի, սմսեղուկ մտանիչ, թունաւոր, անապորոյն, շիկ, գձուձ, նուրբ և աղէտաւոր լեզուն է: Ամէն անկումներու և ամէն անբաղդութիւններու ծայրը յետին թշուառութիւն մը կայ որ կասպատակի և որ կորոշէ կոտրիլ բարերաղդ իրողութիւններու և իշխող իրաւունքներու ամբողջութեան գէմ. կրնայ ասկից ուր այս թշուառութիւնը երբեմն նենգութեամբ, երբեմն բռնաբարութեամբ, վաստակող ու միանգամայն անապորդին կերպով կը յարձակի ընկերային կարգաւորութեան վրայ՝ թէ մարութեան ասեղովը և թէ ռճրագործութեան լախտովը (massue) հարուածելով զայն: Թշուառութիւնը այս կոխին սիտոյիզը համար կոխի լեզու մը հնարեց որ է արկղեանն լեզուն:

պէնքն ինչ որ քաղաքակիրթ աշխարհս բաղկացնող կամ խոտնակող լաւ կամ չոռի տարրերուն մին է. սէրաբ չէ որ կորսնցնի, և ոչ որ այսպիսի լեզուի մը նաև մէկ բնկերը երեւան կը հանէ, վէրէն դուրս կո հանէ և կը պահէ, ընկերային դիտողութեան կարծիքներու ասհմանը ընդարձակած և քաղաքակրթութեան ծառայած անդամ կրէ յայ: Երթէ կամայ կամ ակամայ այս ծառայութիւնը ըլաւ չհանդիսցին երկու կարծայինքի վնասորներու հետ խառնուելով. Աօ լինէր նոյնպէս այս ծառայութիւնը ըրած է արևելքին և ուրիշ ամէն տեսակ գաւառական բարբառները իր կատակերգութիւններուն անձանձիկ խօսել տալով: Հոս տարկութիւնները նոյն ողի կառնուն Փիւնիկիկցին, լա՛ւ. արևելքին, շատ աղէկ. գաւառական բարբառին անդամ ընելիք չունինք. տունք ապրերու կամ գաւառներու վիճաբանած լեզուներ են, բայց արկղեան լեզուն. Ի՞նչ օգուտ ունի արկղեան բարբառը պահել. Ի՞նչ հարկ կայ երեւան հանելու արկղեան բարբառը:

Ասոր մէկ պատասխան պիտի տանք միայն. երթէ ուշադրութեան արժանի է այն լեզուն զոր ապրի մը կամ գաւառ մը խօսած է, ուշադրութեան և քննութեան աւելի արժանի բան մը կայ, անձերնիս այն լեզուն որով խշտառութիւնը խօսած է.

Արկղեան բարբառն այն լեզուն է զոր օրինակի տալով ընդհանրապէս մէջ չորս հինգ դարէ ի վեր խօսած է ոչ միայն թշուառութիւն մը, այլ ընդհանուր թշուառութիւնը, մարդկային ամէն հնարաւոր թշուառութիւնը:

Մնանաւանդ թէ՝ ինչպէս ըսած ենք արդէն՝ ընկերային տձեւութիւնները և հիւանդութիւնները գինել և գարմանալու համար՝ երեւան հանելն այն աշխատութիւններու կարգէն է, ուր ընտրութիւն մ'ընելը նեղութիւն չէ: Բարքերու և գաղափարներու պատմիչին պաշտօնը պատահարներու պատմիչին պաշտօնէն ոչ նուազ անդամալոյծ է: Պատահարներու պատմիչին կը վերաբերի մարդկային ընկերութեան մակերեւոյթը, թագաւորներու կռիւները, իշխանները, ճնշողը, թագաւորներու ամուսնութիւնը, պատերազմները, ժողովները, հատարակային մեծ մարդերը, յայտ յանդիման յիշատակութիւն

ները, վերջապէս ամէն ինչ որ դուրսն է. միւս պատմիչին կը վերաբերին հերոսի իրերը, յատակին իրերը, ժողովուրդը որ կաշխատի, կը տառապի և կը համբերէ, կինը որ վշտաբեկ կը տանջուի, մանուկը որ կը հոգեվարէ, թագուն պատերազմները զոր մարդս մարդոց դէմ կը մղէ, աներևոյթ անդադրութիւնները, նախապաշարումները, պատշած սնոտուած անօրէնութիւնները, օրէնքին ստոր ներկրեայ դիմահարումները, հողմներուն պաղտնի զարդացումները, քաղաքութիւններու անհնշմարելի սարսռտունները, անօթի մեռնողները, հոկոտն քայլողները, մերկանդամները, ժառանգութենէ զրկուողները, որբերը, դժբաղդները և անուանարկիները, մեռելեան մէջ թաթախուղ ամէն ճիւաղները։ Ա՛յս պատմիչը արդահատութեամբ ու միանգամայն անաչառութեամբ լի սիրտով մը, իբր եղբայր ու միանգամայն իբր դատաւոր կը պարտաւորի իշնել այն անթափանցելի նկուղներուն մինչև յատակը ուր խառն ի խուռն կը սողան թէ՛ վիրաւորները և թէ՛ վիրաւորողները, թէ՛ լացողները և թէ՛ անիծողնելը, թէ՛ ծամ պահողները և թէ՛ լափողները, թէ՛ չարութեան դահատակները և թէ՛ չարութեան հեղինակները։ Սիրտերու և հոգիներու այս պատմիչներուն պարտաւորութիւնները արտաքին իրաց պատմիչներուն պարտաւորութիւններէն փոքրագոյն են։ Կը կարծո՞ւի թէ Ալեկսէյ Մաքիավելի չափ ըսելիք չունենայ։ Քաղաքակրթութեան աշխարհին վարի կողմը աւելի խորունկ և աւելի թեթև ըլլալուն պատճառա՞ւ միթէ վերի հողմին չափ կարևորութիւն չունի՞։ Մարդս լաւ մը կը ճանչնայ լեռը երբ չգիտեր անոր խոռոչը։

Սակայն հոս հարկ կը համարինք ըսել թէ մեր այս քանի մը խօսքերէն ոմանք թերևս հետևցնեն թէ մենք պատմիչներու այս երկու դասը կուզինք բոլորովին բաժնել, մինչդեռ այսպիսի բաժանում մը չկայ մեր մտքին մէջ։ Ոչ ոք ժողովուրդներու կայանի, տեսանելի, լուսաւոր և հասարակային կեանքին լաւ պատմիչը կրնայ ըլլալ եթէ նաև կերպիւ իւիք անոնց խորին և թագուն կեանքի պատմիչը չէ, նայնպէս և ոչ ոք ներքին կեանքի լաւ պատմիչը կրնայ ըլլալ եթէ՝ պահանջել հարկի՝ չկարենայ ըլլալ նաև արտաքին կեանքի պատմիչը։ Բարքերու և գաղափարներու պատմութիւնը պատահարներու

պատմութեան հետ կը խառնուի՝ փոխադարձաբար։ Տարբեր իրողութիւններու երկու կարգ կը կազմեն անոնք, իրողութիւններ որ իրարու կը պատասխանեն, իրարու հետ միշտ կը շղթայուին և շատ անգամ իրարու ծնունդ կուտան։ Այն ամէն ծրագիրները զոր նախախնամութիւնը ազգի մը մակերևոյթին վրայ կը գծագրէ, իրենց մէջն այլ նշմարելի զուգահեռական ծրագիրներ ունին յատակը, և երբ յատակը սասակապէս կը շարժի, նաև մակերևոյթը կը յուզուի։ Ճշմարիտ պատմութիւնը ամէն բանի հետ խառնուած ըլլալով, ճշմարիտ պատմիչը ամէն բանի կը խառնուի։

Մարդս միակերդրոն բոլորակ մը չէ, այլ երկակերդրոն ձուաձև մը։ Մին է իրողութիւնները, միւսն է գաղափարները։

Արիոթեան բարբառը զգեստարան մ՚է, ուր լեզուն չարութեան դործ մ՚ընել ուզելով կը ծպտի։ Անոր մէջ լեզուն դիմակէ բառեր և հնոտի այլաբանութիւններ կը հաղնի։ Ա՛յս ծպտումով սոսկալի բարբառ մը կըլլայ, և դժուարաւ կը ճանչնուի։ Մ՚ԹԷ իրօք ֆրանսերէնն է, մարդկային մեծ լեզո՞ւն է այն։ Ինչ և է, ահա հիմա պատրաստ է տեսարանն երևելու և ոճիրին պատասխանելոց, ա՛յս չարութեան խաղերու մէջ ամէն տեսակ դեր խաղալու կարող է։ Ա՛լ չբայլեր, այլ կը խաղայ. ա՛լ Գուր Տէ Միրագլի՛ հին գաւազանին կոթնելով կաղ ի՛ կաղ կը քայլէ, գաւազան մը որ կրնայ լեռան փոխուիլ. իր անունն է թափառականութիւն (truandrie). Իր հանդերձապահներն են ամէն ձիւաղները որք անոր կերպարանը այլափոխած են. այս թափառականութիւնը կը սողայ ու կը կանդնի. կրկի՛ն ընթացք սուղունի։ Ա՛լ ամէն դեր խաղալու յաջողակ է. նահդատարը՝ ղուքթիւն, թուշառուիչը ժանդ, հրձիգը՝ մրցուրի սեռութիւն և մարդասպանն ալ իր կարմրութիւնը տալով ծրպտած են զայն։

Պարկեշտ մարդկներէն և մարդկային ընկերութեան գաւուէն երջ մնիկ կըմնան, գաղտնապէս կը լսեն դուրսը գտնուողներուն խօսակցութիւնը։ Հարցումներ և պատասխաններ կը լսեն որպէսզի։ Շըշուք մը կը լսեն առանց ըմբռնելու, շշուք սոսկալի, որ զգեցեմարդկային ձայնի պէս կը հնչէ և որ սակայն աւելի ոռնոցի կը ճա-

ան չքան Թէ խօսքի : Աղիօթեան բարբառն է այս շրջքը : Ցձև ևն բառերը և չդիտեմ ինչ յիւրաքանչիւր անատուածեան մը դերը կը կրնան : Մարդ հիդրանեոս խօսիլը լսել կը կարծէ :

Այս բարբառը խաւարին մէջ անիմանալին է : Ակնածելովը կը կրձէ և կը փոխայ , վերջապէս բոլորովին մեռածեան փոխելով իր ինքնական շրջքանը : Թշնամութիւնը խաւարամած է · ոչինչ ա՛լ աւելի խաւարամած · այս երկու սեռութիւնները խառնուելով և ինկնապով արկածեան լեզուն կը կազմեն մեռածեան մենոլորտին մէջ , մեռածեան դործերու և մեռածեան ձայներու մէջ : Ահարկու և դձուռ լեզու որ կերկայ , կը դայլայլ , կը սպայ , լսողները կը թաղէ և հրեշապէս կը շարժի այն անդամ և թոխրանի միշտնին մէջ զոր անձրևը , դիշերը , նօթութիւնը , մոլութիւնը , սատութիւնը , անիրաւութիւնը , մերկութիւնը , անշնչութիւնը և ձմեռը կազմած են , և որ Թշնամներու արեւավայլ կէսօրն է :

Մենք ինչո՞ւ սրտաժուռներուն : Բա՛րէ , նոյն իսկ մենք ո՞վ ենք , որ ես եմ որ ձեզի կը խօսիմ . ո՞վ էք դուք որ ինձ մօտիկ կընէք · հասկէ՛ եկած ենք · և մի՛թէ սատդասէս պիտենք Թէ ծնեալ է առաջ քան մը բրած չենք : Աշխարհս բանասի մը կը նմանի վորը ինչ : Ո՛չ՝ պիտի Թէ մարդս ստատուածային արդարութենէ բռնուած վարդմի գիմատնարան մը չէ :

Հոգիէ կեանքը ի՛ մտաստ : Աչխարհի կերպով կազմուած է այն որ մարդն ամենուրեք պատիժ կրզայ :

Մի՛Թէ ունիս ինչ որ երջանկութիւն կոչուածի : Լա՛ւ , ամէն օր սրտմտիս : Ամէն օր մեծ ցաւ մը կամ պզտի հոգ մը կուռնեսաս երբեկ կը դոչցիր մեկու մ՝աստղութեան նկատմամբ որ սիրելի էր քեզ , այսօր ալ քու աստղութեանդ համար կը վախնաս : Վաղը ստանի համար մտահոգութիւն մը պիտի ունենաս · միւս օր զբաղատիչ մը Թնամեական պատահար պիտի ենթարկիս , հետևեալ օրն ալ բարեկամի մ՝ասերանդութիւնը պիտի ողբաս · յետոյ օրը գիշերի կը դառնայ մեծ բան մը կատարելուն կամ կորսուելուն համար կը տրտնջես , կամ կը դղրաս վայելած ըլլալուդ համար այնպիսի հաճոյք մ՝որու հաճայն խոլքը և ուշադրութիւնը կը յանդիմանեն դքեզ · ուրիշ

օր մ՝ալ հատարակային դործերու ընթացքը մտմտուքով կը դրաւէ դքեզ : Հապա ուր Թողունք սրտին վիշտերը · ահա այսպէս կը շարունակուի ամէն բան : Ամէ մը կը վարատի , ուրիշ մը կը կազմուի : Հարիւր օրին հազիւ Թէ մէկը ուրախալի և արեւափայլ է : Զմոռնանք բսել Թէ այսպիսի կեանք մը վարելովդ հանդերձ այն մարդերու Թիւին մէջն ես որը երջանկութիւն ունին : Իսկ միւս մարդերը միայն խաւարին ներքև ընկղմած են :

Բանիբուն միտքերը քիչ անդամ կը դործածուին երջանիկ և ասելջանիկ խօսքը : Երջանիկ չկոյ այս աշխարհի մէջ որ անշուշտ ուրիշ աշխարհի մը գաւիթն է :

Մարդկային սեռը ճշմարտապէս երկու մասի կը բաժնուի · լուսաւորեալներ և խաւարեալներ :

Խաւարեալներուն Թիւը նուազել , լուսաւորեալներուն Թիւը աւելցունել , այս է ահա մեր նպատակը : Ասոր համար է որ մենք ուսումն , դիտութիւն , կը դոչնք · կարդալ սորվեցնելը կրակ վառել է : Վանկերը կը փոդփոդին երբ կը հեդուին :

Սակայն ով որ լոյս կըսէ , հարիւրապատիկ ուրախութիւն չըսեր : Մարդս լոյսին մէջ կը տատասի · ծայրայեղութիւնը կայրէ : Բոյը Թշնամի է Թևին : Աչրիկ տանդ Թևարկելէ դադրելու , ահա այս հանճարին պահանջելիքը :

Երբ պիտի ճանչնաս և պիտի սիրես , դարձեալ պիտի տատապիս : Լոյսը արտասուելով կը ծագի , Լուսաւորեալները կուլան դէթ խաւարեալներուն վրան :

ԳԼՈՒԽ Ը·

ՍՐՄՏՆԵՐ

Աղօթեանն բարբառն ահա խաւարեալներուն լեզուն է : Միայն իր ամենէն մեծին անդունդներուն մէջ կը յուզուի , ընկերային փիլիսոփայութիւնը իր ամենէն կսկծալի խորհրդածութիւններովը դբաւելու կը հրաւիրուի երբ Թէ՛ միաքը և Թէ՛ ընկերային

փիլիսոփայութիւնը կը պահէն այս կիսատ պարբառը որ դէպ ու միանգամայն սիժզալի է : Ահա այս լեզուին մէջ տեսանելի պատուհաս կայ : Անոր ամէն մէկ վանկը պատիժի դրոշմը կը կրէ : Գոհհիկ լեզուին բառերը արկօթեան լեզուին մէջ իրը պահնիչին հրաշէկ երկաթէն տպուած և կարծրացած կերևան : Մանաւանդ մէկ քանի բառ կարծես թէ կը դէպ կը ծխէ :

Այն ինչ խօսքը երբ կը լսես , կարծես թէ յանկարծ սերկացող գողի մը հրաշէկ երկաթով մը դրոշմուած ուսը կը տեսնես : Գաղափարը գրեթէ չուզեր արտայայտիլ այս դժոխականերով որք վաղեմի դատապարտ կը սեպուին : Արկօթեան լեզուն ունի այնպիսի այլաբանութիւններ որք՝ իրենց ծայրայեղ լրբութեան նայելով՝ կզդաս թէ դատապարտութեան անուրը կրած են թիթարանի կամ բանտի մէջ :

Սակայն այս տարօրինակ բարբառն իր այս սոսկումներովը հանդերձ և մանաւանդ թէ այս սոսկումներուն պատճառաւ իրաւունք ունի իրեն յատուկ խորշ մը պահանջելու այն մեծ և անկողմնապահ դարանին մէջ ուր ժանգահար բնիները լինչէս նաև ոսկի շքադրամը տեղ ունի , և որ կանուանի դրամատութիւն : Ով կուզէ թող հաւանի կամ չհաւանի , ստոյգ է թէ արկօթեան բարբառն իրեն յատուկ համաձայնութիւն և բանահիւսութիւն ունի : Լեզու մ'է այնե եթէ քանի մը բառերէն կը հասկցուի թէ Մանարեն աւազակապետը ծամծմած է այս լեզուն , անոր քանի մ'անուանափոխութիւններու շքեղութենէն ալ կը հասկցուի թէ Վիլօն խօսած է զայն :

Mais où sont les neiges d'antan*:

Այս ամենընտիրը և երևելի ոտանաւորը արկօթեան ոտանաւոր մ'է : Տողին վերջի անդանը (antan) , որ է անդէ անդեա (ante annum), թիւներու արկօթեան լեզուին մէկ բառն է որ կը նշանակէ անցեալ տարի , և ընդարձակ նշանակութեամբ առջի ժամանակներ : Ասկէ երեսունը հինգ տարի առաջ , 1827ին թիթարանները մեծ կարաւանին ուղևորութեան միջոցին ուղղուղ դեռ կրնար կարդալ Պիկէթըի ընկանները մէկին մէջ յետագայ առածը զոր թիթարանի դատապարտուած Թիւնեցի թագաւոր մը պատին վրայ փորագրած էր բևեռով մը.

* Ասոց ուր են անցեալ տարուան ձիւները :

Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coesre,

որ կը նշանակէ . Հին ժամանակի ընտրուածները օձ ու ելա կերևային ժլատ Այս թագաւորը կը խորհէր թէ օծումը թիթարանն էր :

. . . . . .

Եթէ մի միայն դրական տեսութեամբ նկատուի , չկայ ուսում մը որ այնքան հետաքրքրական և արդիւնաւոր ըլլայ որքան է արկօթեան բարբառին ուսումը : Լեզուին մէջ ամբողջ լեզու մ'է , տեսակ մը հիւանդային այուսմ է , ճշմասակար պատուաստ մ'է այն որ բոլոր արուստրած է , հին դաղիլական կոճղին վրայ արմատ բռնած անպիտան տունկ մ'է և իր տոկալի տերևները լեզուին մէկ կողմին վրայ բոլորովին կը ծածկեն : Արկօթեան լեզուին առջի տեսքը , ոսկայեան տեսքը կրնայ անուանիլ այս : Բայց որոնք որ լեզու մը սէտք եղած կերպովը , այսինքն երկիրը ղննող երկրաբանութեամբ պէս ղննել դիտեն , սիտի տեսնեն որ արկօթեան լեզուն բոլորովին նոր երևան եկած լեզուային երկիր մ'է : Այս երկիրն տեսնի կամ նոսազ պեղելով արկօթեան բարբառին մէջ , ժողովրդային հին փրանսերէնին ներքև դատատարան բարբառի , սպանիաբէնի , իտալերէնի , արևելեանի որ Միջերկրական ծովի նաւահանգիստներուն լեզուն է , անգլիարէնի և գերմաներէնի բառեր կը գտնես , նաև վիսպատանութիւն կը գտնես երեք տեսակէն ալ , պաղղիական վիսպատանութիւն , իտալական վիսպատանութիւն , ռումանական վիսպատանութիւն , լատինները , պասկերէն և կելտերէն : Խորին և այլանդակ կազմութիւն : Սարերկրեայ չէնք զոր ամէն թշուառները միարանութեամբ շինած են , Ամէն մէկ անիծուած ցեղ իր հողը բերած , ամէն մէկ վիշտ իր քարը տուած , ամէն մէկ սերտ իր կոպիճը նետած է հոն : Շար ու դէմ կամ բարկալի հոգևներու բաղմութիւն մ'որ աշխարհէս անհետ ելով դնաց և յաւիտենութեան անգունդն անհուն եղաւ , դրեթէ ամբողջապէս այս տարերկրեայ շէնքին մէջն է և կերպիւ իւիք տակաւին կը տեսնուի հրեշային բառի մը ձևին ներքև :

Կուզե՞ս սպանիերէն տեսնել արկօթեան լեզուին մէջ . գոթական հին արկօթեան բառերը կը վիսպան անոր մէջ , ինչպէս պօֆէլը (soufflet, ապտակ) բառը որ պօֆլեօն բառէն եկած է , և այլն . . . : Իտալերէն

կուլե՞ս· ահա սքեաթ (épée, սուր) բառը որ սքեաթա բառէն եղած է, և այլն····: Անգլիարէն կուլե՞ս· ահա պիշօ (évêque, եպիսկոպոս) բառը որ պիշըփ (bishop) բառէն եղած է, և այլն····: Ալմանարէն կուլե՞ս· ահա ֆալէօր (garçon, ծառայ) բառը որ ֆելէ-լէր բառէն եղած է, և այլն····: Լատինարէն կուլե՞ս, ահա ֆը-բռաձէր (casser, խորտակել) բառը որ ֆրռանճերէ բառէն եղած է, և այլն····:

. . . . . .

Այս բանասիրական սկիզբնեղէն՝ ի վաս արկօթեան լեզուն ուրիշ աւելի բնական արմատներ ունի, որք կրնայ ըսուիլ թէ նոյն իսկ մարդուս մտքէն ծագումի կ՚առնուն:

Նախ բառերուն ուղղակի ստեղծումը: Հոս է լեզուներուն գաղտնիքը: Նկատողութիւն բառերով որոնք չգիտեմ ինչպէս և ինչո՛ւ պատկերներ ունին: Այս է ամէն մարդկային բարբառին հաստատական հիմը. կրնայ ամէն մարդկային բարբառ կրճատիլ անուանիլ այն: Արկօթեան բարբառին մէջ կը վիճաբանայ այս տեսակ բառեր, անմիջական բառեր, չգիտեմ ո՛ւր և որմէ շինուած միակտուր բառեր առանց բաղադրութեան, առանց նմանութեան, առանց ածանցումի, առանձին, բարբառոս, երբեմն ալ սոսկալի բառեր որք արտայայտութեան տարօրինակ զօրութիւն մ՚ունին և որք կասկածին· ինչպէս են ըօլ որ պոռթ (գահիճ) կը նշանակէ, բռաթէն որ պիռալը (սանայ) բսել է, և այլն····: Այս և առանց նմանի շատ բառեր կան որք զարմանալի են, և որք կը պահեն ու կը յուշեն: Առանց մէկ քանին, ինչպէս է բռաթէն բառը, ծաղրաշարժ ու միանգամայն սոսկալի են· լսողը դէմքը ծռմռելով կիկղոպ մը տեսնել կը կարծէ:

Երկրորդ՝ այլաբանութիւնը: Ամէն բան բսել և ամէն բան պահել ուզող լեզուի մը յատկութիւնն է շատ այլաշրջիկ խօսքեր ունենալ: Այլաբանութիւնը հանելուկ մ՚է ուր կապտին գողութիւն մ՚ընելու պատրաստուող գողը, փախչելու միջոց պատրաստող բանտարիւրը: Արկօթեան լեզուի մէջ շատ այլաբանութիւններ կան, ինչպէս ըօբնէյէ որ հանձէ (ուտել), էօն բռ որ էօն ֆելէօր ոը բէն (հացի գող մը) կը նշանակէ, և այլն·····:

Երբեմն արկօթեան լեզուն հետքեհաէ առջի միջոցին երկրորդը գործով, վայրենական և նախնական վիճակ ունցող բառերը կախեն այլաբանական իմաստ մ՚ունենալ, ինչպէս է ոֆռալը բառը որ բռոնէն բլալէ գործիով կրնայ ըսուիլ թէ սայրը փուտը նետող, և այլն····:

Երրորդ կերպն է հայթայթիլ: Արկօթեան բարբառը լեզուին շնորհիւ կապի: Հաճոյքը հասնելու պրծած է պարն, պատահար անոր այս կամ այն բառը կառնու երբ հարկը պահանջէ, և հասնատուցէս և առնօյէն այլավոխելով բաւական կը դործածէ: Երբեմն այս այլաձեւուած սովորական բառերը բուն արկօթեան բառերու հետ խառնելով նկարչային խօսքեր կը շարադրէ որոնց մէջ զգալի է նախորդ երկու տարբերուն, այսինքն ուղղակի ստեղծուած և այլաշրջուած բառերու խառնուրդը, ինչպէս է սա խօսքը լը ֆռ ֆռոթէն ֆը մարօն էը լռ բռոլօթ ոը բռանքէն ըրթէ պան լը ռոպրէ, որ կը նշանակէ Շռոնը լը հաւ՝ կախած առէմ ընե բռրէնէ ռոչէկռոէը անդռոռէն ըռնդնէը, և այլն և այլն····: Շատ անգամ արկօթեան բարբառը՝ մտքի ընդոլներդ շփոթելու համար՝ լեզուին ամէն բառերուն վերջը առձև պոչ մը կաւե յօտէ, ոյլ, օրկ, լեռկ վերջաւորութիւններ կը դնէ ինչպէս է սա խօսքը· — վռուլէռկ ըրռուվռլ պօռօրկ ոը ֆինօֆռէշ, որու ճիշդ փրանսերէնն է ըրռուվե-վռռ ոը ֆինօ պըն, և որ կը նշանակէ· Այո չէռոը հասեցի՛ է ինչ: Գարգռուշ ատպակապեռաը այս խօսքն ուղղած է բանտապահի մը պահպանութեան համար թէ արդիօք փախչելու համար իր առաջարկած զումարը ընդունելի է անոր····:

Արկօթեան բարբառը ասպանութեան լեզուն ըլլալով շատ կազատուի, Անկէ ի վաս միշտ պահպանի ուզելուն համար երբ կզգայ թէ ալ կը հասկցուի, անմիջապէս կայլակերպի: Իր մեռնիլը հաղմնել իրերը՝ երբ լսողն ձեռագործի մը կը տեսնէ կը մեռնի: Այսպէս արկօթեան բալ բառը հետ պհռաէ կը լռծռալ և կը վերակռմնի· մեռնիլ և արագրնթաց աշխատութեան որ բնաւ կանգ չառնուր: Տատ տալուան մէջ աւելի ձամբայ կառնու քան թէ լեզուն տաս դարի մէջ: Այսպէս արկօթեան ըրթնէն (հաց) բառը լռբթէֆ, չռֆ (ակռաներդի) բառը ելրռէռռաբ կըլլան, և այլն:

Գարթուշի լեզուն Թերևս եփրայեցերէն սեպուի Լասլնէրի։ Այս լեզուին ամէն բառերը միտնջինասլէս խոյս կուտան զերծնիք արտասանող մարդերուն պէս։

Սակայն ժամանակ առ ժամանակ և նոյն իսկ այս շարժումին պատճառաւ հին արկօթեան լեզուն վերստին կ'երևայ և նոր կը դառնայ։ Ունի իր կեդրոնատեղիները ուր կը պահուի։ Թամիլը տասնեօթերորդ դարու արկօթերէնը կը պահէր։ Պիսէթը՝ երբ բանտ էր՝ Թիւներուն արկօթերէնը կը պահէր։ . . . ։ Բայց և այնպէս մշակնական շարժումը դարձեալ ոչ նուազ կը հետևի իր օրէնքին։

Փիլիսոփան եթէ դիտելու համար կարևոր վայրկեան մ'անշարժ չունել այս լեզուն որ անընդհատ կը ցնդի, ցաւագին և օգտակար խորհրդածութիւններ ընելու կատիպուի։ Զկայ զննութիւն մ'որ այս լեզուին զննութեան չափ ազդու ըլլայ և դասեր պարունակէ։ Արկօթեան բարբառը չունի այլաբանութիւն մը, չունի առուգաբանութիւն մը որ դաս մը չպարունակէ։ Այս լեզուն խօսողներուն մէջ պաէրը (ղարնել) ֆէնոբը (կեղծել) կը նշանակէ. հիւանդութիւն մը կը զարնուի. խարէութիւնը անոնց ոյժն է։

Այս մարդիկ երկու անդաժանելի դաղափարներ կը համարին ճաքոբը և մրնոնինոբը։ Անոր համար օգի կանուանեն ֆէնէբը և օգի կանուանեն ճաքոբը։ Մարդս խաւարի ածանցեալ մ'է։

Այս մարդերը սովորած են նկատելու մարդկային ընկերութիւնը իբր իրենց մահատու մէնոլորտ մը, իբր աղէտաբեր ոյժ մը, և ահա այս պատճառաւ երբ իրենց ազատութեան վրայ կը խօսին՝ առողջութեանը վրայ խօսող մարդու մը պէս կը խօսին. օրինակի աղագաւ անոնց մէջ հիւանդ կանուանի ով՞որ ձերբազատել եղած է. ձերբազատած կանուանի ով որ դատապարտուած է։

Ձորս քարաշէն պատերու մէջ՞ փակուած բանտարկեալ մը համար ամենէն տհպալի բանն՞է հոն տեսակ մը սառնային կատարութիւն պահել. բանտարկեալը կատանոց կանուանէ զինքը։ Այս տխրալի տեղն արտաքին կեանքը միշտ իր ամենէն ղեաբրթ տեսքովը կերևայ. բանտարկեալին ոտները շղթայուած են. Թերևս կարծես թէ անի կը մնացէ ոտներուն այն փոխուկ պաշտօնին վրայ որ է քալել. բայց

ոչ, բանտարկեալը ոտներուն չէ թէ քալելու այլ պարելու պաշտօնը միայն կը բերէ. ուստի երբ կը յաջողի սղոցելու իր շղթաները, նախ և առաջ կը մնացէ թէ հիմա ա՛լ կրնայ պարել և սղոցը պաոՐէնկ (պար) կանուանէ. . . ։ Աւազակը երկու դլուխ ունի, մին է այն որ կը տրամախոհէ (raisonner) իր պրծողութեանց վրայ և կառաջնորդէ զան մինչև մահը. միւսն է այն զոր իր մահուան օրն ուսերուն վրայ կը կրէ. աւազակը «օբոօն կանուանէ այն գլուխը որ ձերազործութիւն կը իրատէ իրեն, և Ընօնշ կանուանէ այն գլուխը որ իր մեղքը կը սրբէ։ Երբ մարդ մ'ա՛լ մարմնոյն վրայ չնչոտիներ և սրտին մէջ մելոդիաներ կունենայ միայն, երբ կը հասնի նիւթական և բարոյական կրկին նուաստութեան այն կէտը զոր կէօ (մուրացիկ և անուսում) բառը իր երկու նշանակութեամբը կը բացատրէ, ա՛լ ձերազործութեան պատրաստուած է և աղէկ սրուած դանակի մը կը նմանի. և ահա այս պատճառաւ արկօթեան բարբառը չէ թէ կէօ այլ բէ կէ-էղէ (սուր) կանուանէ զան։ —Ի՞նչ է թիարանը. պեհեհնապարտութեան (damnation) խարոյկ մը, պեհեհան մը։ Թիապարոը կանուանի ֆակօ (խուրձ) մը։ —Վերջապէս չարագործները ի՞նչ անուն կուտան բանտին. պրոյց։ Այս բառէն պատժապարտներու ղէ աստութեան վերաբերող ամբողջ կանոնագրութիւն մը կրնայ արտադրել։

Կտղե՞ս պիտնալ թէ ո՞ւր շինուած են թիարանի երդերուն մեծագոյն մասը, այն հաղներդնները որք մանաւանդ բառարանին մէջ լէբօնֆա կանուանին։ Կարդա՛ ուշադի՛ր յետագայ տողերը.

Բարիզի Շաթլէի (բանտ) մէջ մեծ և երկայնաձև պեհեհափոր մը կար։ Այս պեհեհափորը ՍԷն գետին մակերևոյթէն սկսելով վերէն վար լման կանգուն խորութիւն ունէր, առանց պատուհան, ոչ ալ երդ ունենալու. իր միակ բաց տեղն էր դուռը. մարդիկ կրնային այս պեհեհափորը մտնել, բայց օդը ոչ։ Այս պեհեհափորին ձեղունը բարաշէն գմբեթ մը, իսկ յատակը տաս մանուաչափ տիզմ էր։

Սալաքարներով յատակուած էր յատակոյց, բայց գետին ջուրերուն մզումը սալայատակը փտած և ուրած էր։ Գեհեհափորին մէկ կողմէն միս կողմը ձգուած երկայն գերան մը կար որ պեհեհէն ուղը

ոտք բարձրէր · պերանին վրայ տեղ տեղ երեք ոտք երկայնութեամբ շղթաներ կը կախուէին որոնց ամէն մէկին ծայրը անուր մը կար։ Թիարանը նետուելու դատապարտուած մարդիկը ահա այս գնացքը կը դրուէին ուր կը կնայէին մինչև թուրքի ըլլալանը հրամայու օրը։ Այս դատապարտեալները կը հրուէին դէպ ի պերանին ներքև ուր ամէն մէկին շղթայէն մի թին տատանելով անուր կապուէր։ Շղթաները՝ կախուած թևերու և անուրները բացուած ձեռներու պէս այն թշուառները վէրէն կը բռնէին։ Ամէնը այն շղթանեով կը կապուէին և հոն կը ձգուէին ։ Շղթաները շատ կարճ բլլալով շղթայակապները չէին կրնար պառկիլ։ Թշուառները այս դառնափորձին մէջ, այս խառնաշփոթ անպատմելի յուսահատ, այս սկրանին ներքև գրեթէ իրար կախուած անշարժ կը կնայէին, անուր Ջանք կրնէին ծռուելու և հայր կամ Ջուրի փարչը առնելու համար։ գրեթէ իրենց գլուխն վերեն էր։ ամէն մէկուն ոտքը տղին մէջ մխուած էր միչև որ բռնկին կեսը։ ամէն մէկուն կղկղանքը ծռնկին եանի կողքին վրայէն կը հոսէր, յոդնածնի կը չարչարուէին, իրենց աղբերու և ծռնկերու վրայ կը ծռուէին, համպառնալու համար շղթային կը կռանչէին, ոտքի վրայ միայն կրնային քնանալ, և անուրին օդանին այնքան նեղ կուգար իրենց վրին որ ամէն րոպէ կարծէնային· անոնք ամենեին չէին արծնար։ Ուսերու համար իրենց ներքնամարմնին վրայէն վրայէն մինչև ձեռքերնին կը վերցուէին այն հայրը որ արդէն մէջ նետուած էր իրենց համար ։ Ոչբան ժամանակ կը կնայէին այսպէս ։ Ամիս մը, երկու ամիս, երբեմն վեց ամիս· մին ասոր մը կեցաւ ։ Թիարանի նախանանամին էր այս գնահատումը, ուր կը նետուէր ով որ Թագաւորին մէկ նապաստակը կը գողնար ։ Այս գնհնական դերեզմանին մէջ ինչ կրնէին անոնք ։ Ինչ որ կարելի է ենթադրել է մարդկան մը մէջ այսինքն կը հոգևկատէին, և ինչ որ կատարել գերեզմանի մը մէջ այսինքն կը հոգևկատէին, և ինչ որ կատարելի է ընել գժոխքի մը մէջ, այսինքն կիրդէին ։ Վատ գի ուր որ այ յոյս չկայ, երդը կը մնայ ։ Աստիճան ծռնկի Թիարանին մէջ երբ Թիանաս մը կը մնաէր, Թիներուն ձայնէն առաջ երդը կը լսուէր ։ Խեղճ Սիրվենան, որ դաղտագողի օրորդ մ'ըլլալուն համար Ջանթըլեի պետափրէն անցած էր, կըսէր· Տաղաչափ-Ինիններըը պաշտպանելու համար տնտեսութեան ինչ օգուտ ունի

տաղաչափութիւնը ։ Արկօթեան երդերուն գրեթէ ամէնն ալ Ջանթըլեի այս գետնափորին մէջ չլնուած են ։ Մօնկօմերիի Թիանաին մեղսաղձային հարներդը Բարիզի Կրան-Ջանթըլեի գնպանէն եած է· Ընմալո-Գղձն, Ընմալո-Գղձն ։ Այսերդերուն մեծ մասը տեքալի, մէկ քանին զուարթ, միս սիրայրելի է·

Icicaille est le théâtre
Du petit dardant (կաւփեան)*

Որքան ալ աշխատիս, բնաւ չպիտի կրնաս ջնջել մարդկային սրտի սա յաւիտենական ճնայորդին որ է սէր ։

Այս մեծին գործադրութեանց հեղինակները գաղտնիք կը պահեն ։ Գաղտնիքն ամենուն բանն է ։ Այս Թշուառներու համար գաղտնիքը միաչափ (unité) մ'է որ միութեան հիմը կը սեպուի ։ Գաղտնիքը գուրս տալն այս վայրենագործող հասարակութեան ամէն մէկ անդամն բան մը կորնչել է ։ Արկօթեան ազգաւ բարբառին մէջ պէնճնակ (մատաներ) բառին տեղ ֆանֆնէ լը տօթօ (պատառաւոր ուռկ) կըսուի ։ Իրր Թէ մատնիչը ամէնուն սնուցանէն մաս մը իրեն կը քաշէ, և ամէն մէկն ալ մնին մէկ պատառուռը կը տանի ։

Ի՞նչ է ապտակ մ'ընդունիլը ։ Ամբաստան այլաբանութիւնը կը պատասխանէ· Եբուռնը երկու ճրագ (շանտէլ) պէտնել է ։ Արկօթեան բարբառը հոս կը միջամտէ և փոխանակ շանտէլ (ճրագ) ըսելու ֆռֆֆլը կըսէ ։ Ասոր վրայ սովորական բարբառը ռուֆլէ (ապտակ) բառին համանիշ կը գտնէ ֆռֆֆլէ բառը ։

Այսպէս արկօթեան բարբառը այլաբանութենէ, իրր անհաշուելի զօրութենէ մը մղուելով կերպիւ իւր վարէն վեր կը թափանցէ, և աւազակներու այրէն ձեմարանը կը բարձրանայ, և ահա Բուլայլեէ ֆալէֆռ ֆռֆֆլը (ճրագս կը վառեմ) ըսելովը, վօրթեր կը գրէ· Լանկլըվիեէ լա պօռէլ ֆռրէլ սան ֆռֆֆլէ (Լանկլըվիեէ լա պօռէլ հարիւր ապտակի արժանի է ։

* Պղտի կուփեանէն Թատրոնը հոս է ։

Արիօթեան բարբառն ո՛րքան պեղուի, այնքան նոր բան մը կը գտնուի: Ով որ այս տարօրինակ բարբառը կը գնէ և խուզարկէ, կը հասնի այն խորհրդաւոր կէտն ուր մարդկային կանոնաւոր ընկերութիւնը և անիծեալ ընկերութիւնը միմեանց կարելի կանգնին,

Գողը նոյնպէս իրեն յատուկ թնդանօթի ձարակը (chair à canon), գողանալի նիւթեն ունի այսինքն գուն, ես, ով որ կանգնի. գողը քաղցրը կանուանէ այս ձարակը. որ Բան (Pan, ամէն մարդ) բառէն եղած է: Արիօթեան բարբառը թիւապարտ եղած բանն (verbe) է:

Կը զարհուրիք երբ կը տեսնէք թէ մարդուս միտքը կըրնայ եղեր այսքան նուաստիլ, կրնայ եղեր մինչև այս աստիճան վար իջնել և հոն կաշկանդուիլ ձակատագրին ժխտին բռնակալութիւններէն, կրնայ եղեր այս անդունդին մէջ կապուիլ չգիտեմ ինչպիսի կապերով:

Ո՛վ եղկելի միտք խշտեանելու:

Բա՛ւ, միթէ մարդկային հոգին օգնող մը պիտի չունենայ այս ժխտութեան մէջ. միթէ ձակատագրէն դատապարտուած է մշտնջենապէս սպասելու մաքին, փրկիչին, պէպանելու և թեւաւոր երիվարներու անբաւ ձիաւորին, այն արշալոյսագոյն մարտիկին որ թեւարկելով երկինքէն կիջնէ, ապտպային փողփողուն ձիաւորին: Միթէ միշտ պարապ տեղն օգնութեան պիտի կանչէ տեսլականին լուսեղէն նիզակը. միթէ դատապարտուած է չարութեան զարհուրելի կերպով մը պէպ անգունդին յատակն իջնելը լսելու, և սոսկալի ծովին ներքև հետ պչեակ իր քով ընդնշմարելու այս տրտմօնական գլուխը, այս ահագին բերանը որ փրփուր կը ծամէ, այս ամհի օձը որ մազիլներով, ուռոյցներով եօթանեներով կը տատանի և կը յաւաջանայ. միթէ պէտք է որ մարդկային հոգին հոն, այն անդունդին յատակը մնայ անլոյս և անյոյս, այն զարհուրելի հրեշին մատնուելով որ հետ պչեակ կը մտի և անոր հոտը կառնու անտրտնջապէս. միթէ պէտք է որ հոն այսպէս

նահատակուելու սպասէ հերթական, սարսռելով, լեռները գալարելով և միտնջենապէս կապուելով գիշերային ժայռին՝ խաւարչին պաշարուող սպիտակ, մերկանդամ և տխուր Անտրոմաքին պէս:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՐԿՕԹԵԱՆ ԲԱՐԲԱՌԻ ՈՐ ԿՈՒԼԱՑ, ԱՐԿՕԹԵԱՆ ԲԱՐԲԱՌԻ ՈՐ ԿԸ ԽՆԴԱՑ

Ինձպէս կը տեսնուի, արիօթեան բարբառը, չորս հարիւր տարի առաջուան ինչպէս նաև արդի ժամանակիս արկօթեան բարբառն իր մէջ կամփոփէ այն խորհրդական տխուր հոգին որ ամէն բառերուն երբեմն տրտում ընթացք մը, երբեմն ոգեառնալի կերպարան մը կուտայ: Մարդ այս բարբառին մէջ կզգայ Գուր Տէ Միրագլոյի մուրացկաններու հին վայրենական տրտմութիւնը, այն մուրացկաններու որոնք թուղթ կը խաղային իրենց յատուկ խաղերով, որոնց մէկ քանին մնացած են մինչև հիմա: Օրինակի աղտոտ ջոպինի ուլենոյն ուղը խաչաձև տերև ունեցող մեծ ծառ մը կը պատկերէր, որ անտառին տեսակ մը ցնորական կերպարանութիւնն է: Այս ծառին տակ վառուած կրակի մը կը տեսնուէր սրու վրայ երեք նապաստակ որարդ մը կը խորովէին շամիւրով, և եռևեռ ալ ուրիշ կրակի մը վրայ ծխող սան մը կը տեսնուէր որու մէջէն շունի մը գլուխը կելնէր: Ամենասոսկալի բան մ՚էին խաղի թուղթի մը վրայ նկարուած այս վերիժատութիւնները հրատներու առջև որք մաքսանենգները կը խորովէին, և կաթսային առջև որ դրամանենգերը կը խաշէր: Արիօթեան աշխարհի մէջ մնքին ընդունած գանգատան ձևերուն ամէնն ալ, նաև երկը, նաև ծաղրը, նաև սպառնալիքն այս անկար և վշտաբեկ յատկութիւնն ունէին: Ամէն երկերէն որոյ քանի մ՚եղանակները մինչև յարդ մնացած

են, այնքան խոնարհական և ողբմատիպ էին որ լսողին լացը կուգայ:

Բիւրը (գող) կանուանչ խեղճ քէչրը, և միշտ նապաստակ մ'է որ կը պահուի, միկի մ'է որ կը փախչի: Հաղիւ հազ կը բողոքէ· հառաչելը բաւական կը համարի· իր հեծութիւններուն միայն մեղ հասած է·

«Ձեմ հասկնար թէ ինչպէս Աստուած, մարդերու հայրը կրնար տանջել իր զաւակները և թոռները, և անոնց աղաղակները լսել առանց ինքն ալ տանջուելու»:

Թշուառը՝ երբ որ ժամանակ կունենայ խորհելու՝ կը փոքրի օրէնքին առջև և կը նուաստանի ընկերութեան առջև· փորի վրայ կը պառկի, կաղերսէ, դէպ 'ի պիտութեան կողմը կը դառնայ· կզգայ թէ ան իր յանցանքը կը ճանչնայ:

Անցեալ դարու էջերուն միջոցները փոփոխութեան մ'ենթարկուեր: Բանաստեղծութեան երգերը, գողերու նպատակները (ritournelles) կրնայ լսուիլ թէ լրբենի և զուարթ շարժում մ'առնին: Տրխուրալի Վալ-Բէվի յաջորդեց Լբէջը: Տասնուեթերորդ դարու մէջ թիւանաւերու, նաւաբանաներու և թիատրոներու գրեթէ բոլոր երգերը սատանայական և անիմանալի զուարթութիւն մը ունէին: Այս երգերուն մէջ յաճախ ձոնչաձայն (strident) և ոսոխասուն նպատակը կը լսուի որ կրնայ լսուիլ թէ լուսածին նշոյլէ մը լուսաւորած և կարծես թէ սրնդակար չքնաղ հուրէ մը անուռաը նետուած է·

Միրդապաի սիւրդապաը
Միրդիթօն րիպօն րիպէթթէ
Սիւրդապաի միրդապաը
Միրդիթօն րիպօն րիպօ:

Ասազակները կերգէին ասի՝ պանդոխտի մը մէջ կամ անտառի մը ծայրը մարդ մը մորթելով:

Ծանր ախտանշան: Տասնուեթերորդ դարու մէջ այս ոճրեղ դաժերուն հինօրեայ թախծութիւնը կը փայտատի: Ա'լ

անոնք կսկսին խղդալ: Կը ծաղրեն զԱստուած և Թագաւորը: Լուի ԺԵ· դահակալած ըլլալով, արկածեան աշխարհի մարդիկը Բարիզի մարքիզ կանուանեն Փրանսայի Թագաւորը: Ահա դրեթէ զուարթ են ա՛լ: Տեսակ մը թեթև լոյս կերկնէ այս թշուառներէն, իբր թէ իրենց խիղճն ա՛լ թեթևացած ըլլար: Մեռելեան այս ողբմալի յղերն ա՛լ ոչ միայն յուսաբեկ յանդգնութեամբ կը դրծեն, այլ նաև անհոգ յանդգնութեամբ կը մատճեն: Ուսկե՛ կը հասկցուի թէ անոնք իրենց ոճրագործ ըլլալը գիտալէ կը գաղրին և կզգան թէ նաև խորհելու և մտախոհելու պաշտօն ունեցողներու մէջ չդիտեմ ինչպիսի նեցուկներ ունին որք իրենք ալ չդիտեն այսպիսի նեցուկներ ըլլալնին· թէ գողութիւնը և ստրատութիւնը կսկսին նաև վարդապետութիւններու և իմաստակութիւններու մէջ յամրաբար զետեղուիլ, և փիլ մը կորուսանել իրենց ապեղութիւնը, այս ապեղութենէ մեծ մաս մ'այն վարդապետութիւններուն և իմաստակութիւններուն տալով· թէ վերջապէս ահագին և մնատլատ պղծութիւն մը տեղի պիտի ունենայ եթէ իրերու այս վիճակին առջևը չառնուի:

Պահ մը կանգ առնունք: Ջանք կամբատանենք հոս· միթէ տասնուեթերորդ դարը· միթէ անոր փիլիսոփայութիւնը: Անշուշտ ոչ: Տասնուեթերորդ դարու արդիւնքը ողջախոհ և օգտակար է: Հանրապետականները՝ (encyclopédiste) Տիտրոյի տաղանդութեամբ, Փիլիսոփաները՝ (անաեսապէտ) Թիւրկոյի տաղանդութեամբ, փիլիսոփանները՝ Վոլթէրի տաղանդութեամբ, իւթոփեանները՝ (utopiste) Թուոյի տաղանդութեամբ չորս նոր իրականութիւններ են: Մարդկութիւնն անոնց կը պարտաւորի դէպ 'ի լուսաւորութիւն տարած իր յառաջադիմական անթաւ քայլերը: Անոնք մարդկային սեռի չորս յառաջնեցայներն են որք յառաջդիմութեան աշխարհի չորս պլլատոր ծայրերը կերթան: Տիտրո դէպ 'ի դեղեցիկը, Թիւրկո դէպ օգտակարը, Վոլթէր դէպ 'ի ճշմարիտը, Րուսո դէպ արդարը: Բայց փիլիսոփաներուն քովը և վերևն իմաստակները, այսինքն աւազջարար բոյսերուն

հետ խառնուած թուղթալի խոտեր, կոյս անտառին մէջ մոլորեցնդներ կային: Մինչդեռ դահիճն Արդարութեան պալատին մեծ սանդուղին վրայ դարուս ազատիչները սեպուող մեծ դիրքերը կայրեր, տեսակ մը դրագէտներ՝ որք այսօր մոլեցուած են՝ արքայական թոյլտուութեամբ չվիտեմ ինչպիսի տարօրինակ և ապականակիր դիրքեր կը հրատարակէին, զոր թշուառները անյագաբար կը կարդային: Այս հրատարակութիւններուն մէկ քանին որք իշխանէ մը կը պաշտպանուին, — մասնաւոր և տարօրինակ պարագայ, — Գաղղիոյ ընդհանրին մէջ դեռ կը կենան: Մակերևոյթին վրայ չէին նշմարուեր այս իրողութիւնները որք խորին այլ անձանօթ են: Երբեմն իրողութեան մը վտանգը նոյն իսկ իր մեծութիւնն է: Ժողովրդային բազմութիւններու մէջ անատեն թերևս ամենէն վտանգաւոր դէտնափորը պեղող դրագէտն է Բէսթիֆ Տը Լա Պրըթօն:

Բոլոր Եւրոպայի յառուկ այս աշխատանքն ամէն տեղէ աւելի Ալմանիայի մէջ աւերուածներ ըրաւ: Ալմանիայի մէջ ժամանակ մը, զոր Շիլլէր իր Լէ Պրիկան (Աւազակները) հռչակաւոր թատերգութեան մէջ կանխափէ, պողոտիւնը և աւազանութիւնը իրր բողոքարկու կը կանգնէին սեպհականութեան և աշխատութեան դէմ, քանի մը տարրական, ճշմարտանման (spécieux) և սխալ, աւերևութապէս ճիշդ այլ իրապէս այլանդակ գաղափարներ իրենց կը յատկացնէին, այս գաղափարներով կը ծածկուէին, անոնց մէջ կանէրևութանային կերպիւ իւիք, վերացական (abstrait) անուն մը կատնէին և սիզբունքներու կարգը կը մտնէին· և այս կերպով աշխատասէրը, վշտաբեկ և պարկեշտ ժողովուրդներու մէջ կը շրջաքերուէին՝ նաև խառնուրդը պատրաստող անխոհեմ տարրալոյծներէն գաղտնի, նաև այս խառնուրդը ընդունող մարդկային բազմութիւններէ գաղտնի: Ամէն անգամ որ այս տեսիլ իրողութիւն մը կարտադրի, ծանրակշիռ բան է: Տառապուածին բարկութիւնը կարտաքերի, և մինչդեռ բարեբաստ մարդերու դասերը կը կուրնան կամ կը քնանան, վտանգը նաև աչերը գոցել է միշտ, մարդկային ապերջանիկ դասերու առելութիւնը իր ջահը կը վառէ անկիւն մը քաշուելով մոախոհող ցաւագին կամ անկատար մտքի մը պէս, և կսկսի մարդկային ընկերութիւնը քննել: Առելութեան քննութիւնը սոսկալի բան մ'է:

Եթէ ժամանակներու ձախորդութիւնն ուզէ, այս քննութենէ կրնան հետևիլ այն ահարկու սասանումները որք առնօք յակոբինէներ կանուանէին· որոնց քով լոկ քաղաքական շարժումները աղայական խաղալիկներ են, և որք չէ թէ հարստահարողին դէմ հարստահարեալին կուիւն են, այլ բարեկեցութեան դէմ չարակեցութեան ապստամբութիւնն են: Անատեն ամէն բան կը փլի:

Յակոբութիւնները ժողովրդային շարժեր կը սեպուին:

Գաղղիական յեղափոխութիւնը, լուութեան այս անբաւ դրծը, ահա այս վտանգին առաջքն առաւ, վտանգ որ տասն ութերորդ դարուն վերջերը թերևս մօտալուտ էր Եւրոպայի մէջ:

Գաղղիական յեղափոխութիւնն՝ որ ոչ այլ ինչ է բայց եթէ սուսերակիր տեսլականը՝ կանգնեցաւ, և մի և նոյն բռնալի շարժումով չարութեան դուռը գոցեց և բարութեան դուռը բացաւ:

Լուծեց դժուարութիւնը, հրապարակեց ճշմարտութիւնը, ջնջեց ապականակիր հոտը, մաքրեց դարը, պսակեց ժողովուրդը:

Կրնայ ըսուիլ թէ գաղղիական յեղափոխութիւնը վերստին ստեղծեց մարդը և անոր հոգի մ'ևս տուաւ որ է իրաւունքը:

Տասնևինեերորդ դարն անոր արդիւնքը կը ժառանգէ և օդուտը կը քաղէ, և այն ընկերային մեծ աղէտքը ղըր քիչ մը առաջ կը յուցունէինք, այսօր բացարձակապէս անկարելի է: Կայ է ան որ կամբաստանէ յեղափոխութիւնը· ապուշ է ան որ կը վախնայ անկէ· ինչ որ է պատուաստը ծաղկի հիւանդութեան նկատմամբ, նոյնն է և յեղափոխութիւնը յակոբութեան նկատմամբ:

Փա՜ռք յեղափոխութեան, ընկերային կացութիւնները փոխուեցան: Մեր արիւնին մէջ ալ աւատական և միապետական հիւանդութիւններ չկան: Մեր կազմութեան մէջ ալ միջին դար չկայ: Ա՛լ անցան այն ժամանակները ուր ներքին զարհուրելի իրեր վխտումով կը պայթէին, ուր մարդիկ իբենց ոտներուն ներքև խորին ձայնի մ՚անորոշ արշաւումը կը լսէին, ուր քաղաքակրթութեան աշխարհին երեսը չդիտեմ ինչ խոլ լուրդներու դանդափորները կը յուզուէին յայտնապէս, ուր երկիրը կը ճղքուէր, ուր խոուչներուն վրան կը բացուէր, և ուր յանկարծ դեռնէն հրեշային դլուխներու եվնելը կը տեսնուէր:

Ցեղափոխական դղրդումը բարոյական դղրդում մ՚է: Իրաւունքը դպալու կարողութիւնը՝ երբ կը բարդաւաճի՝ պարտաւորութիւնն ալ դպալու կարողութիւնը կը բարդաւաճէ: Ամենուն օբէնքն է ազատութիւն որ Բօլէսբիէի սքանչելի սահմանումին (définition) համեմատ՝ կը վերջանայ ուր որ կը սկսի ուրիշին ազատութիւնը: 1789էն ՚ի վեր ժողովուրդը վսեմ անհատականութեամբ կը զարդանայ: Ա՛լ չկայ աղքատ մ՚որ իր իրաւունքն ունենալով չունենայ նաև իր ճառագայթը: Անօթի մուկն իր սրտին մէջ Ֆրանսայի պարիզհոգութիւնը կզդայ: քաղաքացիին արժանապատուութիւնը ներքին ոսկոր մ՚է: ով որ ազատ է, խղճահար է, ով որ քուէ կուտայ, կխշխէ: Ասկէ կը հետևի չքաւոր դասերու անապահովութիւնը, ասկէ կը հետևի ընտանեկան յանկութիւններու վիժումը, ասոր շնորհիւն է որ աչերը պիտյաչնաբար վար կը նային հրապոյրներու առջև: Ցեղափոխական մաքրումի (assainissement) ազդումն այնքան փրկուեցաւ է որ ազատութեան օր մը, յունուարի 14ին, օգոստոսի 10ին ալ խուժան չդանուիը: Լոյս և մեծութիւն ասացող մարդկային բազմութիւններու առաջին աղաղակն է: Մեռնիլն գովերը: Յառաջդիմութիւնը պատասուած մարդ է: տեսլականը և բացարձակին անցորդին դրպանի թաշկինակը չեն թագուներ: 1848ին որոնք էին այն մարդիկը որք Թիւիլըրիի դանձերը պարունակող սայլերը պահպանեցին Ճամբան: Սէնթ-Անթուան արուարձանին քրձաժողովները (chiffonier): Քրքրուած հագուստը դանձին պահնորդ եղաւ: Առաքինութիւնը փողփողեց այս կիսամերկները: Այն սայլերուն մէջ, հազիւ հազ դոցուած և մէկ քանին ալ կիսաբաց մնացած արկղերու մէջ հարիւրաւոր փողփողուն ապամանդեղէններէ ՚ի զատ կար նաև Ֆրանսայի այն ականակապ հին թագը որու վրայ թագաւորութեան կարկհանը դրուած էր և որ երսուն միլիոն ֆրանք կարժէր: Խոհոան քրձաժողովները այս թագը կը պահպանէին:

Ուրեմն ալ յակոբութիւն չկայ: Կը յուսամ որ այս Ճշմարտութենէ չսիտամ ախորժին քաղաքագէտ ըսուած Ճարպիկները: Յակոբութիւնը հին վախ մ՚է որ իր վերջին ազդումը կրնուսեց և որ ալ չկրնար դործածուիլ քաղաքականութեան մէջ: Ա՛լ ամէն մարդ դիտէ թէ կարմիր Ճիւաղին մեծ զգուպանակը կարուեցաւ: Խոտուլակէն (épouvantail) ալ ոչ ոք կը խրտչի: Թռչուններն ընտանեբար կը վարուին խոտուելակին հետ, աղբասէրները (stercoraire) վրան կը հանդչին, քաղաքաւորներն ալ կը խնդան:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԵՐԿՈՒ ԳԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ. ՀՍԿԱԼ ԵՒ ՑԱՒՍԱԼ

Յանդուգնութեան դարձն անկարելի ըլլալով միթէ ամէն ընկերային վտանգ առնուած է. անշուշտ ոչ: Ա՛լ յակոբութիւն չկայ: Մարդկային ընկերութիւնն այս մասին կըրնայ հանդիստ ըլլալ. արիւնն ալ իր գլուխը չպիտի զարնէ, բայց թող ուշադրութեամբ դիտէ իր շնչառութեան կերպը: Ա՛լ կաթուածէն վախ չկայ, բայց հալեմաշը դեռ կը կենայ: Ընկերային հալեմաշը թշուառութիւն կանուանի:

Մարդս ինչպէս շանթահարուելով, նոյնպէս և մաշուելով կը մեռնի:

Առանց յոգնելու կը կրկնենք թէ պէտք է ամէն բանէ առաջ մարդկային Հշտութ և վշտահար բազմութիւններուն մը տածել, զանոնք մխիթարել, օգնութիւն, լուսաւորել, սիրել, անոնց հոգիները չքեղացէն ընդարձակել, դաստիարակութիւնը իր ամէն ձևերովը աստուածային պարգևել, աշխատութեան օրինակը յոյսնել և չէ թէ անպտղութեան օրինակը, անհատական բեռին ծանրութիւնը նուազել սիրոյ եղբայրական նպատակին տեսիլը ընդարձակելով, աղքատութիւնը սահմանադրել աստուածային հարստութիւնը սահմանադրելու, հասարակական և ժողովրդային գործունէութեան ընդարձակ ասպարէզներ բանալ, ամէն կողմէ վշտաբեկներուն և տկարներուն կարեկցելու համար Պիտերի պէս հարիւրաւոր ձեռներ ունենալ, հաւատքա կան զօրութիւնը գործածել այն մեծ պատասխանութեան համար որ է ամէն թևերու համար գործունեայներ, ամէն յատկութիւններու համար գործարաններ բանալ, և վարձքն աւելցունել, պտիղը նուազել, պարտքը և պահանջքը հաւասարակշռել, այսինքն վայելչութեան և չափաւորութեան պիտոյից համեմատել, վերջապէս ընկերային կարգ ստորութեան աւելի լոյս և աւելի բարեկեցութիւն արտադրել տալ ի նպաստ վշտահարներու և ազգերու. համակիր հոգիները թող չմոռնան թէ այս է ահա եղբայրական պարտաւորութիւններու առաջինը. թող պիտանան նաև ինքնամոռ սիրտերը թէ այս է նաև քաղաքական հարկերու առաջինը:

Բայց փութանք ըսելու թէ այս ամէնը տակաւին սկիզբն է: Բուն խնդիրը սա է: Աշխատութիւնը չկրնար օրէն մ'ըլլալ առանց իրաւունք մ'ըլլալու:

Աւելի չենք խօսիր, վասն զի հոս տեղը չէ խօսելու:

Եթէ բնութիւնը նախախնամութիւն կանուանի, մարդկային ընկերութիւնը կը պարտաւորի հետաքննութիւն անուանել:

Իմացական և բարոյական աճումը նիթական բարերարէն ոչ նուազ անհրաժեշտ է: Գիտնալը պարէն մ'է· խորհիլը առաջին կարգի պիտոյք մ'է· Ճշմարտութիւնը յորինին պէս անուշ մ'է: Կը նիհարի այն միտքը որ ծոմ պահելով չուտեր պիտութիւնը և իմաստութիւնը: Մեղքնանք ծոմապահ միտքերու ինչպէս կը մեղքնանք ծոմապահ ստամոքսներու: Եթէ կայ բան մ'որ աւ՝ի չդոյէ հայի հոգևարող մարմինէ մ'աւելի կսկծալի սեպուի, աւ՝ի չդոյէ լոյսի անօթի միտքով մեռնող հոգին է այն:

Յառաջդիմութիւնը բոլորովին կը միտի դէպ՝ի խնդիրին լուծումը: Օր մը պիտի ապշի մարդկութիւնը: Մարդկային սեռը բարձրանալով, խորունկ խաւերը բնականաբար դուրս պիտի եկնեն չքաւորութեան աշխարհի գօտիէն: Թշուառութեան չնչումը տեղի պիտի ունենայ մակերևոյթը լոկ բարձրանալով:

Կը սխալի ով որ կը տարակուսի այս լուծումին նկատմամբ:

Սոսկալի է թէ այս միջոցիս շատ հզօր է անգիտութիւնը: Նորէն կսկսի այն: Զարմանալի է պիտի մ'այս վերակենդանութիւնը: Ահա կը քայլէ, ահա կուզայ այն: Կարծես յաղթական է· այս մեռելն աշխարհակալ մ'է: Կը քայլէ, կը հասնի իր լեգեոններովը որք են աւերգործութիւնները, իր սուրովն որ է բռնակալութիւնը, իր դրօշակովն այսինքն տգիտութեամբ· քանի մը ժամանակէ՝ի վեր տասը պատերազմ վատնեցաւ: Կը յաղթանայ, կապտանայ, կը խնդայ, ահա մինչև մեր դուռը մտեցաւ: Բայց մենք պէտք չէ որ յուսահատինք: Վաճառենք այն դաշտը ուր կը բանակի Անհնազօ:

Մենք որ հաւատք ունինք, ինչ բանէ կրնանք վախնալ:

Ինչպէս որ գետերը չեն նահանջեր, նոյնպէս և գաղափարները չեն նահանջեր:

Բայց թող խորհին որոնք որ չեն ուզեր հաւատալ ապագային: Անոնք յառաջդիմութեան ոչ ըսելով չէ թէ ապագան այլ ինքզինքին կը գատապարտեն: Տխուր հիւանդութիւն մը կառնուն· անյաղթ իրենց վրայ կը պատուաստեն: Մէկ կերպով միայն կարելի է մերժել վազը, որ է մեռնիլ:

Արդ ամենեին մահ չենք ուզեր· մարմինին մահը կարելի եղածին չափ ուշ, իսկ հոգիին մահն ամենեին, այս է ահա մեր ուզածը:

Այո՛, հանելուկը իր դժուարութիւնը պիտի բացատրէ, ոպինպսը պիտի խօսի, դժուարին խնդիրը պիտի լուծուի: Այո՛, ժողովուրդը զոր տասնութերորդ դարը ծրագրեց, պիտի կատարեալ սրծուի տասնիններորդ դարէն: Ապուշ է ան որ կը կասկածի: Ապագայ փիլիսոփայութեան փիլիսոփայութիւնը երկնային ձակատագրի եղբայրն է:

Անբաւ զօրութիւններու մղումներ միահամուռ կը վարեն մարդկային իրողութիւնները, և կուգայ ժամանակ մ'ուր զանոնք կը վերածեն դէպ 'ի տրամախոհական վիճակը, այսինքն դէպ 'ի հաւատարակշռութիւն, այսինքն դէպ 'ի քնական արդարութիւն: Երկրայինով և երկնայինով բաղադրուած այժմ կարտադրի մարդկութենէ և մարդկութիւնը կը կառավարէ· այս այժը հրաշագործ մ'է· այս այժին համար դժուարին չեն ոչ հրաշալի հեռևութիւնները, ոչ ալ աւրաւոր կարգի անակնկալ անցքերը: Ձեռնհասութեամբ պիտութեան՝ որ մարդէս կարտադրի՝ և պատահարին՝ որ ուրիշէ մը կարտադրի՝ այս այժը ոչ այնքան կահաքեկի լուծելի խնդիրներու առաջարկութեան հակասութիւններէն զոր ստիպին անհնարին երբ կը համարի: Կարող է այն թէ պաղափարներու մրձեցումէն լուծում մը և թէ իրողութիւններու միաձեցումէն դաս մը հանել, և մարդ կրնայ ամեն բան յուսալ յառաջդիմութեան այն խորհրդաւոր զօրութենէն որ օրին մէկը Աբելէլքը և Աբեմուաքը կը դիմադիմի կերեմանի մը ներքը, և իմաստները արամախօսել կուտայ հակայաշէն բուրդին մէջ:

Առ այժմ միաքերու դէպ յառաջ ըրած մծամծ քայլերը պէտք չէ որ կասին, վարանին, ընդհատին: Ընկերային փիլիսոփայութիւն էապէս խաղաղութեան պիտութիւն է: Այս փիլիսոփայութեան նպատակն է և հեռևանքն ալ պէտք է ըլլայ թարիւթիւնները յարութիւն հակատակութիւնները զննելով: կը քննէ, կը հետազօտէ, կը վերլուծէ, յետոյ վերսին կը քաղաքրէ այն: Զեղչելով կը զործէ, ամեն բանէ զատ նետելով առելութիւնը:

Ծատ անգամ առանուած բան է ժողովուրդներու վրայ յարձակող չղիայալեծ հովի մը ժամանակ մարդկային ընկերութեան մ'ընդղմիլը· պատմութիւնը լի է ժողովուրդներու և աերութիւններու նահաբեկութիւններով· օր մ'այս անճանօթը, փոխորիկը կանցնի, և հետը կառնու կը տանի բարքերը, օրէնքները, կրօնքները: Հնդիատաանի, Քազդէայի, Պարսկաստանի, Ասորեստանի, Եգիպտոսի քաղաքակրթեալ ազգերը հետ գնեն անեղծելի եղան: Ինչու· չգիտենք: Ի՞նչ են այս աղէտներու պատճառները· չգիտենք: Այս մարդկային բազմութիւնները կրնային ազատիլ· իրենցն է յանցանքը· յամառելցան մեզի աղէտալի մոլութեան մը մէջ որով կործանեցան· ազգ մը և չգիտէ մ'այս սոսկալի մահերուն մէջ ինքնասպանութեան մասն ո՞րքան է: Անպատասխանելի հարցումներ: Մեռութիւնը կը վարագուրէ այս մեռած քաղաքակրթ ժողովուրդները: Նահարիութեան ժամանակ չուր կառնեին քանի որ կընկղմին· ահա այս է միայն մեր գիտցածը, և տեսակ մ'ահաբեկումով կը տեսնենք որ ծովին այսինքն անգիտելին մէջ, ահագին կոհակներուն այսինքն դարերու հաւը խաւարին ամեն բերանները արտափչող ահագին շուներն ներքև կընկղմին այն ահագին նաւերը որք Բաբելոն, Նինիվէ, Թարս, Թէպ և Հռոմ կանուանին:

Բայց հոն խաւար, հոս լոյս: Մենք չգիտենք հին քաղաքակրթեալ աշխարհի հիւանդութիւնները, այլ կը ճանչնանք մերինին ախտերը: Իրաւունք ունինք անոր վրայ առնելու լոյս սփռելու· հոգեպիշ կը նայինք (contempler) անոր պեղութիւնները, և յայտնապէս երեան կը հանենք նաև առեւթիւնները: Խորաչափը կերկնցնենք ուր որ է չարութիւնը, և հիւանդութիւնը հատուածուելէն ետք պատճառը

քննուելով նաև դարմանը կը դտնուի : Մեր քաղաքակիրթ աշխարհն որ քսան դարի արդիւնքն է , քսան դարի հրէշն ու միանդամայն աքանչելիքն է· հետեւաբար կարժէ որ հոգ տարուի իր փրկութեան : Արդի ընկերային փիլիսոփայութեան բոլոր աշխատանքը կը պարտաւորի դէպ այս նպատակը յանդիլ : Այսօր փիլիսոփան մեծ պարտաւորութիւն մ'ունի որ է իբր բժիշկ ականջ տալով ուշադիր զննել քաղաքակրթութեան աշխարհի հիւանդութիւնը : Կը կրկնենք թէ այսպիսի զննութիւն մը խրախոյս կուտայ , և ահա այս խրախոյսի կարեւորութիւնը կրկնելով կուզենք վերջացնել այս քանի մ'երեսները որք ցաւալի թատերգութեան մը միջնարարքն (entr' acte) է : Ընկերային աշխարհին մահկանացու , այլ մարդկութեան անկորնչելի ըլլալը կզգանք : Երկրագունտս հոն հոս քանի մը վէրքեր այսինքն հրաբուխներ և քանի մ'որքիններ այսինքն ծծմբահանքեր , բայց ոգի և իր թարախը նետող հրաբուխ մ'ունենալուն պատճառաւ չմնունիր : Ժողովուրդի հիւանդութիւնները մարդս չեն մեղցներ :

Այլ ակայն ով որ ընկերային մահճակալութիւնը (clinique) կը քննէ , դլուխը կօրէ երբեմնակի : Ամենէն հզօրները , ամենէն դորովագութներըը , ամենէն սրամտախոհները վհատութեան ժամեր ունին :

Պիտի դնչ ապագան : Կարծես թէ մարդ դրեթէ կրնայ այսպիսի հարցում մ'ընել իւրովի երբ այնքան սարսափելի մը թուութիւն կը տեսնէ : Տխուր դիմադիմութիւն ինքնամոլներու և թշուառներու : Մէկ կողմն է ինքնամոլներու նախասլաքսութիւնը , հարուստի դաստիարակութեան խաւարը , արբշռութեամբ աւելցող ախորժակը , բարօրութեամբ թմբրիլը և խլանալը , տառապելու վախը որ ոմանց սրտին մէջ տառապողներու նկատմամբ առելութեան փոխուելու չափ սաստիկ է , անողոքելի վայելում մը , եսութիւնը որ հոգին գոյելու չափ ուռեցած է· միւս կողմն է թշուառներու անյագ ցանկութիւնը , նախանձը , առելութիւնը զոր կզգան ուրիշներու

վայելումը տեսնելով , յապուրդ դտնելու համար մարդկային պաղտնութեան բուռն ցնցումները , մշուշով լի սիրաերը , տրամութիւնը , պիտոյքը , ձակատագիրը , պիղծ և պարզ տպաւորութիւնը :

Պէտք է դէպ երկինք նայիլը շարունակել· այն լուսեղէն կէտն որ հոն կը նշմարուի միթէ այն կէտերու կարգէն է որք կը մարին : Մարդ կահաբեկի երբ կը տեսնէ տեսլականը որ այսպէս անդունդներու մէջ կորուսուած , պզտիկ , աւանձին , աննշմարելի , փողփողուն այլ շրջապատուած կերեւայ այս ամէն սեաթոյր և ամէն սպառնալիքներէ որք հրեշտակէս անոր բոլորտիքը դիզուած են· սակայն վտանգ չունի այն ինչպէս չկրնար ունենալ ամպերու ահագին կոկորդներուն մէջ փալփլող աստղը :

ՎԵՐՋ ԵՕԹԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

1. Բրուսիա Քրիստոսէ 192 տարի առաջ Պիթինի թագաւոր մ'էր։

2. 1358ին Բիւզարիոյի մէջ ապստամբող դիւղացիներու ընկերակցութեան մ'անուն է ժաֆըրի կամ յախթոնիւն, որու նպատակն էր աշխատանքները ջարդել։ Կը կարծուի թէ այս ընկերակցութեան պարագլուխներուն մին ժամանակին համար ընկերակցութեան անունն ալ ժաֆըրի մնացած է. հետևաբար յախթոնիւն կը նշանակէ աշխատանքները ջարդել, կը նշանակէ նաև ժողովրդային ապստամբութիւն։

3. Արիօվիան լեզուով ելեւոպոն կը նշանակէ Ամանոյ—Եվիր Աբեսայարանը։

4. Բանդուկեի տունը Բարիզի մէջ երեկոյի զբօսատեղի տուն մ'էր, ուր 1600ին կը յաճախէր Բոմպոյեէի ապարանքէն ըսուած աշխատական և վայելչասէր կանանց և պարոնց ընկերութիւնը։

5. Միլլին գարու մէջ շատ սէգ Գոթ պէ Մէրուէլը կանուանէին այն սենեակը ուր կը հաւաքուէին թագաւորականները և մեծ պաշտօնեները։

6. Երբ Անթիպալ գօրավարը Հռոմէական բանակներուն յաղթելով Հռոմի վրայ արշաւեց և Հռոմն քանի մը մղոն անդին բանակեց, ազահով ըլլալով թէ ան իր իշխանութեան տակն է Հռոմ, անոր հպատակութիւնները ածուբդի հանեց իր բանակին մէջ։ Հռոմայեցիք այսպիսի մեծաշուք և անհրաժեշտ կարծանաւմ մը փոխանակ վհատելու՝ որոշեցին քաջալերս դիմադրել յաղթական թշնամիին. և իրենք ալ Անթիպալի բանակատեղը ածուբդի հանեցին Հռոմի մէջ՝ ազահովակես գիտնալով թէ պիտի յաղթեն, և իրօք ալ յաղթեցին։

ՅԱՆԿ ԽԻՒԹՈՑ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ԵՐԵՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԵՍ

ԳԼՈՒԽ Ա. Աղէկ կարուած 5
» Բ. Գէշ կարուած 13
» Գ. Լուի—Փիլիպ 17
» Դ. Հիմնարկութեան դէպքեր պատերազմ ճգդքերը 28
» Ե. Իրողութիւններ որոնցմէ պատմութիւնը կը ծագի և զոր պատմութիւնը չգիտեր 39
» Զ. Անժօլրա և իր սեղակալները 53

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԲՇԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա. Երդային դաշտը 62
» Բ. Բանակերու թիւերուն մէջ սրբագործութիւններու սպիտակին կազմութիւնը 70
» Գ. Մարիօվի ախոյանին սեռած երեսյիթը 76
» Դ. Մարքուսին սեռած երեսյիթը 82

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

ԲԼԻՄԻ ՓՈՂՈՑԻՆ ՏՈՒՆԸ

ԳԼՈՒԽ Ա. Գաղտնաշէն տունը 89
» Բ. Ժան վալժան ազգային պահակ 95
» Գ. Տերևներ և ոստեր 99
» Դ. Վանդակի փոփոխութիւն 104
» Ե. Վարդը կը գիտէ թէ պատերազմական հրամանի մէկ թիք.. 111
» Զ. Պատերազմը կսկսի 117
» Է. Ցրտութեան քով մեծագոյն արտօնութիւն 122
» Ը. Թիւաբաններու չղիձայն 129

ԳԻՐՔ ՀՈՐՈՐԴ

ՎԱՐԻ ՋԵՌՆՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ, ԿՐՆԱՅ ՎԵՐԻ ՋԵՌՆՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆ ԸԼԼԱԼ

ԵՐԵՍ

ԳԼՈՒԽ Ա. Դուրսէն վէրք, ներսէն բոյժ 144
» Բ. Իլխլթարդ խաթունը երևոյթ մը մեկնելու համար չէվխլթիր 147

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՈՐՈՒ ՎԵՐՋԸ ՍԿԻԶԲԻՆ ՋՆՄԱՆԻՐ

ԳԼՈՒԽ Ա. Բարեյարմար առանձնութիւն և զօրանոց 159
» Բ. Գօզէթին վախերը 161
» Գ. Գօզէթին վախերը թուսէնի մեկնութիւններով կը ճոխանան 166
» Դ. Քարի մը տակ սիրտ մը 170
» Ե. Գօզէթի նամակէն եւոք 177
» Զ. Ծերերը յարմար ժամանակ դուրս կ'ելնեն 180

ԳԻՐՔ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՊՋՏԻ ԿԱՎՐՕՇԸ

ԳԼՈՒԽ Ա. Հովին չարակամ խորամանկութիւնը 185
» Բ. Ուր ոզոխ կավօշը մնծն Նաբոլէոնէն օգուտ կը քաղէ 190
» Գ. Փախուստին անակնկալ անցքերը 220

ԳԻՐՔ ՆՕԹԵՐՈՐԴ

ԱՐԿՕԹԵՍՆ ԲԱՐԲԱՌ

ԳԼՈՒԽ Ա. Ծագումն 238
» Բ. Ամմաաները 247
» Գ. Արկօթեան բարբառ որ կուլայ, արկօթեան բարբառ որ կը խնդայ 257
» Դ. Երկու պարապուրութիւն. Հանել և յուսալ 263
Ծանօթագրութիւնք թարգմանչին 270